

BURSA CAMİLERİNDE

REVAK

ERKEN DÖNEM ÜZERİNE BİR DENEME

ÖZGEÇMİŞ

İstanbul'da doğan N. Özlem Çuhadar, ilkokul ve lise eğitimini yine aynı şehirde tamamladı. 1989 yılında İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü'nü ve İ.Ü. İşletme Fakültesi İnşaat İşletmesi Programını bitirdi.

1988 yılında Çırağan Sarayı Restorasyonu Projesi kapsamında iş hayatına başlayan N. Özlem Çuhadar, çeşitli projelerde çalıştıktan sonra, 1995-2001 yılları arasında görev aldığı Proje Yönetimi ve Stratejik Planlama şirketinde, büyük ölçekli birçok gayrimenkul projesine danışmanlık hizmetleri verdi.

2002 yılında girdiği Marmara Üniversitesi'nde akademik kariyerine başladı.

Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim dalında 2005 tarihinde Yüksek Lisansını, 2010 yılında ise "Bursa Erken Dönem Osmanlı Yapılarında Revak Uygulamaları" konulu teziyle doktorasını tamamladı. Aynı Üniversitenin Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü'nde ders vermeye başladı.

"İstanbul'a Adanmış Bir Hayat" isiminde bir kitabı daha bulunan Özlem Çuhadar, evli ve iki çocuk annesidir.

Özlem ÇUHADAR

*Üzerimde ödenmesi imkansız emekleri olan,
Babaannem Emine Yaşar, Dedem Mehmet Fahri Suver ile
Anneannem Münire ve Dedem Yusuf Aydın'a ithaf olunur.*

BURSA CAMİLERİNDE REVAK
Erken Dönem Üzerine Bir Deneme

Bursa Kitaplığı
Özgün Eser

www.bursa.bel.tr

Proje Koordinatörü

Ahmet Erdönmez
Aziz Elbas

Yazan

Özlem Çuhadar

Tasarım

Yakup Şahiner

Kapak Tasarım

Barış Güleç

Fotoğraf ve Çizimler

Özlem Çuhadar

Baskı – Cilt

XXXXXXXXXX

ISBN

XXXXXXXXXX

1. BASKI, NİSAN 2011

	<p>Yapım BURSA KÜLTÜR A.Ş. © 2011 Bursa Kültür A.Ş. Bu kitabın tüm yayın hakları Bursa Kültür A.Ş.'ye aittir. Yazılı izin olmadan kısmen ya da tamamen yeniden basılamaz</p>
	<p>Dağıtım Bursa Kültür A.Ş. Adres: Merinos Parkı Atatürk Kongre ve Kültür Merkezi B Kapısı Osmangazi Bursa Tel: + 90 224 253 26 46 Faks: + 90 224 253 14 85</p>
	<p>info@bursakultur.com / www.bursakultur.com</p>

Ön kapak resmi : Hüdavendigâr Cami. Arka kapak gravürü: İznik Yeşil Cami

İÇİNDEKİLER

SUNUM	vii
ÖNSÖZ	ix
BÖLÜM I	
GİRİŞ.....	3
BÖLÜM II	
MİMARLIK TARİHİNDE REVAK.....	7
REVAK KAVRAMI	7
SON CEMAAT YERİ KAVRAMI	8
İLK REVAKLAR.....	9
İSLAM MİMARİSİNDE REVAK UYGULAMALARI.....	9
Erken İslam (Emevi ve Endülüs Dönemi).....	10
Abbasi Dönemi.....	11
Büyük Selçuklu Dönemi	12
Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi	13
Memluk Sanatı.....	16
BÖLÜM III	
CAMİLER	20
IVBÖLÜM	
DEĞERLENDİRME ve SONUÇ.....	164
TİPOLOJİ	166
KARŞILAŞTIRMA	173
SONUÇ	187
BİBLİYOGRAFYA.....	188
EK BİBLİYOGRAFYA	190
DİZİN	191

BURSA CAMİLERİNDE REVAK ERKEN DÖNEM ÜZERİNE BİR DENEME

ÖNSÖZ

Bu kitap, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde Prof Dr. Selçuk Mülayim danışmanlığında tamamladığım, "Erken Devir Bursa Camilerinde Revak Uygulamaları" adlı doktora tezinden hareketle oluşturulmuştur.

Tez konusu belirleme aşamasında, Osmanlı mimarisi hakkında sayısız eser ve çalışmalar bulunduğu, bu eserlerin yapı türleri, yapı elemanları gibi çeşitli konularda analizler yapılarak incelendiği halde, Osmanlı mimarisinde revak kullanımı hakkında detaylı bir çalışmanın olmadığı görülmüştür. Eksikliği tespit edilen bu durum üzerine "Erken Devir Osmanlı Mimarisinde Revak Kullanımı" ana başlığının, tez konusu olarak seçilmesine karar verilmiştir.

Revak üzerine çalışmalara başladıktan bir süre sonra, bu mimari unsurun malzeme, fonksiyon, estetik açıdan çeşitliliği, geçmiş uygarlıklardan etkileşimi, mekân olarak karşımıza çıktığı son cemaat mahallinin işlevi gibi yönleriyle karşılaşmam, doğru bir konu seçtiğime dair güvenimi artırmış ve bu durum çalışmalarına olumlu olarak yansımıştır.

Kitabı oluşturan tez kapsamında yaptığım ilk araştırmalar, tez sınırını tüm Osmanlı Dönemi'nde ve geniş bir yelpazede değerlendirmenin, konunun asıl özünü kaçırabileceğim endişesini doğurmuştur. Bu sebeple teze hem coğrafi, hem de yapı türü olarak sınırlama getirilmiş ve konu başlığı Erken Devir Bursa Camilerinde Revak Uygulamaları olarak değiştirilerek, konuyu daha ayrıntılı olarak inceleme imkânı bulunmuştur.

Öncelikle konu seçiminden başlayarak, tezin her aşamasında desteğini esirgemeyen, yaptığı yerinde yönlendirme ve uyarılarla doğru bir çalışma yöntemi izlememi sağlayan, böylelikle kişisel ve mesleki gelişmemde ilerleme kaydetmemi borçlu olduğum, değerli hocam Tez Danışmanı Prof. Dr. Selçuk Mülayim'e,

Doktora tezimin kitap haline dönüştürülmesinde katkılarından dolayı başta Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Altepe olmak üzere, Bursa Kültür-Sanat Ürünleri ve Turizm Tic.Aş'ye,

Araştırma gezileri sırasında ilgilerini esirgemeyen, camilerin din görevlilerine ve bilgilerini paylaşan mahallenin yaşlılarına,

Osmanlı mimarisi hakkında birçok kitabı ve kaynağı temin ederek, tezime büyük katkıda bulunan babam Akkan Suver'e, doktora başladığım günden itibaren manevi desteğini esirgemeyen eşim Şenol Çuhadar'a ve oğullarım Akkan Can ile Yıldırım Kaan'a

Teşekkürlerimi sunarım.

Özlem ÇUHADAR

İstanbul-2011

BÖLÜM I

GİRİŞ

GİRİŞ

Revak kullanımı, birçok kültürde yer aldığı gibi Osmanlı mimarisinde de karşılaştığımız bir yapı ünitesidir. Anadolu'da, küçük bir beylikten dev bir imparatorluğa dönüşen Osmanlılar, her alanda olduğu gibi mimarlık sanatında da kendine has bir üslup yaratmışlardır. Osmanlı mimarisinde, dini mimarinin en önemli tipi olan camiler, tarihsel süreç içinde plan tipleri, gelişimi gibi genel konularıyla olduğu kadar, minber, minare gibi bu bütünü oluşturan objeleri açısından da, kapsamlı olarak araştırılmış ve araştırılmaktadır.

Osmanlı mimarisinde revak kullanımı ve bu unsurun kullanımıyla oluşturulan bir mekân olan son cemaat yeri, henüz tüm yönleriyle ve detaylı bir şekilde incelenmemiştir. Revak ve son cemaat yeri, fonksiyon, strüktür ve estetik gibi mimari kavramlar açısından araştırılmaya değer bir konu olduğu gibi, tarihsel gelişimi açısından da, bir o kadar ilgi çekici ve bakir bir alandır.

Altı yüz sene gibi uzun bir dönem ve üç kıtaya yayılmış topraklarıyla, çok büyük bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğundaki mimari örneklerin çokluğu, konunun orjinini teşkil etmesi, içerdiği örnekler ile konunun bütününe ışık tutması gibi sebeplerden dolayı, kitabın içeriği ağırlıklı olarak erken devir Bursa Camileri ile sınırlı tutulmuştur.

BÖLÜM II

❧ MİMARLIK TARİHİNDE ❧ REVAK

MİMARLIK TARİHİNDE REVAK

Aşağıdaki paragraflarda, öncelikle revak kavramı ile stoa, portik, arkad ve colonad kavramları üzerinde durulmakta, bu kavramlar karşılaştırılmakta ve araştırma konumuz olan Bursa'daki Erken Osmanlı camilerindeki revak uygulamalarına, kaynaklık edebilecek unsurların neler olabileceği tartışılmaktadır. Bu nedenle, gerek Batı'da, gerek İslam mimarisinde revak uygulamaları hakkında genel bir bilgi verilecektir. Emevi döneminden başlanarak, Abbasi, İran Selçukluları, Anadolu'da Selçuklu öncesi Beylikleri, Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminde oluşturulan eserlerde revak kullanımı ve son cemaat yerinin oluşumu üzerinde sırasıyla durulacaktır.

REVAK KAVRAMI

"Revak" kelimesi kaynaklarda çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. C.E.Arseven, revakı 'sıra sütunlar veya sıra ayaklar ile taşınan, genellikle kemerler üzerine kurulu düz veya tonoz tarzı bir örtü ile örtülü, önü ve yanları açık olabilen galeri ya da sütunlu yol'¹ olarak tanımlarken, D.Hasol ise "üstü örtülü, önü açık galeri, kemeraltı"² şeklinde betimlemektedir. Mimarlık terminolojisinde "revak" kelimesi, portik veya stoa karşılığında da kullanılmaktadır. Portik kelimesi, Latince "porticus"dan Fransızcaya portique şeklinde geçmiştir. Yunancadan gelen stoa kelimesinin karşılığı olarak "portik" veya "çatılı sütun dizisi" tanımı verilmektedir³. Antik Yunan'daki bu uygulama, tapınakların önünde uzatılmış sütun dizileri ile gölge ve barınak sağlamanın en ucuz, etkin yolu olarak düşünülmüştür. Stoa en basit hali ile taştan, daha çok ahşap dikmelerden oluşmakta ve tek basamaklı olarak yapılmaktadır⁴. Ayrıca bazı kaynaklarda "colonade" veya "arcade" kelimeleri revak yerine kullanılsa da, tam olarak aynı anlamda değildir. Bu kelimeler destek sırası, kemer düzeni, kemerlemeler veya kemerler arası karşılığında kullanılmaktadır. Oysa revak kelimesini sadece kemer veya sütun dizisi olarak kullanmak yanlış olacaktır. Revak, destek, örtü ve bunların birbirine bağlandığı duvarla

birlikte bir mekânı tanımlamaktadır. Sonuç olarak revak, bina duvarına bitişik üstü örtülü, önü açık, taşıyıcı sistemi olan bir mimari mekândır⁵.

Revak işlevsel açıdan, güneşten korunmak, rahat yürüyebilmek için gölgelik oluşturmak veya yağmurdan korunmak amacıyla yapılmıştır. Bu nedenle sıcak iklim özelliği gösteren coğrafi bölgelerde kullanımına, öncelikle rastlanılmaktadır. Mimarlık tarihinin en erken dönemlerinden beri, işlevsel açıdan insanları bazen yağmurdan, daha çok da güneşten koruyan bir mimarlık ögesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mimaride revak, planlama açısından aşağıda da belirtildiği üzere farklı biçimlerde kullanılmaktadır:

- Revaklı Yol: Binaları birbirine bağlayan ve yayaların güneşten, yağmurdan korunabilmeleri için yapılmış, üzeri kapalı veya yarı kapalı gezinti yolu, alanı.
- Avlulu Revak: Bir yapının önünde, avlu etrafını dönecek şekilde sütunlardan oluşmuş, üzeri kapalı mekan.
- İç Avlulu/Galerili Revak: Önemli yapıların iç avlularında, yine sütunlardan oluşmuş, üzerleri kapalı, avluya bakan yüzleri açık mekan.
- Kapı Revakı: Özellikle kilise kapılarının önünde bulunan sütunlu sundurma.
- Son Cemaat Yeri: Camilerin önünde namaza geç kalanların namaz kılabilmelerine olanak sağlayan, üzerleri, bazen yanları da kapalı olabilen, önü açık mekan.

Kitapta incelenen yapılarda, revak alanının son cemaat yeri olarak kullanıldığı görülmektedir. Osmanlı mimarisinde ibadet yapılarında giriş ünitesi olarak kullanılan revak, sanat tarihi terminolojisinde "son cemaat yeri" olarak tanımlanmıştır. Bunun karşılığı Batı mimarisinde de görülmektedir. Avrupa terminolojisinde "portik" kavramı, yapının üç ya da beş gözlü giriş ünitesi olarak kullanılmakta ve doğunun "revaku-l medhal" kavramı ile örtüşmektedir⁶. Yine Bizans kiliselerinde nefe girilmeden, nefin sütunlarla ya da duvarla ayrılan bölümü

1 C. Esat Arseven, "Revak", *Sanat Ansiklopedisi*, s.1671

2 Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, YEM Yayınları, İstanbul 1979, IIb, s.424

3 Doğan Hasol, *a.g.e.*, s.404

4 K.A. Tomlinson, *Yunan Mimarlığı*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003,s.59

5 Selçuk Mülayim, "Revak", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İSAM, İstanbul, C.35,s.22

6 Selçuk Mülayim, "Revak", *a.g.e.*,s.23

olan "narteks"⁷ ögesi de, camilerin önündeki giriş ünitesine benzetilebilir.

SON CEMAAT YERİ KAVRAMI

Son cemaat yeri, cami dolu ya da kapalı iken veya cemaat namaza başladıktan sonra, ön cephede namaz kılınabilen, zeminden yükseltilmiş bir mekân olarak (podyum) tanımlanmaktadır. Üstelik bu bölümün, mihrabiyesi ve mükebbiresi olabilmektedir⁸. Hatta bazı kaynaklara göre camiye girmeden önce, cemaati günlük düşüncelerden uzaklaştıran bir hazırlık mekânı olarak da tanımlanmaktadır⁹. K. Erdmann, son cemaat yerini ibadet alanı önüne konmuş bir atriuma benzetmiştir¹⁰. C. E. Arseven de son cemaat yerini, genellikle klasik büyük camilerde avlunun camiye bitişik olan revaklarının altında veya cami ana giriş cepheleri cümle kapıları önünde, namaz vaktinden sonra gelenlerin veya cami dolduğu zaman halkın içerideki cemaate uyarak birlikte namaz kılmasına olanak sağlayan alanlar olarak tanımlamaktadır. Bu mekânda halk, son cemaat yeri mihrabında duran imama veya mükebbiredeki (tekbir yeri) müezzinlere uyarak, yere serilmiş hasır veya halılar üzerinde namazlarını kılabilirlerdir.¹¹

Yukarıda da belirtildiği üzere bazı kaynaklar son cemaat yerinin, camiye geç gelenlerin içerideki cemaati rahatsız etmeden namazlarını kılmaları için geliştirildiğini söylemektedirler. Ancak, Osmanlı camilerinde giriş ünitesi olan son cemaat yeri revakı, başka İslam ülkelerinde yaygın olarak kullanılmamaktadır. Bunun üzerine D. Kuban, ibadete geç kalmanın sadece

Türlere ya da Anadolu'ya özgü bir davranış olmasının imkânsızlığından yola çıkarak, son cemaat yerinin sadece namaza geç kalanlar için planlanmış bir yer olarak tarif edilmesinin, eksik bir tanım olacağını belirtmektedir. Ayrıca revak ve avlulu revak kavramının Osmanlı zamanında gelişme göstermesi, coğrafi olarak komşu olunan Bizans mimarisi etkisini de akla getirmektedir.¹² Ancak Güneydoğu Anadolu'da Artuklu zamanında da, revaklı avluya rastlandığı bilinmektedir.

Konumuzla ilgili örneklerle İran ve Orta Asya'da da karşılaşılmaktadır. Ancak bu uygulamalar, sütunlu revaklı avlu yerine, masif revak ayaklarına dayanan bir mimari gelenek şeklindedir. Osmanlı Erken Devir mimarisi dâhilindeki, Bursa yapılarında da masif ayaklı (taş örme ayaklı) revaklar kullanılırken, zamanla sütun kullanımı tercih edilmiştir. Bu nedenle D. Kuban, Anadolu'nun Helenistik ve Roma yapı geleneğinin de konuya etkisine dikkat çekmektedir

Son cemaat yeri oluşumunun kaynakları araştırıldığında, karşımıza farklı görüşler çıkmaktadır. Bazıları Bizans kiliselerinin nartekslerinden, bazıları ise Anadolu Beylikleri ile Akdeniz ülkeleri arasındaki ticari ilişkiler sebebiyle Floransa ve Venedik Kiliselerinden etkilenildiğini belirtmektedirler. Kimi araştırmacılar ise, son cemaat yerinin doğu kökenli olduğunu iddia etmektedirler. 838-841 tarihli Susa Ebul Fatata Cami'nin kuzeyindeki, yanları kapalı ve payeli mekan ile 1133 tarihli, dikdörtgen planlı Meşhedi Cami'nin girişinde yer alan, yine yanları kapalı ve sütunlu bölümler bu görüşü destekleyen örnekler olarak verilmektedir. Ayrıca, Kahire'deki Fatimi devri yapılarından, 1160 yıllarına ait Salah Talayi Cami'nin de, dört sütun üzerine beş kemer açıklıklı cephe revakları bulunduğu ileri sürülmektedir.¹³

Bu hazırlık bölümleri, Güneydoğu Anadolu'daki bazı yapılarda, sonraları Batı Anadolu Beyliklerinde ve Erken Osmanlı yapılarında değişik şekillerde karşımıza çıkacak, daha sonraki dönemlerde ise gelişimini sürdürerek, son cemaat yerine dönüşecektir.

A. Altun, bazı Uygur mezarlarında görülen, sonra Selçuklu dönemi 12.yy Dehistan türbelerinde

7 Doğan Hasol, "Narteks", *Ansiklopedisi Mimarlık Sözlüğü*, Yapı-Endüstri Merkezi yay. İstanbul, 1975, s.319

8 Ayvansaraylı Hafız Hüseyin, *Camilerimiz Ansiklopedisi*, yay. haz. İhsan Terzi, Tercüman yay., C.I., s.21. Mükbire (mükebbire) Maddesi: Büyük camilerde şadırvan avlusuna ve bu avluda yer alan son cemaat mahalline namaz kıldıran imam için cümle kapısı yanlarında cumba biçimindeki çıkıntılardır.

9 Şerife Özüdoğru, *Erken ve Klasik Devir Osmanlı Camilerinde Son Cemaat Yerlerinin Gelişimi ve Tipolojisi*, T.C. Ana.Ü. yay.,Eskişehir, 2005, s.1

10 Kurt Erdman, "XIII. Yüzyıl Anadolu Camileri", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi Ankara, 19-24 Ekim 1959*, Ankara, TTK Basımevi, 1962, s.151

11 C.Esat Arseven, *Türk Sanatı Tarihi Menseinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Teyzini Sanatlar*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, s.228

12 Doğan Kuban, *Türk İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları İst, 1995 2(b), s.82

13 Şerife Özüdoğru, *Erken ve Klasik Devir Osmanlı Camilerinde Son Cemaat yerlerinin Gelişimi ve Tipolojisi*, s.2-3

BÖLÜM 2 • MİMARLIK TARİHİNDE REVAK

karşılaşılan hazırlık bölümlerini, bu konuda ilk örnekler olabileceği üzerinde durmaktadır. Ama doğuda ve batıda bu öğenin gelişmesi, daha çok Osmanlı mimarisi çerçevesinde değerlendirilebilmektedir. Üç bölümlü son cemaat yeri, 14.yy dan itibaren yapı tasarımı ve klasik cami plan şemasındaki son halini almıştır¹⁴.

İLK REVAKLAR

Karşılaşılan ilk revak uygulamaları çok eski çağlara kadar dayanmaktadır. Kaynaklar, Mezopotamya ve Hitit Kültürü'nde, "hilani" olarak adlandırılan, bir yönden dışa açık, üç yönden duvarlarla ve sütunlarla çevrili, üzerleri örtülü hacimlere rastlanıldığını belirtmektedirler. Eski Mısır tapınakları avlularında da, gölgelik işlevi gören, taş hatıllarla birbirine bağlı sütun sıraları görülmektedir. Grek tapınaklarında ise dıştan bir sıra sütun ile çevrili düzene sıkça rastlanır. Dini yapılarda revak uygulamalarına örnek olarak, Eski Yunan'da Miletos, Priene, Bergama (Pergamon) tapınakları verilebilir¹⁵. Yine Grek kültüründe, agora çevresindeki pazaryerlerinde alışveriş yapanlara hitap eden, gölgelik şeklinde stoalar bulunmaktadır¹⁶. Halkın kendi aralarındaki ilişkileri gerçekleştirdikleri, günlük olayları değerlendirmek için toplandıkları, meydan, gimnasium gibi sosyal mekânlarda ve dini yapılardaki revak uygulamaları, bu tür ihtiyaçlara cevap vermekle birlikte, estetik açıdan da binalara ve şehir ölçeğine büyük katkılar sağlamaktadır. Yine Eski Yunan veya Roma şehirlerinde, çarşı veya toplantı alanı olan agoralar, bir veya birkaç sütun dizisiyle oluşturulan, benzeri revaklarla çevrenmektedir¹⁷.

Roma şehrindeki agoralar, üç kenarı portiklerle çevrili ve ortada avlusu bulunan mekânlardır. Sütunların gerisinde dükkânlar ve depolar, revakların altında ise geniş kaldırımlar bulunmaktadır. Avlu ise portatif tezgâhlarda satış yapan seyyar satıcılara ayrılmıştır¹⁸.

Bu tür revak uygulamalarına, Mars alanında bulunan, sütun başlıkları bronzdan Octavius revakı, içinde bahçeler bulunan dikdörtgen formdaki Pompeius ve Metellus revakları örnek verilebilir. İmparatorluk devrinde ise Eurepos, Porticus, Severus ve Constantinus revakları inşa edilmiştir¹⁹.

Ortaçağ ve Rönesans dönemlerinde de kullanılmaya devam edilen revak geleneği, bu devirlerden sonra bazı istisnalar hariç, Cancellaria ve Roma'daki Farnese gibi sarayların veya manastırların iç avlularında uygulanmıştır.

Anadolu'da özellikle ticari gücü ağır basan büyük şehirlerde görülen yeni bir uygulamada ise, tamamen Roma özelliği olan sütunlu yolların yanlarına, sütunlu-revaklı galeriler (porticus) ve geniş kaldırımlar eklenmiş, bunların gerisinde ise üzeri kapalı ticarethaneler sıralanarak, o devre özgü bir ticari yapı kompleksi meydana getirilmiştir²⁰.

Osmanlı öncesi Bizans Dönemi İstanbul'unda da, bu tür revaklı alan uygulamalarıyla karşılaşılmaktadır²¹.

İSLAM MİMARİSİNDE REVAK UYGULAMALARI

Dört Halife Dönemi'nde fetihlerle birlikte İslamiyet geniş bir coğrafyaya yayılmaya başlamış, İslam Devleti'nin sınırları Atlas Okyanusu'ndan, Orta Asya'da Maveraünnehir'e kadar uzanmıştır. Coğrafyanın genişlemesi ile bu bölgelerdeki müslüman nüfusun da artmaya başladığı gözlemlenmektedir. Bu gelişmeyle doğru orantılı olarak, İslam dünyasındaki ibadethaneler önem kazanmaya başlamıştır²². Orta Asya'dan, Kuzey Afrika'ya kadar uzanan İslam ülkelerinin oluşturdukları sanat, genel bir tanımlama ile İslam Sanatı olarak adlandırılmaktadır. Ancak ülkeler bu sanat çerçevesinde, İslam öncesi kültürleri, coğrafi durumları, komşularından etkileşimleri, etnik yapıları gibi unsurlardan dolayı farklılıklar ortaya koymuşlardır.

İslam sanatının en zengin dalı mimarlık olarak

14 Ara Altun *Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet*, İstanbul, 1988, s.78

15 C. Esat Arseven "Revak", *Sanat Ansiklopedisi*, s.1671

16 Selçuk Mülayim, "Revak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s.23

17 "Revak", *Meydan Larousse*, s.56

18 Enis Karakaya, "Anadolu'da günümüzün ticari yapılarının biçimlendirilmesi", *İlgi*, Ocak 1990, S.60, s.15

19 "Revak", *Meydan Larousse*, s.56

20 Enis Karakaya, s.15

21 "Revak", *Sanat Ansiklopedisi*, s.1671

22 S. F.Göncüoğlu- Z. Kumbasar, *Gelenekten Geleceğe Camiler*, KİPTAŞ, İstanbul, 2006, s.26

BURSA CAMİLERİNDE REVAK

nitelendirilmektedir. İslam mimarisi ise iki genel başlık altında toplanmıştır: Dinsel işlevli yapılar (camiler, medreseler, türbeler vb.) ile dinsel bir işlevi olmayan sivil ve askeri olarak adlandırabileceğimiz yapılar (saraylar, kervansaraylar, kaleler vb.).

İslam mimarisinin en önemli eserleri, dini yapılar bünyesindeki camilerde verilmiştir. Cami, Ortaçağ Avrupası'ndaki kiliseden çok daha başka bir anlam ifade etmektedir. İşlevi tamamen farklıdır. Kiliseler haftada bir toplu ibadet alanı iken, camiler günün beş vaktinde toplanılan mekânlardır. İslam şehirciliği dâhilinde, tüm Ortaçağ boyunca değişmeyen tek özellik, cami ve etrafındaki yapılaşma olmuştur.

İslam sanatının baş sembolü olan cami, yer aldığı ülkelerin kendine has gelenekleriyle ve çevre koşullarıyla farklı biçimlerde geliştiği için, cami tipleri arasında da biçimsel bağlar kurmak, bazı durumlarda olanaksız hale gelmiştir. Mimari, çevre koşullarından en çok etkilenen sanat dalıdır. Sosyal, ekonomik, coğrafi, politik olaylar mimaride etkisini göstermekte, böylelikle farklı üslupların gelişmesine neden olmaktadır²³.

Ortaçağ boyunca hüküm süren, çeşitli İslam medeniyetlerine mimari açıdan baktığımızda, farklı boyut ve şekilde revak ünitelerinin uygulandığını görmekteyiz. Revaklar, bazen yapıların dış duvarlarında, bazen avlu etrafında, bazen de iki katlı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Erken İslam Sanatı'na ait ilk camiler, günümüze gelinceye kadar özgünlüğünü büyük ölçüde yitirmişlerdir. İlk camiler üzerleri açık, kerpiç duvarlı, hurma dallarının gölgelediği çok basit yapılardır. Cami mimarisinin ilk örneği olarak, İslam Peygamberi'nin Medine'deki evinin avlusu kabul edilmektedir. Bu yapı, kerpiç duvarla çevrili kare alanın bir tarafında, iki sıralı ağaç direklere dayanan, hurma yapraklarıyla örtülü bir mekândır. Böylece cemaatin bölgenin kavurucu güneşinden korunması sağlanmaktadır. Ancak, bu ilk caminin mimari açıdan hiçbir özelliği bulunmamaktadır. Bu ilk örnek daha sonra geliştirilmiş, avlunun çevresine birkaç sıralı revak yapılmış ve asıl ibadet mekânının üzeri eğik çatıyla örtülmüştür. Bu manada bakıldığında, ilk camilerin basit

planlı yapılar olduğu kabul edilmektedir.²⁴

Cami programının gelişimine bakıldığında, başlangıçta oldukça basit olan bu yapıların, bugünkü biçimine Emevi Halifeleri zamanında kavuştuğu kabul edilmektedir. Ancak revak, cami mimarisinin başlangıcından itibaren kullanılan bir yapı unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. En eski mescitlerde, bir avlu ve avlu duvarı boyunca uzanan önü açık sundurmalı bir alan bulunmaktadır. Kible yönünde üzeri kapalı olan bu alan, rahatça namaz kılınabilmesi amacıyla geniş ölçülü bir formdadır. Bu ilk mescitlerde, iki sütun dizisiyle ayrılan revak (rivak) bölümüne rastlanılmaktadır. Üstelik ibadet alanını genişletebilmek amacıyla, revak sayısının arttırıldığı düşünülmektedir²⁵. Böylelikle bütünüyle işlevsel olan bu örtü, sürekli olarak üreyebilmektedir.

Revak uygulamasının, Erken İslam mimarisinde tanımlanan en önemli örneklerinden biri, Tunus Kayrevan'da bulunan, IX. yüzyıla ait Sidi Ukba Cami'dir. Caminin önünde etrafı revaklarla çevrili genişçe bir avlu bulunmaktadır. Cephede her biri çift sütunçeler ve örme ayaklarla taşınan, kemerlerle bağlanan revaklar, geniş gölgeli alanlar yaratmaktadır. Bu konuda bir diğer örnek olarak, Kahire'deki 972'de ibadete açılan Ezher Cami'nin ince sütunlu ve kemerli revaklı avlusu verilebilir. Üçlü guruplar oluşturan sütunlu revakın çatısı yüksek kotta planlanmış, kemerler arasında niş ve madalyonlar yerleştirilmiştir²⁶.

Erken İslam (Emevi ve Endülüs Dönemi)

İlk büyük İslam Devleti'ni Emeviler kurmuş ve İslam Sanatı açısından günümüze önemli eserler bırakmışlardır. Bu yönüyle Emevi dönemi, kendisinden sonra kurulacak İslam Devletlerine örnek teşkil etmiştir. Bu özellik dini mimaride de gözlemlenmektedir. Camilerde mihrabın mimari bir eleman olarak kullanılması, minberin ana mekânla kaynaşması, üstü kapalı ana ibadet alanı

23 Doğan Kuban, **Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995 2(b), s. 11

24 Binous, Hawari, Marin, Öney, "Akdeniz'de İslam Sanatı", **Akdeniz'de İslam Sanatı Erken Osmanlı Sanatı Beylikler Mirası**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000, s.XXV

25 Selçuk Mülayim, "İslam ve Sanat", **Thema Larousse, Tematik Ansiklopedi**, Milliyet, İstanbul, 1993-1994, s. 200-201

26 Selçuk Mülayim, "Revak", **İslam Ansiklopedisi**, s.23

BÖLÜM 2 • MİMARLIK TARİHİNDE REVAK

ve revaklı bir avludan oluşan cami plan şeması, bu dönemde ortaya çıkmış ve sonraki yıllarda diğer İslam devletlerince de benimsenmiştir.

Erken devir İslam mimarisinin en önemli eserleri olan camiler, Suriye'den Endülüs'e kadar yayılan bir bölge dâhilinde ve farklı boyutlarda, genelde aynı plan şemasında yapılmıştır. Medine Cami plan bakımından, Emeviler döneminin Basra ve Kûfe Camileri ile Fustat yani Eski Kahire'deki Amr Camii'ne, kaynaklık etmektedir. Bu yapıların ortak özelliği, camilerde minber ve minare olmaması, mihrabın ise yalnızca yön belirten bir işaret şeklinde kullanılıp, mimari bir unsur olarak kabul edilmemesidir. "Kufe Tipi" veya "Çok Destekli" olarak adlandırılan bu erken devir camileri, plan tipi açısından çok sütunlu camiler olarak da tanımlanmaktadır.

Çoğu Emeviler tarafından yaptırılan ilk camiler, ordugâh camileri karakterindedir. Belirlenmiş, bazen etrafı çevrilmiş bir alan ve kible yönündeki çeşitli boyutlarda sundurmalar; bunların esasını meydana getirmektedir.

Bu dönemin en önemli yapısı olan Şam Ulu Cami veya Emeviyye (Ümeyye) Cami'nin bulunduğu yerde, M.Ö. I. Yüzyılda Romalılar tarafından Jüpiter adına inşa edilmiş bir tapınak bulunmaktadır. M.Ö. IV. Yüzyılda ise bu alana bir kilise yapılmıştır. Müslümanlar 706- 715 yıllarında Şam'ı aldıktan sonra Halife I. Velid tarafından, bu kilisenin üzerine dikdörtgen bir formda, enine üç nefli plan şemasına sahip Emeviyye Cami'ni yapmışlardır²⁷. Yapının önünde 122.5X 50metre boyutunda, üç tarafı revaklarla çevrili, ortasında şadırvanı bulunan geniş bir avlu yer almaktadır. Avlunun üç yanında yer alan revaklar, devşirme sütun başlıkları bulunan mermer sütunlarla taşınmaktadır.²⁸ Kapalı bölümden biraz daha geniş olarak tasarlanan revaklı avlunun zemini, taş döşelidir. Şam Emeviyye Cami revakı, iki katlı altta bir ayak iki sütun, üstte bir ayak bir sütun şeklinde hareketli bir görünüme sahiptir. Cami avlu mozaikleri geç Helenistik devir üslubunu yansıtmaktadır. Bu nedenle yapı yalnız İslam sanatı hakkında değil, Bizans sanatı hakkında da bilgi vermektedir. Kemer içlerinde akantüs yaprakları görülmekte ve cami yapımında Suriyeli,

Bizanslı ustaların birlikte çalıştığı düşünülmektedir²⁹. U şeklindeki revak planında, karşılıklı sekiz sütun, camiye paralel olan kolda ise yirmi üç adet sütun yer almaktadır. Cami beden duvarı ile kesişen kolonlar dikdörtgen, diğer köşe kolonlar ise L kesitlidir.

Abbasi yönetimiyle yıkılan Suriye Emevileri, önce Kuzey Afrika'ya, oradan da İspanya'ya kaçmışlar, İber Yarımadası'nda 700 yıllarında başlayarak, üç yüzyıl sürecek olan yeni bir medeniyet oluşturmuşlardır. Emeviler Endülüs'te, kendi getirdikleri birikimleri ve geldikleri topraklarda yer alan yeni kültürleri ortak bir potada eritmiş ve özgün bir sentez yaratmışlardır³⁰.

İber Yarımadası'ndaki eserlerden biri olan ve Kurtuba'nın en işlek yerinde bulunan Kutuba Ulu Cami'nin yapımına, 786 yılında I. Abdurrahman zamanında başlanmıştır. Cami ilerki yıllarda yeni ilavelerle büyütülmüştür. Ancak ilk halinin dokuz sahnalı bir mekân ve yaklaşık 75X100metre boyutundaki, geniş revaklı avludan oluştuğu anlaşılmaktadır. Plan şeması bakımından Şam Ulu Cami'ne benzeyen caminin avlusu, çifte revaklarla çevrilmiştir³¹.

Abbasi Dönemi

İslam Dünyası'nda 750- 1258 tarihleri arasındaki döneme, Abbasi Dönemi denmektedir. Abbasilerin iktidara geçmesiyle hilafet merkezi Mezopotamya'ya taşınmış ve Bağdat başkent olmuştur. Abbasi Dönemi'nde bilime, sanata ve bayındırlık çalışmalarına önem verilmiş olup, inşaat açısından yol, han ve kervansaraylar yoğun olarak yapılmıştır. Ancak süreç açısından Abbasi dönemi, Emevi devrinden daha uzun sürmesine rağmen, mimaride yerel malzeme olarak tuğla-kerpicin kullanılması ve bölgenin Moğol İstilasına uğraması günümüze az sayıda eserin ulaşmasına neden olmuştur.

Abbasiler cami plan şeması bakımından, Emevi geleneğini devam ettirmiş ve bu bağlamda, Abbasi camilerinde de revak uygulamaları sürmüştür. Özellikle 813- 883 yılları arasında Abbasiler'e başkentlik yapmış Samarra kentinde inşa edilen ve askerlerin

27 S. Kemal Yetkin, **İslam Mimarisi**, A. Ü. İlahiyat Fak., Ankara, 1959, 2(b), s. 9-10

28 Ara Altun, **Ortaçağ Türk Mimarlığının Ana Hatları İçin Bir Özet**, yay. Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat yayınları, İstanbul, 1988, s.72

29 Yıldız Demiriz, Erken İslam Sanatı, www.istanbul.edu.tr /Bolumler/guzelsanat/islamsanati.htm er.tarihi:10.04.2010

30 Selçuk Mülayim, "Suriye'den Endülüs'e" **Thema Larousse Tematik Ansiklopedi**, s. 202-203

31 S. Kemal Yetkin, a.g.e., s.53

BURSA CAMİLERİNDE REVAK

namaz kılmaları için yapılan asker camilerinde, revak uygulamaları görülmektedir. Halife Mütevekkil Alallah tarafından 848- 852 tarihinde yaptırılan ve dünyanın en geniş camisi kabul edilen, 240mX 156m ölçüsündeki Cami ül Kebir'in (Samarra Ulu Cami) avlusu yanlarda dörder, kuzeyde üç sıra revak ile çevrelenmiştir. Günümüze ibadet alanı, revak ve neflerle ilgili hiç bir şey kalmamasına rağmen, kazı çalışmalarında bazı bilgiler elde edilmiştir³². Yine aynı halife tarafından 861-862 de yaptırılan Ebudulef Cami'nin geniş bir avlusu ve bu avluyu üç taraftan çevreleyen 14m. derinliğinde revakları bulunmaktadır. Abbasi Valisi Ahmet bin Tolun tarafından, Fustat'ta yaptırılan kare planlı Tolunoğlu Cami avlusu ise, üç yönden iki sıra revakla çevrelenmektedir.

Sonuç olarak İslamın ilk camilerinin plan şeması, etrafı revaklarla çevrilmiş, üstü açık bir meydana, namaz kılmaya müsait, önü açık, üstü örtülü sahninlerden oluşmaktadır³³.

Büyük Selçuklu Dönemi

Büyük Selçuklular, Abbasi geleneğinin mirasçısı sayılmaktadır. İran, Maveraünnehir ve Horasan Bölgeleri'ne yayılan,1040- 1157 yıllarında hüküm süren Büyük Selçuklular, sanatsal açıdan Abbasi, Sasani, Karahanlı sanat ve mimarisini geliştirerek, klasik bir üsluba ulaşmıştır. Ayrıca İran Selçuklu sanatı, Anadolu Selçuklu sanatına kaynaklık etmesi bakımından önemli bir yere sahiptir³⁴.

İran Selçuklu mimarisi kapsamında yapılan camilerde, plan ölçeğinde bazı değişimler görülmektedir. İran'da onbirinci yüzyıldan sonra mimari kompozisyonun en önemli ögesi haline gelen eyvanlı avluların gelişmesi ve kubbenin önem kazanması üzerine, Erken Dönem Arap Camilerinin "Çok Destekli" veya "Küfe Tipi" planlamalarında farklılıklar görülmeye başlanmıştır. Bir süre sonra ise bu değişimlerin getirdiği yenilikler cami dış cephelerinde etkisini göstermiştir. Selçuklular döneminde mimari açıdan önemli cami, medrese ve kümbet gibi eserlere rastlanılmaktadır. Özellikle Mescidi Cumalar, Selçuklu mimarisinin bütün özelliklerini

barındırmakta ve cami mimarisine bazı yenilikler getirmektedir. Ancak mimaride revak kullanılması yine vazgeçilemeyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

İran'da onbirinci yüzyıldan sonra inşa edilen cami plan şemalarının, en önemli ögesi olan eyvanlı avluların gelişmesi ile erken Arap Cami plan yapısında farklılıklar ortaya çıkmıştır³⁵. İran geleneksel konut mimarisinde de oldukça benimsenmiş olan, avlu çevresine sıralanmış odalar ve eyvan dizili plan şeması, dini mimaride de etkisini göstermektedir. Ancak cami programında yer alan eyvanların tümünde namaz kılındığı zaman, bütünselliği yakalamak oldukça zor hale gelmektedir. Bu dönemde, açık avluda ibadet olağan sayılmamakta, ancak havanın uygun olduğu mevsimlerde kullanılmaktadır. Eyvanlar arasındaki revakların gerisinde, caminin bütününe göre çok küçük olan bazı kapalı bölümlerde namaz kılınması amacıyla kullanılmaktadır. Ancak bu mekânlar bütünün bir parçası sayılmamaktadır. Belki de bu alanları, son cemaat yerinin ilk hazırlayıcıları olarak kabul etmek doğru olabilir³⁶.

İlk Selçuklu cami, 1072- 1092 tarihleri arasında, Melihsah döneminde yaptırılan İsfahan Mescidi Cuması'dır. Cami büyük bir mihrap kubbesi, kuzeyde küçük kubbeli bir mekân, dört eyvanlı avlu ve kubbelerle örtülmüş revaklardan oluşmaktadır. 1135 olarak tarihlenen ve artık mihrap önü kubbesinin plan şemasının bütünü içinde kalması açısından önemli olan Zevvare Cami ile Ardistan camilerin de, revaklı alanlara rastlanılmaktadır³⁷.

İlk medresenin İran'da XI. Yüzyılın başlarında Selçuklular tarafından yapıldığı bilinmektedir. İlk örnekler kubbeli bir avlu ve yan eyvandan oluşurken, daha sonraki yıllarda bu form etrafı revaklarla çevrili, üstü açık avlulu ve girişin tam karşısında ana eyvanın yer aldığı plan şemasına dönüşecektir³⁸.

Büyük Selçuklu dönemi kervansaray yapılarının

32 Gelenekten Geleceğe Camiler, s.70-71

33 C.Esat Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, s.219

34 Selçuk Mülayim, "Selçuklular İran'da" *Thema Larousse, Tematik Ansiklopedi*, s. 210

35 Doğan Kuban, *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995 2(b), s.11

36 İsmet İter, "Türk-İran Mimarlık Yapıları Üzerine Bir Deneme" *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, 1982, S.16, s.131-132

37 Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı I-II*, Kervan Yayınları, İstanbul,1984, s.58- 59

38 Binous, Hawari, Marin, Öney, "Akdeniz'de İslam Sanatı", *Akdeniz'de İslam Sanatı Erken Osmanlı Sanatı Beylikler Mirası*, s.XXVIII

BÖLÜM 2 • MİMARLIK TARİHİNDE REVAK

avlularında da revak uygulamaları görülmektedir. Seyahat edenlere ve tüccarlara konaklama kolaylığı sağlayan bu büyük yapılar, genelde kare veya dikdörtgen plan formunda inşa edilmiştir. Merkezi avluda bulunan revaklar, yolcuların geceyeceği ve mallarını koyacağı oda ve ahırlarla çevrilidir. Karahanlı ve Gazneli mimarisinde rastlanılan kervansaray yapıları, Büyük Selçuklularla gelişim göstermiştir. Ayrıca Mısır'da Memlûklular döneminde de kervansaray yapılarıyla ilgili önemli eserler verilmiştir. Büyük Selçuklu kervansaraylarına örnek olarak; Tuğrul Bey zamanında yapılmış Damgan- Simnan güzergâhındaki ve Ehvaz yakınlarında bulunan 72m.X 72m. boyutundaki kare planlı, Ribat-ı Anuşirvan Kervansarayı verilebilir. Bu kervansaray, revaklı avlunun etrafında sıralanan mekânlardan oluşmaktadır³⁹. Yine Büyük Selçukluların en görkemli yapılarından olan ve Meşhed ile Serahs arasında konumlanan Ribatı Şerit, arka arkaya avlulu iki yapıdan oluşmaktadır. Revaklarla çevrilmiş olan ikinci avlu,⁴⁰ kalın payeli revaklı koridorlarla çevrilmiştir⁴¹.

Anadolu Selçuklu ve Beylikler

Dönemi

Türkler, XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'da hüküm sürmeye başlamışlardır. Böylece önce Selçuklu, sonra da Osmanlı sanatına alt yapı oluşturacak ve ona kaynaklık edecek olan bir sürece girilmektedir. Anadolu topraklarında sırasıyla Büyük Selçuklu, Erken Türk Beylikleri, Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemleri hüküm sürmüştür.

Öncelikle Büyük Selçuklu Devleti'ni ele aldığımızda, Güneydoğu Anadolu'da üç yapı bu döneme bağlanmaktadır: Bu yapılar Diyarbakır Ulu Cami, Siirt Ulu Cami ve Bitlis Ulu Cami'dir⁴². Ancak bu yapılarda, kitabın konusu olan revak uygulamaları ile ilgili bir detay bulunmamaktadır.

Büyük Selçuklulardan sonra ortaya çıkan Erken Türk Beylikleri'nde ise revak uygulamalarına rastlanılmaktadır.

39 Selçuk Mülayim, "Açık Avlulu Medreseler" **Thema Larousse, Tematik Ansiklopedi**, s. 246

40 Oktay Aslanapa,, **Türk Sanatı I-II**, s. 97

41 Günkut Akın, **Asya Merkezli Mekân Geleneği**, Kültür Bakanlığı Yayınları, s.31

42 M. Sözen- Z.Sönmez, "Anadolu Türk Mimarisi" **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 4**, s.804-805

Bu dönemde, Orta Anadolu'da (Tokat, Amasya, Sivas, Niksar çevresinde) Danişmend, Doğu Anadolu'da (Erzurum ve çevresinde) Saltuklu, Erzincan, Kemah ve Divriği çevresinde Mengüçüklü, Güneydoğu Anadolu'da(Diyarbakır, Mardin, Silvan ve Hasankeyf çevresinde) ise Artuklu Beyliği hüküm sürmektedir.

Büyük Selçuklu camileri ve Zengi sanatının kaynaklık ettiği Artuklu Camileri, Anadolu Türk mimarisinin yeni üslubunun öncülerinden sayılabilir. Artuklular, XII. yüzyılda revaklı avlu, içten ve dıştan yapıya egemen mihrap önü kubbesi, iç avlu, avlu köşelerinde çifte minare, zengin taş işçiliği, örtülerde tuğla kullanımı gibi özelliklere sahip eserler ortaya koymuşlardır.

Kaynaklar cami, medrese ve sivil mimari alanında Anadolu Türk mimarisine pek çok yenilik kazandıran Artukluların, Erken dönem sanatının oluşmasında büyük rolü olduğunu tespit etmektedir. Bu üslubun uzun süre kapalı bir bölgede hüküm sürdükten sonra etkilerini göstermeye başladığı, ayrıca belirtilmektedir⁴³.

Günümüzde harap bir şekilde bulunan Artuklu medreseleri, Anadolu'nun en eski medreseleridir. Artuklular XII. Yüzyıldan, XIV yüzyıla kadar yaklaşık 150 yıl boyunca Güneydoğu Anadolu'da (Diyarbakır, Mardin, Silvan ve Hasankeyf'te) yaşamış ve Büyük Selçuklu, Zengi mimarisi geleneğini devam ettirerek, kendine özgü sayısız eserler meydana getirmişlerdir.

Artuklu dönemine ait olan Mardin Hatuniye, Diyarbakır'daki 1198- 1199 olarak tarihlenen Zinciriye, 1223 tarihli Diyarbakır Mesudiye, XIII. Yüzyıla ait Şehidiye, 1385 tarihli Mardin Zinciriye veya Sultannisa Medreselerinin açık avlularında da revak uygulamalarına rastlanılmaktadır.

1077- 1318 olarak tanımlanan Selçuklu devrinde, Türklerin oluşturduğu sanat "Anadolu Selçuklu Sanatı" olarak kabul edilmektedir. Anadolu Selçuklu Sanatı'na; Türklerin Orta Asya ile Anadolu'ya gelinceye kadar edindikleri zengin kültür birikimi, kabul ettikleri İslam Medeniyeti, geldikleri topraklarda var olan ve bu topraklara komşuluk eden çeşitli kültürlerin varlığı kaynaklık etmiştir. Ancak bunların sonucunda Selçuklular bir senteze ulaşarak, kendine özgü "Selçuklu Üslubu"nu yaratmışlardır. Sultan I. Alaeddin Keykubad

43 Ara Altun, **Ortaçağ Türk Mimarlığının Ana Hatları için Bir Özet**, s.38

BURSA CAMİLERİNDE REVAK

zamanında Konya büyük bir sanat ve edebiyat merkezi olmuştur.

Açık avlulu medrese uygulamasına, Selçuklu döneminde de en gelişmiş örnekleriyle devam edilmiştir. Anıtsal taç kapılarıyla ünlenen eşi ve benzeri olmayan bu yapıların avlularında da revak ögesine rastlanılmaktadır. Örnek olarak; 1205- 1206 tarihli Kayseri Çifte Medrese, Huand Hatun Medresesi, 1217 tarihli Sivas I. İzzeddin Keykavus Şifahanesi, 1238 tarihli Kayseri Seraceddin Medresesi, Afgunu Medresesi, 1262 tarihli Sinop Alâeddin Medresesi, Kayseri 1267 tarihli Sahibiye Medresesi verilebilir. Kayseri'deki Hacıklıç Medresesi'nde ise, cami ile medrese birlikte tasarlanmıştır. Her iki yapının girişleri ayrı, ancak revaklı avluları ortak planlanmıştır.

XII. yüzyılda özellikle Konya ve çevresinde görülen tek kubbeli, kare veya kareye yakın plan şemalı mescitlerde, bir kısmı kapalı, bir kısmı açık revak şeklinde hazırlık mekânları ile karşılaşmaktadır. Bu mescitlere örnek olarak, 1215 tarihli Konya Taş, Beşarebey, Hacı Ferruh, 1250 tarihli Akşehir Taş Mescidi, Alanya Akşebe Sultan ve Konya Sırçalı Mescid'i verilebilir. XIII. Yüzyıla ait, kare planlı Konya Sırçalı Mescid'i önünde bulunan, birbirlerine sivri kemerlerle bağlı, iki sütunlu ve üç hücreli mekân, Osmanlı camileri önünde yer alan üç bölümlü son cemaat yerine öncülük etmektedir⁴⁴.

Selçuklu mimarisi ile Beylikler Devri mimarisini birbirinden kesin olarak ayırmak mümkün değildir. Selçuklu Devri üslubunun çözülüşü ile Beylikler Devri üslubunun kuruluşu, XIII. yy II. yarısında birbiriyle içiçe girmiştir. Ancak Beylikler Dönemi mimarisi, tam özelliğini XIV. yy başlarından itibaren kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde mimaride yapılan araştırmalar ve denemeler, ileriki yıllarda yaratılacak olan Osmanlı mimarlığına kaynaklık edecektir. Bu denemelerin başında, mekân anlayışının gelişmeye başlaması, açık ve kapalı kısımların denkleşmesi, iç ve dışın ahenkleşmesi, revaklı avlunun cami planına katılması, son cemaat yerinin cami plan şemasında yerini alması, portallerin sadeleşmesi, mermer kaplamaların kullanılması vb. gelmektedir⁴⁵.

1318 tarihinde ve Anadolu Selçuklularının sonrasında Anadolu'da yirmiden fazla beylik kurulmuştur. Bu dönemde de Selçuklu geleneği devam ettirilerek mimari eserler verilmiştir. Bu beyliklerden özellikle Orta Anadolu'da kurulan Karamanoğulları, (1256- 1483) sadece kendisinin Selçuklu'nun mirasçısı olduğu iddiasıyla bu mirasa sıkı sıkıya bağlı kalırken, Batı'da kurulan beylikler, Selçuklu geleneği ile birlikte farklı arayışlara ve denemelere yönelmiştir. Batıda kurulan beylikler ve hâkimiyet alanları: Bodrum, Milet, Milas, Muğla ve Beçim'de Menteşe Beyliği; Aydın, Selçuk, Seferihisar, Tire, Birgi ve İzmir'de Aydınoğlu Beyliği; Manisa, Bergama'da Saruhan Beyliği, Balıkesir'de Karesi Beyliği; Söğüt, Yenişehir, Iznik ve Bursa çevresinde ise Osmanlı Beyliği şeklindedir.⁴⁶

Anadolu'da kurulan tüm beylikler hüküm sürdükleri bölgelerde yoğun bir imar faaliyetine girişmişler ve kalıcı eserler bırakmışlardır. Bu eserlere bakıldığında, medrese yapılarında revak uygulamasına devam edildiği görülmektedir. 1302 tarihli Hamidoğullarına ait Eğridir'deki Dünder Bey Medresesi, revaklı açık avlulu bir yapıdır. Karamanoğlu Alâeddin Bey'in 1382 tarihinde karısı ve aynı zamanda I. Murat'ın kızı olan Nefise Sultan için yaptırdığı, Hatuniye Medresesi tek katlı, iki eyvanlı ve revaklı açık avlulu bir medresedir⁴⁷.

Anadolu Selçukluları döneminde yapılan camilerin pek azında (Sivas Ulu Cami) avlu ve revakla çevrili avlu bulunmaktadır. Selçuklu medreselerinde uygulanan revaklı avlu düzeni, camilerinde görülmemektedir. Revakla çevrili avlunun cami programına katılması Beylikler dönemine rastlamaktadır. Ancak dört revaklı avlu düzenine de hemen varılmamıştır⁴⁸.

Selçuklu camilerinde göremediğimiz son cemaat yeri kavramına, 1302 de Karamanoğlu döneminde Ermenek'e yapılmış olan Ulu Cami'de rastlamaktayız. Ancak bu caminin son cemaat yeri, ileriki yıllarda göreceğimiz gibi kuzey yerine batı cephesinde yer almaktadır. Önceleri son cemaat yerinin batı cephesinde olması yer darlığına bağlansa da, Sipaş Cami'nde de bu

44 Şerife Özudoğru, **Erken ve Klasik Devir Osmanlı Camilerinde Son Cemaat Yerlerinin Gelişimi ve Tipolojisi**, Anadolu Üniversitesi yay., Eskişehir, 2005s. 4

45 S. Kemal Yetkin, **İslam Mimarisi**, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fak., Türk ve İslam Sanatları Ens. Yay., Ankara, 1959, (2)b, s. 343

46 Gönül Öney, "Erken Osmanlı Sanatı: Beyliklerin Mirası", **Akdeniz'de İslam Sanatı Erken Osmanlı Sanatı Beylikler Mirası**, proje koor. Eva Schubert, Arkeoloji ve Sanat yay., İstanbul, 1999, s.4

47 Selçuk Mülayim, "Açık Avlulu Medreseler" **Thema Larousse, Tematik Ansiklopedi**, s. 244-245

48 S. Kemal Yetkin, **İslam Mimarisi**, s.345

BÖLÜM 2 • MİMARLIK TARİHİNDE REVAK

bölümün, batı yönünde uygulanmış olması, bunun bir deneme olabileceğini düşündürmektedir. Kible duvarına paralel son cemaat yeri uygulamasını ise, Aydınoğullarının Birgi'de yaptırdıkları 1312 tarihli Ulu Cami'nde görmekteyiz. Daha sonra 1339 tarihli Bursa Orhan Cami, Germiyoğullarına ait Uşak'taki Ulu Cami'nde de aynı uygulamayla karşılanmaktadır.⁴⁹

Son cemaat yeri son haline revaklı avlu plan şemasıyla ulaşacaktır. Manisa Ulu Cami'nin yapıdan tamamı ile ayrı ve son cemaat yerini de içine alan revaklı avlu plan şeması, Osmanlı mimarisinde önemli bir başlangıç olmuştur. Bu plan şeması Edirne'de 1447 tarihinde yapılacak olan Üç Şerefeli Cami'ye kaynaklık edecektir. Yine bilinen en eski tarihli Saruhan eseri olarak belirtilen 1362 tarihli İlyas Bey Mescidi planında, yanları duvarla kapalı, iki kubbeli son cemaat yeri bulunmaktadır.⁵⁰

Aydinoğulları'nın ilk yaptırdıkları eserlerde Selçuklu etkisi görülse de, ilerleyen yıllarda yeniliklerin yer aldığı eserler görülmektedir. İsa Bey'in Selçuk Efes'te yaptırdığı, 13 Mart 1374'te tamamlanan ve mimarı Ali İbn el Dımişkî olan İsa Bey Cami,⁵¹ mihrap duvarına paralel, enine iki sahnalı ve ortada arka arkaya iki kubbe ile örtülmüş ibadet alanından oluşmaktadır. Önünde düz ahşap çatılı ve ortada sekizgen havuzlu revaklı avlu ve doğu-batı portallerinde ise birer minare bulunmaktadır.⁵² Revaklı avlu Manisa Ulu Cami'nden iki sene önce burada görülmektedir. Ayrıca kaynaklar bu camiyi, ana cepheyi gösteren mermer bloklarla kaplı batı duvarı, iki kat pencere sıraları ve ortada bulunan portaliyle, Klasik Devir Osmanlı camilerinin revaklı avlularına öncü saymaktadır.

Bu döneme ait özellikle Batı Anadolu Beylikleri cami plan şemasında, giriş ünitesi olarak son cemaat yerinin kullanıldığı denemelere rastlanılmaktadır. Kible duvarına paralel olarak yerleştirilen ilk son cemaat yeriyle, Anadolu'nun en güneybatısında beylik kuran Menteşeoğulları'na ait 1330 tarihli Milas Hacı İlyas Cami'nde karşılanmaktadır. Söz konusu mekan, ortadaki yüksek olmak üzere üç kubbeli, sivri kemerlerle birbirine bağlanan iki paye ile taşınmaktadır. Sütun

başlıklarında devşirme malzeme kullanılmıştır⁵³. Bazı kaynaklara göre ise Anadolu'daki ilk son cemaat yeri uygulaması, Aydınoğulları'nın 1312 tarihinde Birgi de yaptırdığı Ulu Cami'nde yer almaktadır. Ancak O. Aslanapa buradaki son cemaat yerinin camiye sonradan ilave edildiğini belirtmektedir.

XIV. yy ikinci yarısından sonra Germiyoğulları'nın (1300- 1428) Uşak'ta yaptırdığı Ulu Cami ve Candaroğullarından Emir İsmail oğlu Halil Bey'in, 1363 tarihinde Kastamonu'nun Kemah Köyü'nde yaptırdığı Halil Bey Camilerinde, üçer kemer gözlü birer son cemaat yeri bulunmaktadır⁵⁴.

Aydinoğulları Beyliği, özellikle İsa Bey zamanında (1360 sonrası) sanat ve kültür açısından önemli eserler vermiştir. Aydınoğulları'na ait eserlerde karşılaşılan önemli bir özellik ise, kimlik arayışının gözlemlenmesidir. Aydınoğulları'na ait camiler, dikdörtlen, kare ve karma planlı olarak üç gurupta incelenebilir. Bu cami tiplerinden kare planlıların kuzeyde son cemaat yerine sahip olduğu görülmektedir. Tire'de Karahasan tarafından yaptırılmış olan Karahasan Cami, kare planlı, kubbeli ve kuzeyde üç bölümlü sivri kemerli son cemaat yerine sahiptir. Karma cami tipinde de son cemaat revakı uygulamasına verilecek örnekler bulunmaktadır. İsa Bey'in, Tire'de kızı Hafsa Hatun için yaptırdığı Hafsahatun Camisinde ve Çanakçı Mescidi'nin batısında son cemaat revak uygulamasına rastlanılmaktadır.⁵⁵

Son cemaat yeri revak uygulamalarına, Kastamonu çevresinde kurulan Candaroğulları Beyliği'nde de rastlanılmaktadır. Kastamonu'daki 1353 tarihli İbni Neccar Cami plan şemasında, İznik'teki Osmanlı camilerinin gelişmiş bir biçimi olarak tek kubbeli ve üç kubbeli son cemaat yeri kullanılmıştır. Candaroğulları'dan İsmail Bey tarafından yaptırılan külliyyede yer alan ve 1354'de tamamlandığı belirtilen caminin önünde de, beş kubbeli son cemaat yeri bulunmaktadır⁵⁶.

Kütahya'da hüküm süren Germiyoğulları'nın yaptırdıkları camiler ise, önünde üç kubbeli son cemaat yeri bulunan ana mekânın ise tek kubbe ile geçildiği plan şemasına sahiptir. 1377 tarihli Kurşunlu Cami, Türk

49 S. Kemal Yetkin, *a.g.e.* s. 345-346

50 Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, s. 211

51 İnci Kuyulu, "Sanatın Koruyucuları Selçuk" *Akdeniz'de İslam Sanatı Erken Osmanlı Sanatı Beylikler Mirası*, s.61

52 Yıldırım Özbek, *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1453)*, Kültür Bakanlığı yay., s.585

53 Şerife Özüdoğru, s.6-7

54 S. Kemal Yetkin, *a.g.e.*, s. 364

55 Selçuk Mülayim, "Açık Avlulu Medreseler" *Thema Larousse, Tematik Ansiklopedi*, s. 252

56 Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, s. 207

BURSA CAMİLERİNDE REVAK

üçgenleriyle geçilen kubbeli ibadet alanının kuzeyinde ortada aynalı tonoz, yanlarda ise kubbeli üç bölümlü bir son cemaat alanından oluşmaktadır⁵⁷. 1433 tarihli İshak Fakih'e ait cami ile 1487 tarihli II. Yakup'un subaşı Hisarbeyoğlu Mustafa Bey'in camilerinde de, kesme taşlı, etrafı kırmızı tuğlalarla örülü, Türk üçgeni sütun başlıklarına sahip dekoratif revak bölümleri bulunmaktadır.

Beylikler ve Anadolu Selçuklu dönemini kısaca özetlemek gerekirse, erken dönem sanatının oluşmasında payı olan Artuklular'dan başlayarak Anadolu'da revak uygulamalarına rastlanılmaktadır. Revak unsuru, Anadolu'da öncelikle medrese plan şemasında yer almaktadır. XII. yüzyılda özellikle Konya ve çevresinde görülen tek kubbeli kare veya kareye yakın plan şemalı mescitlerde, bir kısmı kapalı, bir kısmı açık revak şeklinde hazırlık mekânları ile karşılaşmaktadır. Bu mescitlerin önünde yer alan birbirlerine sivri kemerlerle bağlı, iki sütunlu ve üç hücreli mekân, Osmanlı camileri önünde yer alan üç bölümlü son cemaat yerine öncülük etmektedir⁵⁸.

Beylikler döneminde Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde, cami giriş ünitesi olarak revak uygulamaları ile karşılaşmaktadır. Bunlar genelde caminin batı ve kuzey cephelerinde yer alan, üç bölümlü revak uygulamalarıdır. Ancak Selçuk İsa Bey Cami ile Manisa Ulu Cami'nin, konumuz çerçevesinde farklı bir yeri ve önemi bulunmaktadır. Diğer uygulamalarda revak, caminin gerek batısında, gerekse kuzeyinde olmak üzere, tek cephede yer alırken, söz konusu camilerde revakla bir avlu oluşturma çabaları gözlemlenmektedir. Selçuk İsa Bey Cami'de avlunun doğu, batı ve kuzey yönlerinde revak uygulaması denenirken, 1376 tarihli Manisa Ulu Cami'nde (İshak Bey) ise, yapıdan tamamı ile ayrı ve son cemaat yerini de içine alan, revaklı avlu plan şeması kullanılmaktadır. Bu revaklı plan şeması, Osmanlı mimarisi açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu plan şeması Edirne'de 1447 tarihinde yapılacak olan Üç Şerefeli Cami'ye kaynaklık edecektir⁵⁹. Bu özelliği ile söz konusu caminin, klasik devir Osmanlı camilerinin

revaklı avlularına öncülük ettiği kabul edilmektedir.

Memluk Sanatı

Erken Osmanlı mimarisi konu edilmişken, o dönemin çağdaşı olan Memluklular ve oluşturdukları mimariye de bakmak yerinde olacaktır. Memluk Devleti, sınır komşusu olan Ramazanoğlu ve Dulkadiroğlu Beylikleri, deniz yoluyla Mısır ve Suriye, Batı Anadolu kıyılarındaki beyliklerden ise Menteşoğulları, Aydınoğulları, Saruhanoğulları ile sürekli ilişki içinde bulunmaktadır. Erken Osmanlı mimarisinin, Beylikler dönemi mimarisinden soyutlanamayacağı düşüncesiyle, Memluk Kültürü'nün Osmanlı mimarisine etkisi üzerinde önemle durmak gerekmektedir. Ayrıca, bu etkileşimde Suriye ve Mısır çevresinden Anadolu'ya gelip çalışan sanatçıların etkisi de göz ardı edilemez. Ancak Memluk mimarisiyle, Erken Osmanlı mimarisi arasında tam manasıyla bir benzerlikten bahsetmek de mümkün değildir. Memluk mimarisine ait yapılar daha anıtsal bir özellik taşımaktadırlar. Özellikle süsleme teknikleri konusunda, her iki mimari arasında benzerlikler görülmektedir. Bu da ortaçağda, Anadolu Selçuklularının Suriye ve çevresiyle olan ilişkilerinin devam ettiğini göstermektedir.

Memluk mimarisinde taş süsleme uygulamaları, dış cephede taçkapı, pencereler, kubbe dış yüzeyleri ve minarelerde, içeride ise mihrapta ve zemindöşemelerinde görülmektedir. Dış cephede ve pencere çevrelerinde uygulanan, dönüşümlü olarak siyah ve beyaz renkteki taşların kullanılmasıyla oluşturulan süsleme tekniğine yerel terimolojiyle "ablaq" denilmektedir. Erken Osmanlı mimarisinde ablaq tarzında süsleme birkaç yapıda görülmektedir. Tahminen Suriyeli sanatçıların da çalıştığı, Bursa Ulu Cami'nin, minaresinin kaidesinde siyah ve beyaz mermerin yatay dönüşümlü olarak kullanıldığı iki sıra kuşak, bu süsleme tarzına örnek gösterilmektedir. Yine, Amasya Beyazıt Paşa Cami'nin giriş revakı kuzey ve batı cephelerinde, beyaz mermerle birlikte kullanılan ve kemerlerle, saçağı çevreleyen, kiremit renkli taş süsleme tekniği verilebilecek, başka bir örnektir. Ayrıca Merzifon Çelebi Mehmet Medresesi taçkapısı, Erken Osmanlı mimarisindeki bir diğer ablaq uygulamasıdır.

Erken Osmanlı mimarisi taş süslemesinin, Suriye kültür çevresiyle olan ilişkisini gösteren diğer bir tarz

57 Ara Altun, *Ortaçağ Türk Mimarlığının Ana Hatları için Bir Özet*, s. 68-70

58 Şerife Özudoğru, *Erken ve Klasik Devir Osmanlı Camilerinde Son Cemaat Yerlerinin Gelişimi ve Tipolojisi*, Anadolu Üniversitesi yay., Eskişehir, 2005s. 4

59 Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, s. 211

da “zengi düğümü” olarak isimlendirilen, renkli taşların geçmeler yaparak oluşturduğu bir düğüm motifidir. Bu motife Bursa Ulu Cami kuzey cephesindeki pencerelerden birinin kemer alınlığında ve Bursa Yıldırım Cami'nin kapı kemeri üzerinde rastlanılmaktadır. Öte yandan Şamlı sanatçıların çalıştığı, kitabesiyle sabit olan Amasya Beyazıt Paşa Cami kapı kemeri üzerinde de, zengi düğümü görülmektedir⁶⁰.

Yine Erken Osmanlı Dönemi cephe tasarımında fazla rağbet görmemiş olan, mukarnaslı göçertmelerin, 14. yüzyıl sonlarından itibaren Bursa Ulu Cami ile Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Cami'de uygulanan hafifletme kemerlerinin, Memluk kökenli olduğu belirtilmektedir. Memlük sanatının konumuza ait dönem yapılarına etkisini gösteren bir diğer örnekte, Dimetoka Cami'de ki sivri kemerlerdir. Bursa Ulu Caminde teşhis edilen Memluk kökenli amblemelerde, büyük bir ihtimalle kendi türünün tek örnekleridir.

Cami revak uygulamalarında Memluk etkisine baktığımızda ise, İsrail'in Yubna kasabasındaki Memluk yapılarından Ebu Hüreyre Meşhedi (1274) ile Bursa Orhan Cami'nin (1340) giriş cephelerindeki revaklar arasında bir benzerlik dikkat çekmektedir. Ebu Hüreyre Meşhedi revakında, üç sivri kemerden ortadaki zikzaklı, yanlardaki dişli iken, Bursa Orhan caminin beş kemerli son cemaat yeri revakında, ortada zikzaklı sivri kemer tercih edilmiş, dişli sivri kemerler iki uca alınarak, araya iki tane yalın sivri kemer konulmuştur.

Sonuç olarak, Erken Dönem Osmanlı mimarisi, Memluk mimarisinin etkisi altına girmemiştir. Çevresinde kendisini etkileyen diğer mimari kültürlerle birlikte, güney komşusundan edindiklerini de, kendi bünyesi içine katarak yorumlamış, kendine has bir üslup oluşturma çabasında denemelere girişmiş ve uygulamalarda bulunmuştur.

60 Yıldırım Özbek, **Osmanlı beyliği mimarisinde taş süsleme 1300 – 1453**, Kültür Bakanlığı yay., s.596

BÖLÜM III

❧ CAMİLER ❧

CAMİLER

Bu bölümde, otuz altı adet Bursa ve İznik Erken Dönem Osmanlı Camilerine ait çizim, fotoğraf ve bilgiler yer almaktadır. Camiler kronolojik olarak sıralanmıştır.

İZNİK ORHAN CAMİ

Orhan Gazi tarafından yaptırılan bu cami, ne yazık ki günümüze kadar ulaşamamıştır. Kırık parçalar halinde ve eksik olarak ele geçirilen kitabesinden, 1325 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Otto –Dorn cami hakkında: *"Orhan tarafından tesis edilip, kendi adını taşıyan ilk cami surların dışında, Yenişehir kapısı yakınında bulunuyordu. Yapı bugün tamamen yeryüzünden kaybolmuştur. Temeller ve kuzeydoğu tarafındaki belirsiz duvar kalıntıları binanın ilk şekli hakkında hiçbir fikir vermiyor. O zamanki cami 25/15 m. ebadında idi. Herhalde yakın tarihlerde yenilenmiş olan duvar, kırma taşlarla bir veya iki sıra tuğladan değişik tabakalar halindedir."* demektedir⁶¹.

Yapının kazılarda ortaya çıkarılan ve Bilecik Orhan Gazi İmaret'i'ne benzeyen planı, Osmanlılarda ilk defa ters T (yan mekânlı veya zaviyeli cami) şemasını ortaya çıkarmaktadır. Ortadaki ibadet alanı ve ona bitişik olan iki yan alan, kuzey-güney yönünde olup, tüm mekânlar dikdörtgen planlıdır. Duvarların inceliği caminin, Balıkesir Yıldırım İmaret'i'ndeki gibi düz çatı ile örtülü olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. İbadet alanının ortasında yaklaşık 40cm'lik (iki basamaklık) bir kot farkı bulunmaktadır⁶².

Duvarlar kesme taş, moloz taş, devşirme malzeme ve tuğlanın harç karışımıyla örülmüştür.

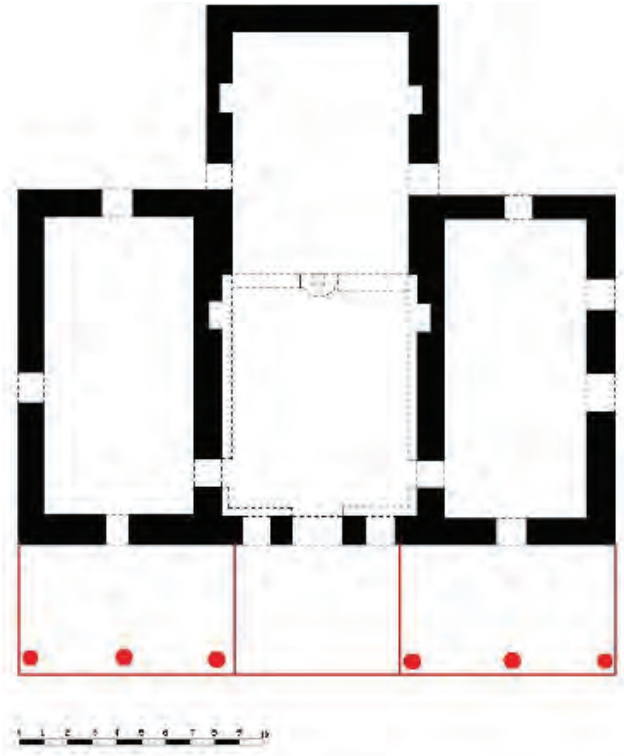
Yapıyla ilgili kazılarda, düşük kalitede olmak üzere yeşil ve firuze renkli altıgen çiniler bulunmuştur. Ayrıca baklava, palmet, rumi motiflerle geometrik geçmelerin bulunduğu alçı parçalarına da rastlanmıştır⁶³.

Revak Konumu ve Düzeni: Caminin önünde, altı sütunlu, beş gözlü, dikdörtgen şeklinde ve simetrik

düzende son cemaat yeri olduğu bilinmektedir. Zemin eski planlarda 30cm. kot farkı ile her iki yana podyumludur.

Kazılarda son cemaat yerinde, kubbe veya tonoz izine rastlanamamıştır. Bu da düz ya da ahşap bir çatı ile örtülü olma ihtimalini akla getirmektedir. Bulunan devşirme sütunların çapları ise eşit değildir. Muhtemelen minare Bursa Yıldırım Cami'nde olduğu gibi çatı hizasında yükseliyordu. Zira konuyla ilgili olarak, son cemaat yerinin batı köşesinde 40- 50 yıl önce bir minare bulunduğunu hatırlayan kimseler vardır⁶⁴.

Kaynaklardan beş bölümlü olduğunu bildiğimiz revak giriş ünitesi, bölüm sayısı açısından Bursa Orhan veya Ali Paşa Cami revakları ile benzerlik gösterse de düz çatılı olması açısından farklılık oluşturmaktadır. Ancak taşıyıcı elemanı olarak, devşirme malzeme kullanımı diğer İznik yapılarında olduğu gibi ortak bir özellik oluşturmaktadır.

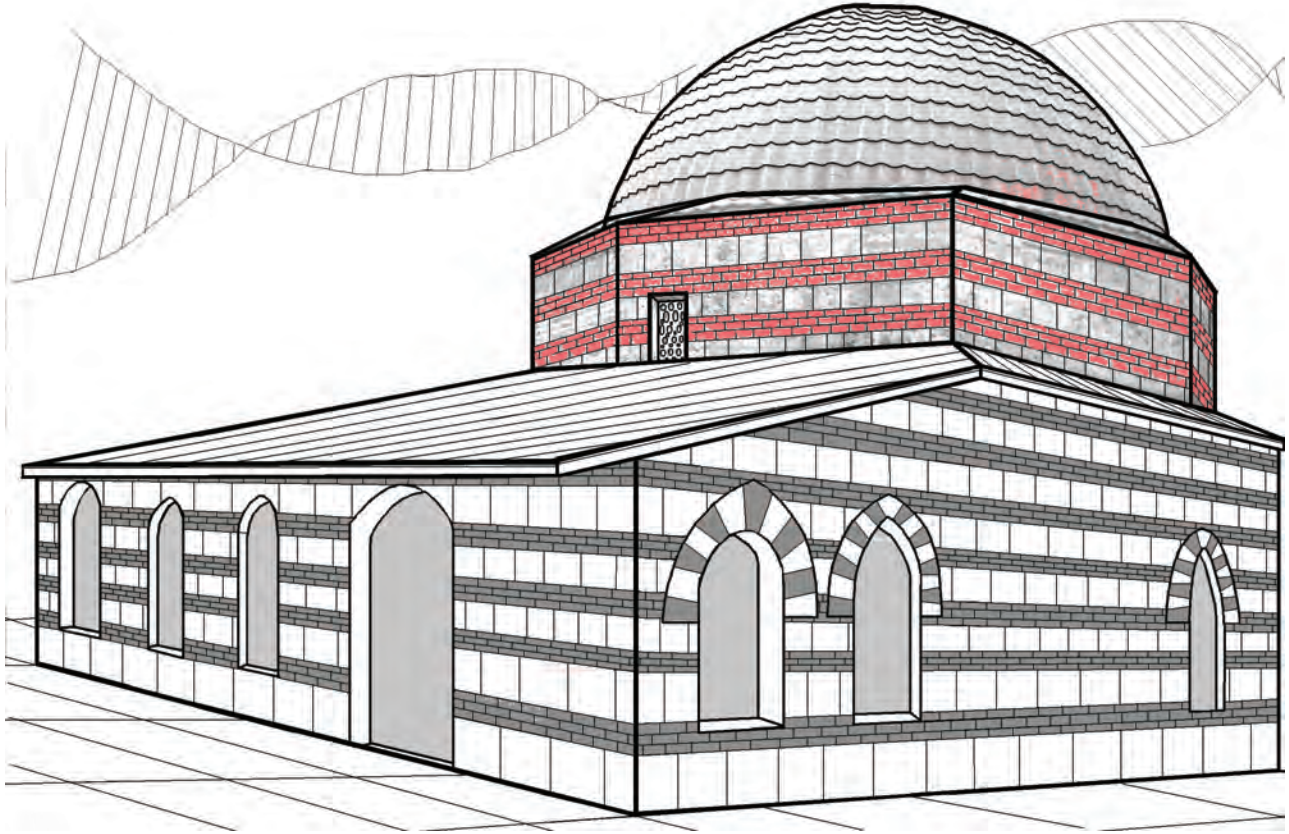
İznik Orhan Cami planı (E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

61 K.Otto-Dorn, *Das Islamische İznik*, Berlin, 1941, s.13- 14

62 Oktay Aslanapa, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. Yüzyıl)*, M.E.B Devlet Kitapları, s.19

63 *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1986 s.242-244

64 Kolektif, *Tarih Boyunca İznik*, ed: O.Aslanapa-H.İnalcık-I.Akbağgil, çev: Rita Urgan, T.İ.B Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s.224

İznik Hacı Özbek Cami perspektifi (Ö. ÇUHADAR- 2010)

İZNİK HACI ÖZBEK CAMİ (ÇARŞI MESCİDİ)

E.H.Ayverdi, Hacı Özbek tarafından yaptırılan 1333- 1334 tarihli caminin⁶⁵, tek kubbeli ve revaklı en eski Osmanlı camilerinden biri olduğunu belirterek "Bursa'da Alaüddin ve İznik'de Hacı Özbek camileri, Selçuk müsellesi kuşakları vasıtasıyla duvarlara oturan tek kubbeli, üçlü revaklı abidelerdir." demektedir⁶⁶.

65 E. Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mimarisinin İlk Devri**, İstanbul Fetih Cemiyeti, 2.bs., İstanbul, 1989s.167

66 E.Hakkı Ayverdi, "Osmanlı Mimarisinin İlk Asrı" **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongre Tebliğleri Ekim 1959 Ankara-**, T.T.K Basımevi, Ankara, 1962, s.73

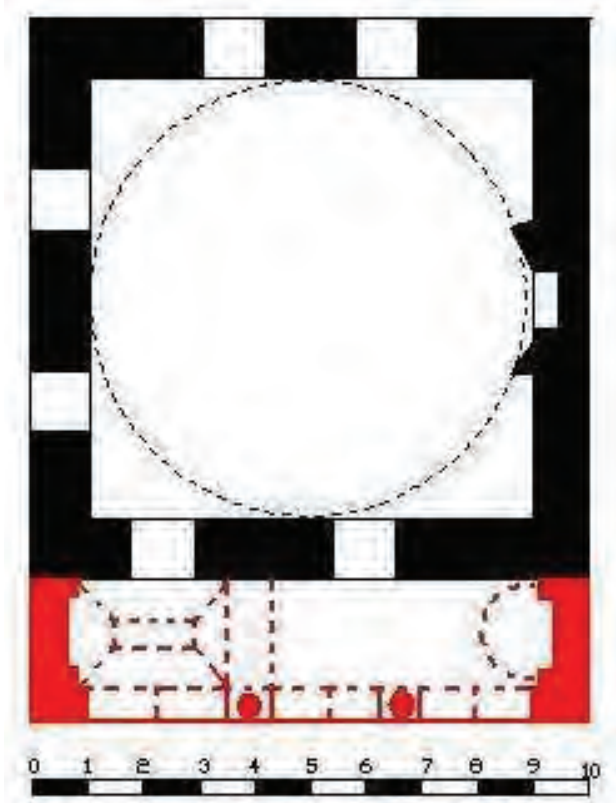
S.Eyice'de bu yapı için, "Osmanlı Beyliğinin ilk kuruluş yıllarında meydana getirilen bu mütevazı görünüşlü yapılar, üstlerini kapatan ve genel ölçülerine göre büyük sayılabilecek kubbeleri ile Türk dini mimarisinin ne yolda gelişim göstereceğinin öncüsüdür." demektedir⁶⁷.

Kaynaklar, altı buçuk asırlık Hacı Özbek Cami'nin birçok tamiratlar gördüğünü belirtmektedir. Yapı, doğu tarafında bulunan, iç ölçüleri 7,92m.X7,92m. kare planlı ibadet kısmı ile batıdaki dikdörtgen planlı revak alanından oluşmaktadır. Güneyde köşeleri silmeli dikdörtgen bir mihrap nişi yer almaktadır. Caminin prizmatik üçgenler(badem) üzerine oturan 8m. çapındaki kubbesi, on ikilik kasnağa oturmaktadır. Kasnağın dört köşesindeki üçgen dayanak duvarları,

67 Semavi Eyice, **İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri**, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayınları, İstanbul-1988, s.35

dışarıdan bir farklılık oluşturmaktadır. Bu unsur ile Yeşil Cami'de hafiflemiş olarak tekrar karşılaşmaktayız. Kubbe kiremit kaplıdır. Binanın günümüzdeki dış duvar kaplaması, düzenli bir sıra kesme taş, üç veya dört sıra tuğla, aralarda dikine tuğlalı olarak değişen duvar örgüsü görünümündedir. Kasnak ise bir sıra tuğla hatıl, bir sıra kesme taş ile örülmüştür. Caminin orijinalinde düzgün olmayan tuğla hatıl, moloz taş kullanıldığı, son cemaat yerindeki almaşık dokunun ise daha düzgün olduğu belirtilmektedir⁶⁸. Kubbe tuğladandır ve kırmızı kiremitle örtülmüştür. Saçak altında iki sıra kirpi saçığı bulunmaktadır. Dış cephede pencere üzerleri alt katta sivri tuğla kemerli, kasnakta ise ahşap lentoludur⁶⁹.

Kaynaklar, 1349 tarihli Hacı Hamza Kümbedi'nin mimarı olan Hacı Ali'ye bu camiyi de mal etmekte, ayrıca Hacı Ali'yi Osmanlı'nın bilenen ilk mimarı olarak

İznik Hacı Özbek Cami planı
(E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

tanımlamaktadır⁷⁰. Caminin orijinalinde de minaresi yoktur⁷¹. İznikte bu cami gibi başka bir örnek yapı da Hacı Hamza Cami'dir. Günümüze ulaşamayan bu caminin, İznik müzesindeki kitabesine göre Hamza Bin Erdemşah tarafından 1345 de yaptırıldığı, tek kubbe ve önünde az derin eyvan biçiminde son cemaat yeri ile kalın kısa gövdeli bir minaresi olduğu anlaşılmaktadır.

Revak Konumu ve Düzeni: Revak 1959 yılında yol genişletmesi yüzünden yıkılmış ve kuzey duvarını tahrip etmek suretiyle kapatılmıştır. Ancak kaynakların aktardığı bilgiler doğrultusunda, caminin orijinalinde dikdörtgen planlı, iki sütunlu, üç bölümlü son cemaat yeri bulunduğu bilinmektedir. Revak, caminin beden duvarının devamı olan ayaklar ve ortada iki adet sütun üzerinde sınırlıdır. Oysaki günümüzde revak özelliğini yitirmiş, kapatılmış bina içine dâhil edilmiştir. Orijinalinde, geçişler üç kemer ile sağlanmaktadır. Caminin giriş kapısı, cephenin solunda yer almaktadır. Orijinal planlarda revak giriş bölümünün aynalı tonozla, geri kalan kısmının ise beşik tonozla örtüldüğü görülmektedir. Eski fotoğraflardan anlaşıldığı üzere öndeki sütunlarda, Bizans sütun başlıklarında mermer (devşirme), taşıyıcı duvarlarda ise kesme taş ve tuğla karışımı malzeme kullanılmıştır. Geçişleri sağlayan kemerlerde de malzeme olarak üç sıra dikey tuğla bir sıra taş örgüsü kullanılmıştır. Mevcut durumda giriş bölümü kırma çatı ile kaplıdır.

Revak, orijinalinde üç bölümlü yanları duvarlarla kapalı düzende yapılmış olmasıyla Bursa Somuncu Baba, İbni Bezaz, Şeker Hoca, Soca Alizade, Bedrettin, Yiğit Köhne, Zeyniler, Selçuk Hatun, Abdal, Nalbantoğlu, Şerafettin, Yerkapı Cami revakları ile benzerlik göstermektedir. Ancak bu revaklardan farkı, taşıyıcı eleman olarak devşirme malzeme kullanılmasıdır

70 Oktay Aslanapa, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı*, s. 17

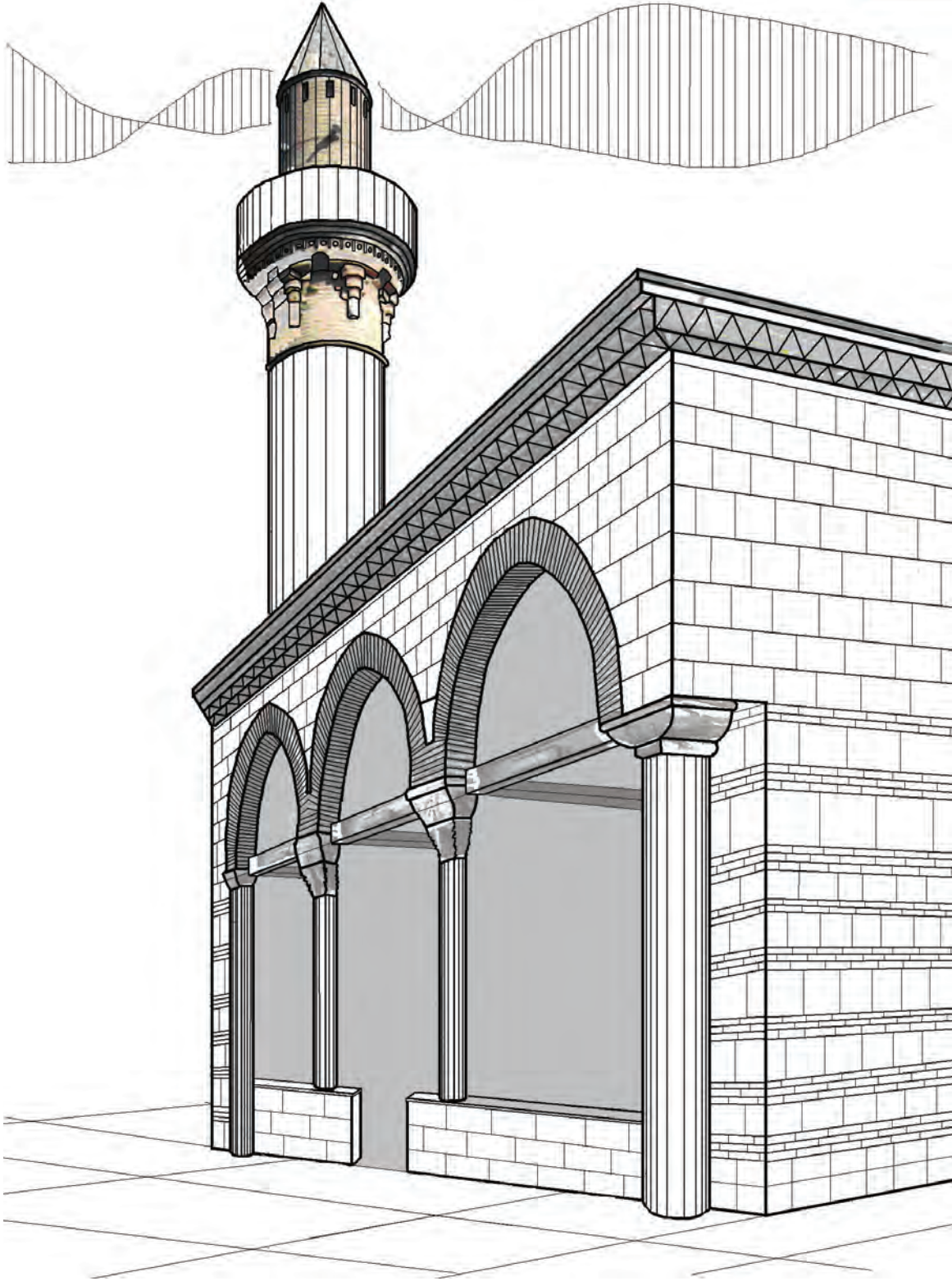
71 Aptullah Kuran, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, Ankara ODTÜ Mim. Fak., 1964, s.8

68 Afife Batur, "Almaşık Duvar", *Anadolu Sanat Araştırmaları 2*, İstanbul, 1970, s. 140

69 S.Kemal Yetkin, *İslam Mimarisi*, Doğu Ltd. Ankara,1959,s.363

Hacı Özbek Cami

Bursa Alaeddin Cami perspektifi (Ö. ÇUHADAR- 2010)

BURSA ALÂEDDİN CAMI

Alâeddin Cami hakkında S. Çetintaş "Caminin inşa tarihi olan 1326 aynı zamanda Bursa'nın fethi tarihi olduğuna göre, yeni alınmış bir Hıristiyan şehrinde cemaatle namaz kılmak ihtiyacı karşısında alelacele yaptırılmış, bu suretle de Osmanlı adıyla dünya toprakları üzerine dikilmiş binalar mevcudu arasında, birinci numarayı almış bir anıtımız bulunduğu anlaşılıyor."demektedir⁷². Ancak çoğu kaynaklar, Orhan Gazi'nin büyük oğlu Alâeddin Bey tarafından yaptırılan⁷³ bu caminin yapılış tarihini 1335- 1336 olarak vermektedir⁷⁴.

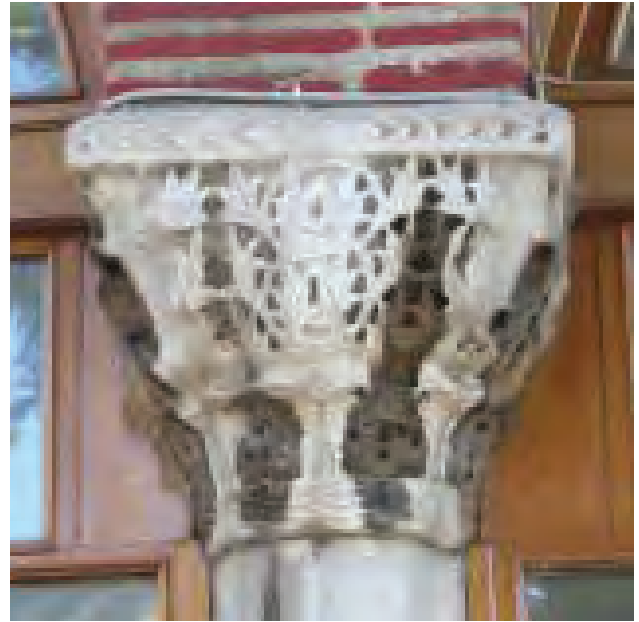
Cami üzeri kubbe ile örtülü, iç ölçüleri 8.20X8.20 metre kare planlı bir ibadet alanı ile kuzeyinde yer alan revak bölümünden ibarettir. Cami giriş ünitesi olarak karşımıza çıkan revak, Selçuklu camilerinde görülmeyen bir unsurdur. Kaynaklar, Alâeddin Cami'nin Osmanlı döneminde Bursa'da bu tipin ilk uygulandığı yapı olduğunu belirtmektedir. Bursa'da özellikle XV. yüzyılın ikinci yarısında birbirine benzeyen, bu şehre özgü bir mescit şekli ortaya çıkmıştır. Kare planlı ve kubbeli bu yapıların ortak özellikleri üç birimli, yanlardan kapalı, geometrik taş-tuğla bezemeli ve bir kalkan duvarına sahip revakları olmasıdır⁷⁵.

Bursa Alâeddin Camii boyutları ve kubbeye geçiş öğeleri açısından Anadolu Selçuklu mescitleriyle benzerlik göstermektedir. Yapıda, kubbeye geçişte görülen üçgenler kuşağı, Selçuklu mescitlerinde yaygın olarak kullanılmıştır⁷⁶. Ana kubbe üçgen tromplara ve onaltıgen bir kasağa oturmaktadır. Caminin minberinin

Mevlevihane'den getirildiği belirtilmektedir. Yapının dış duvarları, kaba yonu küfeki taşı, yatay ve dikey birer sıra tuğla şeklinde örülmüştür⁷⁷. Sekizgen bir kaideye oturan tuğla gövdeli sivri külahlı minare, yapının doğusunda yer almaktadır. Duvarlar moloz taş, kısmen tek veya üç sıralı yatay ve dikine tuğlalarla örülmüştür. Minare ve şerefesi tuğladandır. O.Aslanapa'ya göre caminin son cemaat yeri Milas Hacı İlyas Cami'inden dört yıl önce ortaya çıkmıştır⁷⁸.

Minare caminin doğusunda konumlanmaktadır. Avlunun batısında çok sayıda, eski ve güzel taşlı mezarlar vardır⁷⁹. Cami avlusuna bitişik durumdaki üç sıra tuğla, bir sıra kesme taş örülü, sivri kemerli çeşme, Osmanlı'dan kalan ilk çeşmedir.

Alâeddin Cami, Türk mimarlık tarihi bakımından özel bir öneme sahiptir. Önünde üç gözlü son cemaat yeriyle, tek kubbeli klasik tipe uyan cami, Bursa ters T planlı camilerinde, yepyeni bir gelişmeye öncü olmuştur. Bu plan şemasının orijini, aslında Selçukluların kubbeli medreselerine dayanmaktadır⁸⁰.

Bursa Alâeddin Cami devşirme sütun detayı

72 Sedat Çetintaş, **Türk Mimarı Anıtları Osmanlı Devri-Bursa'da İlk Eserler** M.E.B, 1946, s.23

73 Albert Gabriel, **Bir Türk Başkenti Bursa**, haz.N.Er, H.Er, A. Kazancıgil, Bursa Bld. Yayınları, Bursa, C.1, s.49. A. Gabriel'e göre camiyi Orhan Gazi'nin kardeşi, diğer kaynaklara göre Orhan Gazi'nin büyük oğlu Alâeddin yaptırmıştır.

74 **Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İl Merkezi)**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1983, s. 12- 13. Yine Günül Öney, **Beylikler Devri Sanatı 14.15.Yüzyıl (1300-1453)**,T.T.K Yayınları,Ankara-1989,s. 5 ve Aptullah Kuran, **İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami**, Ankara ODTÜ Mim. Fak., 1964, s.6, Afife Batur, **Osmanlı Camilerinde Kemer Strüktür- Biçim İlişkisi Üzerine Bir Deneme (1300-1730)**, Doktora Tezi, İTÜ, İstanbul, 1974, s. 17 da yapının tarihi 1335- 1336 olarak verilmektedir.

75 Baha Tanman, "Bursa'da Osmanlı Mimarisi", **Bursa**, T.C. Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1996, s.125

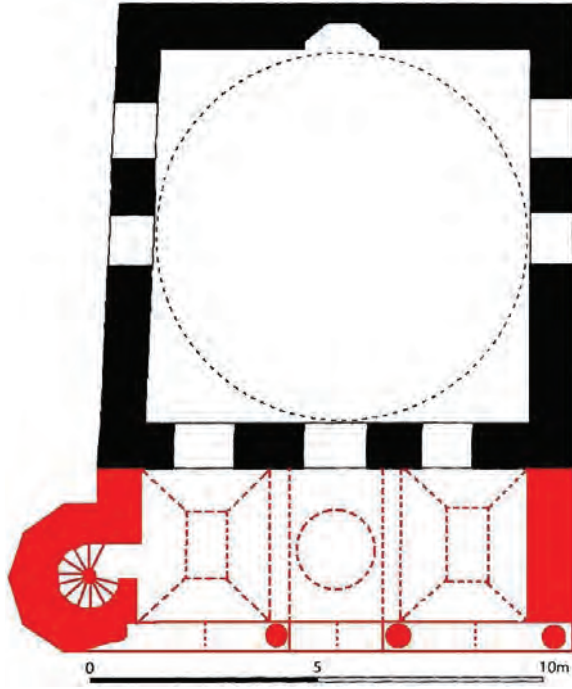
76 Tarkan Okçuoğlu, "Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Mimarlığında Geçiş Öğeleri" **Sanatın Ortaçağı Türk,Bizans ve Batı Sanatı Üzerinde Yazılar** haz: Engin Akyürek, Kabcacı yayınevi İstanbul, 1997, s.41 -43

77 Selçuk Şener, **14. Yüzyıl Bursa Yapılarında Erken Osmanlı Duvar Örgüsü**, A.Ü. Sosyal Bilimler Ens. Arkeoloji ve Sanat tarihi Anabilim Dalı, YL Tezi, Ankara, 1993, s.9

78 Engin Yenal, **Bir Masaldı Bursa**, YKY, İstanbul, 1996, s. 161

79 Raif Kaplanoğlu, **Doğal ve Anıtsal Eserleri İle Bursa**, Osmangazi Belediyesi, Bursa, 2003, s.63

80 Oktay Aslanapa, **Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı**, s.20-21

Bursa Alâeddin Cami planı
(E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

Revak Konumu ve Düzeni: Son cemaat yeri, caminin giriş cephesinde dikdörtgen şeklinde, dört sütun ve üç bölümden oluşmaktadır. Revak bölümünün yanları duvarla kapalıdır. Zemin giriş bölümünden her iki yana simetrik olarak podyumludur. Son cemaat yerine yaklaşık 0.25 metrelik bir basamak ile girilmektedir. Her iki tarafta yer alan podyum ile son cemaat yer zemin arasında 0.40 metrelik bir kot farkı bulunmaktadır.

Revak, önde aralarında yaklaşık 2.80m. mesafe bulunan, 2.00m. yüksekliğinde ve 1.20m. çapında dört sütunla taşınmaktadır.

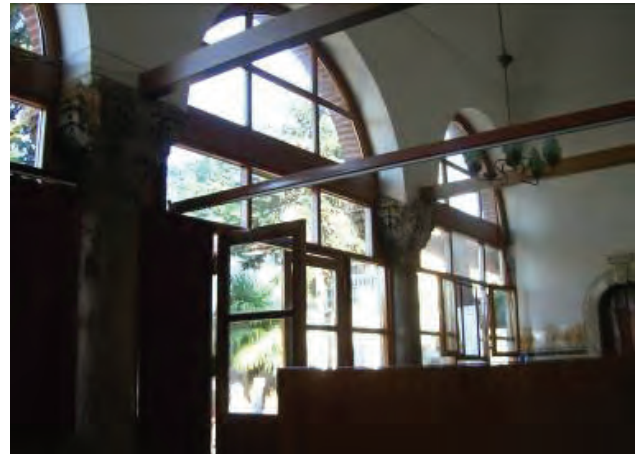
Geçişler önde üç adet, içte (revak cephesi ile ibadet alanına giriş cephesi arasında) iki sivri kemerle sağlanmaktadır. Sivri kemerlerin uç noktası yaklaşık yerden 4.27m. yüksekte yer almaktadır. Kemerler arasında yerden 2.84m. yüksekliğinde ahşap gergiler kullanılmıştır. Revak, ortada zeminden 6.51m. yüksekliğinde küçük bir kubbe ile yanlarda ise birer aynalı tonoz ile örtülüdür. Taşıyıcı sütunlar ile Korint ve Lyon tarzındaki mermer sütun başlıkları, Bizans devşirme malzemedir.⁸¹ Ortadaki sütun başlıkları daha süslü, yandakiler ise sadedir.

Bursa Alâeddin Cami giriş cephesi

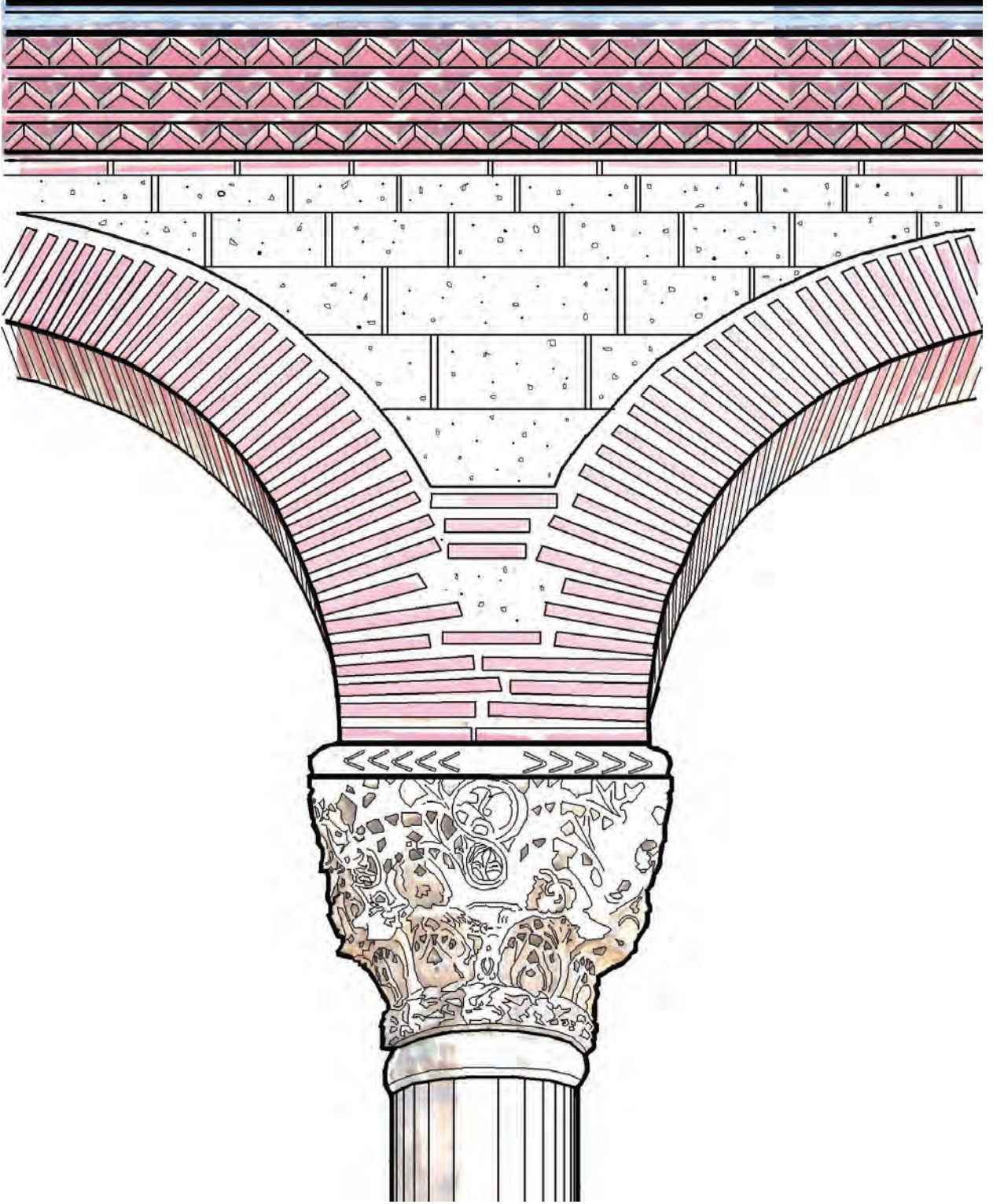
Kalkan duvarı yüzeyi ile kemerler arasında kesme taş malzeme kullanılmıştır. Saçaklarda üç sıra tuğla kirpi kornişi görülmektedir. Öndeki üç sivri kemer ise dikine örgülü tuğla malzemenen yapılmıştır. Son cemaat yerinin yan duvarları ise, üç sıra tuğla, bir sıra taş örgüsü ile kaplanmıştır. Revak zeminini mermer kaplıdır. Camiye basık kemerli, mermer söveli bir kapıdan girilmektedir. Kapının her iki yanında yine basık kemerli, beyaz mermer söveli pencere yer almaktadır.

Revak, mevcut durumda camekânla kaplanmıştır. İç kısmı 1.60m. seviyesine kadar yağlı boya, üst kısmı ise badana yapılmıştır.

Bursa Alâeddin Cami revak iç görünümü

81 C.Esat Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, s.240

Bursa Alâeddin Cami sütun başlığı, kemer ve
kirpi saçağı detayı (Ö. ÇUHADAR- 2010)

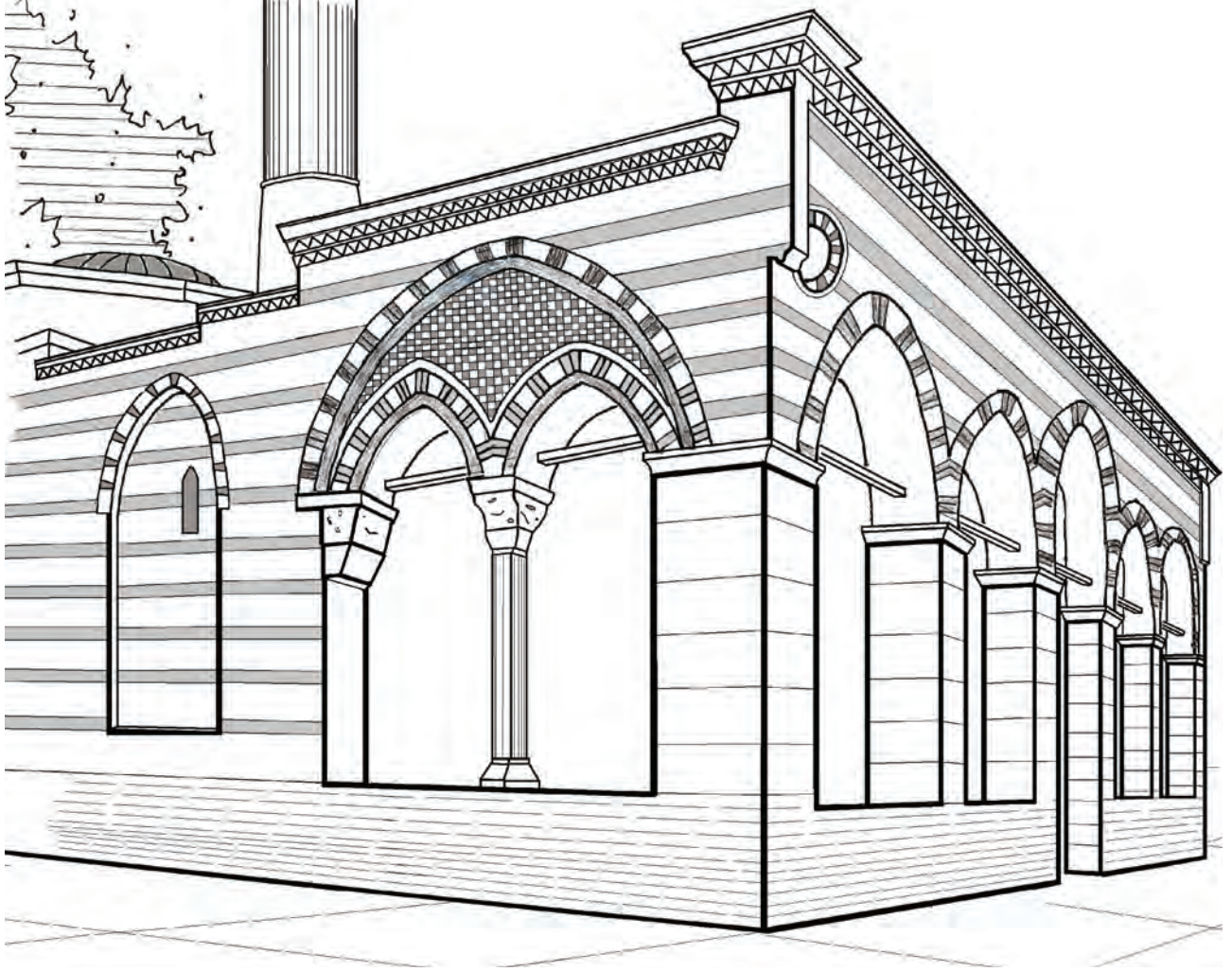
Bursa Alâeddin Cami son cemaat yeri giriş kapısı

Minare camiye karşıdan bakıldığında, son cemaat yerinin solunda yer almakta ve minareye yine bu mekândan çıkılmaktadır. Tarihi bilinen ilk Osmanlı minaresidir. Yapım malzemesi olarak taş kullanılmış olan minare, tuğla bir kaide üzerine oturmakta ve geçişleri ters/yüz üçgenlerle sağlanmaktadır⁸².

Alaeddin Cami revakı, kuzeydeki konumu, yanları kapalı üç bölümlü düzeni, kalkan duvarı, sütun ve

başlıklarında devşirme malzeme kullanımı, tuğla kemerleri, ahşap gergileri ile karakteristik erken devir yapılarına örnek teşkil etmektedir. Ancak erken devir tek kubbeli camileri girişlerinde yer alan, yanları kapalı ve üç bölümlü revak ünitelerinde Somuncu Baba, İbni Bezaz, Şeker Hoca, Soca Alizade, Bedrettin, Yiğit Köhne, Zeyniler, Selçuk Hatun, Abdal, Nalbantoğlu, Şerafettin, Yerkapı Camilerinde olduğu gibi düşey taşıyıcı eleman olarak payeler kullanılmıştır. Alâeddin Cami revakında diğerlerinden farklı olarak, taşıyıcı elemanlar devşirme sütunlardır.

⁸² Afife Batur, "Almaşık Duvar", *Anadolu Sanatı Araştırmaları 2*, İstanbul, 1970, s. 142

Bursa Orhan Cami perspektifi (Ö. ÇUHADAR- 2010)

BURSA ORHAN CAMİ

İbadet alanı kapısı üzerindeki kitabeden, yapının Orhan Gazi tarafından 1339- 1340 (H.739- 740) yıllarında inşa edildiği, Karamanoğulları'nın Bursa'ya saldırısı sırasında ateşe verildiği ve H.820'de Çelebi Sultan Mehmet döneminde, Vezir Bayezid Paşa tarafından onarım gördüğü anlaşılmaktadır.

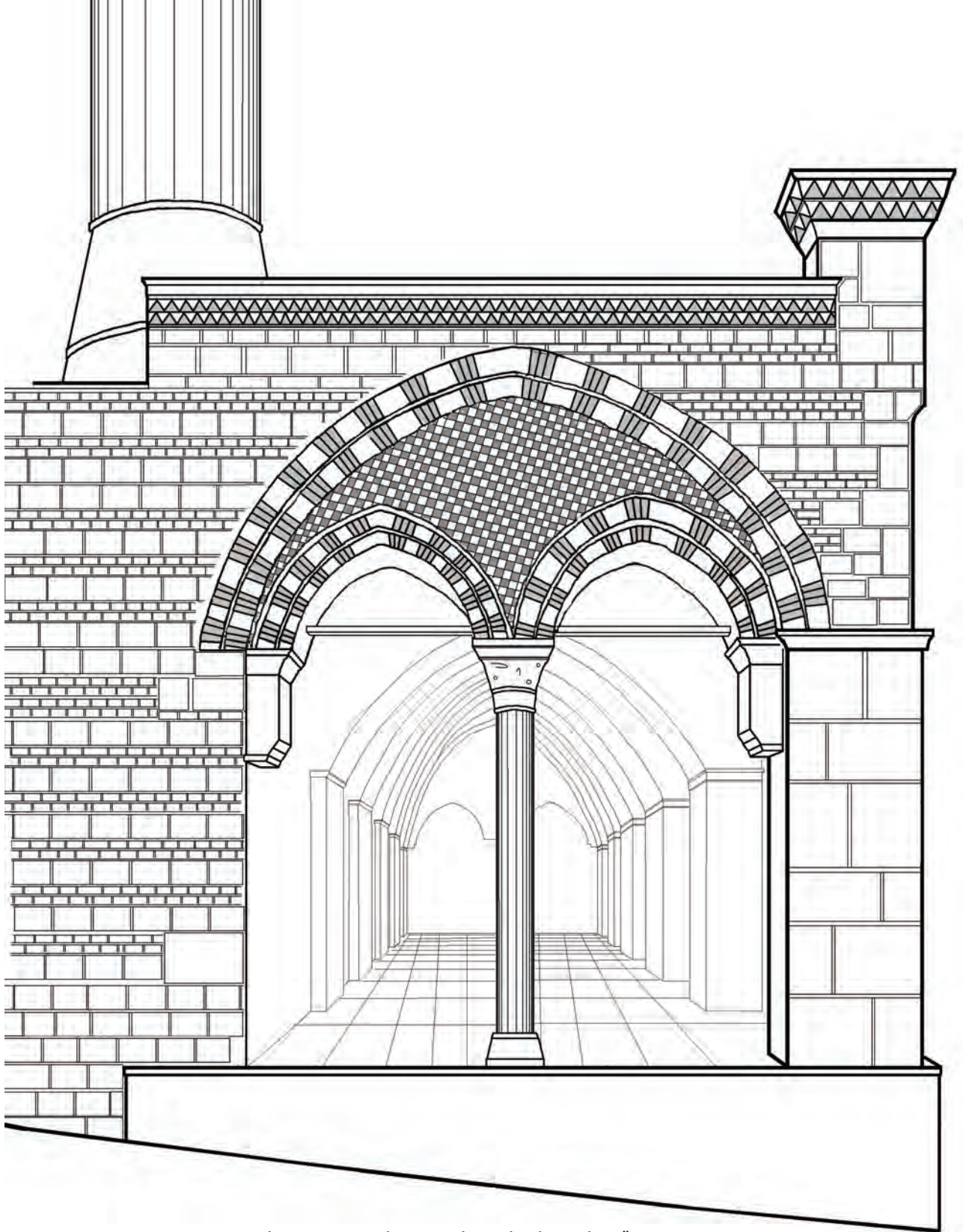
Kaynaklar, yapının 1855 depreminde hasar gördüğünü ve 1864 yılında Vali Ahmet Vefik Paşa tarafından Bursa'ya çağrılan, Parvillee kontrollüğünde onarıldığını belirtmektedir. Caminin, ayrıca 1904 yılında

Sultan II. Abdülhamit döneminde de restorasyon gördüğü bilinmektedir. Yapı daha sonraki tarihlerde de onarım görmüştür⁸³.

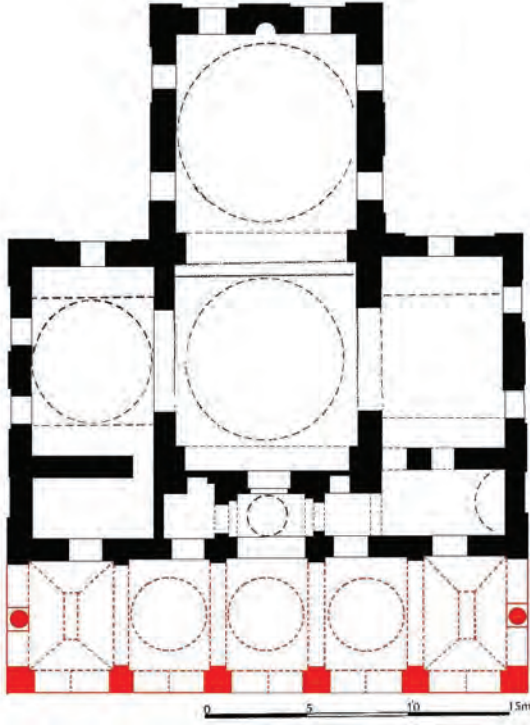
O. Aslanapa, Bursa Orhan Bey İmaretini için, "Osmanlı Mimarisi'nin ilk önemli yapısı ve zaviyeli camilerin ilk uygulaması olarak kabul edilebilir. Yapı, imaret- zaviye, medrese, sübyan mektebi, hamam ve bedesteniyle, Osmanlı Bursa'sının kale surları dışında merkezini yaratmış ve daha sonraki dönemlerde Bursa'da yapılacak diğer külliyelerin yolunu açmıştır." demektedir.⁸⁴

83 Albert Gabriel, a.g.e., s.47

84 Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, 5 (b) s.222

Bursa Orhan Cami revak yan cephesi- ikiz kemerler (Ö. ÇUHADAR- 2010)

Bursa Orhan Cami planı (E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

İmaretin, gezici ahi dervişlerin konaklama ve toplanma gereksinimlerine cevap vermek için planlandığı, ortadaki avluya birer büyük kemerle açılan ve yanlarda yer alan, iki büyük mekânın bu amaçla inşa edildiği düşünülmektedir. Ortadaki alan 8.45m. çapında bir giriş kubbesi, ibadet mekânının bulunduğu alan ise 13.50m. çapında daha büyük bir kubbe ile örtülmüştür. Mihrap önü kubbesine, sekiz köşeye dayanan oval biçimde prizma dolgu tromplarla, orta mekânı örten kubbelere ise, Türk üçgenleri ve pandantiflerle geçilmektedir. Her iki kubbe kasnağında da yedişer pencere yer almaktadır.

Yapı bu plan şemasıyla Selçuklu devri kapalı medreselerine benzetilebilir. Ancak imaretin önüne gerekli bir unsur olarak, beş birimli revak bölümü eklenmiştir. Sonuç olarak yapı ortada iki kubbe, yanlarda daha küçük birer kubbe ve önde revak alanı ile Bursa ters T planlı camilerine öncülük etmektedir.

İmaretin mihrabı Anadolu'daki alçı mihrapların en güzel örneklerindedir.⁸⁵

85 Yekta Demiralp, "Orhan Cami", *Erken Osmanlı Sanatı Beylikler Mirası*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000, s.108

1339'larda inşa edilen bu cami, Selçuklu camilerinde karşılaşmadığımız yeni bir düzenleme olarak, revak bölümüne sahiptir. A. Gabriel, revak bölümü ile taş-tuğla almaşık dış duvar örgü tekniğini, Bizans etkisi olarak yorumlamaktadır⁸⁶. Ancak yapı temel şekilleriyle Selçuklu geleneğinin devamı niteliğindedir. Orhan Cami mimarları, Bizans mimarisinden etkilenmiş ve Bizans devşirme malzemeleri kullanmış olsalar da, yapı geçiş elemanları, örtü sistemi gibi öğeleriyle tamamen Türk geleneğine ait bir yapıdır.

Revak Konumu ve Düzeni: Son cemaat yeri, caminin giriş cephesinde 25.80X6.30 m. boyutlarında, dikdörtgen şeklinde, altı destek ve beş bölümden oluşmaktadır. D. Kuban'a göre, revak bölümü erken dönem için karakteristik değildir. Özellikle yan revaklarda kullanılan çift kemerlerin, ilk kez I. Murat Dönemi'ne ait Hüdavendigâr Cami'nde kullanılmasından yola çıkarak, revakın 15.yy.a işaret ettiği düşünülmektedir. L. Parvile'nin restorasyonları belgelenemediği için, o dönemde tam olarak neler yapıldığı da bilinmemektedir. Yapıdaki tuğla bezeme örneklerinin Çelebi Mehmet dönemine ait olabileceği ve revak pencerelerinin de 19.yy.da yapılmış olduğu bilinmektedir⁸⁷.

E.H. Ayverdi, Orhan Cami'ni anlatırken revakı hakkında, Osmanlıların binayı korumak, ona giriş hazırlamak, cami kapalı iken namaz alanı oluşturmak v.b. görevleri olan, yeni bir unsur meydana getirdiklerinden bahsetmektedir⁸⁸.

Zemin podyumludur ve giriş bölümünden her iki yanda, yaklaşık 87cm. üst kotta yer almaktadır. Revak, önde altı paye (ayak), yanlarda ise birer küçük sütunla taşınmaktadır. Köşe payelerin 1.30X1.30m, orta payelerin 1.10X1.10 metre ölçüleri bütünüyle simetrik bir düzen sunar.

Geçişler önde beş adet sivri kemer, yanlarda ise konsollar (kemer yastıkları) üzerinde yükselen, ikili küçük sivri kemerlerle sağlanmaktadır. Ön orta kemer diğerlerine göre daha yüksek tasarlanmıştır.

Kemerler arasında ahşap gergiler kullanılmıştır.

86 Albert Gabriel, *a.g.e.*, s.47

87 Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, Yem Yayınları, İstanbul, Mayıs 2007, s. 85

88 E. Hakkı Ayverdi, "Osmanlı Mimarisinin İlk Asrı", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi Ankara, 19-24 Ekim 1959*, Ankara, TTK Basımevi, 1962, s.73

Bursa Orhan Cami revak iç görünüşü

Ancak yanlarda yer alan gergiler, revak eni 5.00 metreyi geçtiğinden, birbirine ekli üç parçadan oluşmaktadır. Gergiler yerden 4.60metre, podyumdan 3.75metre yüksektedir. Kaynaklar, 18X18 cm. ölçüsündeki orijinal gergi malzemelerinin meşe olduğunu belirtmektedir⁸⁹. Ancak C.E. Arseven, kemer gergilerinin demirden eklemeli ve aynı zamanda kamalı olduğu üzerinde durmaktadır⁹⁰.

Revak, iki köşede uzun birer aynalı tonozla, ortada ise üç kubbe ile örtülmüştür. Ortadaki kubbe diğerlerine göre yükseltilmiştir.

Taşıyıcı olarak kullanılan ayaklar ve silmeler

89 E. Hakkı Ayverdi- İ. Aydın Yüksel, **İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi**, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü No: 72, 1976, s. 71-79

90 C.Esad Arseven, **Türk Sanatı Tarihi** Menşeyinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyini Sanatlar, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s.240, 243

kesme taştan, kırmızı ve beyaz mermer sütunlar ile akantüs devşirme sütun başlıkları ise Bizans devşirme malzemenen yapılmıştır⁹¹. Revak döşemesi devşirme mermer levhalarla kaplıdır.

Revak dış cephesinde, iki sıra tuğla ve bir sıra kesme taş almaşık örgü tekniği uygulanmıştır. Kemer malzemesi olarak, dikine üç sıra tuğla ve bir sıra taş tercih edilmiştir. Profilli kemer alınları, ortada iri bir testere dişliyle, yanlarda ise kaval büzgüyle bezeli olup, aradakiler almaşık görünüşlü ve silmelidir. Yan cephe ikiz-kemer düzenleri ile zenginleştirilmiştir. Revakın, cami dış duvarı üzerinde sivri kemer yastık taşları

91 H. Wilde, **Brussa Eine Entwicklungsstaette Türkischer Architektur in Kleinasien unter den ersten Osmanen**, Königlich Saechsichen Technischen Hochschule zu Dresden, Eines Doktor-Ingeneurs Genehmigte Dissertation, referent: C. Gurlitt- H. Hartung, Berlin, 1909, s. 12

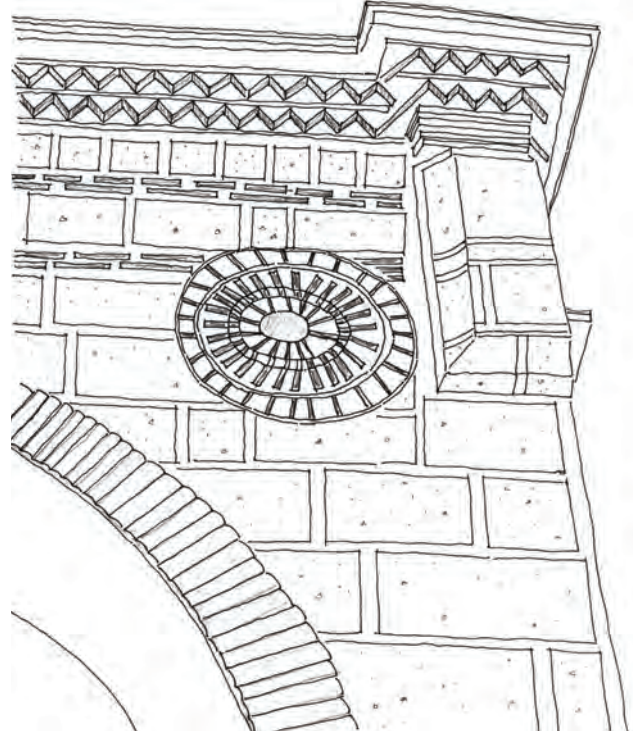

bulunmaktadır. Kaynaklar, revak kemerleri arasında yer alan ahşap gergilerin, L. Parville onarımında tek değiştirilmeyen elemanlar olduğunu belirtmektedir⁹².

Saçaklarda iki sıra kirpi tuğla korniş bulunmaktadır. Bu korniş, aynı hacmin yüzlerinde olduğu halde, revakın doğu ve batı cephelerindeki kornişlerle kuzey kornişini birleştirmekte ve kesilerek devam etmektedir. Ön revak duvarı, revak kubbelelerini örtecek şekilde bir kalkan duvarı ile yerden 9.40metre yükselmektedir. Revak bölümünün üst iki köşesinde Bizans tipi güneş kursları ve öndeki yan kemerlerin arasında 12 kollu yıldız motifli Selçuklu rozetleri yer almaktadır.

Yine saçak ile revak duvarı köşe birleşim yerinde aşağıya doğru uzanan, ince, dikdörtgen şeklinde siltmeli birer sarkma konulmuştur. Revak duvarı, geç dönem Bizans mimarisinde benzerlerine rastlanan, tuğla güneş kursları, rozetler, iki sıralı kirpi saçak dizileri ve düzgün iki sıra tuğla- bir sıra taş örgüsü ile oldukça hareketli bir görünüme kavuşmuştur. Oysa asıl ibadet alanını oluşturan duvarlarda kaba yonu, moloz taş kullanılmıştır⁹³.

Osmanlı mimarisinin ve Anadolu Türk mimarisinin ilk anıtsal son cemaat yeri olan bu revakta, yan cepheler

Bursa Orhan Cami revak üst köşe detayı
(Ö. ÇUHADAR- 2010)

Bursa Orhan Cami süsleme detayları

92 Sedat Emir, *Erken Osmanlı Mimarlığında çok – İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak zaviyeler*, C.II, Orhan Gazi Dönemi Yapıları, Akademi Kitabevi, 1994, s.38

93 Affe Batur, "Almaşık Duvar", s. 143

BURSA CAMİLERİNDE REVAK

sağır bırakılmayıp devşirme kompozit başlıklara oturan, ikiye sivri kemer ile dışa açılmaktadır. İki yan kemerler ve üst kemere Bizans etkisinde silmeler ile geçirilmiştir. İki kemerler ile üst kemer arasında kalan alanda iki renk mermer kullanılmıştır. Doğu cephesinde tuğla ve taş malzemeli baklava, batı cephesinde ise dama şeklinde motifler kullanılarak bir dekor oluşturulmuştur.

Revak orta kemerinde tuğladan körük şeklinde süslemeler görülmektedir.

Ortadaki kubbe baklava desenli bir kasnak kuşağının üzerine oturmaktadır. Giriş kubbesinin içi kırmızı, sarı, mavi, siyah ve beyaz renkte rumilerle süslenmiştir. Revak alanının giriş kapısının bulunduğu duvar ise siva ve boya ile kapatılmış durumdadır. Bu cephede kapı hizasının her iki yanında simetrik bir biçimde, sivri kemer içinde dikdörtgen dört pencere yer almaktadır. Bursa tipi kemerli kapının üzerinde de, sivri kemerli bir üst pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerin üstleri ve kemer içleri, kubbe içinde yer alan motiflerin benzerleriyle süslenmiştir.

İmaretin giriş bölümünde 3.00m.X 3.50m. boyutlarında, içeriye doğru bir girinti oluşturulmuş, bu

Bursa Orhan Cami giriş kapısı

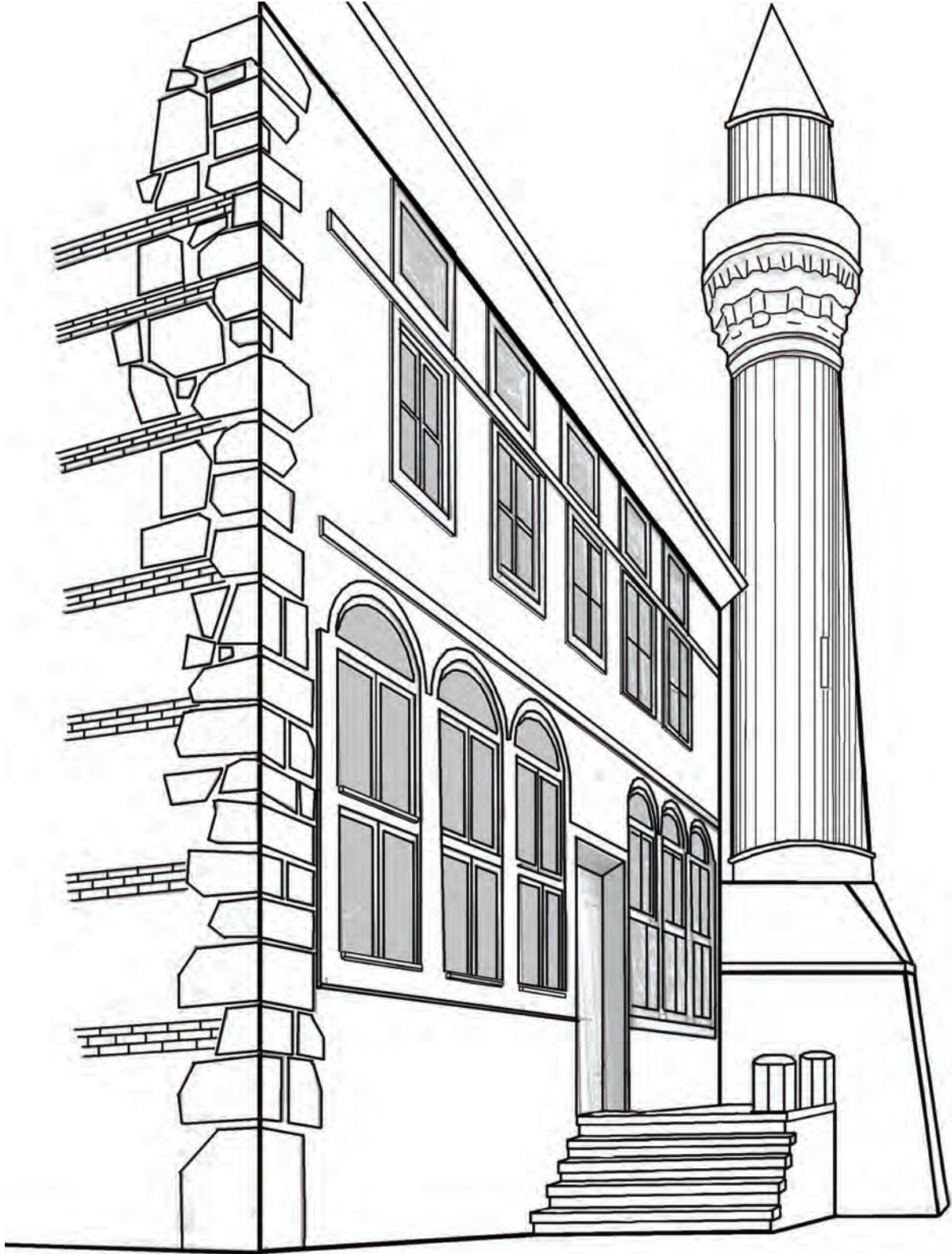

Bursa Orhan Cami

girintinin her iki tarafında da iki oda tasarlanmıştır. Girişi karşımıza aldığımızda, soldaki bölümden minareye ulaşılmaktadır. İlk girişten yüksek bir sivri kemerle geçildikten sonra, içeride kapının bulunduğu yerde Bursa kemeri yer almaktadır.

1904 onarımından önce yapıldığı ifade edilen çokgen gövdeli minareye, ibadet alanının kuzeydoğusundaki bölümden çıkılmaktadır. Minare revakın arkasında kalmakta ve son cemaat yeri ile ilişkisi bulunmamaktadır.

Bursa Orhan Cami revakı, beş bölüm, altı destekli düzeni, orta bölümler kubbeli, yan bölümler tonozla örtülü çatı kaplaması ile Hüdavendigâr ve Ali Paşa Cami revaklarına benzemektedir ve diğer erken devir cami revaklarına göre daha anıtsal nitelik taşımaktadır. Ayrıca yan cephelerdeki ikili (ikiz) kemerleri ve duvarlardaki köşe rozetleri sebebiyle, Hüdavendigâr Cami'yle arasında benzerlikler bulunmaktadır. Orhan Cami revakı, podyumlu zemini, kalkan duvarı, almaşık örgüsü, kirpi saçakları gibi yukarıda belirtilen birçok unsurla erken devir karakteristiğini yansıtmaktadır.

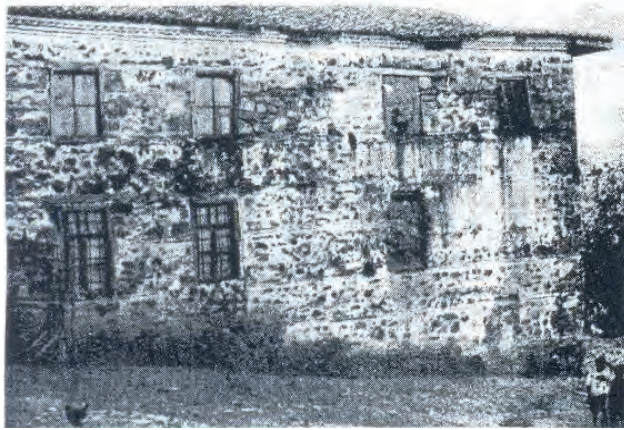
Gürlü Köyü Orhan Cami perspektifi (Ö. ÇUHADAR- 2010)

GÜRLE KÖYÜ ORHAN GAZI CAMİ

Eski belgelerde Görele Köyü olarak geçen Gürle Köyü, Gemlik – İznik yolundan yaklaşık 2km. içeride yer alan, son derece şirin bir köydür. Köyün tarihçesi oldukça eski zamanlara kadar gitmektedir. Görele isminin Ceneviz etkisinden dolayı, İtalyanca mercan anlamına gelen Corolla dan geldiğini de savunular vardır.

Caminin yapım yılı kesin olarak bilinmemekle beraber, Orhan Gazi tarafından yaptırıldığı için, 1324-1362 tarihleri arasında inşasının gerçekleştiği kabul edilmektedir⁹⁴. Köyün oldukça yukarısında ve meyilli bir alan üzerine yapılmıştır. Orhan Gazi Cami, ibadet alanı ve son cemaat yeri olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır.

Yapı, erken tarihli ahşap tavanlı cami örneklerinden olma özelliğine sahiptir⁹⁵. Ancak, bina onarılırken son cemaat yeri cami alanına dâhil edilmiştir. Bölgeye Kasım 2008 tarihinde yapılan teknik gezi sırasında, caminin onarımının yeni tamamlandığı ve henüz ibadete açılmadığı tespit edilmiştir. Caminin ibadet alanı kareye yakın dikdörtgen şeklinde ve düz tavanlıdır. Caminin duvarları moloz taş, köşeleri ise kesme taş ile örülmüştür. Yapıda yer yer devşirme malzemelerinde kullanıldığı görülür. Güney duvarı ekseninde mihrap nişi

Gürle Orhan Cami eski hali
(E. H. AYVERDİ' den alınmıştır)

bulunmaktadır. Mihrap yaklaşık üst pencere hizasına kadar uzanmaktadır. Kaynaklarca tespit edildiğine göre caminin orijinalinde, kuzeyindeki mahfil dört ahşap sütun ve parmaklıkla çevrilmiş olup, yukarıda ise balkon bulunmektedir.

Revak Konumu ve Düzeni: Caminin kuzeyinde, yapıya enlemesine bitişik olarak yer alan son cemaat yeri, dikdörtgen planlı, iki katlı ve düz tavanlıdır. Son cemaat alanına, çift taraflı merdiven ile çıkılmaktadır. Böyle bir yapısal özellik Bursa'da hiçbir camide görülmez. Revak alanı önde simetrik düzende, birbirine yuvarlak kemerlerle bağlanan altı ahşap dikme ile taşınmaktadır. Revakın doğu ve batı cepheleri duvarla kapalıdır. Batı ucunda mahfile çıkan bir merdiven bulunmaktadır. Revak zemini beş basamakla çıkılan, her iki tarafı simetrik şekilde podyumludur.

Günümüzde caminin revak bölümü binanın içine dâhil edilmiştir. Cephe, ahşap giriş kapısının iki yanında simetrik bir şekilde üçer kemerli pencere, üst katta ise dikdörtgen şeklinde beş pencereden oluşan bir görünüme sahiptir.

Kaynakların aktardığına göre caminin çeşitli zamanlarda tamir gördüğü ve 1900'lerin başlarında da genişletildiği belirtilmektedir.⁹⁶

Yine kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre, çatısını tutan ahşap dikmelerin altında, dört adet haç işaretli Bizans sütun başlıkları bulunmaktadır. Mevcut

Gürle Orhan Cami'nin günümüzdeki hali

94 Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV, s.581 de belirtildiği üzere yapının Orhan Gazi Dönemine ait olduğu belirtilmektedir.

95 Raif Kaplanoğlu, a.g.e, s.140-141

96 Ayverdi, I. Cilt, s. 149

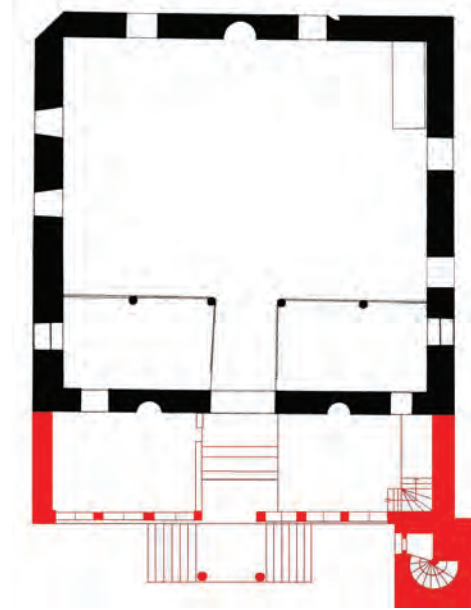
durumda çift taraflı, yedi basamaklı giriş merdivenin önünde ve içine gömülmüş bir şekilde iki adet mermer kaide ve yaklaşık üst kotu 1.60 cm. yüksekliğinde sütun bulunmaktadır.

Kuzeybatıda, girişi doğudan ve bina dışından olan tuğla bir minare yer almaktadır. Minare dikdörtgen prizma kaideli, silindirik gövdeli, tek şerefeli ve konik külahlıdır.

Altı ahşap direkle taşınan düz çatılı revak, diğer erken devir camilerine pek benzememektedir.

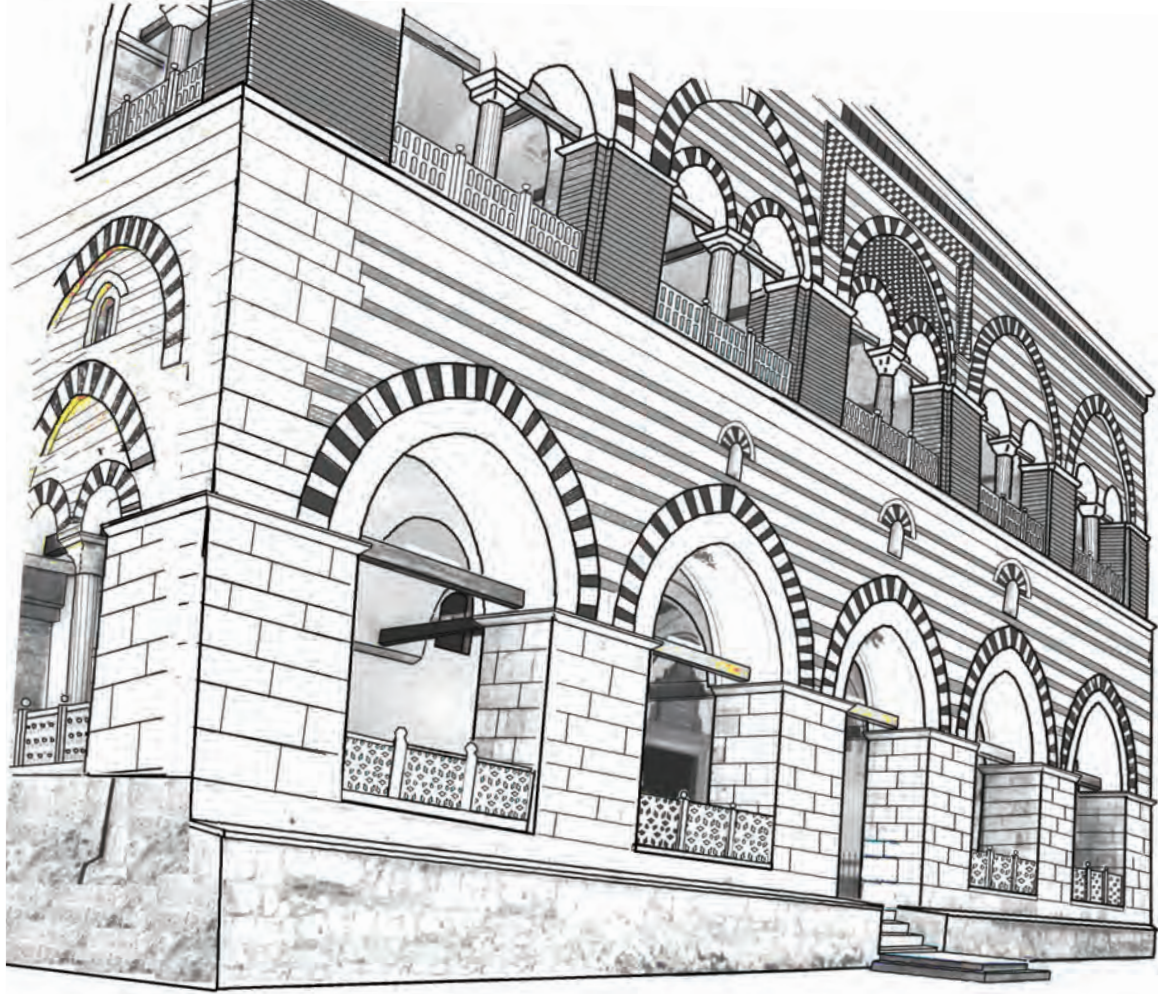
Gürle Köyü Orhan Cami, giriş merdiveni

Gürle Köyü Orhan Cami planı
(E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

Gürle Köyü Orhan Cami

Bursa Hüdevandigar Cami, perspektif (Ö. ÇUHADAR- 2010)

BURSA HÜDAVENDİGAR (MURAT I) CAMİ

Vakayinamelere göre I. Murat, caminin yapımını 1365 (H.767) tarihinde çocuklarının sünnet günü başlatmıştır. I. Murat yapıları vakfiyesinde, caminin ibadete açılma tarihi 1385 (H.787) olarak görüldüğü için, inşaatın yirmi yıl sürmesi gerekmektedir. Bu dönemde Rumeli'ye çok sayıda sefer yapılmış olunmasının, inşaatın defalarca durmasına sebep olabileceği sanılmaktadır⁹⁷.

Yapı, Osmanlı mimarlık tarihinde başka bir örneği bulunmayacak şekilde giriş katı cami, üst katı medrese olarak tasarlanmıştır. Yapıyı inceleyen araştırmacılar değişik yorumlarda bulunmuşlardır. Bazı batılı araştırmacılar Bizans kaynaklı mimari parçalardan dolayı, yapının Bizans Sarayı olduğunu ifade etmişlerdir⁹⁸.

Hüdavendigâr Camini, Yunanistan'da ve Makedonya'da bulunan, gotik etkili bazı geç Bizans yapılarına bağlamak görüşü oldukça yaygındır. XIV. yüzyıl ortalarından itibaren (özellikle I. Murat döneminde) Balkanlarda hızla ilerleyen, Rumeli fetihlerine yönelen, Osmanlı Devleti'nin bu yöredeki mimari geleneklerle kurduğu yakın ilişki düşünülmektedir⁹⁹.

E.H. Ayverdi'ye göre ise yapı, devrinin kütle itibarıyla en büyük eseridir¹⁰⁰. Ayrıca çift katlı yapı cephesi hiçbir medresede uygulanmamıştır.

Bina, yapı programı bakımından İslami kökenli olduğu halde, cephe tasarımında kemer aralarının çift kemerle ikiye bölünmesi gibi uygulamalar nedeniyle farklılık göstermektedir.

Çift katlı revak, ikiz kemerler ve kemerlere oturan dışlı saçaklar Gotik ve Akdeniz Roman üslubunu, bazı siltmelerdeki hurma yapraklı motifler Bizans andırsa da, sivri kemerleri, mukarnas süslemeleri ile Türk unsurlarını barındırdığı ileri sürülmektedir¹⁰¹.

Bursa Hüdavendigar Cami

S. Ülgen yapının ön cephesini bir İtalyan Sarayı'na, O. Aslanapa ise Venedik Saraylarına benzetmektedir. A. Gabriel ise yapının üst üste iki revaklı cephesiyle bazı Bizans kiliselerini andırdığını belirtmiş olmakla beraber, Selçuklu dönemine ait çok sayıda Anadolu Türk yapısının, özellikle medreselerinin birinci katı olduğunu da ayrıca kaydetmektedir. Ona göre bu yapı temelden başlanarak I. Murat tarafından yaptırılmıştır. Yapıda antik veya Bizans devşirme malzemeleri kullanılmış, revaklı cephesiyle Bizans, birkaç ayrıntıda ise Gotik formların etkisi görülmektedir¹⁰². S.K. Yetkin ise, yapıyı plan bakımından Selçuklular devrindeki medreselere benzetmekte, bu yapıda avluya karşılık olarak, orta holün üç yanındaki, üç eyvan bulunduğunu ifade etmektedir. Ayrıca cephedeki ikiz kemerleri Bizans veya yabancılara mal edenler için, Karamanoğulları'na ait Ak Medrese'nin ön cephesindeki ikiz kemerlere atıfta bulunmaktadır¹⁰³. Yapının mimarı belli değildir. D. Kuban, üst kat revakında kemer aralarının çift kemerle ikiye bölünmesinin ilk kez bu yapıda görüldüğünü

97 Albert Gabriel, *a.g.e.*, s.57-58

98 Yekta Demiralp, "Hüdavendigâr Cami", *Erken Osmanlı Sanatı Beylikler Mirası*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000, s.123

99 Baha Tanman, "Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Memlûk Etkileri" *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyıl 'Uluslarüstü Bir Mirası'*, YEM, İstanbul, 2000, s:82-89

100 E. Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, C1.s.250-261

101 E. Hakkı Ayverdi, "Osmanlı Mimarisinin İlk Asrı", s. 76

102 Albert Gabriel, *a.g.e.*, s.59-60

103 S. Kemal Yetkin, *a.g.e.*, s.378-380

Bursa Hüdevandigar Cami, tuğla taş süsleme bezemeleri

ve bu nedenle mimarının büyük bir olasılıkla, I. Murat döneminde Balkan seferinde esir düşmüş, Balkan – Adriyatik kökenli bir sanatçı olabileceğini belirtmektedir. Ayrıca aynı tip çift kemer uygulamasının, 15. yy. daki onarım aşamasında, Bursa Orhan Gazi Bey İmaretinde de kullanıldığını ifade etmektedir. D. Kuban'a göre yapıda çok sayıda derleme Bizans yapı ögesi kullanılmış ve değişik kökenli sanatçılar çalışmıştır: *"Pandantifler üzerindeki alçı üçgenler dizisini yapan usta bir Türk'çe, cephede ikinci kat galerisindeki çift kemerlerin aynalarındaki geometrik mozaik süsleme, Rum ustalar tarafından yapılmış olabilir."*¹⁰⁴. S. Eyice, Ohri'de Ayasofya, İstanbul'da Kilise Cami ve Hüdevandigar İmaretini arasında, yüksek ve katlı cephelerinin, kemerli açıklıklarının saray cephesini andırmaları sebebiyle benzerlikler bulunmaktadır. Ayrıca bu konuda birbirine uzak ve farklı çevrelerde bile,

XIV. yüzyıla hâkim bir sanat anlayışının olduğunu belirtmektedir¹⁰⁵.

Ancak bütün Osmanlı mimarisi kapsamında, çift katlı revak cephesiyle bir daha karşılaşılmaması, toplumca bu yapının mimari açıdan benimsenmediğini ortaya koymaktadır.

Döneme ait söz konusu camiler, aynı zamanda devlet işlerinin görüldüğü, devlet reisinin memleket ricali ve askeri kumandanlarla çalışmalarda bulunduğu ve davaların görüldüğü mekân işlevini de karşılamaktaydı. Onun için Orhan Cami'nde olduğu gibi bu camide de, padişahın bir dairesi ile memur ve kâtiplere mahsus odalar yer almıştır. Üst katın da medrese olarak kullanıldığı vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır¹⁰⁶.

¹⁰⁴ Doğan Kuban, **Osmanlı Mimarisi**, Yem Yayınları, İstanbul, Mayıs 2007, s.87-88

¹⁰⁵ Semavi Eyice, **Son Devir Bizans Mimarisi**, İ.Ü. Edb. Fak. Yayınları, İstanbul, 1963, s.97

¹⁰⁶ C. Esad Arseven, **Türk Sanatı Tarihi** s. 245-249

Aslında cami ters T plan şemalıdır. Ancak, yalnız avlu kısmı kubbeli olup kible sahnı tonozla kaplı bulunmaktadır¹⁰⁷. Alt kat, giriş kapısının açıldığı bir dış sofa, tek kubbeli merkez alana her yönden bağlanan dört eyvan, asıl ibadet alanı ve altı odadan oluşmaktadır. Son cemaat yerinden üç basamakla caminin birinci bölümüne girilmekte ve ortada da bir havuz yer almaktadır. Alt kat bu plan şeması ile Kırşehir Caca Bey Medresesi'ne bağlanmaktadır¹⁰⁸. Cami girişinde revak bölümü bulunmaktadır. Orta kubbe içerden pandantifler, dışarıdan ise on altı kasnak üzerine oturmaktadır. Mihrap nişi oldukça büyük ve beş köşelidir.

Simetrik doğu ve batı merdivenleri ile çıkılan üst katta ise büyük bir salon, tek kubbeli merkezi alanı çevreleyen bir koridor ve bu koridora açılan karşılıklı on ikişer oda, güneyde mihrap çıkması üzerinde bir oda, merdiven galerisine bakan ikişer oda ve kuzeyde beş bölmeli revak alanı bulunmaktadır. Koridor, odalar ve salon beşik tonozla, mihrap çıkması üzerindeki oda kubbe ile örtülmüştür. Alt kattaki caminin orta kesiminde bulunan iki mekân, iki kat yüksekliğinde olduğundan, medresenin avlusu bulunmamaktadır¹⁰⁹. Kuzeydeki taç kapıyı cami ile medrese birlikte kullanmaktadır.

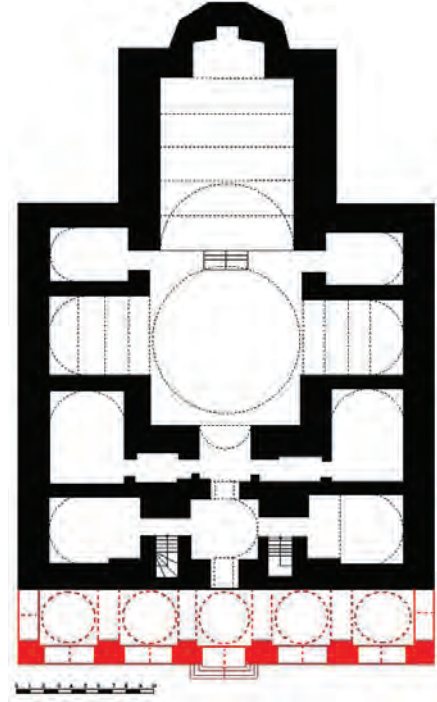
19. yy. da yapıldığı belirtilen, tuğla malzeme ile inşa edilmiş, silindirik gövdeli minare, yapının doğusunda yer almaktadır. Yapı dış duvarında malzeme olarak, kısmen kesse taş, kısmen ise tuğla – taş almaşık duvar örgü tekniği, hatılarda da tuğla kullanılmıştır. Caminin giriş cephesinde son derece hareketli bir görünüm elde edildiği halde, yapının yan ve arka cepheleri, herhangi bir kademelenme olmaksızın dimdik yükselen beden duvarları, az sayıda ve ufak tutulmuş pencerelerin etkisiyle durağan ve masif ifadeye sahiptir. Binanın iç mekânları da Osmanlı mimarisine ters düşen bir loşluk içerisindedir. Nitekim zaman içinde bu loşluktan rahatsız olunarak duvarların alt kesimlerinde iri boyutlu dikdörtgen pencereler açılmıştır¹¹⁰.

107 E.Hakkı Ayverdi, "Osmanlı Mimarisinin İlk Asrı", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi*, T.T.K Basımevi, Ankara, 1962, s.76-77

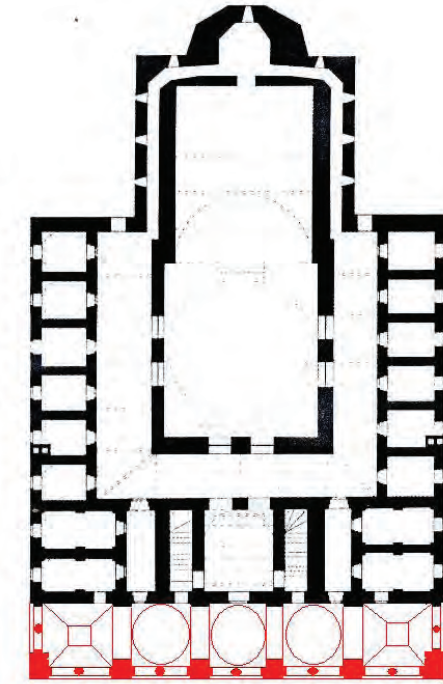
108 Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, 5(b)., İstanbul, 1999, s.223

109 Yekta Demiralp, *a.g.e.s.*122-123

110 Baha Tanman, "Bursa'da Osmanlı Mimarisi", s.129

Bursa Hüdevendigar Cami, alt kat planı
(E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

Bursa Hüdevendigar Cami, üst kat planı
(E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

Revak Konumu ve Düzeni: Altı destek, beş bölümden oluşan simetrik düzenli iki katlı revak, alt katta caminin son cemaat yeri olarak, üst katta ise medreseye ait, Bursa ovasına hâkim bir tür açık sofa olarak kullanılmaktadır. 28.65 X 3.60 m boyutundan oluşan revak bölümü, caminin kuzeyinde enlemesine dikdörtgen bir forma sahiptir. Yapı, yüksekliği sokak zemin kotundan 1.10m olan muhtemelen devşirme yığma taşlar ve bunların arasındaki yer yer tuğlalardan oluşan bir subasman üzerinde yükselmektedir. Bu subasman üzerinde, revak zeminini çevreleyen 0.84m. genişliğinde, 5cm.kalınlığında taş plaklarla kaplı bir bordür bulunmaktadır. Revak bölümü ayakları ve duvarı bu platform üzerine oturmaktadır. Yapıya girişte 2.40X1.82m.lik bir mermer sahanlık oluşturulmuştur. Bu sahanlığa 0.43m. eninde, kenarları pahlı iki basamakla çıkılmaktadır. Bu sahanlıktan dört basamak ile revak alanı orta bölümüne ulaşılmaktadır. Revak alanı podyumludur ve bu podyumlara simetrik olarak her iki yönden üç basamakla (0.63m. yükseklikte) ulaşılır. Podyum döşeme malzemesi olarak taş kullanılmıştır.

Payelerin boyutları alt katta yaklaşık 1.80X2.20m, üst katta ise 1.50X 1.50m. ölçüsündedir. Her iki katta altıyar ayak bulunmaktadır. Ortadaki payeler kenarları ters T formunda ve pahlı, köşedekiler ise yine kenarları pahlı ve L formdadır. Alt kat ön payeleri arasında 3.60m. mesafe bulunurken, ortadaki paye aralıkları bir miktar daha kısa ve 3.24m. ölçüsündedir. Üst kata ait tüm kemerler ile alt kat yan cephe kemerleri ikiz kemer formundadır. İkiz kemerler ortada devşirme mermer sütuna, yanlarda da payeler kenarında oluşturulan bir sıra tuğla dişe oturmaktadır. Alt kattaki sütunların yükseklikleri 2.55m. başlıkları ise 0.45m. yüksekliğindedir.

Yan cepheler ile üst cephede sivri kemer içinde, çift kemer (ikiz kemer) uygulaması görülmektedir. Her sivri kemer ve çift kemer arasında ahşap gergiler bulunmaktadır. Alt kattaki sivri kemer yüksekliği 5.10m, ahşap gergi yüksekliği 3.15m.dir. Revak ön dış duvarı ile yapı beden duvarı arasında, dört iç sivri kemer daha yer almaktadır. Bu kemerleri beden duvarında karşılayan 15cm. eninde duvardan çıkma dişler ve bu dişlerinde altında kornişler bulunmaktadır. Ahşap gergiler bu kornişlerin 10cm. üzerinden iki kemeri birbirine bağlamaktadır. Üst kat revakının iki yan bölümü çapraz tonoz, diğer bölmeleri ise yaklaşık çapları 4.30 metrelik üç adet kubbe ile örtülmüştür.

Bursa Hüdavendigâr Cami ahşap gergi detayı

Bursa Hüdavendigâr Cami revak taşıyıcı ayakları

Kubbeler köşelerde tromplu sekizgen kasnağa oturmaktadır. Orta kubbe diğerlerinden oldukça yüksektir. İki katlı revak dış duvarı, girişten yaklaşık 16.50m. yükseklikte ve üç sıra tuğla-bir sıra kesme taş örgü sistemi ile örülüdür. Taşıyıcı payeler alt kat revakında kesme taştan üst kat revakında tuğladan yapılmıştır¹¹¹. Revak dış cephesinde, saçak altında bulunan küçük sivri kemercikler, tüm cephe boyunca devam etmekte ve cephede küçük bir konsol etkisi yaratmaktadır. İkinci kat revakı, birer sivri kemer içine alınmış ikiz sivri kemerler ile dışa açılmaktadır. Alt ve üst kat yan cephelerindeki ikiz kemerlerin üzerinde, tuğla-taş geometrik motifli dolgular yer almaktadır. Ayrıca, cephede aynı tür bezemelere sahip ters U biçiminde bir alınlık dikkati çekmektedir. İkiz kemerin ortasında sütunlar, aralarında ise, Osmanlı mimarisinde çok az rastlanan tuğla payeler kullanılmıştır. Üst kat, ortada bulunan sivri kemer etrafında, yarım dikdörtgen şeklinde bir çerçeve bulunmaktadır. Çerçeve içinde tuğla ve taş malzemenen kırmızı ve beyaz renklerde üçgen motifler oluşturulmuştur. Çerçeve ile sivri kemer arası, üç sıra tuğla, bir sıra taş olmak üzere, almaşık duvar tekniği ile örülmüştür. Sivri kemer içindeki ikiz kemer arası alınlık ise üçgen tuğlalar ve altıgen taş motiflerle kaplanmıştır. Üst kattaki diğer sivri ve ikiz kemerler üç sıra dikey tuğla, bir sıra taş malzemenen oluşturulmuştur. İkiz kemerlerin ortasında mermer sütunlar ve farklı nitelikte devşirme sütun başlıkları yer almaktadır. Tüm kemerler arasında ahşap gergiler bulunmaktadır. İkiz kemerlerin kenarları ve dıştaki büyük kemerin bastığı ayağın üzeri, akantüs yapraklı mermer kornişlerle süslenmiştir¹¹². Üst katta yer alan payeler tuğla malzemenen yapılmıştır. Bina saçığı Erken Devir Bursa yapılarının çoğunda görüldüğü üzere iki sıra kirpi saçakla sonlanmaktadır.

Revak alt kat duvarı da, üst katta olduğu gibi aynı almaşık örgü tarzı ile örülmüştür. Giriş kat kemerlerinin üçünün de üst aksında bulunan, iç içe sivri kemerli pencere boşlukları, A. Gabriel'e göre kuş evi amacıyla oluşturulmuştur¹¹³. Giriş katı revak kemerleri üç sıra dikey tuğla, bir sıra taş malzemenen olup, içlerinde ayrıca taş malzemenen bir sivri kemer daha yer almaktadır. Yine her kemer arasında ahşap gergiler bulunmaktadır.

Hüdevendigar Cami cephe detayı

Giriş kat ayakları kesme taştan, üst kat ayakları ise tuğla malzemenen yapılmıştır. Sivri kemerlerde ise üç sıra tuğla-bir sıra taş tekniği kullanılmıştır. Yalnız orta kemerde bir silme bulunmaktadır¹¹⁴. Yapıdaki sütunlar, İyon ve Korent tarzındaki sütun başlıkları ile akantüs yapraklı mermer kornişler, farklı tarihlere ait antik veya Bizans yapılarından devşirme malzemedir. Sütunların kaideleri bulunmamakta olup, boyları kısa gelenlerin altına Bizans sütun başlıkları kaide olarak yerleştirilmiştir¹¹⁵. Dış sivri kemerle, ikiz kemer arasında kalan kemer alınlığında, siyah – beyaz mermer kullanılarak üçgen desenler yapılmıştır.

Revak ayakları arasında dörtgen formda, yüksekliği 70cm. olan, üç parçalı mermer korkuluk şebekeleri yer almaktadır. Ayrıca ayaklar arasında, 1.10m.0.20X0.20

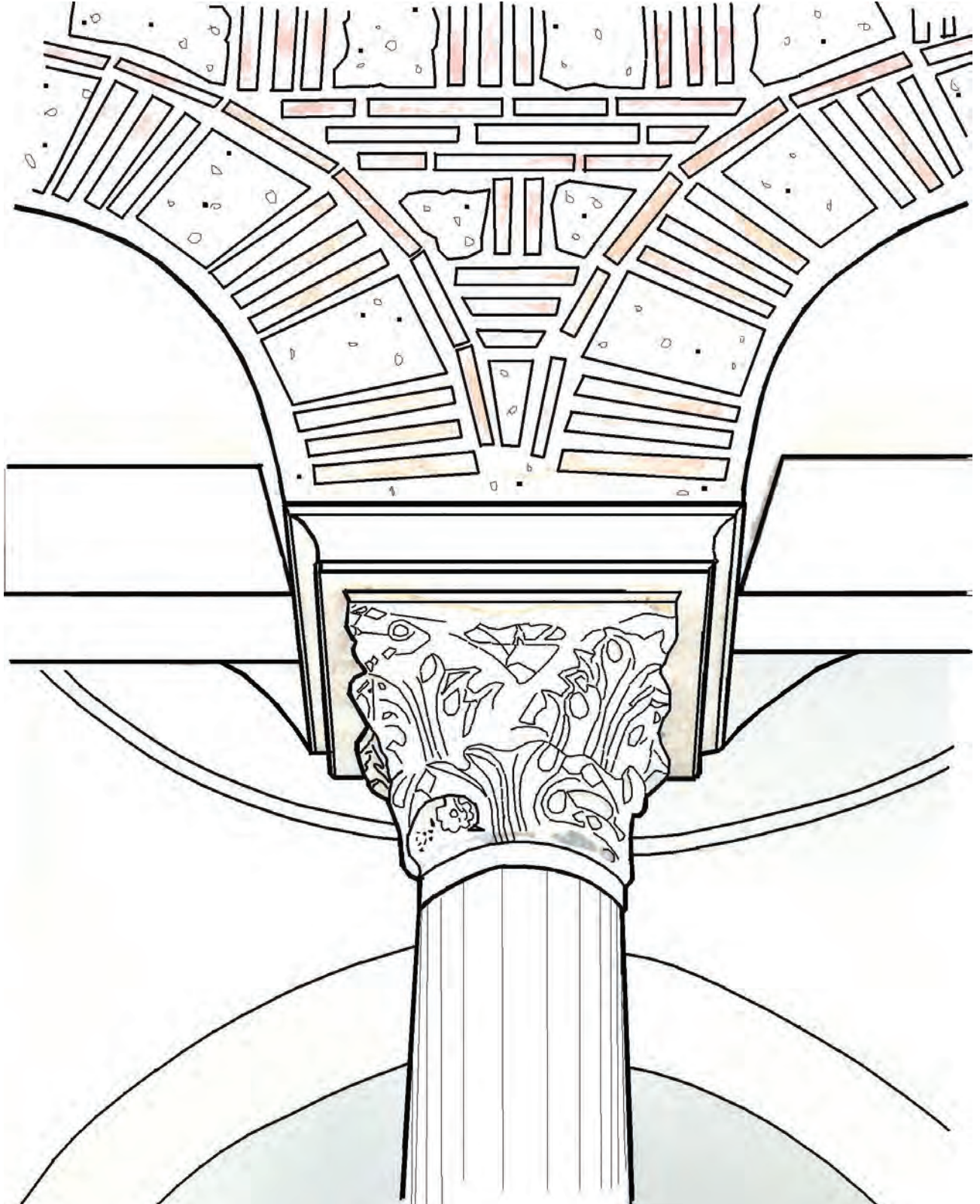
111 Afife Batur, "Almaşık Duvar", s. 145

112 H. Wilde, a.g.e., s. 14-16

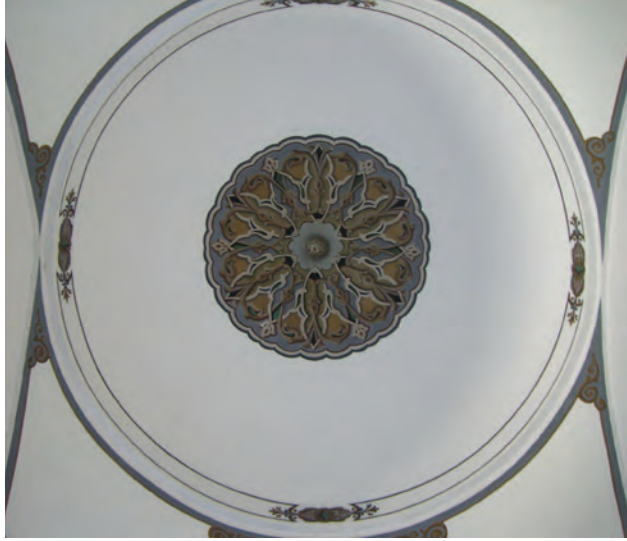
113 Albert Gabriel, a.g.e., s.56

114 Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İl Merkezi), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1983, s. 130 - 133

115 Albert Gabriel, a.g.e., s.58

Bursa Hüdevendigar Cami revak sütun başlığı- kemer detayı (Ö. ÇUHADAR- 2010)

Bursa Hüdevendigar Cami revak kubbe içi

boyutunda, üzerinde küpvari başlıkları olan iki şebeke dikmesi vardır. Alt kattaki mermer şebekeler baklava desenli, üst kattakiler ise araları boş dilimlidir. Ancak A. Gabriel'e göre bu şebekeler sokak zeminin alçaltılmasından sonra konulmuştur.

Revak alanından camiye, 0.34 m. genişliğinde içe doğru yivli dikdörtgen mermer sövesi olan, ahşap çift kanatlı bir kapıdan (1.95X2.94m. boyutunda) girilmektedir. Giriş kapısının üstünde, dikdörtgen şeklinde, üzeri rozetli süslü mermer yazı levhası vardır. Kapı üzerinde yer alan sivri kemer sarı, yeşil, bordo olmak üzere üç ayrı renkten oluşmaktadır. Kapı kemeri kenarlarda küçük konsollara oturmaktadır. Kapının ahşap kanadı ise üç bölümden oluşmaktadır. Alt ve üst bölümü 0.70X0.84m. boyutlarında dikdörtgen kabartmalı, ortadaki ise 0.7X0.70m. boyutunda ve orta bölümü yuvarlak desenlerden oluşmaktadır.

Ana giriş kapısının sağ ve sol yanında, kemer hücreleri altında, orta akstan kenarlara kaçık, üstü diyagonal iki pencere bulunmaktadır.

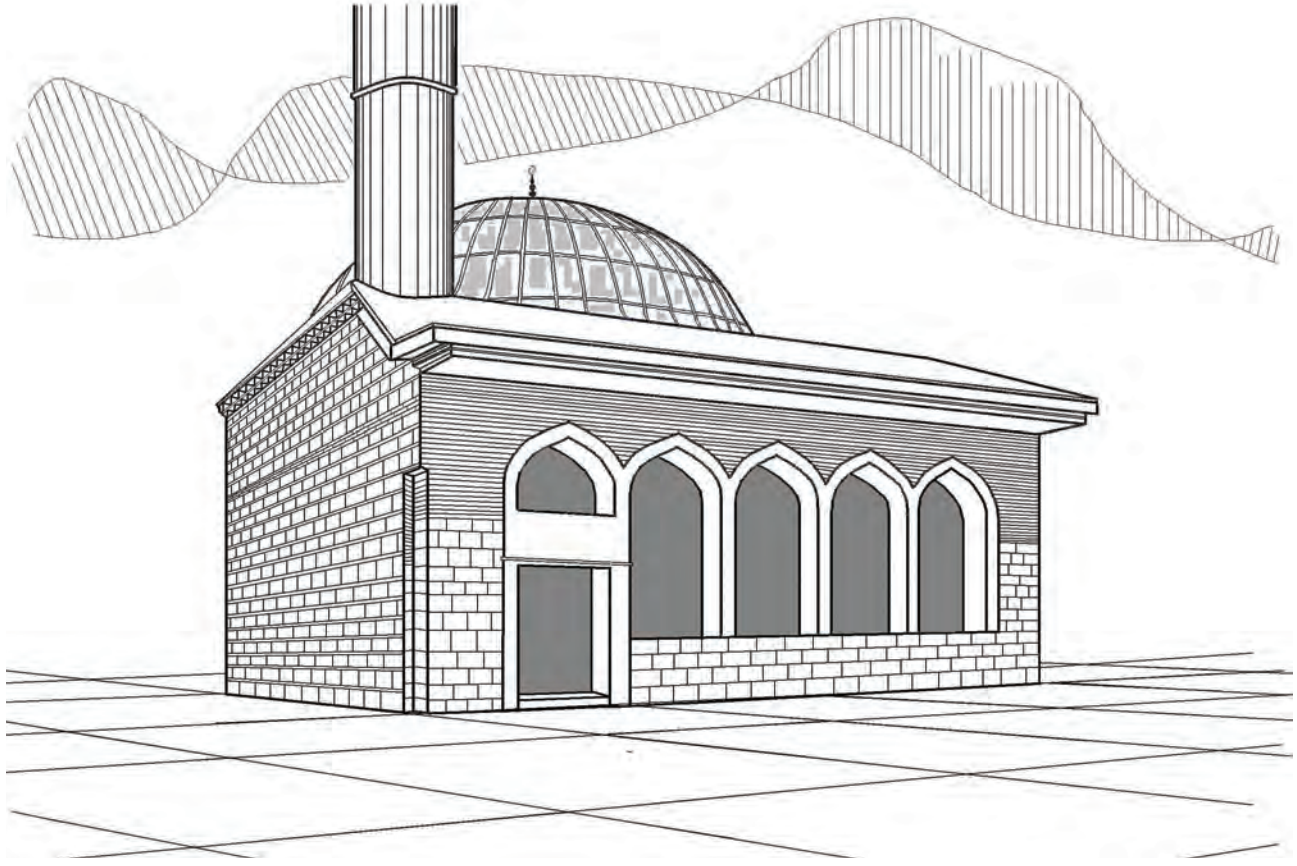
Alt kat revakının her iki yanında yer alan kubbe içlerinde motif bulunmamaktadır. Diğerlerinde ise kubbe göbeğinde ve kenarlarında bitkisel formda, mavi, yeşil, siyah ve sarı renklerde desenler bulunmaktadır. Aynı tür desenlere kemer içlerinde de rastlanılmaktadır.

Yapının kuzeydoğu köşesinde konumlanan minareye, sadece birinci kat revakından çıkılmaktadır.

Bursa Hüdevendigar Cami revak kemerleri- kemer yastıkları

Hüdevendigar Cami yapı olarak ünik bir örnek oluşturmaktadır. Revak iki katta da mevcuttur. Cami revakı olarak tek başına incelediğimizde, Bursa Orhan ve Ali Paşa Cami revakları gibi altı payeli, beş bölümlü, orta bölümler kubbe, yan bölümler ise tonozla kaplıdır. Ayrıca yan cephedeki ikiz (ikili) kemerleri ve köşe rozetleri sebebiyle, Orhan Cami revakı ile benzerlikler göstermektedir. Podyumlu zemini, almaşık örgülü kalkan duvarı, sivri kemerleri, ahşap gergileri ile de, erken devir cami revaklarının karakteristik özelliklerini taşımaktadır.

Bursa Kavaklı Cami perspektifi (Ö. ÇUHADAR- 2010)

BURSA KAVAKLI CAMİ

1370 tarihinde, I. Murat devri Bursa Kadısı Koca Naib (öl. 1372) tarafından yaptırılmıştır. Koca Naib, 1329 tarihinde Kadıasker olarak görev yaparken, Kadı Efendi veya Koca Efendi diye de anılmaktadır. Uzun ömürlü olmasından ötürü kendisine Koca sıfatı verilmiştir. Çeşitli yerlerde 40 yıl kadılık yapan Koca Naib, aynı zamanda Yıldırım Beyazıt için Germiyanlıoğlu'nun kızını isteyen heyete de başkanlık yapmıştır.

Cami, 8.75m.X8.80m. boyutunda iç ölçüleri olan tek kubbeli bir ibadet alanı ile önde yer alan revak bölümünden oluşmaktadır. İbadet alanını örten kubbe, dıştan sekizgen bir kasnağa oturmaktadır. Kubbe ortası geometrik ve bitkisel motiflerle süslüdür. Yapının mihrabı sade ve üç köşelidir. Cami dış duvarı genelde iki sıra tuğla, bir sıra taş şeklinde örgülüdür¹¹⁶.

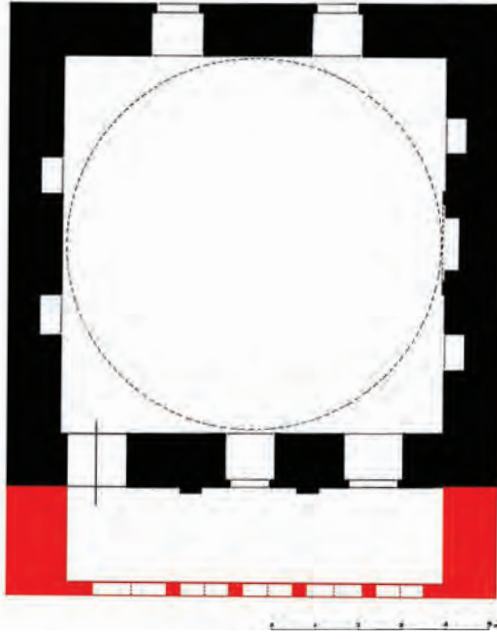
Yapının bir kilise temeli üzerine inşa edildiğini belirten kaynaklar da vardır¹¹⁷. Caminin önünde yer alan ve Bursa'nın en eski çınarlarından biri olarak kabul edilen çınar ağacını, Geyikli Baba'nın Bursa'nın fethi sonrası uğur getirmesi için diktirdiği söylenmektedir¹¹⁸. Kaynaklar caminin kavaklı ismini bu ağaçtan aldığını, o devirde çınara kavak denebileceğini söylemektedirler¹¹⁹.

¹¹⁶ Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İl Merkezi), s. 109- 110

¹¹⁷ Raif Kaplanoğlu, *Doğal ve Anıtsal Eserleri İle Bursa*, Osmangazi Belediyesi, Bursa, 2003, s.192

¹¹⁸ *Bir İmparatorluğun İzi Osmangazi*, ed: İsmail Cengiz, Osmangazi Belediyesi, Bursa, Nisan 2008,2(b) S 66

¹¹⁹ Ayverdi C.1s.264

Bursa Kavaklı Cami planı (E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

Revak Konumu ve Düzeni: Yapının batısında konumlanan revak bölümünün yan duvarları kapalıdır. Revağının düz tavanlı olduğu, kaynaklarca da herhangi bir kubbe izine rastlanılmadığı belirtilmektedir. Günümüzde son cemaat yeri olarak kullanılan bölüm kapatılmış ve orijinalliğini kaybetmiştir. Eski planlardan, sadece iki yan taşıyıcı duvar görülebilmektedir. Ortadaki taşıyıcı elemanlar hakkında ise herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Günümüzde son cemaat yerinin cephesinde beş sivri kemerli doğrama yer almaktadır. Genelde revak alanına ortadan girilirken, bu camide solda yer alan kapıdan girilmektedir. Orijinali ahşap olan minare, 1890 tarihinde bugünkü şekliyle yeniden yapılandırılmıştır. Caminin kuzeybatı köşesinde bulunan silindirik tuğla gövdeli minare, mukarnaslı bir şerefeye sahiptir. Orijinalliğini yitirmiş olan Kavaklı Cami revakı, yan duvarları kapalı tipteki erken dönem camilerine örnek teşkil etmektedir. Yapılan incelemeler sonucu bu tür tek kubbeli camilerin yanları kapalı revakları, genelde önde iki paye ve üç bölümlüdür. Muhtemelen bu revak da zamanında üç bölümlü planlanmış olabilir.

Bursa Kavaklı Cami

İznik Yeşil Cami, perspektif (Ö. ÇUHADAR- 2010)

İZNİK YEŞİL CAMİ

Camiyi yaptıran Hayrettin Paşa, Osmanlı'da, hanedandan sonra en önemli ailelerden biri olan ve beş sadrazam çıkaran Çandarlı ailesine mensuptur. Kendisi, I. Murat döneminde kazaskerlik görevinde de bulunmuştur. Paşa tarafından 1378- 1379 tarihinde inşasına başlanan cami, oğul Ali Paşa tarafından 1391-1392 de tamamlamıştır. Caminin mimarı Hacı Bin Musa'dır¹²⁰.

İznik'te Sanat Tarihi açısından en dikkate değer abide Yeşil Cami'dir. Yapı planlama açısından, Selçuklu mimarisinin devamı niteliğindedir. Ancak yapıya, 13. yüzyıldan itibaren görülen sütunlu revak bölümü eklenmiştir¹²¹.

O. Aslanapa, bu eserdeki tek kubbeli mekânın öne doğru uzatılarak genişletilmesinin, yeni bir deneme olduğu üzerinde önemle durmaktadır. Bu yeni denemenin ortaya çıkış amacının ise, gerek iç mekânın, gerekse binanın dış algılanışının, olduğundan çok daha fazla büyüklük etkisi bırakan, abidevi bir kuvvet göstermek ihtiyacı olduğunu belirtmektedir¹²².

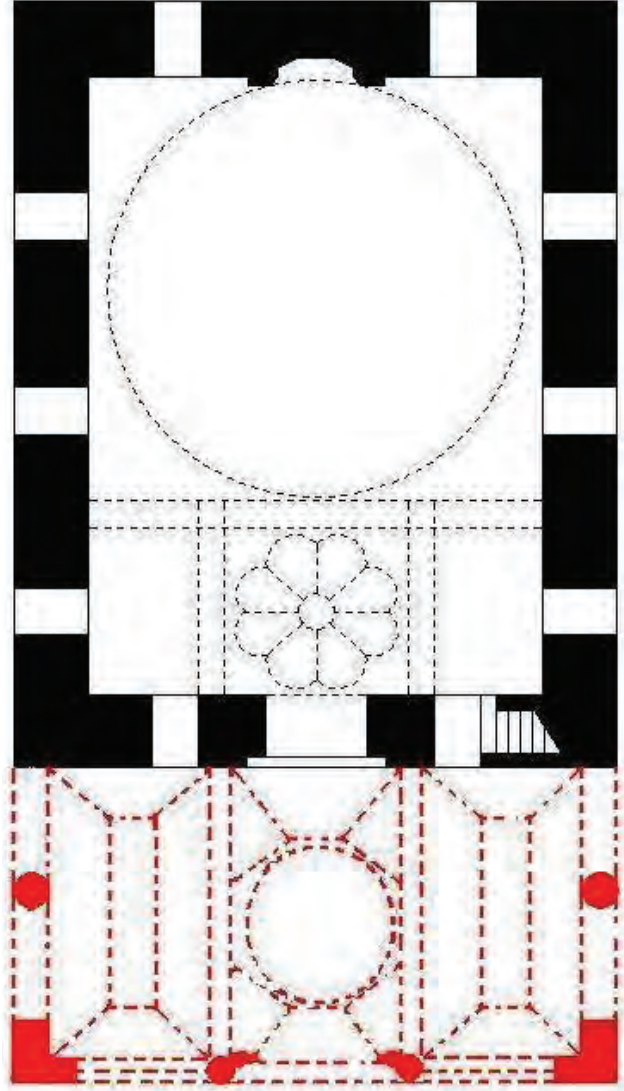
Caminin ibadet alanı, ana irtifası 16.20m.olan ve 2.80m. yükseklikteki oniki köşeli bir kasnak üzerine oturan kubbe ile örtülmüştür. İçeriden dilimli olan kubbe, dışarıdan da köşelidir. Harim kısmı iki sütun ve üç sivri kemerle ikiye ayrılmaktadır. Bu kemerlerden ortadaki diğerlerine göre daha geniş ve yüksektir. Kemerler, sütunların üzerindeki başlıklar ve duvardaki mukarnaslı konsollar üzerinde yükselmektedir. Kubbe altına denk gelen bölümün, diğer alandan 45cm. yükseltilmiş olması sadece bu alanın ibadet için kullanıldığını düşündürmektedir. İbadet mekânı kare planlı olup, yaklaşık 11X11m. büyüklüğünde tek kubbeye örtülüdür. Namaz kılınan mekân, zemine çok yakın kottaki pencerelerle aydınlatılmıştır. Büyük kubbe Türk üçgenleri ile geçilmiştir. Mihrap, Selçuklu üslubunda, beşgen planlı ve özenle yapılmış mukarnaslarla bezenmiştir. Minber yenidir. Cami iç duvarları kemer hizasına kadar (2.20m.ye kadar) mermer ile kaplanmıştır. Giriş kapısı dikdörtgen, minare kapısı ise aynalı kemerlidir.

Güney, doğu ve batı duvarlarında, üst üste iki sıra düzeninde dörder pencere vardır. Bu uygulama,

120 C. Esad Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, s.243

121 Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, s. 127-129

122 Oktay Aslanapa, *Yüz Yıllar Boyunca Türk Sanatı*, s.17-18

İznik Yeşil Cami plan (E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

Bursa'daki cami duvarlarının ilk örnekleri olarak kabul edilebilir. Yapının alt pencereleri dikdörtgen, üst ve kasnak pencereleri ise sivri kemerlidir. Cami dışarıdan itinalı bir şekilde yontulmuş, antik çağlardan kalma sarı renkte kalker taşıyla örtülmüştür. Silindirik gövdeli, tek şerefeli ve konik külahlı minare cami ile bütünleşmektedir. Minarenin kaidesi, son cemaat yeri, kapı söveleri ve sütun başlıkları mermerdendir. Türk mimarisinde eskiden beri dışarıda ve içeride çini kaplama kullanılmış olmasına rağmen, bu yapının iç mekânında 3.20m.yüksekliğe kadar mermer kaplama kullanılmıştır¹²³. Yeşil Cami özellikle

123 Suut Kemal Yetkin, *a.g.e.*,s.365-368

BURSA CAMİLERİNDE REVAK

zengin süslemeleri ve minaresi ile dikkat çekmektedir. Yapının mihrabında, sütun başlıklarında, duvarlarında, kemerlerinde, kapılarında ve revak korkuluklarında taş süslemeler, minarede ise çini süsleme göze çarpmaktadır. Minare yeşil ve morun değişik tonlarında renkli sırlı tuğla ile kaplıdır. Mukarnaslar, mermer şeritler, zikzak desenli yeşil, firuze, mor, yeşil ve beyaz renkli mozaik çinilerle süslenmiştir. Yapı genelinde beşgen, altıgen, sekizgen veya on iki köşeli yıldız gibi geometrik motiflere, zencereklere, ters dönmüş lale, istiridyeye, sekiz yapraklı çiçek motiflerine, halat örgü motiflerine, rumi, kıvrık dal motiflerine ve mukarnas süslemelere rastlanmaktadır¹²⁴.

Revak Konumu ve Düzeni: Son cemaat alanı, dikdörtgen planlı, üç açıklıklı ve tek katlıdır. Zemin podyumludur. Orta bölüm harim bölümünden 23cm alçakta, yan bölümler ise orta bölümden 50cm. yüksektedir. Revak, köşelerde L şeklinde iki ayak, dört orta ve iki yan olmak üzere altı sütunla taşınmaktadır. (orta iki sütunun birer metre gerisinde birer sütun daha yapılmıştır). Bu revak dönemindeki diğer revaklardan farklı kılan taraf, girişteki sütunların arkasına birer sütun daha eklenerek derinleştirilmiş ve yan açıklıkların çifte kemerlerle zenginleştirilmiş olmasıdır. Ortadaki sütunlar arasına dikdörtgen bir kapı yerleştirilmiştir. Ayrıca kolonlar ve ayaklar arasına korkuluklar yapılarak, revak alanı yarı kapalı hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu tasarım İznik'te Mahmut Çelebi Camisi'nde tekrarlanırsa da, gelecek dönemlerdeki Osmanlı mimarlarınca pek tercih edilmemiştir.

Revak alanı önde üç, yanlarda ikişer sivri kemerle geçilmiştir. Giriş cephesindeki kemer, yan kemerlerden 80cm. daha büyüktür. Kemerler arasında meşe gergiler yer almaktadır.

Üç bölümlü revakın orta bölümünde, sekiz köşeli bir kasnak üzerine tromp geçişli, yirmi dilimli bir kubbe yer almaktadır. Kasnakta dört küçük pencere vardır. Yan bölümler ise anmalı tonozdur¹²⁵.

Son cemaat mahallinin fazla yükseltilmiş olması, büyük kubbenin ön görünüşünün kapanmasına, bu durum ise caminin asıl yapısının gölgelenerek, ön

cephede camiden çok, revak etkisinin ön plana çıkmasına yol açmıştır¹²⁶. Antik yapılardan alınma sütunlar, mukarnaslı sütun başlıkları ve korkuluklarda mermer devşirme malzeme kullanılmıştır. Köşe ayakları üzerinde de ince işlemeli mermer sütun başlığı saçakları vardır. Ortadaki iki sütun arasında dikdörtgen mukarnaslı kapı sövesi bulunmaktadır. Burada karşılaştığımız, yuvarlak sütuna söve konması, Bizans etkisinin bir eseri olabilir. Sütun başlıkları mukarnaslarla bezenmiştir. Köşe ayakları rumi bir oyma frizle bitmektedir. Ayaklar ve ayaklar ile duvar arasında, yüksekliği 1.20m.olan altı adet mermer şebeke yer almaktadır. Bu şebekelerdeki desenler geometrik motifli olup, tüm desen düzenleri birbirinden farklıdır. Revak altındaki pencere sövelerinde zengin bir silme işçiliği bulunmaktadır. Kemer aynasında hatayi veya hatayi-rumi taş oymalar ile çiçekli rumi yazı şeritleri vardır. İki renkli basık kemer hatılın altında mukarnaslı bir konsola oturan, sivri kemerli cami giriş kapısı yer almaktadır. Revak altı pencerelerinde dekoratif ve geniş söveler görülmektedir. Kapıya cephe yönünde bakıldığında, sol tarafta kalan kemerin aynasında, sekiz bölmeli oymalı yıldız – gülden oluşan bir madalyon, sağdaki kemerde ise rumi oymalı motif yer almaktadır. Ayrıca aynı pencerede rumi çiçekli besmele yazı bulunmaktadır. Kemer köşelerinde yine rumi süslemeler görülmektedir¹²⁷.

Caminin ibadet alanının revakla birleştiği kuzeybatı ucundaki minaresi, Orta Asya'dan batıya Türklerle gelen Selçuklu minare geleneğini, ilk dönem Osmanlı sanatına aktaran çok güzel bir örnektir¹²⁸. Caminin minaresine ait külah ve petek kısımları tıknaz ve kısadır. Bunların yükseklikleri aşağı yukarı birbirlerine eşittir. Minarenin kaide kısmı beyaz mermerden yapılmıştır. Altında mukarnaslı ve stilize motiflerle süslü mermer bir kuşak ilave edilmiştir. Bu şekildeki bir minare kaidesine başka bir örnekte rastlanılmaz. Petek, şerefe korkuluğu, mukarnaslar ve bütün gövde sathı lacivert, sarı, yeşil, firuze renkli sır tuğla ve kakma çinilerle

124 Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV, s.261-263

125 Aptullah Kuran, İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami, s13

126 Oktay Aslanapa, Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14.yüzyıl), s.17-18

127 E. Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I, s.312-317

128 Semavi Eyice, "İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri", Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayınları, İstanbul, 1988, s.35-36-37

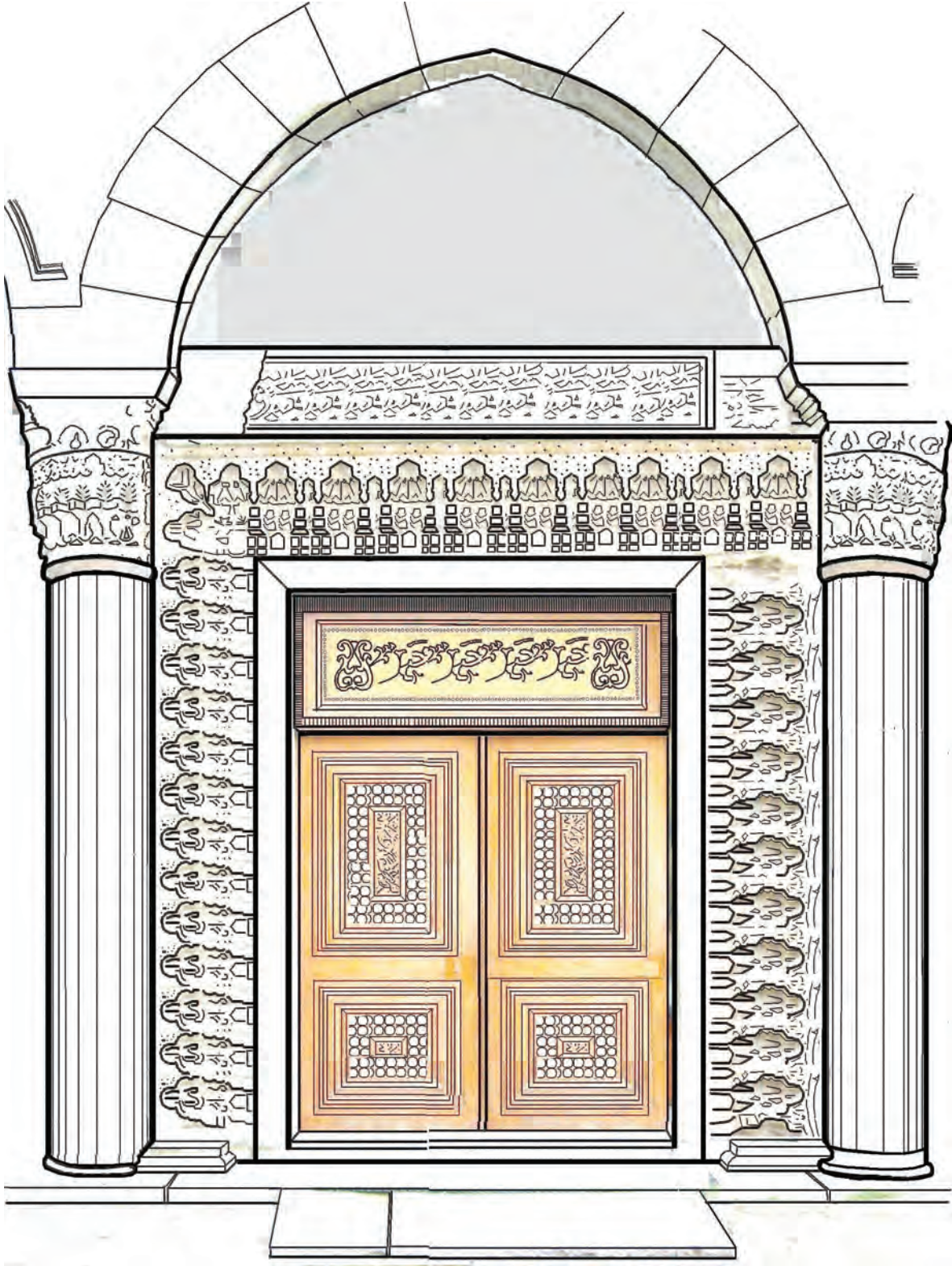
İznik Yeşil Cami'nin eşsiz minaresi

örtülüdür¹²⁹. Minareye ibadet alanının kuzeybatı ucundan çıkılmaktadır. Revak bölümünden minareye geçiş bulunmamaktadır.

İznik Yeşil Cami revakı, üç bölümlü ancak taşıyıcı olarak karma eleman özelliğine sahiptir. Revak yan

cephelerinin açık olması ve devşirme malzeme (sütunlar ve sütun başlarında) kullanımı, özellikle diğer İzni yapıları olan, Yakup Çelebi ve Mahmut Çelebi cami revakları ile benzerlikler göstermektedir. Yine kolon aralarında şebeke kullanımı ve ortada revak giriş kapısı oluşturma denemeleriyle de İzni Mahmut Çelebi revakına benzemektedir.

129 Suut Kemal Yetkin, a.g.e., s.365-368

İznik Yeşil Cami giriş kapısı (Ö. ÇUHADAR- 2010)

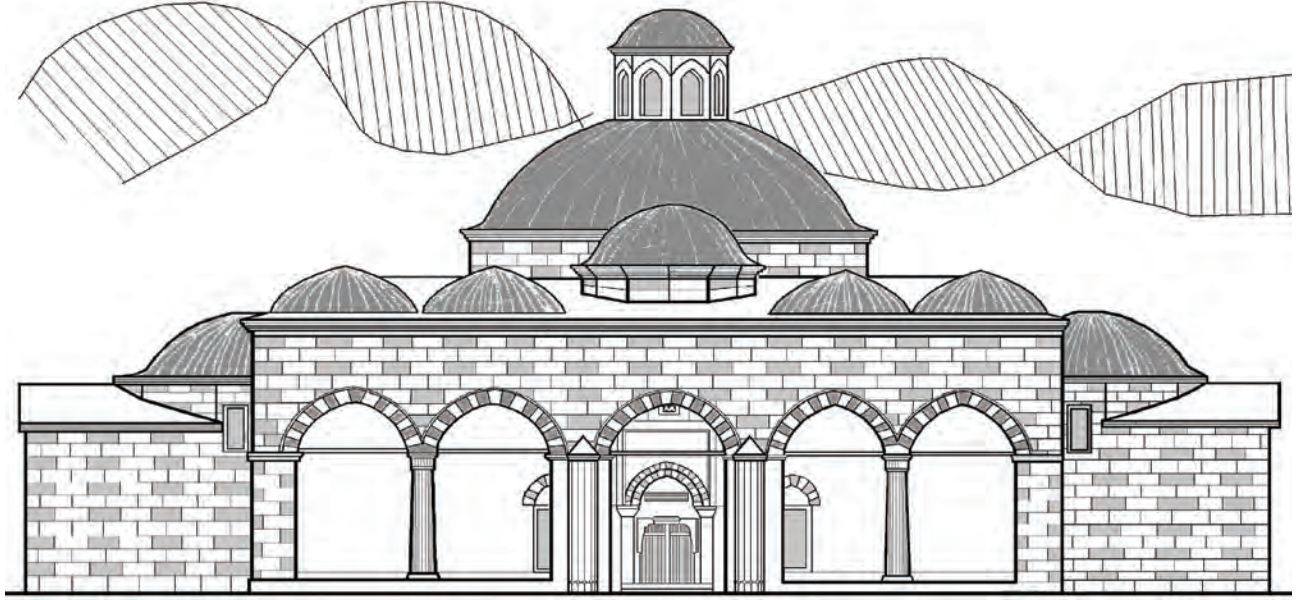
İznik Yeşil Cami ön cephesi

İznik Yeşil Cami revak iç kemerleri- gergi detayı

İznik Yeşil Cami ön cephesi

İznik Nilüfer Hatun İmaretİ ön görünüşü (E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

İZNİK NİLÜFER HATUN İMARETİ

Yapı her ne kadar imaret binası vasfı taşıyor olsa da, plan bakımından ters T planlı cami şemasına sahip olduğu için bu incelemeye dahil edilmiştir. D. Kuban, yapının bulunduğu İznik için, "Bursa'daki Hüdavendigar Cami-Medresesi bir yana bırakılacak olursa, Yıldırım Dönemi'nden önce 14.yüzyılın en önemli yapılarının, özellikle de Nilüfer Hatun İmaretİ ve Yeşil Cami'yi de içererek, İznik'te toplandığı söylenebilir." demektedir¹³⁰.

Nilüfer Hatun İmaretİ, Sultan I. Murat (1362 – 1389) tarafından, annesi Nilüfer Sultan için 1388 (H. 790) tarihinde yaptırılmıştır. Hüdavendigar devri'nin oldukça gösterişli olan bu zaviye kökenli yapısı, bütün öğeleri ile özgün bir mimariye sahiptir. Dıştan bakıldığında Bizans etkisi görülen yapı, günümüzde müze olarak kullanılmaktadır.

İmaretin orta bölümü iki ögelidir. Büyük kubbeli bu orta alanın her iki yanında, simetrik şekilde birer oda planlanmıştır. Yapı planlama açısından, tek kubbeli ters T plan şemasına benzemektedir. Büyük kubbeli

alanın altına denk gelen hacmin, ibadet mekânı olduğu varsayılmaktadır. Kare planlı orta bölüm üzerindeki, Türk üçgenleri üzerinde yer alan, ortası yüksek fenerli, büyük aydınlık kubbe oldukça dikkat çekicidir. Yandaki kubbeler, birer kemerle genişletilmiş ve orta kubbeyi eyvan biçiminde uzatarak, arkadaki mekâna bir mihrap nişi açmıştır.

D. Kuban,¹³¹ yanlarda yer alan iki odanın, gezici dervişler gibi misafirlerin konakladığı bir tabhane, S. Eyice¹³² de kubbeli ve ocaklı odaların, misafir odaları olarak kullanıldığını belirtmektedir. E. H. Ayverdi¹³³ ise binada ısınmak için bir ocak yerinin ve ahırının olmadığını söyleyerek, buranın misafirhane olarak kullanılmayacağını ifade etmektedir. E. H. Ayverdi bu binanın, fakir fukaraya ve öğrenciyeye açık bir aşhane olabileceğini, tabhane olamayacağını ifade etmektedir. Türkiye Vakıflar Müdürlüğü'ne ait eserde ise, yan odalarda birer ocak nişi bulunduğu belirtilmektedir¹³⁴.

131 Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, s. 88-89

132 Semavi Eyice, "İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayınları*, İstanbul-1988, s.40

133 E. Hakkı Ayverdi, *age.*, s.328

134 *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV*, Vakıflar Gn. Müd. Yay., Ankara, 1986,s.240-241

130 Doğan Kuban, *Çağlar Boyunca Türkiye Sanatının Ana hatları*, Y.K.Y., İstanbul, s.128

Eyvan bölümü geçen yüzyıldaki gibi beşik tonozla örtülmek yerine, iki küçük kubbe ile örtülmüştür. Bu kubbeler birbirinden farklı ve değişik geometrik düzende, oldukça özenli bir şekilde tasarlanmıştır. Eyvan küçük kubbelerinden biri altıgen, diğeri sekizgen kasağa oturmakta ve üçgen prizma şeklindeki öğelerden oluşmaktadır. Güney ve kuzey duvarlarında simetrik ikişer alt ve üst pencere, batıda birer alt ve üst pencere, güney duvarında da bir mihrap nişi yer almaktadır. Tüm pencereler sövesizdir.

Bütün duvarlar, koyu renk küfeki taşından bir sıra kesme taş, üç sıra tuğla örgüsü ve beyaz harçla kaplanmıştır. Dış cephenin renkliliğini arttıran kubbelerin kiremit örtüsü, duvarların üst kenarında uzanan üç sıra kirpi saçak gibi detaylar ile güçlenen, çekici ve olgun mimari yapıyı Hüdavendigâr devrinin en cana yakın eserlerinden biri haline getirmektedir¹³⁵.

Dış mimaride çok zengin ve renkli bir taş-tuğla işçiliği olması, vaktiyle içeride de en azından çini süsleme bulunduğu varsayımını akla getirmektedir.¹³⁶

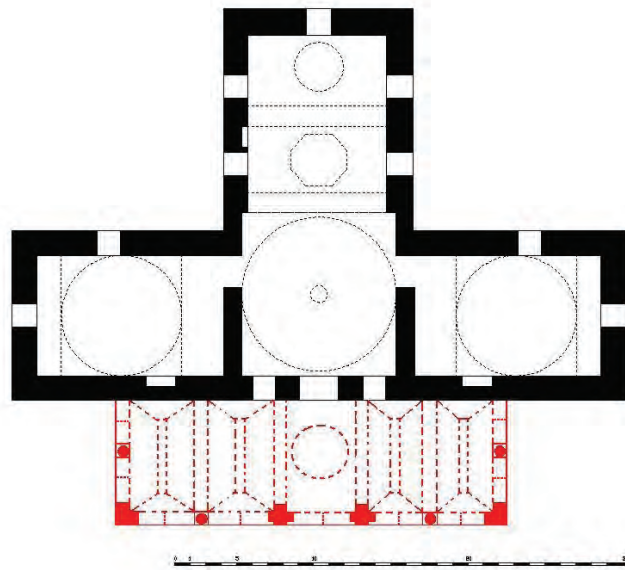

İznik Nilüfer Hatun İmareti revak yan cephesi

Revak Konumu ve Düzeni: İmaretin girişinde yer alan revak, dört yığma ayak (paye) ve dört sütunlu, beş bölümü ile simetrik bir düzen oluşturmaktadır. Revak 25X8 metre boyutunda bir dikdörtgen şeklinde planlanmıştır. 14.yy. Osmanlı mimarisi dâhilinde özgün ve önemli bir örnek olan Nilüfer Hatun İmareti revakı, Selçuklu'da hiç karşılaşmadığımız bir mimari uygulamadır. Büyük ayaklara oturan bu revakta, bir başka dikkat çeken konu ise kolon almaşıklığıdır.

Revak ön cephesi köşesinde ve ortasında yığma ayaklar yer almaktadır. Ayaklar arasında iki adet, yanda ise ayaklarla duvar arasında iki adet olmak üzere, toplam dört sütun bulunmaktadır. Mermer sütunlar 65cm. çapında, ayaklar ise yaklaşık 1.41X1.41cm. ebadındadır. Ortadaki ayaklar haçvari formdadır.

Zemin podyumlu olup, orijinal döşemesinin mermer olması güçlü bir ihtimaldir. Revakın kubbeli orta alanı ile yan alanları arasında yaklaşık 52cm. lik bir kot farkı bulunmaktadır.

İznik Nilüfer Hatun İmareti planı
(E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

135 Oktay Aslanapa, a.g.e.s. 19

136 Semavi Eyice, a.g.m. s.40

Geçişler önde beş, yanlarda ikişer sivri kemerle sağlanmıştır. Sütunlar birbirine ahşap gergilerle bağlanmıştır.

İznik Nilüfer Hatun İmareti sütun başlığı detayı

İznik Nilüfer Hatun İmareti ahşap gergiler detayı

Ortada yer alan hacim kubbe, yanlardakiler ise aynalı tonozla örtülüdür. Kubbe ve tonozların üzeri kiremit ile kaplanmıştır.

Revakın giriş bölümündeki haçvari ayaklar, ön cephe kemer yüksekliği hizasında, konik bir külahla sonlandırılmış ve silindirik payelerle süslenmiştir. Bu payelerin hiçbir statik özelliği olmayıp, sadece süsleme amaçlı kullanılmışlardır. Kemerler üç sıra tuğla, bir sıra taş sıralamasıyla yapılmıştır. Saçak kornişlerinde, tuğla ile oluşturulmuş birkaç sıra kirpi saçığı motifi kullanılmıştır.

Sütun başlıkları, giriş kapısı söve ve lentosu, alınlık ve yandaki payelerin malzemesi mermerdir. Mermer sütun başlıklarında mukarnas süsleme görülmektedir.

Revak dış cephesi yine üç sıra tuğla-bir sıra taş şeklinde örülmüştür. Yanlarda tuğla rozetler bulunmaktadır. Revak cephesinde kemer başlangıcından itibaren, taşlar arasına dikine tuğlalar yerleştirilmiştir. Revak iç cephesi kısmen sıva ile kaplanmıştır.

Revak orta bölümünde yer alan kubbenin iç yüzeyinde, kabartma tekniğinde palmet motifleri yer almaktadır.¹³⁷

İmaretin giriş kapısı, duvardan biraz çıkıntılı şekilde tasarlanmış olup, Osmanlı'da pek kullanılmayan tarzda iki sıralı kemer içinde yer almaktadır. Kapı başlığında Bursa kemeri kullanılmış, söveler ise oldukça sade bir tarzda yapılmıştır.

Nilüfer Hatun ismiyle anılan diğer bir mescit de Bursa'da bulunmaktadır. Bulunduğu semtte darphane bulunmasından dolayı, Darphane Mescidi diye de anılan bu ibadet mekânının günümüzdeki hali, orijinal vasfından oldukça uzak olduğundan incelemeye dâhil edilmemiştir.

Nilüfer Hatun, imaret olduğu halde, Erken Devir yapılarında cami dışında revak kullanımına ilişkin bir örnek oluşturması açısından ele alınmıştır. Revak bu yapıda cami yapılarının aksine giriş cephesi boyunca uzamamakta, farklılık göstermektedir. Ama yapı bunun dışında, beş bölümlü cami revaklarında bulunan podyumlu zemin, sivri kemerler, kalkan duvarı, almaşık duvar örgüsü, kirpi saçık gibi tüm unsurlara sahiptir.

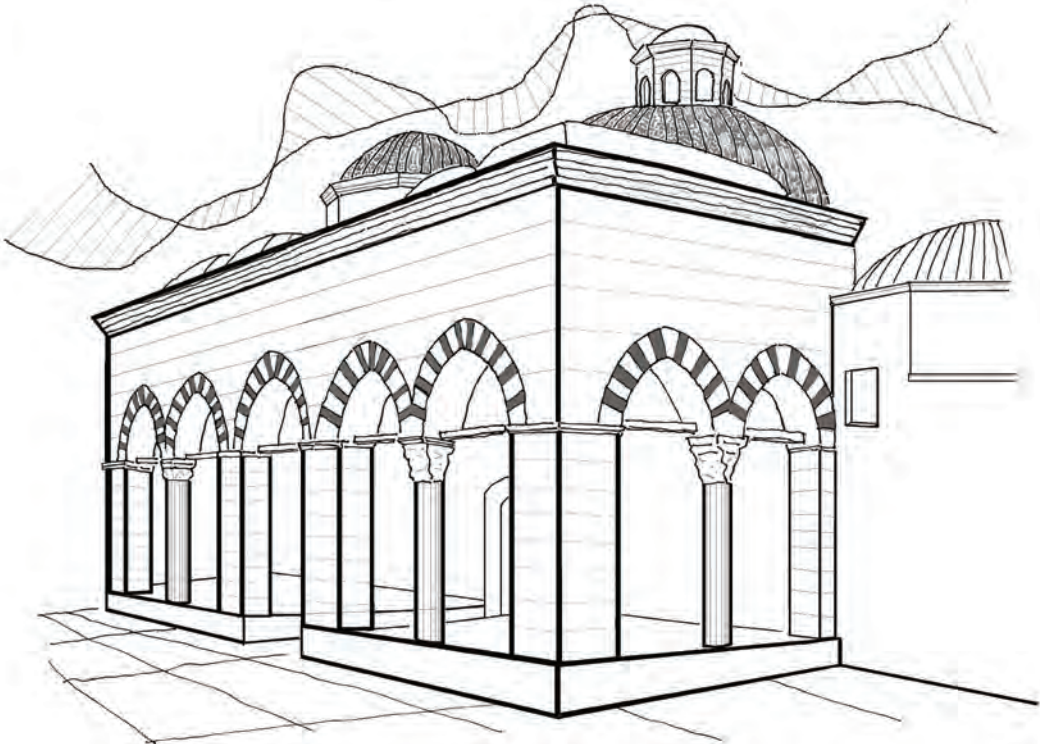
¹³⁷ Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, 5b., İstanbul, 1999, s.220-221

İznik Nilüfer Hatun İmaretı

İznik Nilüfer Hatun İmareti ön cephe

İznik Nilüfer Hatun İmareti perspektifi (Ö. ÇUHADAR- 2010)

İznik Yakup Çelebi Zaviyesi perspektifi (Ö. ÇUHADAR- 2010)

İZNİK YAKUP ÇELEBİ ZAVİYE VE TÜRRESİ

Sultan I. Murat'ın (1362 – 1389) büyük oğlu Yakup Çelebi tarafından yaptırılan zaviyenin yapılış tarihi, kesin olarak bilinmediğinden, 14.yy. olarak kabul edilmektedir. Yapı 1934'te müze deposu olarak kullanılmaya başlanmış ve 1963'te onarılarak tekrar cami işlevi kazandırılmıştır.

Yakup Çelebi Zaviyesi, I. Murat'ın annesinin yaptırdığı Nilüfer Hatun İmaret'i'ne benzer plan şeması göstermekle beraber, büyüklük bakımından ancak onun yarısı kadar bir alan kaplamaktadır¹³⁸.

Zaviye, ters T planlı cami tarzında tasarlanmış ve önünde bir revak alanı oluşturulmuştur.

Revak bölümünden binaya girildiğinde karşılaşılan giriş mekânı üzeri, kubbe ile geçilmektedir. Giriş bölümünden bir geçitle bağlanan, yanlara simetrik olarak yerleşmiş kare

planlı odaların üzeri, aynalı tonozlarla örtülmüştür. Asıl ibadet alanı, kubbeli giriş bölümünden sivri kemerlerle geçilen kare planlı, üçgen geçişli ve çapı 6.20m. olan bir kubbe ile örtülmüş alandır. Girişteki kubbe on iki, ibadet mekânındaki kubbe ise on altı kasnaklıdır.

İbadet alanının güney cephesi ortasında yarım yuvarlak minber nişi ve ona simetrik iki alt ve bir üst pencere vardır. Doğu ve batı duvarlarında birer alt ve üst pencere bulunmaktadır. Yan odaların güneyinde birer altlık, doğu ve batı duvarlarında da yukarı doğru daralan, kademeli yaşmaklarla sonuçlanan, dikdörtgen ocak nişi bulunmaktadır.

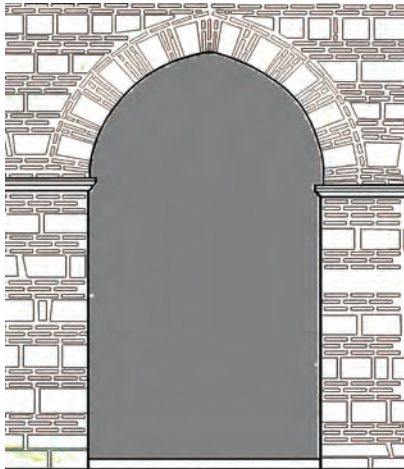
Yapının dış cephesi bir sıra kesme taş ve üç sıra tuğla duvar tekniği ile örülmüştür. Alt ve üst pencereler dikdörtgen, kasnak pencereleri kemerlidir. Giriş kapı kasası ve kapı kanatları ahşaptır.

138 Doğan Kuban, a.g.e. s. 108

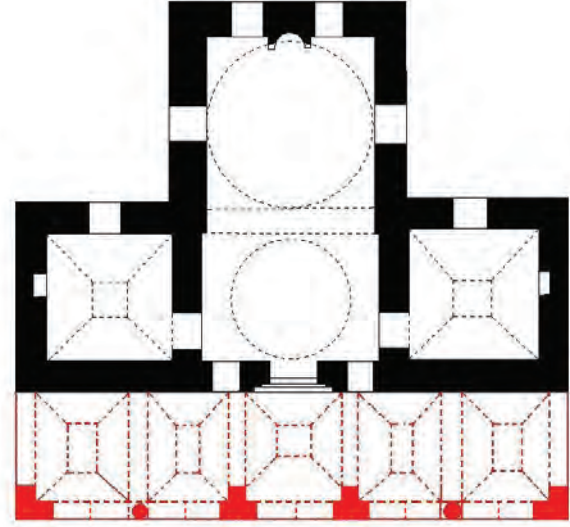

İznik Yakup Çelebi Türbesi

İmaretin avlusunda, son cemaat bölümüne yaklaşık 5m. uzaklıkta bulunan türbe ise kare planlıdır. Türbe burada görsel olarak bulunmakta olup, aslında Yakup Çelebi babasının yanında Hüdavendigâr Türbesi'nde yatmaktadır. Türbe, üç sıra tuğla, bir sıra taş tekniğinde örülen, dört L ayak üzerine oturan, dört yuvarlak kemerli ve tek kubbeli bir yapıdır¹³⁹.

İznik Yakup Çelebi Zaviyesi kemer detayı
(Ö. ÇUHADAR-2010)

İznik Yakup Çelebi Zaviyesi, planı
(E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

Revak Konumu ve Düzeni: Revak imaretin girişinde, dört yığma ayak(paye) ve iki sütundan oluşmakta, simetrik düzende ve beş bölümlüdür. 20.60X4.70 m boyutunda dikdörtgen şeklinde planlanmıştır. Mevcut durumda son cemaat yeri alüminyum doğrama ile kapatılmıştır.

Revak, yaklaşık 1.40metre eninde,köşede L, ortada T şeklinde ikişer paye ve bunlar arasındaki birer sütun ile taşınmaktadır.

Zemin podyumlu olup, kaplaması doğal taştır. Revakın orta alanı ile yan alanları arasında yaklaşık 75cm. lik bir kot farkı bulunmaktadır.

Destekler birbirine sivri kemerlerle, zaviye duvarına ise yuvarlak kemerlerle bağlanmıştır. Kemerler arasında yerden 3.75 m. (podyumdan 3.00m.) yükseklikte ahşap gergiler bulunmaktadır.

Revakın ortabölümü hariç diğer dört bölümü, yaklaşık aynı boyuttaki dikdörtgen planlı aynalı tonozlarla, orta bölüm ise kare şeklinde tonozla örtülmüştür. Revakın yan bölümleri kırma, ortası pramidal çatı ile örtülmüştür. Çatı örtü malzemesi kiremittir.

Revak dış cephesi ve taşıyıcı ayaklar, bina cephesi gibi üç sıra tuğla, bir sıra kesme taş tekniğinde yapılmıştır. Sütunların gövdeleri antik, başlıkları Bizans dönemine ait devşirme malzemedir. Kemerler üç sıra dikey tuğla bir sıra taş tekniği ile yapılmıştır.

BURSA CAMİLERİNDE REVAK

İznik Yakup Çelebi Zaviyesi revak yan cephe

İznik Yakup Çelebi Zaviyesi ön cephe

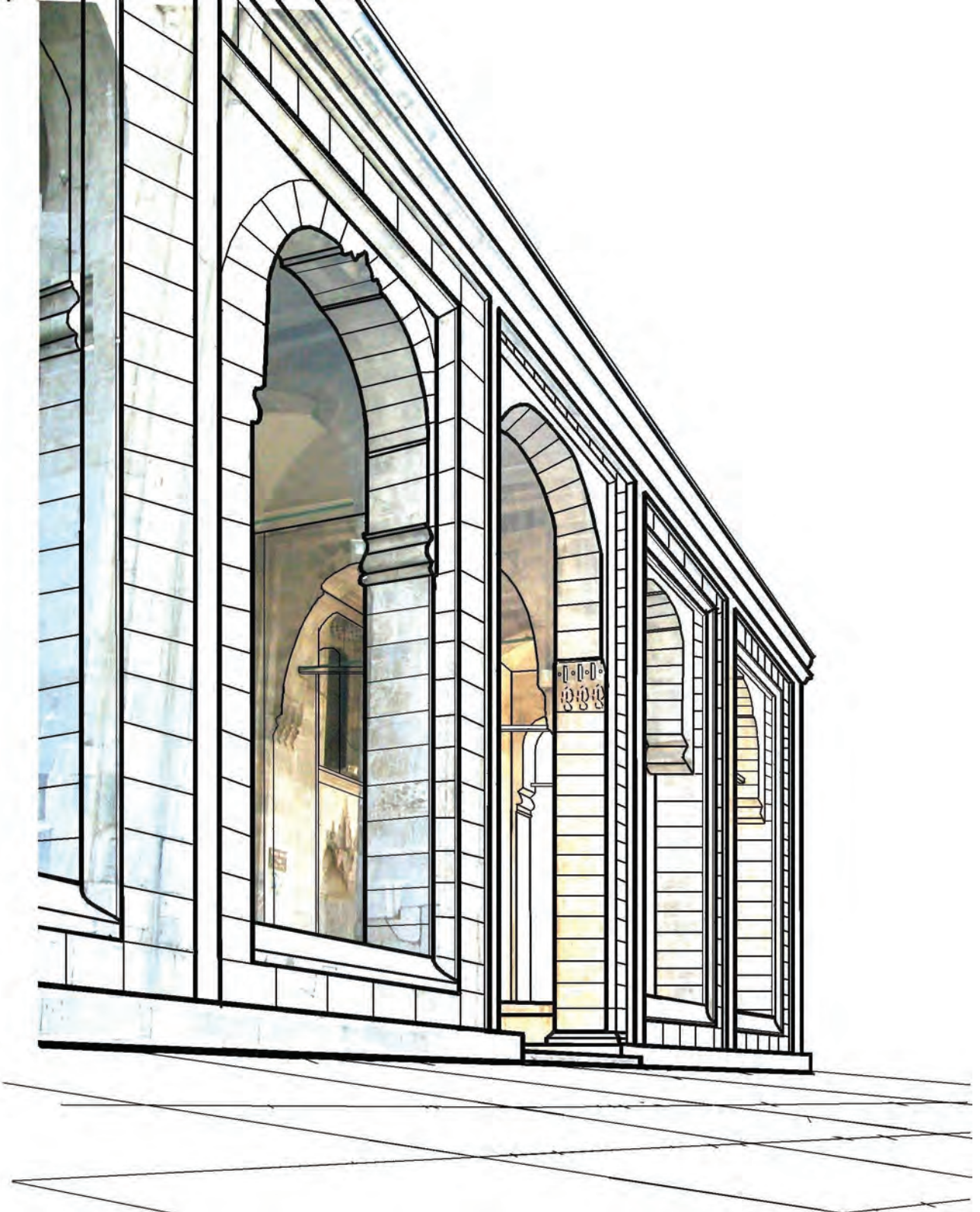
İznik Yakup Çelebi Zaviyesi revak iç görünüm

Cami revak cephesi ortada üç, yanlarda iki sıra kirpi saçakla sonlanmaktadır.

Son cemaat yerinin dayandığı zaviye duvarı ortasında, sivri kemer ve alınlıklı dikdörtgen giriş kapısı, yanlarda yine sivri kemer ve alınlıklı, önünde demir parmaklık bulunan, birer dikdörtgen pencere yer almaktadır.¹⁴⁰

Yakup Çelebi Cami revakı, Bursa Orhan, Hüdavendigâr, Ali Paşa Cami revakları gibi beş bölümlüdür. Ancak karma taşıyıcı elemanları, çatı örtüsü olarak tonoz kullanımıyla farklılıklar göstermektedir. Bunun dışında erken devir cami revaklarında görülen podyumlu zemin, sivri kemerler, almaşık örgülü kalkan duvarı, ahşap gergiler gibi karakteristik özelliklere sahiptir.

140 Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV, s.253-255

Bursa Yıldırım Beyazıt Cami perspektifi (Ö. ÇUHADAR- 2010)

BURSA YILDIRIM BEYAZIT CAMİ

Caminin yapılış tarihi net bilinmemekle birlikte, çeşitli kaynaklarca 1390 – 1395 olarak verilmektedir¹⁴¹. Beyazıt tarafından inşa ettirilen Yıldırım Külliyesinin, merkez binası konumunda olan Yıldırım Cami, kusursuz inşaatı ve kesme taştan oluşan düzgün cephesiyle son derece sade, ama bir o kadar da etkileyici görünüme sahiptir. Cami, görünümü dışında, Bursa kemerinin caminin her mekânında ve son cemaat yerinde ilk olarak kullanılması, çeşitli mukarnas örneklerini bünyesinde barındırması gibi konular açısından da ayrıca önem arz etmektedir. Bursa kemeri, Ulu Cami revaklarında ve Konya Alâeddin Cami avlusundaki Kılıç Arslan Kümbetinin kapısında daha önce görülmüş olsa da, hem en başarılı, hem de çok sayıda örneğinin Bursa'da uygulanmış olması, bu kemer tipinin Bursa'ya mal edilmesine sebep olmuştur.¹⁴²

Ayrıca yapının giriş kısmının karmaşıklığı da yeni bir tasarımdır. Plan şeması bakımından, Bursa Orhan, Hüdavendigar ve Yeşil Cami'nin devamı olarak ters T plan tipine sahiptir. Caminin XVII. yy.da, 1804'te ve 1855 depreminden sonra onarım gördüğü, ancak esasına sadık kalındığı belirtilmektedir. Yapı planı, kullanılan malzemenin kalitesi ve yapılış şekli ile özgün bir eserdir. Özellikle yapının revak kısmı orijinal durumunu halen korumaktadır.

Bursa Yıldırım Beyazıt Cami İznik Yeşil Cami ile birlikte, Erken Dönem Osmanlı mimarisinde, almaşık örgü yerine özenli kesme taş örgünün, Bizans kökenli devşirme mimari unsurlar yerine de, Osmanlı öncesi Anadolu Türk mimarisinden türetilmiş, özgün çözümlerin kullanıldığı ilk yapılarındandır.

D. Kuban bu yapıyı, "Mimari tasarımının olgunluğu, büyük boyutları, mermer kaplanmış cepheleri ve işçiliği ile Yıldırım Döneminin bu önemli yapısı, çevresindeki diğer yapılarla birlikte, Beylikler Dönemi Mimarısından, İmparatorluk mimarisi dönemine geçişin bir öncüsü sayılabilir." şeklinde nitelendirmektedir¹⁴³.

Cami, plan şeması bakımından Hüdavendigar Cami ile benzerlikler göstermektedir. Yapı, ortada kubbe ile örtülü kare bir mekân, üç eyvanlı ibadet alanı ve önde revak alanından oluşmaktadır. Doğu ve batı yönünde

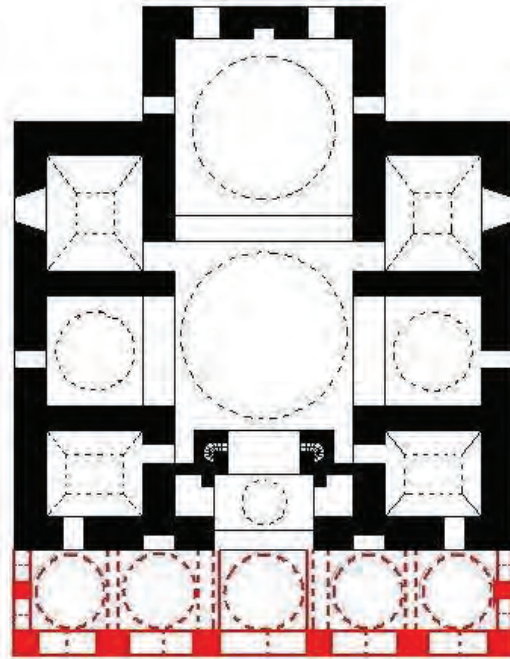
simetrik olarak bulunan yan eyvanların güneyinde, ibadet alanına açılan dini eğitim amaçlı birer oda yer almaktadır.

Orta kubbenin bulunduğu hacim, sekizli kasnak üzerine oturmakta ve tromplarla geçişli olup, zemini koyu renk taşlarla kaplıdır. Orta hacim ile eyvanlar arasında kot farkı bulunmaktadır. Mihrap önü kubbesi Türk üçgenleri üzerine oturmaktadır. Planda köşelerde yer alan odalar aynalı tonoz, ortada yer alan karşılıklı iki eyvan ise Türk üçgenli kubbe ile örtülmüştür.

Hünkâr mahfili girişin üstünde yer almaktadır. Ancak çıkılması zor ve oldukça karanlık bir yerdir.

Mihrap yedi sıra mukarnas, dışta renkli mermerden kaide ve sütunlarla süslenmiştir. Odaların ikisinde mukarnas silmeli, geniş ajurlu alçı panolar yer almaktadır. Alçı işlemeye geometrik motifli firuze renkli çini bezemeler kakılmıştır.

Kesme taş kaplı cephe, silindirik saçak silmesi ile son bulmaktadır.¹⁴⁴.

Bursa Yıldırım Beyazıt Cami planı
(E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

141 Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, 227 - 228

142 Oktay Aslanapa, *a.g.e.*, s.227

143 Doğan Kuban, *Çağlar Boyunca Türkiye Sanatının Anahatları*, s.133

144 *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III*, s.228,231

Revak Konumu ve Düzeni: Revak caminin kuzeyinde son cemaat yeri olarak, önde altı yanlarda da birer olmak üzere, toplam sekiz ayak ve beş bölümden oluşmaktadır. 33.60 X 7.10 m. boyutunda dikdörtgen bir formda planlanmıştır. Kesme taş malzemenin kullanıldığı ön köşe ve orta ayaklar kareye yakın kesitli, 1.55X1.55 m. boyutundadır. Önde kare kesitli her iki ayağın ortasında, 2.10X1.40 m. ölçüsünde dikdörtgen ayaklar yerleştirilmiştir. Son cemaat yerinin yan ayakları ise 0.90X 0.90 m ebadındır. Revak köşede L, ortada T formunda, enleri 1.40 m. olan ikişer paye ve bunların arasındaki birer ayakla taşınmaktadır.

Revak alanına yol kotundan bir basamakla çıkılmaktadır. Revak alanı her iki yöne simetrik şekilde podyumlu olup, orta kubbenin altı ile podyum arasında, üç basamaktan oluşan 0.80m.lik kot farkı bulunmaktadır.

Diğer cami revaklarından farklı olarak, silmelerle çevrelenmiş ayakların araları Bursa kemerleri ile bağlanmıştır¹⁴⁵. Orta kemer diğerlerine göre daha büyük ebatta ve yalın olup, diğerleri daha dar ölçüdedir. Ön ortada yer alan üç kemer haricindeki, tüm kemerler arasında yerden 6.72m. yükseklikte demir profil gergiler bulunmaktadır. Kemerler köşelerde yuvarlak hatlı yastıklara oturmaktadır. Sadece orta kemer yastığı stalâktitlidir.

Son cemaat yerinin tüm bölmeleri kubbe ile örtülmüştür. Diğerlerine göre daha yüksekte olan orta kubbe, yerden 14.00m. yükseklikte yer almaktadır. Yan kubbeler ise 9.09m. yüksekliğindedir. Kubbelerde geçit öğeleri olarak pandantifler kullanılmıştır.

Dış cephe iki kat (yaklaşık 17.45m.) yüksekliğinde olup, tamamen kesme taştan son derece heybetli bir görünüme sahiptir. Bursa camilerinde gördüğümüz almaşık teknikte kalkan duvarlı cephe, bu camide kesme taştan inşa edilmiştir. Anıtsal boyutları ve ahenkli oranları ile yapının en başarılı kesimi olarak nitelendirilen revakın yan cephelerinde, ilk olarak Bursa Orhan Cami'inde görülen, dikdörtgen çerçeveler içerisine alınmış, ikiz Bursa kemerleri uygulaması dikkat çekicidir. Paye ayaklarında mermeri andıran, kemerlerde ise kurşuni renkte kesme taş kullanılmıştır. Kemerler yerden 6.00m. yükseklikte, dikdörtgen formda silme bir kuşakla çevrilmiştir. Revak bölümüne girilen ortadaki kemer, her iki tarafta üçlü, mermer süslü, sarkıt üzerine

oturmaktadır.

Yan cephelerde yer alan mermer dikdörtgen silmeli iki Bursa kemeri, üstte tek bir mermer dikdörtgen silme içinde yer almaktadır. Yan kemerler S harfi biçimli konsollara oturmaktadır. Beyaz mermerden yapılmış kubbeli portal eyvanın her iki yanında, mukarnaslı birer niş ile Bursa kemerli birer yan giriş mevcuttur. Bursa kemerli kapıda ise siyah – beyaz renkteki mermer, malzeme olarak tercih edilmiştir. Renkli taş

Bursa Yıldırım Camii, revak yan cephe

145 C. Esat Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, s.255

BURSA CAMİLERİNDE REVAK

Bursa Yıldırım Cami Bursa kemeri detayı

Bursa Yıldırım Beyazıt Cami podyum detayı

Bursa Yıldırım Cami mukarnaslı kemer yastığı

bordürlerden oluşan kitabenin yeri boştur. Girişin hemen iki yanında, süslü kubbeciklerle örtülü birer küçük oda tasarlanmıştır. Gerek bunlar, gerekse de son cemaat yeri cephesindeki mukarnaslı küçük mihraplar, yapının kuzey kanadın da kısmi bir üst kat meydana getiren ve hünkar mahfili olarak nitelendirilen birimlere ait pencereler ile taçlandırılmıştır¹⁴⁶.

Revak alanının cami duvarında, her iki yönde simetrik olarak bulunan alt ve üst pencereler, iki kat yüksekliğinde dikdörtgen mermer bir silme içinde yer almaktadır. Bu silmeler tekrar alt ve üst silmelerle ikiye bölünmektedir. Alt silme içinde sivri kemerli ve etrafı mermer, kufi stilde Ali yazılı bir silme içine 1.30m./1.93m.lik pencere yerleştirilmiştir. Alt pencereler demir parmaklıklı ve topuzludur.

Hünkâr mahfilinin bulunduğu korkuluksuz şahnişin

Bursa Yıldırım Cami ön cephe

pencereleri, revak altına ve giriş eyvanına bakmaktadır¹⁴⁷.

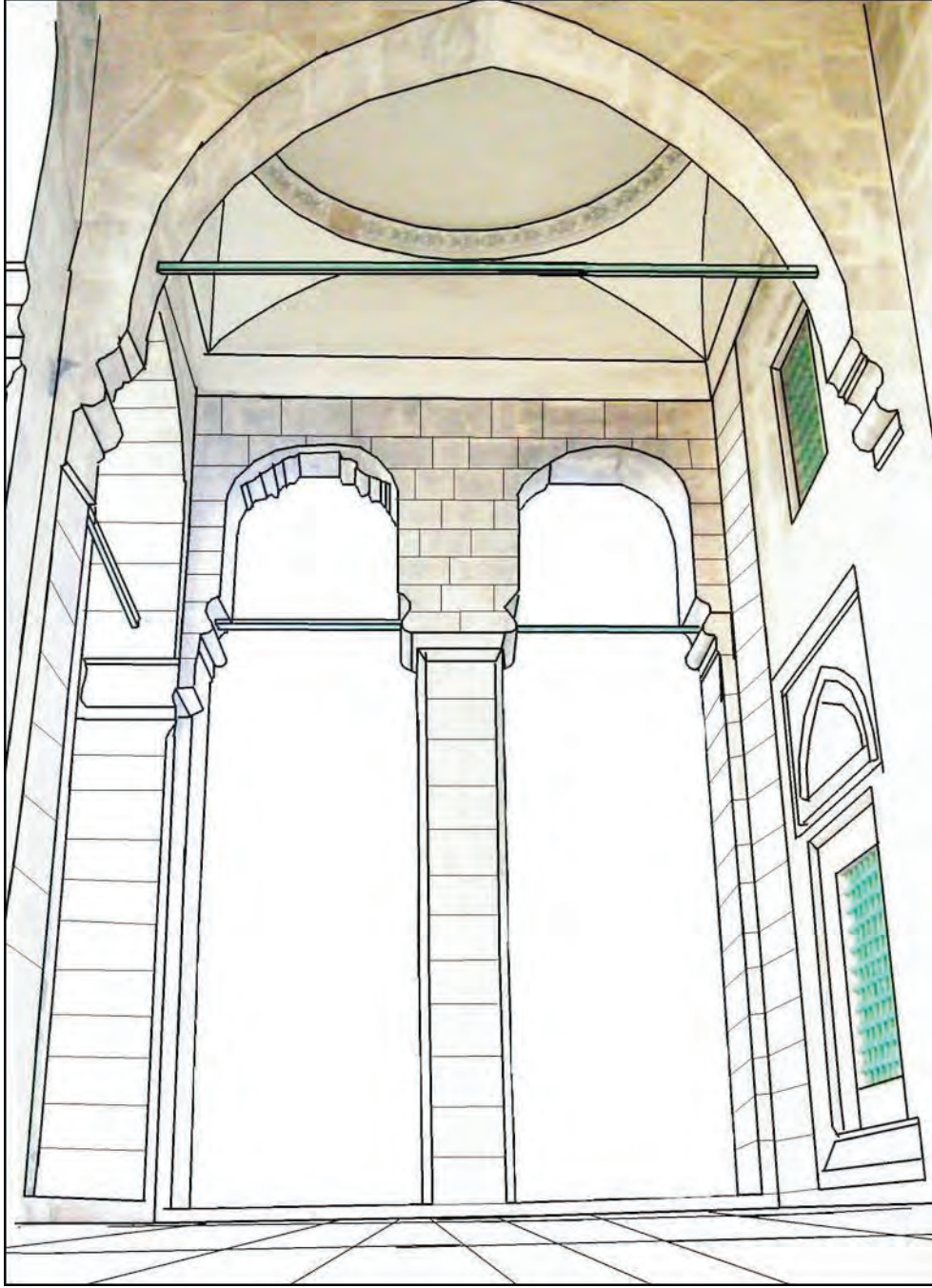
Caminin, biri kuzeydoğuda, diğeri kuzeybatıda olmak üzere iki minaresi olduğu kaynaklarca iletilmektedir. Kuzeydoğudaki bilinmeyen bir tarihte, kuzeybatıdaki ise 1949'da yıkılmıştır. Bu minarelere giriş holünün her iki yanındaki merdivenle çıkılmaktadır¹⁴⁸. Mevcut durumda minare, yapının dışında ve kuzeybatı yönünde, binadan bağımsız olarak konumlanmaktadır.

Bursa Yıldırım Cami revakı, Bursa Orhan, Hüdavendigâr Cami revakları gibi beş bölümlü ve yanlar açık ikili kemerlidir. Ancak Yıldırım Cami revakı kemerleri sözü edilen revaklardan ve diğer erken devir cami revaklarından farklı olarak sivri kemer yerine Bursa kemeri şeklindedir. Üstelik yan cephede yer alan Bursa kemerleri de dikdörtgen bir silme içinde yer almaktadır. Yine erken dönem camilerinde orta bölümler haricinde

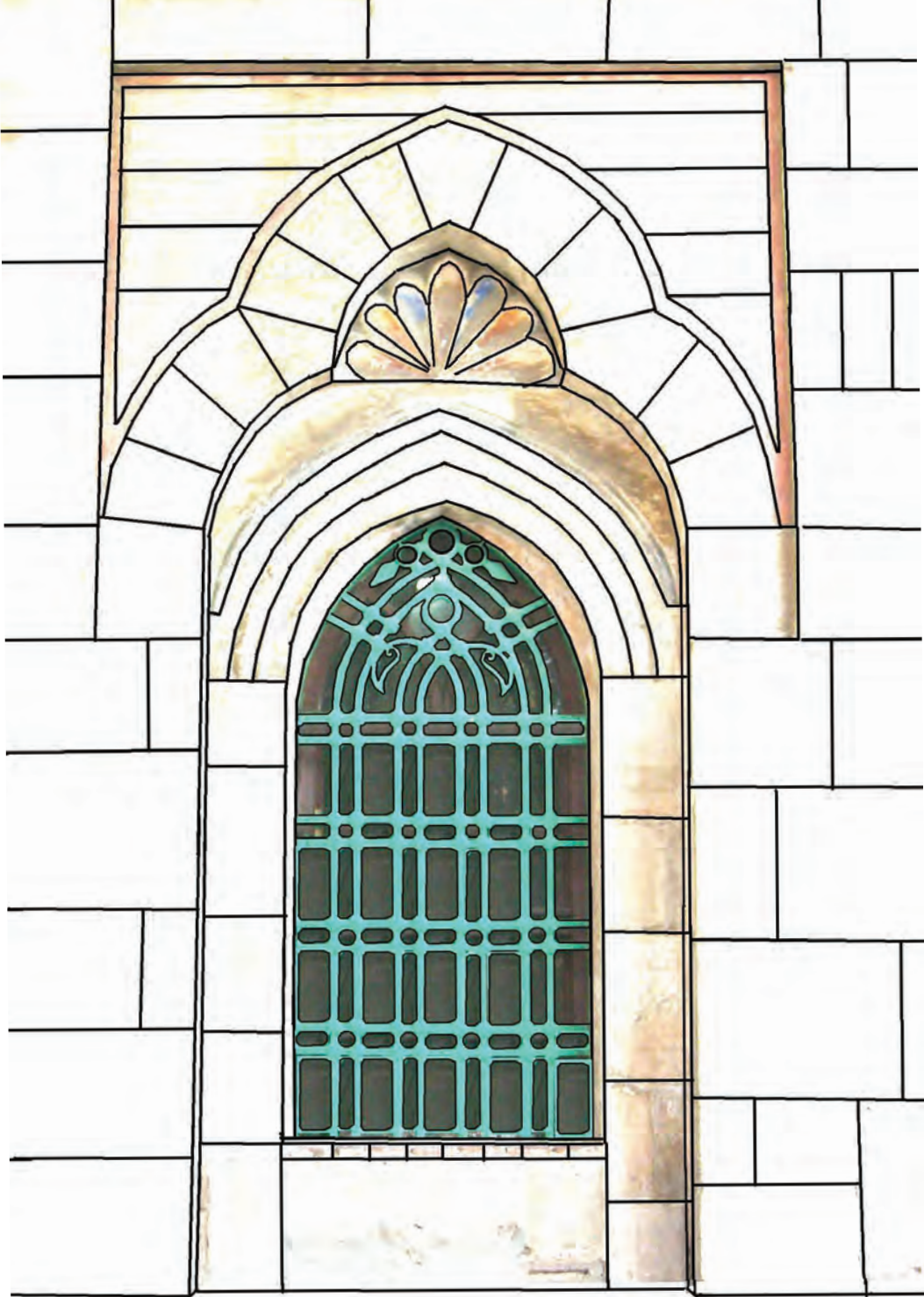
146 Oktay Aslanapa, a.g.e., s.25-26-27

147 Doğan Kuban, a.g.e., s. 92

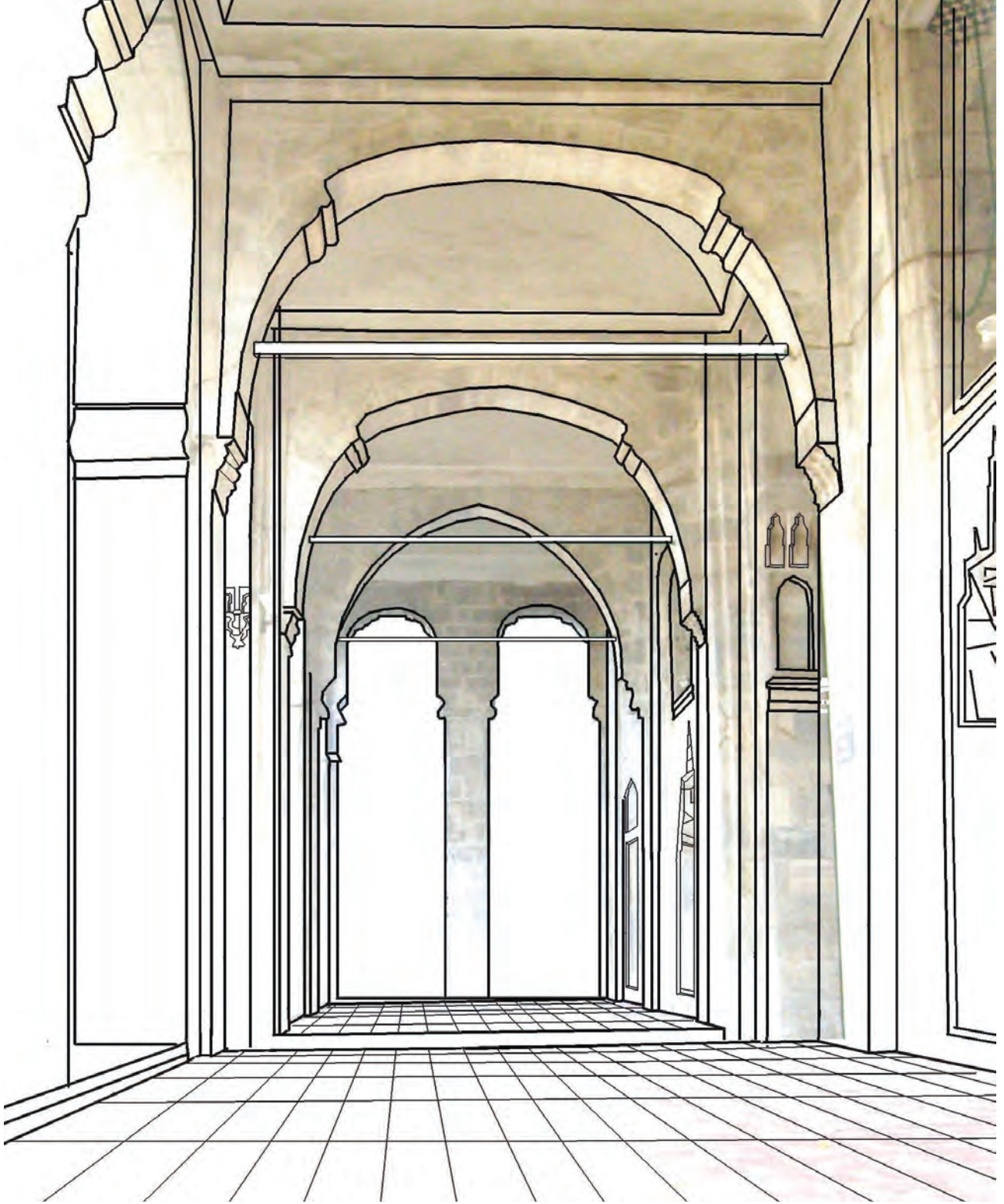
148 Albert Gabriel, a.g.e., s.69

Bursa Yıldırım Beyazıt Cami, revak içi görünümü

Bursa Yıldırım Camii revak pencere detayı
(Ö. ÇUHADAR- 2010)

Bursa Yıldırım Cami revak iç perspektifi (Ö. ÇUHADAR- 2010)

Bursa Yıldırım Cami

yan bölümlerde tonoz örtüsü görülürken, burada çatı örtüsü olarak sadece kubbe kullanılmıştır. Bu revakı farklı kılan diğer bir özelliği de kalkan duvarının almaşık örgü malzeme yerine düzgün taştan yapılmış olmasıdır.

BURSA ERTUĞRUL CAMİ

Bursa Ertuğrul Cami, 1395 tarihinde Yıldırım Beyazıt'ın oğlu Ertuğrul Çelebi¹⁴⁹ adına yaptırılmıştır. Yapı, 9.97m.X10.40m. ölçüsünde olan bir ibadet alanı ve kuzeydeki revak bölümünden oluşmaktadır. Binanın üzeri ahşapla örtülüdür. İbadet alanı toplam on sekiz pencere ile aydınlanmaktadır. Alt kat pencereleri, dışa doğru daralmaktadır. Üst kattaki pencereler sivri kemerli ve alçı şebekelidir. Üç köşeli mihrap nişi sadedir ve içi yağlı boya ile boyanmıştır. Caminin 1.m. kalınlığındaki dış duvarlarının zamanında kaba derzli moloz taş olduğu söylenmektedir¹⁵⁰. Günümüzde ise iki sıra tuğla, bir sıra moloz taş örgülüdür.

Yapı, yangın, deprem gibi felaketlerin olumsuz etkilerinden dolayı, günümüze bazı değişikliklere uğrayarak gelmiştir.¹⁵¹

Caminin kuzey cephesinde son cemaat yeri olarak konumlanan revak bölümü, günümüzde değişikliğe uğramış, özgünlüğünü yitirmiştir. Yaklaşık 4.15m. X11.50m. ölçüsündeki alan, yanlarda duvarlar ile kapalıdır. Üç bölümlü revakın orta bölümde iki tane ahşap dikmesi vardır. Ayrıca ortada olanı diğerlerine göre daha dardır.

Revak Konumu ve Düzeni: Revak mevcut durumda olduğu gibi yanlarda 1.m kalınlığında duvarlara taşınmaktadır. Öndeki dikmeler sonradan ilavedir.

Kenarlarda 3.85m., ortada 1.80m. açıklığı olan gemi teknesi formundaki kemerler özgün değildir.

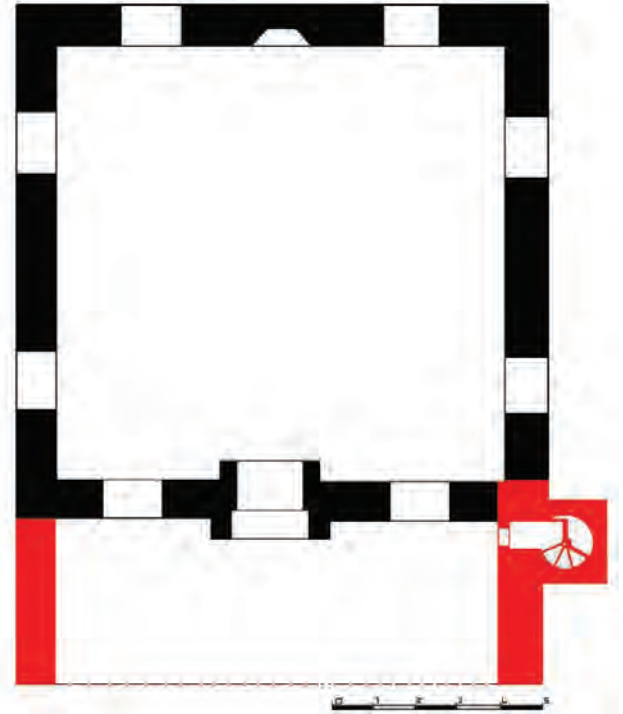
Mevcut durumda ahşap düz çatı olan örtünün, iki yan bölümünün orijinali, kaynaklarca tonoz örtülü

olarak belirtilmektedir¹⁵².

Günümüzde kemerlerin arası ahşap doğramalı, camekânla kapatılmıştır.

Revak iç bölümünden, ibadet mekânına yedi mukarnas sıralı ahşap bir kapıdan girilmektedir. Kapının her iki yanında, içe doğru geniş, dışa doğru daralan biçimde birer pencere yer almaktadır.

Yapının batı duvarına bitişik olan minareye, son cemaat yerinden çıkılmaktadır. Kaidesi kare formundaki minarenin silindirik gövdesi, günümüzde tuğla ile örülüdür.

Bursa Ertuğrul Cami planı
(E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

Ertuğrul Cami revakı, erken dönem revaklarına uygun olarak yanları kapalı, üç gözlüdür. Bu düzeni ile Bursa Somuncu Baba, İbni Bezaz, Şeker Hoca, Hoca Alizade, Bedrettin, Yiğit Köhne, Zeyniler, Selçuk Hatun, Nalbantoğlu, Veledi Vezir, Şerafettin, Yerkapı Cami revaklarına benzerlik göstermektedir. Ancak bu revaklardan farklı olarak taşıyıcı ayaklar almaşık malzeme yerine, Şeker Hoca Cami revakındaki gibi ahşap dikmedir.

149 XIV. yüzyıl sonlarında şehit olan Ertuğrul Çelebi'nin mezarı caminin bahçesindedir. Ertuğrul Çelebi, Balıkesir, Manisa ve Alaşehir Beyliği yapmış ve Amasya Valisi olmuştur. Ölümü ile ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bazı kaynaklar, Kadı Burhaneddin ile Çorum'da yaptığı savaşta öldüğünü yazarken, diğerleri Sivas'ta Timur tarafından şehit edildiğini ifade etmektedirler.

150 E. Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, s.398

151 *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III*, s.59,60

152 E. Hakkı Ayverdi, *a.g.e*, s.398

Bursa Ertuğrul Cami

Bursa Ali Paşa Cami perspektifi (Ö. ÇUHADAR- 2010)

BURSA ALİ PAŞA CAMİ

Cami, kaynaklarda tarihi ile ilgili herhangi bir net bilgi olmadığı için, I. Beyazıt dönemi yapılarından sayılmaktadır. Ancak caminin üstündeki plakada (yeni konmuş) caminin tarihi olarak 1394 yazılmıştır. Yapının 1393 den önce inşa edildiği varsayılmaktadır.

Camiyi yaptıran Ali Paşa öl. 1406- 1407 (809 H.) Hüdavendigar ve Yıldırım devirlerinde kazaskerlik ve sadrazamlık yapan, Çandarlı Halil Hayrettin Paşa'nın oğludur¹⁵³.

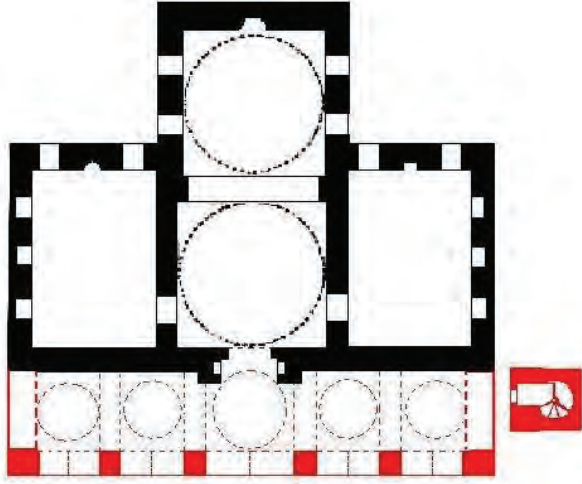
Cami ters T plan şemalı (zaviyeli-kanatlı) camiler gurubundandır. Ortada arka arkaya iki kubbe, yanlarda da ocaklı ve pencereci dikdörtgen formdaki odalar vardır.

Yapı, 1854 yılındaki depremden büyük hasar görmüş, kubbe ve yan kanatlar yıkılmış, daha sonra ise onarılmıştır¹⁵⁴. Revakta ise orta bölüm yenilenmiştir¹⁵⁵. Yapı dış duvarı üç sıra tuğla, bir sıra moloz taş ile örülmüştür.

153 Özer Ergenç, *16. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, T.T.K Yayınları, Ankara, 2006

154 *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursaİl Merkezi)*, s. 15- 17

155 Albert Gabriel, *a.g.e.*, s.137

Bursa Ali Paşa Cami planı (E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

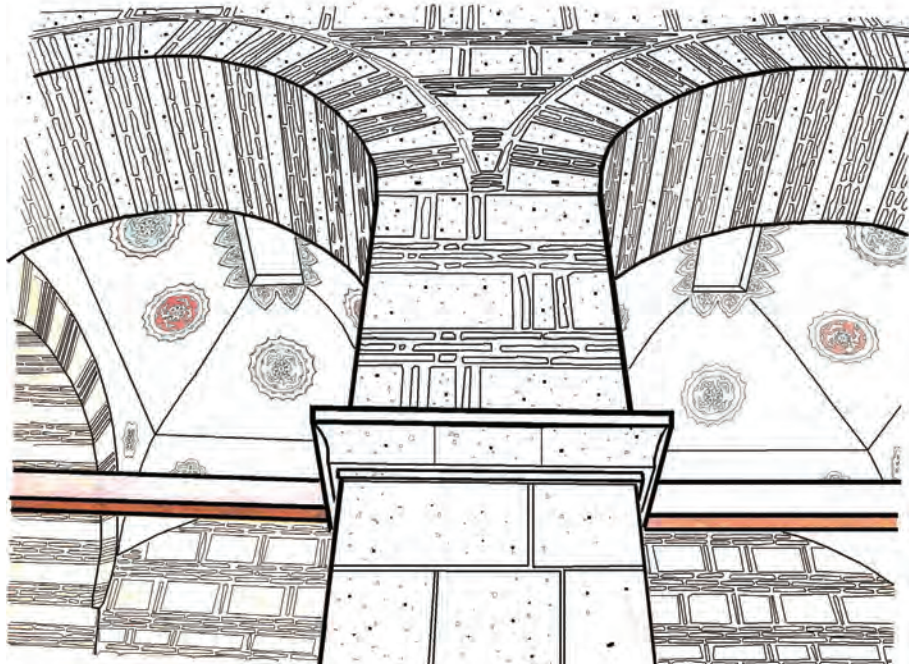
Revak Konumu ve Düzeni: Son cemaat yeri caminin kuzey cephesinde bulunmakta olup, altı adet yığma ayak ve beş bölümden oluşmaktadır.

Eski planlarda doğu ve batı kenarlarının duvarla örülü olduğu görüldüğü halde, günümüzde bu duvarlar bulunmamaktadır. Orta alan diğerlerine göre daha büyüktür.

Revak bölümüne yol kotunda bir basamakla çıkılmaktadır. Zemin her iki yana simetrik olarak 0.43m. (iki basamakla çıkılacak şekilde) podyumludur. Revak köşelerde L, ortadakilerin ise dikdörtgen formda olduğu, yaklaşık 0.93X1.03m. boyutlarında altı ayakla taşınmaktadır. Yığma payeler arasına sonradan demir parmaklıklı doğrama yerleştirilmiştir.

Tüm geçişler önde beş, revak dış alanı ile beden duvarı arasında altı olmak üzere, toplam onbir adet sivri kemerler ile sağlanmıştır. Kemerler podyumdan 6.11m. yüksekliktedir. Kemerlerin geçtiği açıklık mesafeleri, ortada giriş ayaklarında 4.44 m., sağ ve sol yönlere doğru simetrik bir şekilde 2.70 m., en baştakilerde ise 2.90 metre şeklindedir. Payeler ile cami beden duvarı arası açıklık 3.17m.dir. Kemerler payeler üzerindeki, yukarı doğru ve dışa kavis yapan, sade taş profiller (kornişler) üzerine oturmaktadır. Her kemer içinde 20/10 boyutunda, podyumdan 3.40m. yükseklikte ahşap gergiler bulunmaktadır.

Orta bölüm, yerden 10.06m. yüksekliğinde kubbe ile, dört yan bölüm ise 7.80m. yüksekliğinde beşik tonozla örtülüdür. (Eski planda beş bölüm de kubbe ile örtülüdür.)

Bursa Ali Paşa Cami revak sütun- kemer birleşim detayı (Ö. ÇUHADAR- 2010)

Bursa Ali Paşa Cami, revak içinden görünüşü

Bursa Ali Paşa Cami

Revak taşıyıcıları olan yığma ayaklarda, malzeme olarak küfeki taşı kullanılmıştır. Revak zemini taş kaplamadır. Kemerler üç sıra dikine tuğla, bir sıra taş örgüsü, kemerler arası ve kalkan duvar ise, üç sıra tuğla bir sıra taş, aralarda dikey tuğla biçiminde almaşık örgülüdür. Cephe iki sıra kirpi saçakla sonlanmaktadır.

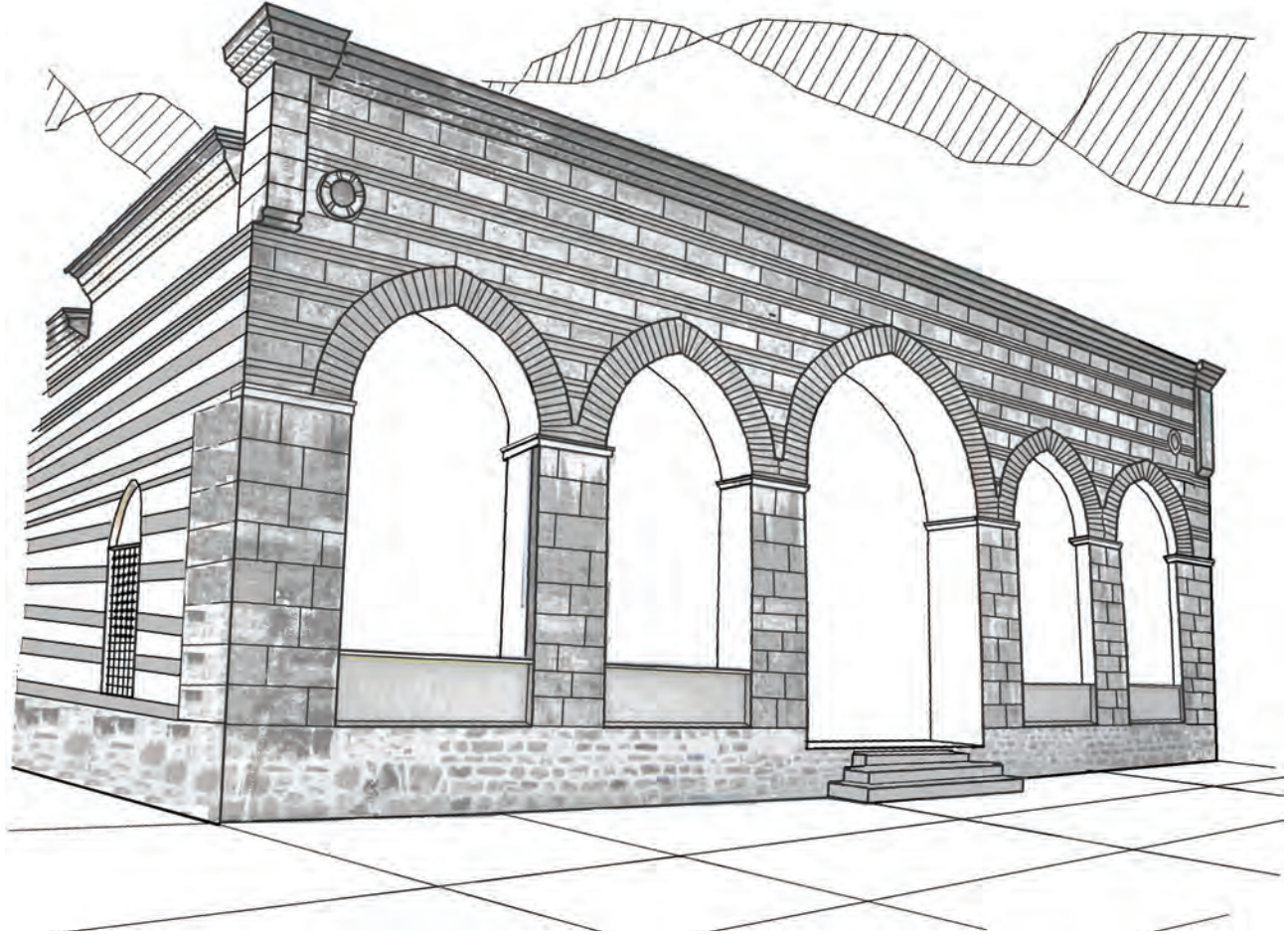
Cami beden duvarının ortasında, çokgen gövdeli, iki sütunçeli ve on bir mukarnasla bezeli bir niş içerisinde, çift kanatlı ahşap giriş kapısı yer almaktadır. Kapının iki yanında beş sıra mukarnaslı hücreler yapılmıştır. Revak alanı ile cami beden duvarı oldukça sade olup, ayrıca pencere ve minber bulunmamaktadır. Kubbe ile tonozların içlerinde, daire ve elipsler içine yapılmış mavi, yeşil, sarı ve kırmızı renkte bitkisel desenli süslemeler bulunmaktadır.

Caminin orijinal minaresi olmayıp, sonradan ilave edilmiştir. Minare camiden bağımsız bir şekilde yapılmıştır. Oysaki A. Gabriel eserinde, minareye revaktan girildiğini belirtmektedir.

Ali Paşa Cami revakı, padişah adına yaptırılan Bursa Orhan, Hüdevendigar, Yıldırım ve Muradiye Cami revakları gibi beş bölümlüdür. Revak gördüğü onarımlar sonrası orjinalliğini yitirmiştir.

Bursa Ali Paşa Cami ön cephe

Bursa Timurtaş Cami perspektifi (Ö. ÇUHADAR- 2010)

BURSA TİMURTAŞ (DEMİRTAŞ) CAMİ

Kara Timurtaş Paşa, Yıldırım Beyazıt ve Sultan I.Murat (Hüdavendigâr)'ın ünlü emirlerindedir¹⁵⁶. Cami, 1389- 1390 (792 H.) tarihinde Kara Timurtaş Paşa öl. Mart 1404 (806 H.) veya oğlu Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır.

Timurtaş Cami, Orhan Cami ile başlayıp, Hüdavendigâr Cami ile gelişen ters T plan şemasına sahiptir. Ortada merkezi bir kubbe, yanlarda ve güney bölümünde tonozla örtülü bir alan ile kuzeyde beş

bölümlü son cemaat yerinden oluşmaktadır.

Yapının büyük ölçüde İznik'teki imaretlere benzemesi sebebiyle, zaviye olarak yapıldığı savunulur. Minaresinin camiden ayrı olması da binanın bir imaret olarak yapıldığını savunanların tezini güçlendirmektedir. Ama bazı kaynaklarda da caminin imaret olmadığı, imaretin caminin batısında olan kalıntılarda yer aldığını belirtilmektedir¹⁵⁷.

A. Gabriel'e göre yapı, gerçek görünümünden oldukça uzaklaşacak tarzda restorasyonlar görmüştür¹⁵⁸. Ancak eser

156 Özer Ergenç, a.g.e., s.

157 Raif Kaplanoğlu, a.g.e. s.112-113

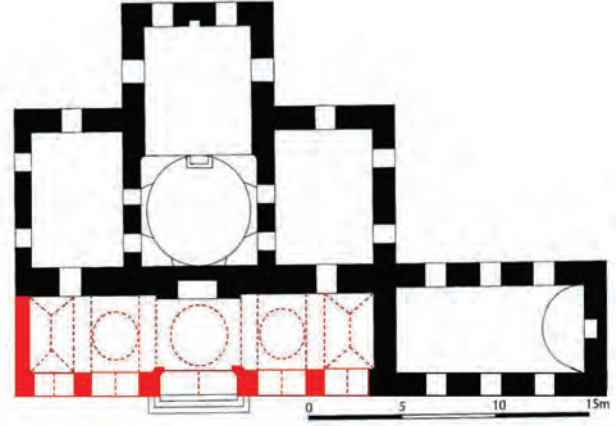
158 Albert Gabriel, a.g.e., s.139

fotoğraflardaki durumunu korumaktadır.¹⁵⁹ Orta kubbe sekizgen bir kasnak üzerine oturmakta olup, kubbenin köşeliklerindeki üçgen dilimlerle geçişler sağlanmıştır. Kubbenin ortasında altıgen formda, kenarları pencereleli bir aydınlık feneri yer almaktadır. Tonoz örtülü mihrap eyvanını aydınlatan, güney cephesinde iki, kenarlarda ise birer olmak üzere, meşe kanatlı toplam dört pencere bulunmaktadır. Ayrıca mihrabın üstünde bir pencere daha vardır. Beş sıra mukarnasla bezeli niş içinde yer alan mihrabın, iki yanında silindirik gövdeli sütunçeler görülmektedir.

Cami dış cephesi, üç sıra tuğla ve bir sıra taş malzeme ile oluşturulmuştur. Pencere kemerlerin içleri çökertilerek duvarlar nişlendirilmiştir. Kemer aynalarında taş ve tuğla ile almaşık ve geometrik motifli süslemeler bulunmaktadır. Altı köşeli yıldız, tuğladan çapraz sepet örgüsü gibi değişik motifler de yer almaktadır¹⁶⁰. Aralarda bağlantı sağlamak amacı ile dikey durumda tuğlalar konmuştur. Duvar, üst kotta üç sıra kirpi saçak ile sonlanmaktadır.

Bursa Timurtaş Camii aydınlık feneri

Bursa Timurtaş Camii planı
(E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

Minare, caminin kuzey yönünde, yapıdan ayrı olarak bulunmakta ve kemerlerle birbirine bağlı dört ayak üzerinde yükselmektedir. Kaidesini oluşturan ayaklar arasında bir şadırvan yer almaktadır. Ters ve deniz dalgası, zencerek motifleri ile bezenmiş gövdesi ile oldukça etkileyicidir. Şerefe altında dört sıra kirpi saçak görülmektedir¹⁶¹.

Yapı aydınlık feneri olan dış cephesi ve sıradışı minaresiyle oldukça dikkat çekmektedir. Caminin minaresi, sıra dışılığının haricinde, bir revak üzerinde tasarlanması bakımından da çok önemlidir. Caminin bahçesinde 15- 20 kadar ilginç ve oldukça eski mezar taşları vardır. Timurtaş Paşa'nın kabri caminin sağına bitişik olan imaretin önündedir¹⁶².

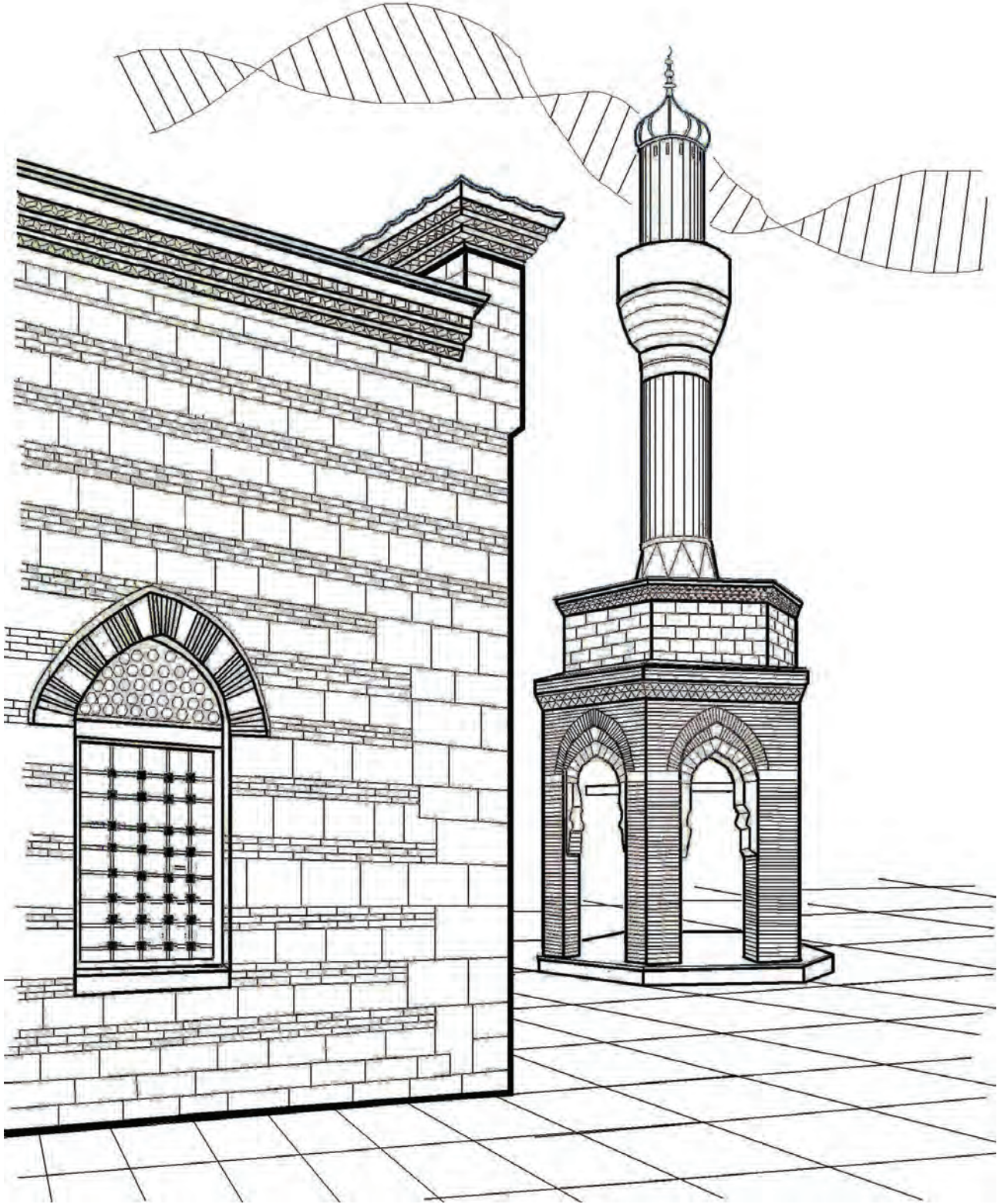
Revak Konumu ve Düzeni: Caminin kuzey cephesindeki son cemaat yerinin, yanları kapalı olup, dört ayak ve beş bölümden oluşmaktadır. Orta bölme diğerlerine nazaran daha geniş ve yüksektir. Eski planlarda revak alanının batı tarafına bitişik, 10metre boyunca devam eden bir bölüm görülmektedir. Ancak bu bölüm günümüze ulaşmamıştır. Bu mahallin sadece batı duvarı ayakta kalmıştır. Bu duvar ile cami arasında, kapısı da olan bir bahçe duvarı oluşturulmuştur. Kapının üzerinde, 1966 yılında düzenlendiği belirtilen Timurtaş Paşa Haziresi yazmaktadır.

159 Osman Uysal, *Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi-Bursa'da Erken Osmanlı Dönemi Minareleri*, s.114-115

160 Afife Batur, "Almaşık Duvar" s. 151

161 *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İl Merkezi)*, s. 41- 50

162 Engin Yenil, a.g.e., s.167

Bursa Timurtaş Cami ve minaresi

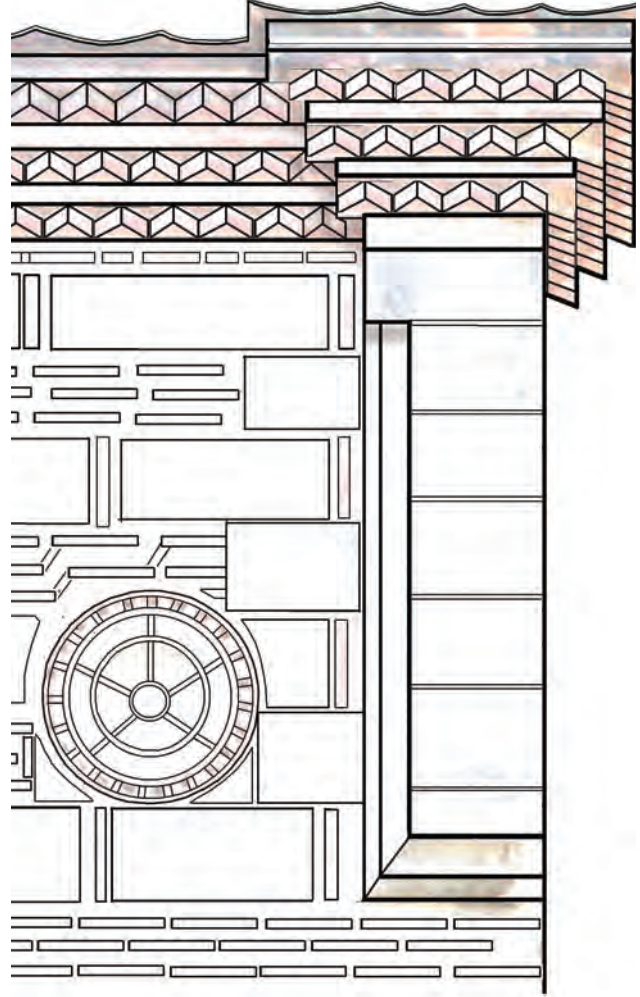

Camiye, yol kotundan 60cm. yükseklikteki, üç mermer basamak ile çıkılmaktadır. Ayrıca zeminde revak girişinden kapıya doğru, 1.07m lik mesafede ve 10cm. yüksekliğinde ahşap bir platform oluşturulmuştur. Bu ahşap platformdan her iki tarafa simetrik olarak uzanan, 35cm. yüksekliğinde podyum bulunmaktadır. Revak strüktürünü, doğu ve batı kenarlarındaki duvar ile öndeki 1.40X1.10m. boyutunda dikdörtgen dört adet paye oluşturmaktadır. Yan duvarlar, önde payelere doğru 25cm.'lik dişler yapmaktadır.

Tüm geçişler sivri kemerler ile sağlanmıştır. Önde beş, revak ön cephesi ile cami beden duvarı arasında dört olmak üzere, toplam dokuz sivri kemer bulunmaktadır. Kemerler revak ön cephesinde, ortada 4.20m., simetrik olarak yanlarda 2.46m., köşelerde ise 2.37m.'lik bir açıklığı (ayaklar arası mesafe) geçmektedir. İç kemerler ise, paye ile beden duvarı mesafesi olan 4.28m.'lik bir açıklığı bağlamaktadır. Orta kemer yerden 6.05m., diğer kemerler ise podyumdan yaklaşık 4.75m yüksekte yer almaktadır. Her kemer içinde, podyumdan 3.30m. yukarı da ahşap gergiler bulunmaktadır. İç kemerler, ön payelerin karşılığı olarak cami beden duvarında 10cm. lik bir profil oluşturmakta olup, iç kemer ahşap gergileri kemerlerin bastığı bu profiller üzerinde yer almaktadır.

Bursa Timurtaş Cami revak iç görünüşü

Bursa Timurtaş Cami revak köşe saçak detayı
(Ö. ÇUHADAR- 2010)

Orta bölüm, geçişin üçgenlerle sağlandığı, yerden 8.45m. yüksekliğinde bir kubbe ile örtülüdür. Orta bölümün yanındaki hacimler, podyumdan 7.12m. yüksekliğinde küçük kubbeler ile, kenardaki bölmelerse podyumdan 6.52m. yüksekliğinde çapraz tonozlarla örtülüdür. Zeminde malzeme olarak mermer tercih edilmiştir. Taşıyıcı yığma ayaklarda malzeme olarak kesme taş, kemerlerde dikey tuğla kullanılmıştır.

Dış cephede, zeminden dört basamakla çıkılan ve caminin subasmanını oluşturan moloz taştan yapılmış bölüm vardır. Revak dış cephesini oluşturan kalkan duvarı, üç sıra tuğla, bir sıra taş ve aralarında dikey tuğladan oluşan almaşık örgü sistemindedir.

Bursa Timurtaş Cami yan cephesi

Kalkan duvarının üst kenarlarında, taş sarkıt ve her iki köşesinde, benzerlerini Orhan Cami’de gördüğümüz, yaba, kuş gagası motifli, daire içinde tuğla örgülü kurslar bulunmaktadır. Kalkan duvarının üst kotu üç sıra kirpi saçak ile sonlanmaktadır. Her iki yan taşıyıcı duvar üzerinde eski planlarda görülmeyen, 1.18/ 1.74m. boyutlarında sivri kemerli birer pencere açılmıştır. Üzeri kare topuzlu demir doğrama ile kaplanmış dikdörtgen pencereler, dış cephede sivri kemerle bir niş içinde yer almaktadır. Dışta bu kemerler altıgen tuğla motifler ile süslenmiştir. Yan duvar örgüsü yukarıdan aşağıya doğru; Üç sıra kirpi saçak, bir sıra taş, E harfi biçiminde tuğla taş dizini, bir sıra taş, zikzak tuğla, bir sıra taş, ters E tuğla, bir sıra taştan oluşan almaşık duvar şeklindedir.

İbadet alanına giriş kapısı, cami beden duvarının orta aksında, içeriye doğru 1.02m. bir niş içinde yer

almaktadır. Üst noktası 4.75m. olan bir sivri kemer içinde yer alan kapı, çok derin istalaktit süslemeler ile bezenmiştir. Mukarnas süsleme altında üç sıra (üçgen, bitkisel ve zikzak) motif bulunmaktadır. Bunun altında motifli bir kilit taşı olan basık, geniş kemerli, kenarlarda sarkıtlı ve mermer söveli 1.40m. genişliğinde giriş kapısı bulunmaktadır. Kapının doğu tarafında dikdörtgen bir niş içerisinde yer alan, sivri kemerli ve 1.18m. genişliğinde ahşap pencere bulunmaktadır. Kapının batı tarafında, eski planlarda pencere olarak gösterilen açıklık, daha sonra kapıya dönüştürülmüştür. Kuzeye açılan kapının üzerinde yer alan, kitabe 1966 yılı tamiratını işaret etmektedir. Kemerlerin arası demir doğramadan bir camekânla kapatılmıştır. Revak iç yüzeyi 80cm. yüksekliğine kadar yeşil, üst kot ise beyaz boyalıdır.

Caminin minaresi oldukça özgün planlanmış olup,

Bursa Timurtaş Cami minaresi

ilginç bir örnektir. Cami ile minare arasında hiçbir bağlantı yoktur. Caminin 20m. kuzeyinde, altıgen bir revak ve altı yüzlü bir kubbe kasnağı üzerinde silindirik gövdesi yükselmektedir. Revakın altındaki zeminde çok yüzlü bir şadırvan yer almaktadır. Minarenin ne zaman yapıldığı bilinmemekle beraber, duvar örgüsünün ana yapı ile aynı işçilikte olması, eğer farklı zamanlarda yapılmış olsa bile, cami dış cephe bütünlüğüne son derece önem verildiğini göstermektedir.

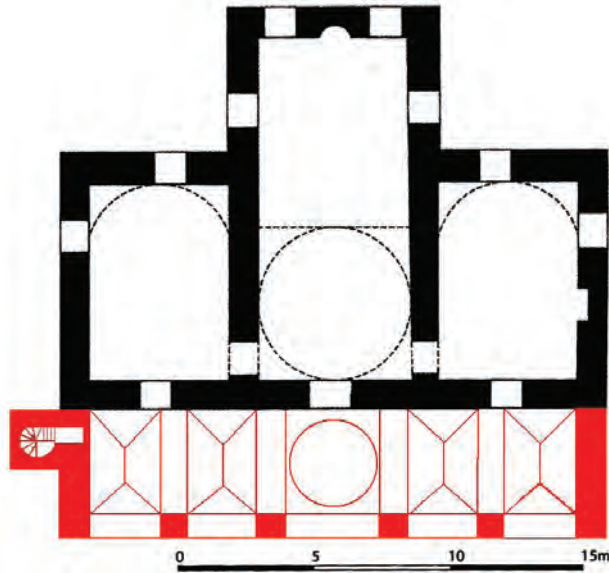
Timurtaş Cami revakı, yanları duvarla kapalı, dört paye ile beş bölümlü ve orta bölüm kubbe, diğer yan bölümler tonozla örtülüdür. Bu niteliklerinden dolayı Ebu İshak Cami revakına benzemektedir. Revak, kalkan duvarı, podyumlu zemini, almaşık örgüsü, kirpi saçağı gibi unsurlarla erken devir cami revaklarının genel karakteristiğini yansıtmaktadır.

BURSA EBU İSHAK ZAVİYESİ (MESCİDİ)

Mescit, Yıldırım Beyazıt devrinde Ebu İshak Kazeruni adına yaptırılmıştır. Yapı, tipik Bursa ters T planlı camiler gurubundandır. Plan şeması, ortada büyük bir kubbe, daire kesitli tonozla örtülü yan kanatlar ve güneyde eyvan alanından oluşmaktadır.

Yapının kuzeyinde, revak ünitesi olarak beş bölmeli son cemaat yeri bulunmaktadır. Cami, Timurtaş Paşa camisinin bir benzeri fakat biraz küçüğüdür¹⁶³.

Yapının ana kubbesi, üzerinde dört pencere bulunan, sekizgen kasnak üzerine oturmaktadır. Kasnak prizmatik üçgenlerden oluşan bir kuşakla süslenmiştir. Mescidin her iki yanında yer alan odaya, yuvarlak kemerli bir kapı ile bağlanılmaktadır. Her iki odada ocak nişi bulunmaktadır. Mihrap ise yarım daire kesitli bir şekilde planlanmıştır. Yapının dış cephesinde genelde moloz taş ve bazı kısımlarında da tuğla kullanılmıştır. Mescidin karşısında Ebu İshak Türbesi bulunmaktadır¹⁶⁴.

Bursa Ebu İshak Zaviyesi planı
(E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

Revak Konumu ve Düzen: Cami girişindeki son cemaat yerinin, doğu ve batı kenarları duvarla kapalıdır. Orta bölümü kenarlara göre daha geniş, simetrik düzenli, dört paye ve beş bölümden oluşmaktadır. İç ölçüleri 18.50X3.95m. şeklindedir.

Revak, kenarlarda duvarlar, ortada ise 100X0.92m. ölçüsünde ve kareye yakın bir formdaki dört paye ile taşınmaktadır.

Camiye bahçeli bir avludan, 40cm yüksekliğindeki iki basamak ile girilmektedir. Zemin her iki yöne simetrik olarak, 22cm. kot farkı ile podyumludur.

Geçişler, önde ortada bir adet 3.57m., yanlarda dört adet 2.71m.genişliğinde sivri kemer, revak duvarı ile cami beden duvarı arasında ise 3.95m. genişliğinde dört adet iç kemerle sağlanmaktadır. Ön orta kemer yerden 5.80m. yükseklikte iken, diğer kemerler 5.17m. yüksekliktedir. Her kemerin arasında yerden 3.45m. yüksekliğinde, toplam dokuz adet ahşap gergi yer almaktadır. Sivri kemerler duvar ve ayaklar üzerinde bulunan 20cm. yüksekliğindeki taş profillere basmaktadır.

Diğerlerinden daha geniş orta sütunlar arasında 8.53m. yükseklikte kubbe, yanlarda podyumdan 6.74m. yükseklikte dört adet beşik tonozlu örtü sistemi kullanılmıştır.

Ebu İshak Cami kalkan duvarı üst köşe detayı

163 Engin Yenal, a.e., s.167

164 Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa'lı Merkezi), s.52,55

Bursa Ebu İshak cami revak girişi

Zemin ve taşıyıcı ayaklar taş malzemedir. Taşıyıcı yan duvar ile önde yer alan kalkan duvarı ise, üç sıra tuğla bir sıra taş, aralarında bir sıra dikey tuğla ile oluşturulmuştur. Kemerlerde üç sıra dikey tuğla bir sıra taş malzeme kullanılmıştır.

Kalkan duvar almaşık örgüsü, kemerlerin bastığı profil hizasından başlayıp, iki sıra kirpi saçak kotuna (yerden 7.40m. yüksekliğine) kadar devam etmektedir. Kalkan duvarının köşelerinde, saçak kotundan aşağıya doğru üçlü tuğla örgüsünün, son sırasına kadar dışarıya doğru çıkıntılı, iki taş profil yer almaktadır.

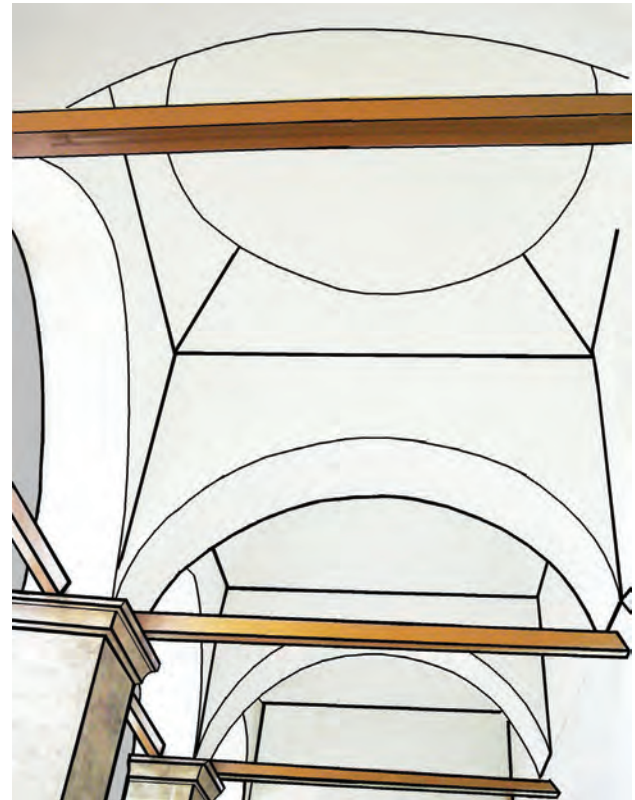
Revak iç alanında, cami duvarı üzerinde, ibadet alanı giriş kapısı ve her iki yanında birer pencere yer almaktadır. Bu kapı ve pencere açıklıkları sivri kemer içinde ahşap dikdörtgen çerçeveden oluşmaktadır. Kapının üzerinde 6.08m. yükseklikte sivri kemerli bir pencere yer almaktadır. Kapının dış konturunu oluşturan sivri kemerin içerisinde ve ahşap kapının üzerinde üç sıra mermer sülüs harfli bir kitabe bulunmaktadır. Kapı kemer üst yüksekliği 3.50m., lento yüksekliği 2.40m.dir.

Ön cephe kemerleri arası demir doğrama camekânla

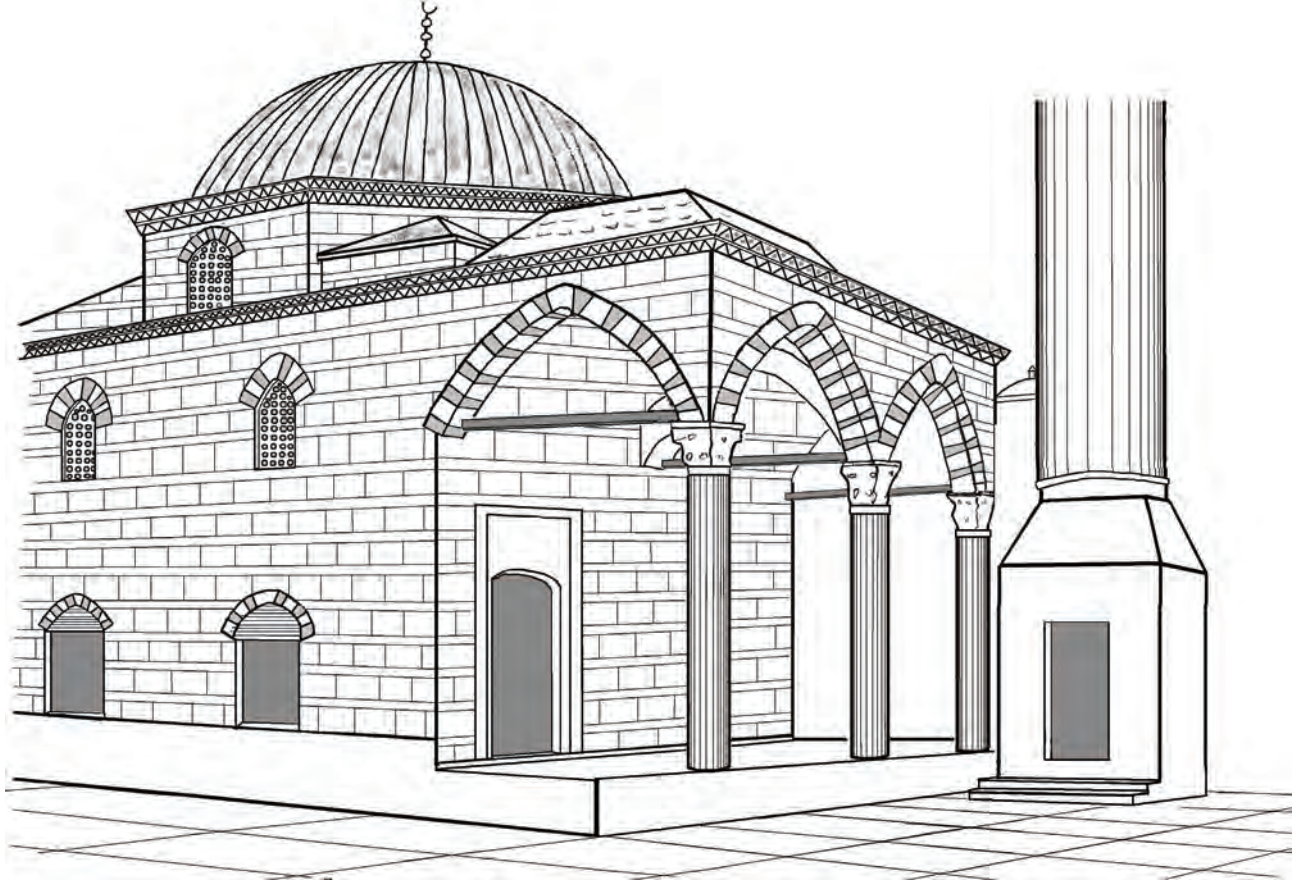
kapatılmıştır. İç bölüm 1.20m.ye kadar fayansla kaplanıp, üst kısımlar boyanmıştır. Eski planlarda yan duvarlar tamamen kapalı gözükse de, batı duvarında sivri kemer içinde, yüzeyden göçertilmiş dikdörtgen formda pencere bulunmaktadır.

Minareye son cemaat yerinin içinden, doğu duvarından çıkılmaktadır.

Ebu İshak Cami revakı yanları duvarla kapalıdır. Dört paye ile beş bölümlü ve orta bölüm kubbe, diğer yan bölümler tonozla örtülüdür. Bu niteliklerinden dolayı Timurtaş Cami revakına benzemektedir. Revak, kalkan duvarı, podyumlu zemini, almaşık örgüsü, kirpi saçığı gibi unsurlarla erken devir cami revaklarının genel karakteristiğini yansıtmaktadır.

Bursa Ebu İshak cami revak içi görünümü

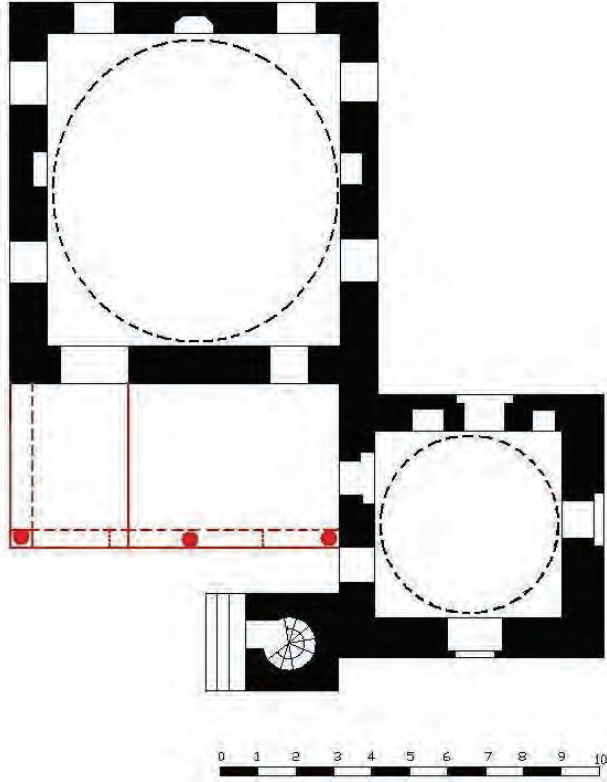

İznik Şeyh Kutbeddin Cami perspektifi (Ö. ÇUHADAR- 2010)

İZNİK ŞEYH KUTBEDDİN CAMİ VE TÜRBESİ

Fatih'in veziri Halil Paşa veya II. Beyazıt'ın veziri İbrahim Paşa tarafından yaptırıldığı belirtilen caminin, yapım yılı ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Türbedeki yatır, ünlü Şeyh Kutbeddin-i İzniki (öl. 1418/H.821-İznik)'nin oğlu Mehmed Muhyiddin bin Kutbeddin-i İzniki'ye aittir. Kendisi Molla Fenari'den şeriat ve müsbet bilimler dersleri almış, tasavvufa yönelmiş ve bu konuda eserler vermiştir.

Yapı, 8.50X8.50m metre boyutlarında kare planlı tek kubbeli cami, ona kuzeybatıda bitişik kare planlı türbe ve türbenin kuzeydoğusunda minareden oluşmaktadır. Doğu ve batı duvarında eksenden kaçmış karşılıklı iki simetrik pencere, kuzey duvarının doğusunda cami giriş kapısı yanında pencere, güney duvarında ise ortada beş köşeli bir mihrap ile her iki yanda pencereler yer almaktadır. Caminin dış duvarları içte moloz taş, dışta üç sıra tuğla bir sıra taş kaplıdır. Ancak mevcutlar sonradan yapılmış, orijinal değildir.

İznik Şeyh Kutbettin Cami planı
(E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

Revak Konumu ve Düzeni: Cami girişinde son cemaat yeri olarak, eş aralıklarla dizilmiş üç sütunlu ve iki bölümlü revak vardır. Bir yandan türbe duvarına yaslanan revak, üç mermer sütun ile taşınmaktadır. Zemin podyumlu olup, podyum ile giriş alanı arasında 0.50metre kot farkı bulunmaktadır. Geçişler önde ve yanda ikişer sivri kemerle sağlanmıştır. Diğer camilerin aksine mevcut durumda kemerler arasında gergi bulunmamaktadır.

Revak örtüsü olarak kiremitlerle kaplı tonozlar kullanılmıştır. Zemindeki taş malzeme, sütunlar, sütun kaidesi ve başlıkları Bizans devşirme mermerdir. Sütun kaideleri oldukça düz, sütun başlıkları ise bitkisel motiflerle süslüdür.

İznik Şeyh Kutbettin Cami taşıyıcı sütunları

İznik Şeyh Kutbettin Cami sütun ve sütun başlığı detayı
(Ö. ÇUHADAR- 2010)

İznik Şeyh Kutbettin Cami ve Nilüfer Hatun İmaretî (Ö.ÇUHADAR - 2010)

Revak dış cephesi yenilenmiştir. Revak cephesinde herhangi bir yükselme, kalkan duvarı bulunmamaktadır. Mevcut durumda, sivri kemerler üç sıra dikey tuğla ve bir sıra taş şeklinde örülmüştür. Revak duvarı ise almaşık teknikte üç sıra yatay tuğla bir sıra taş şeklinde yapılmıştır. Ancak türbe duvarı eski dokusunu korumakta olup, bu duvarda yenilenen revak duvarı kadar düzgün olmasa da, almaşık tuğla taş tekniğinde örülmüştür. Türbe duvarında yer alan pencere kemeri dikey tuğla örgülü iken, revak iç duvarında yer alan yenilenen pencere kemeri üç sıra tuğla bir sıra taş örgülüdür. Ancak her iki pencere kemer aynası yatay tuğla ile örülmüştür. Revak duvarı iki sıra kirpi saçakla sonlanmaktadır.

Kübik kaideli, üçgen pabuçlu, silindirik gövdeli ve tek şerefeli minare, revakın önünde (kuzeybatısında), arka cephesinin bir kısmını türbe giriş cephesine yaslamış şekilde, camiden bağımsız olarak bulunmaktadır.

Minareye giriş basamaklarında devşirme malzeme kullanılmıştır. Şerefe altında iki sıra testere dişi bezeme yapılmıştır. Minarenin kaidesi üç sıra tuğla, bir sıra taştan oluşmuş olup, pabuç ve gövdesi tuğladandır.¹⁶⁵ Bu minarenin alt kısmında yapı taşları arasında görülen İbranice bir kitabe dikkat çekicidir. XII. Ve XIII. yüzyıllara tarihlenen bu yazı, kitabenin ressam veya boyacı Abraham Bin Mayer'in mezartaşı olduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁶

İznik Şeyh Kutbettin Cami revakı kendine has bir özellik taşımaktadır. İncelenen eserler arasındaki, tek iki bölümlü revaktır. Üstelik revakın bir tarafı açık, diğer tarafı türbe duvarı ile sınırlı olması açısından da tek örnektir. Revakta kalkan duvarı da bulunmamaktadır. Revakta diğer İznik eserleri gibi devşirme malzeme kullanımı sözkonusudur.

165 Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV, s.250-252

166 Semavi Eyice, "İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri", s. 37

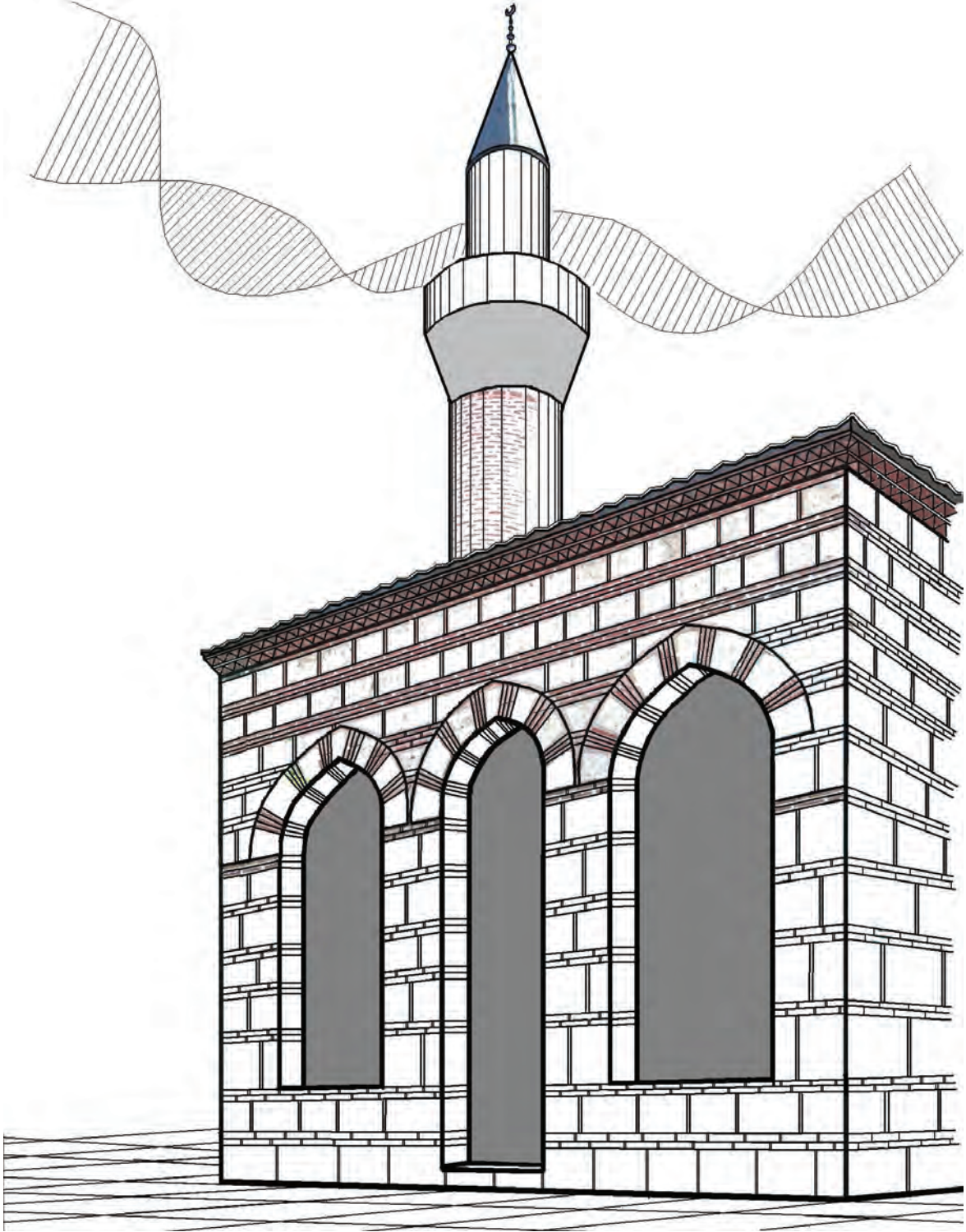

İznik Şeyh Kutbettin Cami revak – türbe ortak duvarı

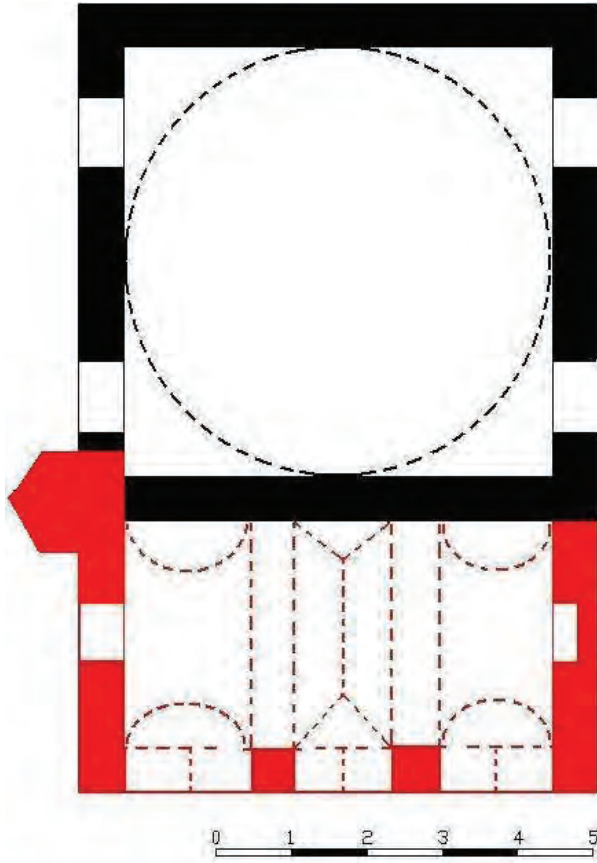
“Çalışmalar sırasında ilgi ve bilgilerini esirgemeyen cami cemaatinden iki yaşlı amca ve tüm teknik gezilerimde bana yardımcı olan asistanlarım (çocuklarım) Can ve Kaan.”

Bursa Somuncu Baba Cami perspektifi (Ö. ÇUHADAR- 2010)

BURSA SOMUNCU BABA¹⁶⁷**(ŞEYH HAMİD/AYAZMA) CAMİ**

1407 tarihinde Aksaraylı Şey Hamid adına, Başçı Hacı Sevindik tarafından yaptırılan caminin iç ölçüleri 5.70mX5.70m. boyutundadır. Kare planlı, tek kubbeli ibadet alanı ile kuzeyde yer alan revak bölümünden oluşmaktadır. Tek minarelidir. Yapının tüm pencereleri sivri kemerlidir. Mihrabın her iki tarafında bulunan pencereler ise kapatılmıştır. Oldukça sade yapılmış olan mihrap, dikdörtgen çerçeveli beş dilimlidir.

Bursa Somuncu Baba Cami planı
(E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

¹⁶⁷ Şeyh Hamidüddin-i Aksarayı (Somuncu Baba): Bursa'da ekmek satan ve küfesindeki ekmekler bereket getirir diye halk tarafından kapışılan bir velidir. Bu nedenle kendisine Bursa'da Somuncu Baba demişlerdir. Bursa Ulu Cami'nin açılışında ilk namazı kıldırıldığı ve vaaz verdiği rivayet olunur. Sonradan asıl vatani olan Konya- Aksaray'a gitmiş ve 1407 (810 H.) tarihinde orada ölmüş ve gömülmüştür. Caminin batısında bulunan büyük evin içerisinde Somuncu Baba'nın Çilehane ve Fırını'na ilişkin almaşık örgülü kalıntılar bulunmaktadır.

Bursa Somuncu Baba Cami revak yan duvar pencere detayı (Ö. ÇUHADAR- 2010)

Caminin, 90cm. kalınlığındaki dış duvarları iki sıra tuğla, düzgün moloz taş, aralarda dikine tuğla örgülüdür. Kubbe kasnağı basık, sağır, kirpi saçaklı ve kurşunla kaplıdır¹⁶⁸.

Revak Konumu ve Düzeni: Caminin kuzeyinde, simetrik düzende, yanlar duvarla kapalı, iki ayak ve üç bölümden oluşmaktadır. 7.25m.X 3.41m. ölçülerinde olan revak, son cemaat yeri olarak kullanılmaktadır. Zemin her iki yana 50cm. bir kot farkı ile podyumludur. Revak, yanlarda yer alan duvarlar ve ortadaki iki paye ile taşınmaktadır. Son cemaat yerinde açıklıklar, ön cephede ortadaki daha dar olmak üzere üç, duvar ile payeler arası iki sivri kemer (iç kemer) ile geçilmektedir. Kemer üst noktası, zeminden 3.50m. yüksektedir. Son cemaat yerinin üzeri çatı kaplıdır¹⁶⁹. Orta bölüm çapraz, yanlar yuvarlak tonoz örtülüdür.

Zemin döşeme malzemesi olarak mermer kullanılmıştır. Taşıyıcı yan duvarlar ve payeler iki sıra tuğla, iki sıra düzgün moloz taş, aralarda dikey tuğla şeklinde almaşık örgülüdür. Sivri kemerler ise üç sıra dikey tuğla, bir sıra taş malzeme ile yapılmıştır.

Bursa revaklı camilerinde geleneksel olarak gördüğümüz kalkan duvarı, bu caminin revak ön cephesinde de karşımıza çıkmaktadır. Kalkan duvarı yine geleneksel almaşık duvar örgüsüne sahip olarak, iki sıra tuğla, bir sıra düzgün moloz taş örgülüdür. Duvar üstte iki sıralı kirpi saçak ile sonlanmaktadır.

¹⁶⁸ Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III, s.168,170

¹⁶⁹ E. Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I, s.400

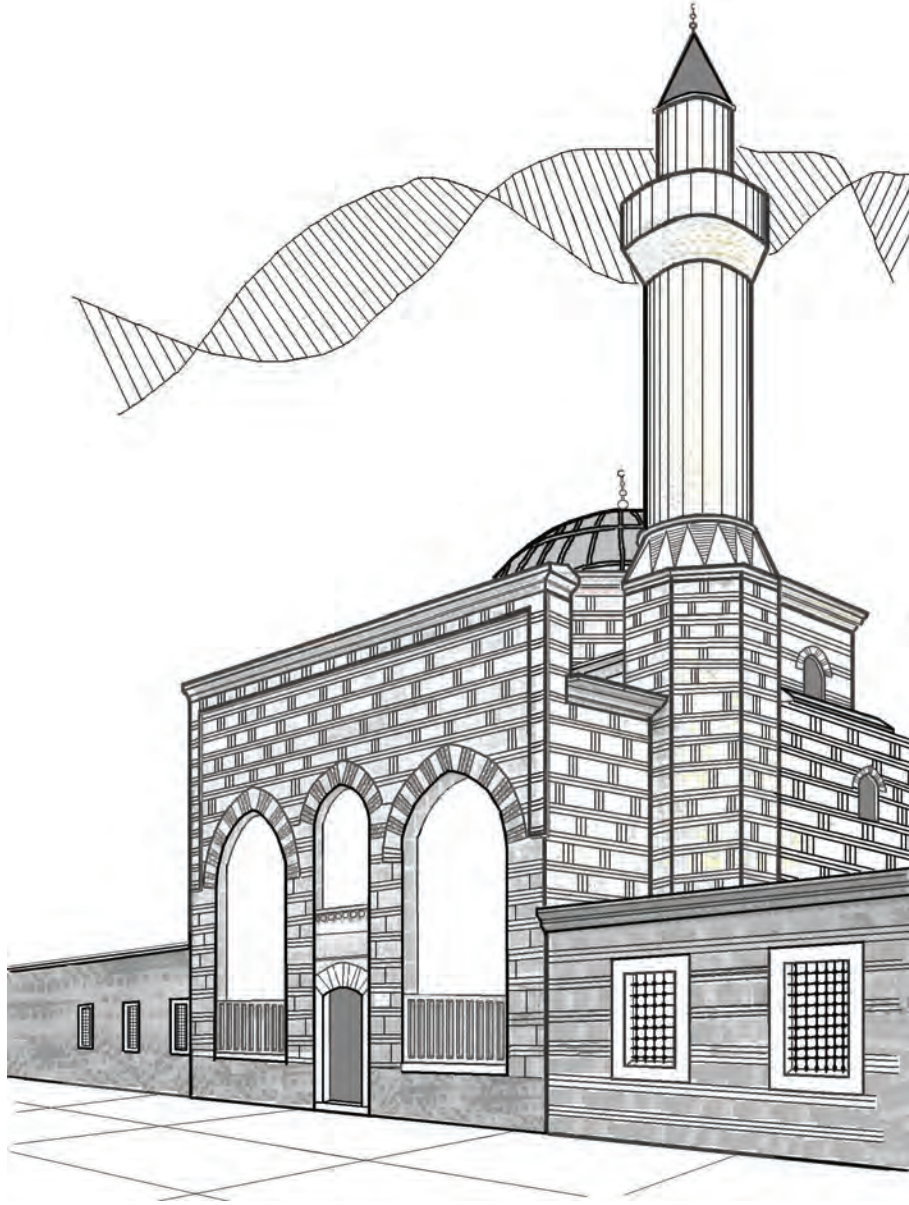

Bursa Somuncu Baba Cami

Yan cephelere karşılıklı iki pencere açılmıştır. Sivri kemerli pencereler, dış cepheden içeriye doğru niş yapacak şekilde yerleştirilmiştir. Mevcut durumda, kemerler arası ahşap doğrama ile kapatılmıştır.

Tuğla, taş almaşık örgülü, sekizgen bir kaideye oturan minare, tuğla silindirik gövdeli ve sivri külâhı kurşunla kaplıdır.

Somuncu Baba revakı, yanları kapalı, iki payeli, orta bölümü daha dar olan üç bölümü ile İbni Bezaz, Şeker Hoca, Hoca Alizade, Bedrettin, Yiğit Köhne, Zeyniler, Selçuk Hatun, Nalbantoğlu, Veledi Vezir, Şerafettin, Yerkapı Cami gibi tek kubbeli camilerinin revakları ile benzer özellikler göstermektedir.

Bursa İbni Bezzaz Cami perspektifi
(Ö. ÇUHADAR- 2010)

BURSA İBNI BEZZAZ (BEKÇİ) CAMİ

1423 tarihinde İbni Bezzaz adıyla anılan Hafizüddin Efendi (öl: 1423- 1424) tarafından yaptırılan cami, 7.89X7.94 m ölçüsünde, dikdörtgen formda, tek kubbeli ibadet alanı ile kuzeyindeki son cemaat yerinden oluşmaktadır. Yapı bilinmeyen bir tarihte depremden

hasar görmüştür. Kaynaklar deprem sırasında yapının minaresinin bir bölümünün bina üzerine düştüğünü ve bu nedenle ana kubbe, mihrap duvarı, son cemaat yerinin kemer ve tonozlarının yıkıldığını belirtmektedirler¹⁷⁰. A. Gabriel eserinde yapının ibadet alanı ve revakının tavanlı olduğundan bahsetmektedir¹⁷¹. Ancak E.H. Ayverdi,

170 Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İl Merkezi), s.86-89

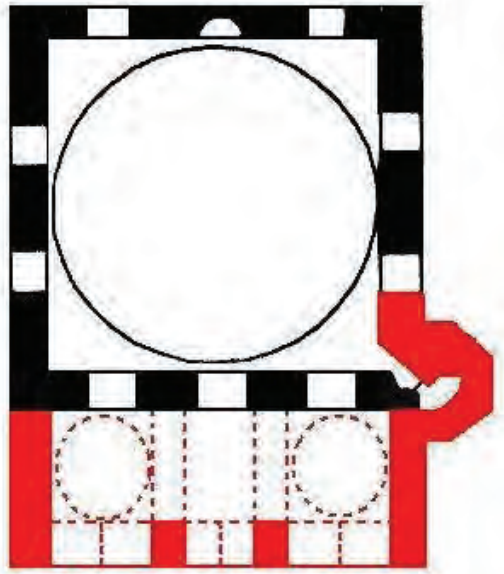
171 Albert Gabriel, a.g.e., s.148

çatılı olan caminin bakiyelere bakıldığında, aslında kubbeli olduğunu belirtmektedir. Son cemaat yerindeki kemer izlerinin de, revakın kubbe ile örtülü olabileceğini ispatladığını ifade etmektedir.¹⁷² 1979 yılında onarım gören caminin, mevcut durumunda ibadet alanı kubbe ile örtülü, revak bölümü ise tonozludur.

Caminin dış cephesi iki sıra tuğla ve bir sıra kesme taş, araları dikey tuğla ile kaplanmıştır. Pencerelevir sivri kemerli, alınlığı dikey ve yatay tuğla işlemeli, mermer söveli ve lokma demir parmaklıdır. Tuğla motifli sivri külahlı minare, caminin kuzeybatı kenarında yer almaktadır. Yapının içinde kapı kemerlerinin üzerinde bitkisel tezyinata rastlanmaktadır.

Caminin doğusundaki hazirede çok sayıda mezar bulunmaktadır. Cami birçok felaket geçirdiği için, büyük ölçüde özgünlüğünü yitirmiştir. Son olarak 1986 yılında onarım görmüştür¹⁷³.

Revak Konumu ve Düzeni: Cami girişindeki (kuzeyinde) son cemaat yeri, batı ve doğu kenarları duvar şeklinde kapalı, ortada iki ayak tarafından taşınan, simetrik düzende ve üç bölmeden oluşmaktadır. Dikdörtgen revak alanı 3.70X9.36metre boyutundadır.

Bursa İbni Bezaz Cami planı
(E. H. AYVERDİ' den işlenerek)

172 E. Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri II*, s.42

173 Raif Kaplanoğlu, a.g.e., 2003, s.

Bursa İbni Bezaz Cami ön cephesi

Orta bölüm iki yana göre daha küçük olarak tasarlanmıştır.

Revak ünitesi batı ve doğu kenarlarında yığma duvarlar ile ortada ise 90X73cm. boyutunda dikdörtgen kesitli ayaklar sayesinde taşınmaktadır. Zemin simetrik olarak her iki yana 25cm. podyumludur.

Podyum ile giriş alanı arasında. kot farkı vardır. Revak, ön cephe kenarlarda 2.48m. genişliğinde iki adet, ortada 1.07m. genişliğinde bir adet, ayaklarla cami duvarı arasında 2.80m. mesafede iki adet sivri kemerle geçilmektedir. Sivri kemer subasmandan 4.67m. yüksektedir. Beş kemer içinde beş adet ahşap gergi bulunmaktadır.

İki yan bölüm geniş, orta bölüm daha dar olmak üzere tonoz örtülüdür. Ortadaki tonoz zeminden 6.57m. yüksektedir.

Bursa İbni Bezaz Cami revak giriş kapısı detayı

**Bursa İbni Bezzaz Cami Bursa kemerli giriş
(ibadet alanına giriş) kapı detayı**

Revak zemini taş malzemedendir yapılmıştır. Payeler iki sıra tuğla, bir sıra taş örgülü, sivri kemerler üç sıra dikey tuğla bir sıra taş örgülüdür.

Taşıyıcı yan duvarlar ve öndeki kalkan duvar ise iki sıra tuğla, bir sıra taş ve aralarda iki sıra dikey tuğladan oluşmaktadır. Kalkan duvarı iki sıra kirpi saçakla sonlanmaktadır. Kirpi saçığın altında, dışa doğru pah yapmış, tuğla taş örgülü bir silme devam etmekte, bu silme duvarın yanlarından kemer hizasına kadar inmektedir. Taşıyıcı yan duvarlar ve payeler, caminin bir metre yüksekliğindeki taş malzemedendir yapılmış subasmanına oturmaktadır. Ön revak cephesinde, payeler arasında ve subasmana oturan, iki adet on dikey dilimli mermer parmaklık bulunmaktadır. Revak ön cephe, ortada siyah beyaz renkte ve mermer sövesi geçmeli taşlardan oluşan, basık bir kemer ile kapı üzerinde sülüs tekniğinde yazılı bir levha bulunmaktadır. Levhanın üzerine bulunan yazının Türkçesi "*Gerçekten namaz bütün müminlere vakitli olarak farz kılınmış ve yazılmıştır.*" (*Innessalate kanet alel müminine kitaben mevkuten*) şeklindedir. Levha üzerinde sekiz adet dandan motifi bulunmakta ve ortaları da koyu renk taş ile kakma helezoni şeklinde işlidir. Dandan motifleri arasında bitkisel motiflerin izlerine rastlanmaktadır.

Mermer kapı sövesinin iki yanı kabartma şeklinde yapılmış, ucu püskül biçiminde sonlanan dört sıra mukarnas ile süslenmiştir. Kapı mermer kemeri zemin kotundan 2.05m. yüksektedir.

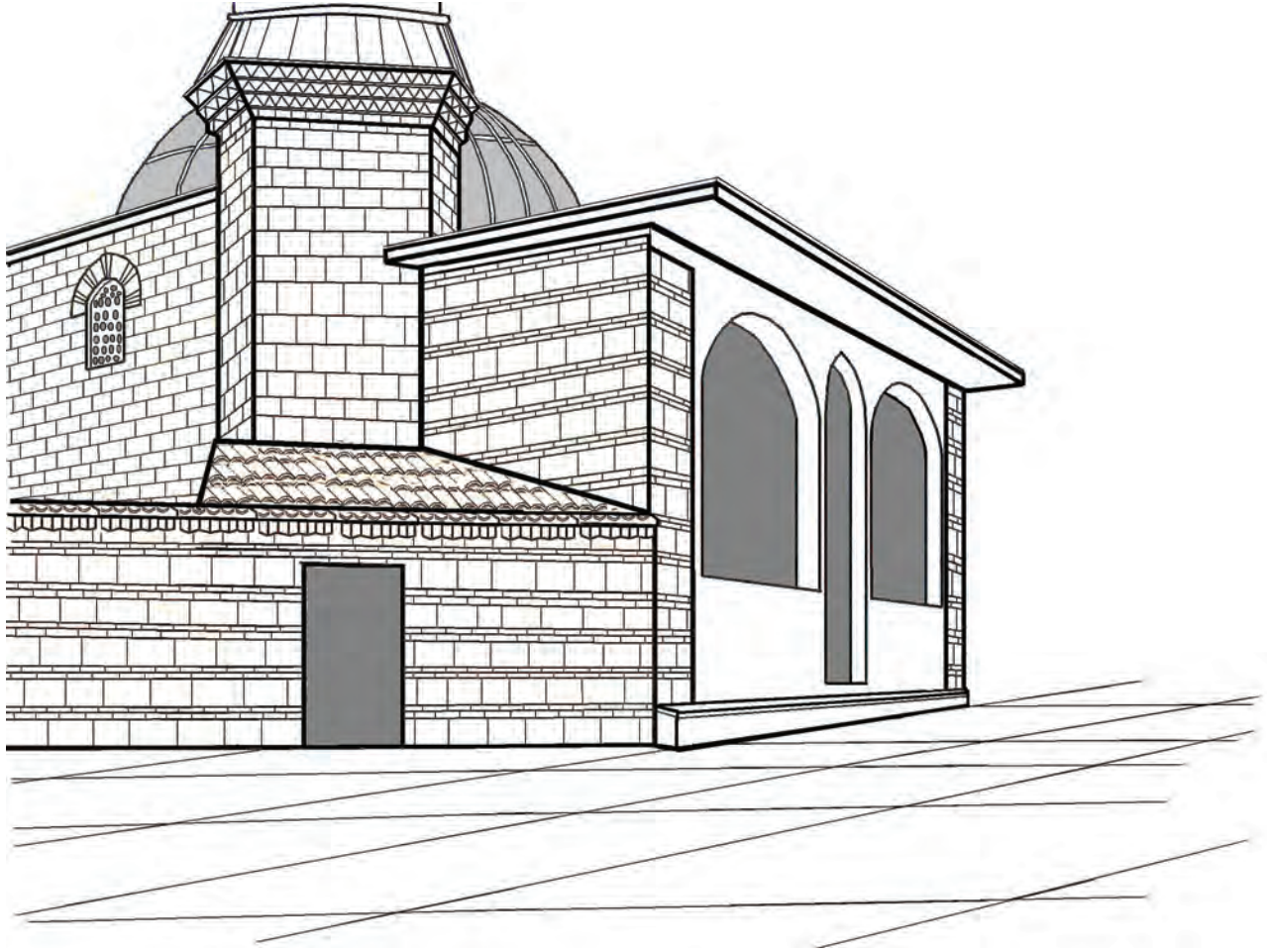

Bursa İbni Bezzaz Cami revak giriş kapısı

Yol kotundan 20cm. yukarıda revak alanı başlamaktadır. Kapı 1.22m. içeride yapılmış, mevcut durumda rüzgarlık oluşturulmuştur. İbadet alanının ahşap kanatlı giriş kapısı, pembe kilit taşı, Bursa kemerli ve mermer sövelidir. Kapı sivri kemer içine yerleştirilmiş olup, kemer içinde de yazı bulunmaktadır. Kapının her iki tarafında simetrik olarak, sivri kemer içinde dikdörtgen söveli iki pencere bulunmaktadır. Demir ızgara doğramalı her iki kemerin içinde de, sarı yaldızlı yazı bulunmaktadır. Revak alanı kemerlerinin içi demir doğrama camekânla kapatılmıştır. Demir doğrama alt kotta mermer parmaklıklara oturmaktadır.

Minareye yapının içinden ve kuzey batı ucundan çıkılmaktadır. Dolayısıyla minare, son cemaat yerinin sağ ucunda (son cemaat yerini karşımıza aldığımızda) kalmaktadır.

İbni Bezzaz Cami revakı, yanları kapalı, iki payeli orta bölümü daha dar olan üç bölümü ile Somuncu Baba, Şeker Hoca, Hoca Alizade, Bedrettin, Yiğit Köhne, Zeyniler, Selçuk Hatun, Nalbantoğlu, Veledi Vezir, Şerafettin, Yerkapı Cami gibi tek kubbeli camilerin revakları ile benzer özellikler göstermektedir.

Bursa Şeker Hoca Cami perspektifi (Ö. ÇUHADAR- 2010)

BURSA ŞEKER HOCA CAMİ

Çelebi Sultan Mehmet devrinde yapıldığı belirtilen (XV. yüzyılın ilk yarısı) cami, 8.20X8.20m. boyutunda kare planlı ve tek kubbe ile örtülü bir ibadet alanı ile önde son cemaat yerinden oluşmaktadır. 95cm. kalınlığında duvarları bulunan yapının ibadet alanı bölümüne, doğu, batı ve güney cephelerinde, ikişer adet sivri kemerli pencereleri ile aydınlatma sağlanmaktadır. Cami dış duvarında moloz taş, minare ve pencerelerde tuğla kullanılmıştır. Caminin doğusunda bulunan minare, sekizgen bir kaideye oturmakta, gövdesi iki sıra tuğla, bir sıra kesme taş örgüsü oluşturularak kirpi saçakla sonlandırılmaktadır. Tek minarelidir¹⁷⁴.

Bursa Şeker Hoca Cami ön cephesi

174 Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursalı Merkezi), s.176

Revak Konumu ve Düzeni: Caminin kuzey cephesinde son cemaat yeri olarak, doğu ve batı kenarları duvarla kapalı, ortada iki ayak, üç bölümlü ve simetrik düzendedir. Revak giriş yol kotundan 40cm. yukarıda yer almaktadır. Revak zemininde ise her iki yana doğru 46cm. yüksekliğinde podyum bulunmaktadır. Revak yanlarda kapalı duvarlar ve ortada 20X20cm. boyutunda iki ahşap dikme ile taşınmaktadır. Dikmeler ile duvar arasında 3.27m., dikmeler arasında ise 1.70m. mesafe bulunmaktadır. Revak ön cephesi orijinalliğini yitirmiş durumdadır. Revak batı yan duvar köşesinde eskiden kalma dikey tuğlalı kemer izi görülmektedir.

Ancak mevcut durumda revak kemer hizasından demir doğramalı camekân, kemer üstlerinde ise ahşapla kaplanmıştır. Revak bölümünün üzeri ahşap kırma çatı ile örtülüdür.

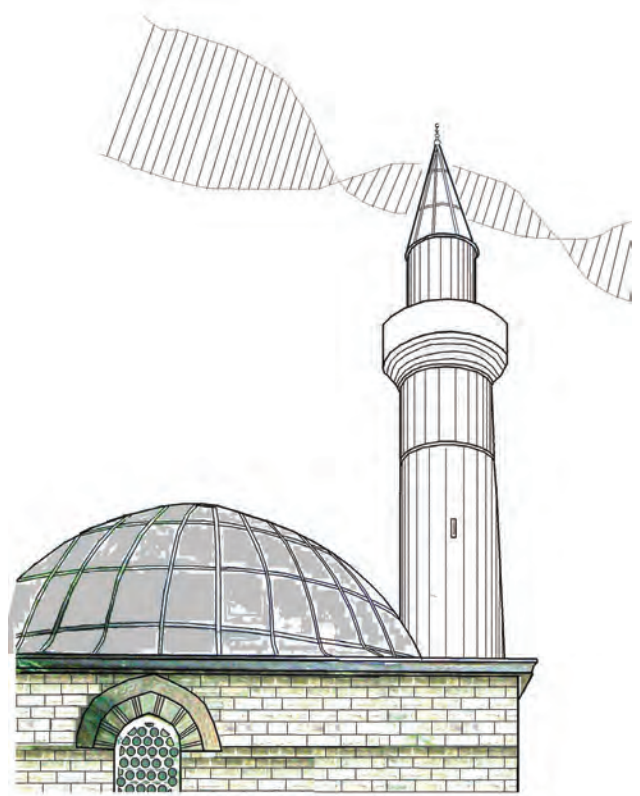
Taşıyıcı duvarlar iki sıra tuğla bir sıra taş, aralarda dikey bir sıra tuğla örgülüdür. Diğer Bursa Cami'lerinde olduğu gibi revak ön cephesinde kalkan duvarı yoktur, Cephe önde daha geniş, yanlarda daha dar ahşap saçakla sonlanmaktadır. Camekân, zemin kotuna kadar inmeyip, zeminden 1.30m. yüksekliğinde bulunan taş duvar üzerine oturmaktadır. Bu taş duvardan sivri kemer üst kotuna kadar olan mesafe 3.71m. dir.

Revak bölümünden ibadet alanına, Bursa kemerli bir kapı ile girilmektedir. Kapının her iki yanında, simetrik iki adet sivri kemer içinde, içeri doğru niş yapmış, dikdörtgen mermer söveli, pencere bulunmaktadır.

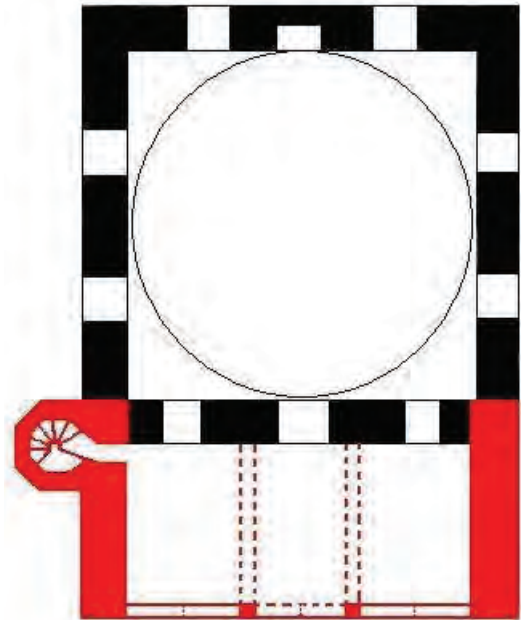
Mevcut durumda revak alanı içerisinde ahşap konstrüksiyonla iki kat oluşturulmuş, yukarı kat kadınlar, aşağı kat ise son cemaat yeri olarak kullanılmaktadır. Zemin ve çatı kaplaması ahşaptır.

Son cemaat yerinin gerisinde, harimin kuzeydoğu köşesine bitişik minare, sekizgen kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefelidir. Minareye revak bölümünden çıkılmaktadır. Minarede pabuca yer verilmemiştir. İlk halinde de böyle olup olmadığını bilinememektedir. Bu şekli ile Abdal Mehmet Camii ve Tire Yeşil İmaret'in pabuçsuz minarelerini hatırlatmaktadır. Kaide de almaşık teknik kullanılırken, yukarı kesimlerde tuğla kullanılmıştır¹⁷⁵.

Şeker Hoca Cami revakı orijinal olmayıp, yanları kapalı, iki payeli, orta bölümü daha dar olan üç bölümü ile Somuncu Baba, İbni Bezaz, Hoca Alizade, Bedrettin, Yiğit Köhne, Zeyniler, Selçuk Hatun, Nalbantoğlu, Veledi Vezir, Şerafettin, Yerkapı Cami gibi tek kubbeli camilerin revakları ile benzer özellikler göstermektedir.

Bursa Şeker Hoca Cami kubbe- minare detayı
(Ö. ÇUHADAR- 2010)

Bursa Şeker Hoca Cami planı
(E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

175 A.Osman Uysal, a.g.e., s. 123-124

BURSA CAMİLERİNDE REVAK

Bursa Şeker Hoca Cami revak arka cephesi

Bursa Şeker Hoca Cami revak iç görünümü

MESUT MAKRAMAVİ – BEYAZIT PAŞA CAMİ – DAYA KADIN CAMİ

İbni Bezzaz, Şeker Hoca Camileri ile aynı dönemde yapılmış olduğu kabul edilen Hasircioğlu Mesut Makramavi Cami, Beyazıt Paşa Cami ve Daya Kadın Cami mevcut durumda özgünlüğünü tamamen yitirdiğinden, bu çalışmanın dışında bırakılmıştır.

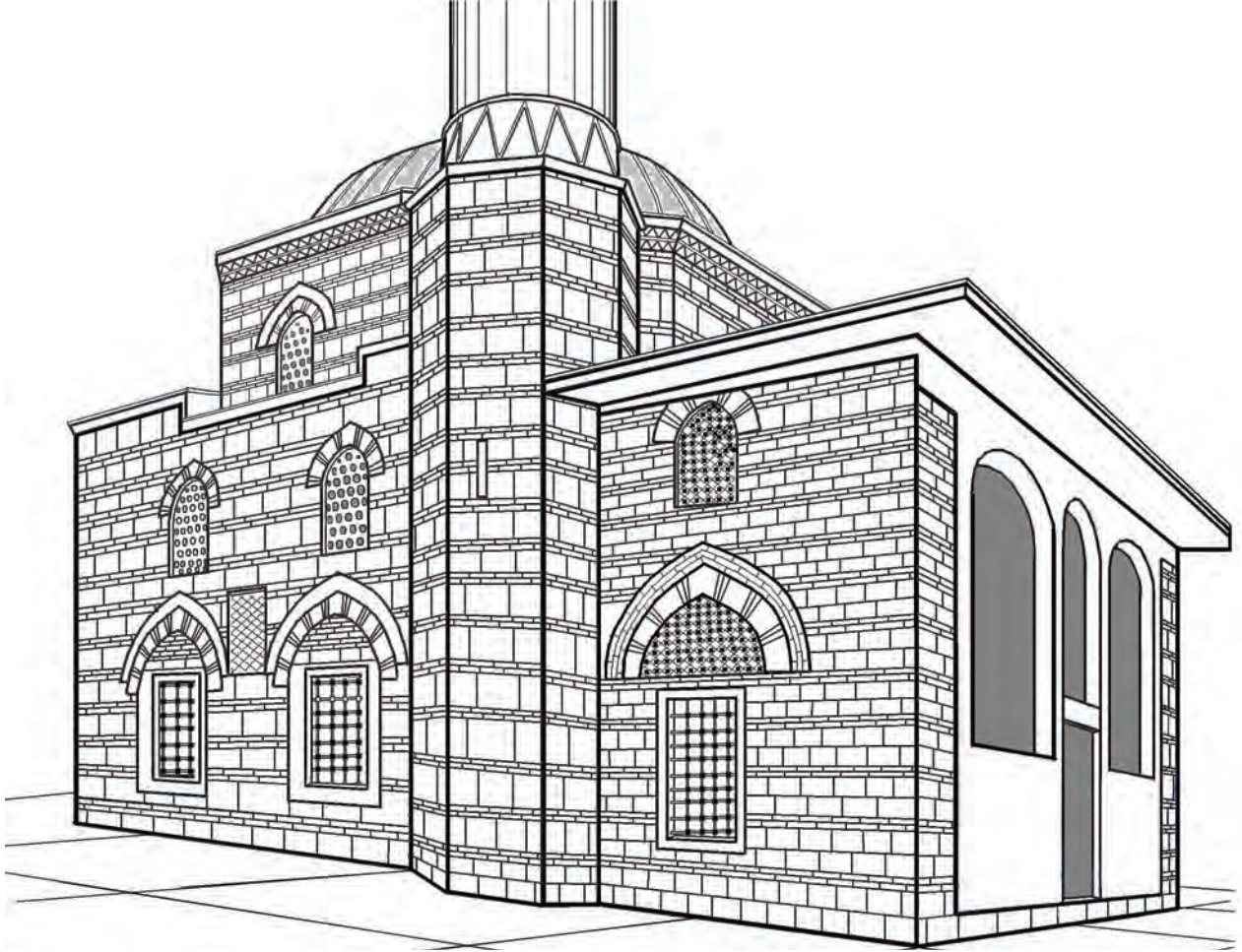
Bursa Beyazıt Paşa Cami

Bursa Daya Kadın Cami

Bursa Mesut Makramevi Cami

Bursa İbrahim Paşa Cami perspektifi (Ö. ÇUHADAR- 2010)

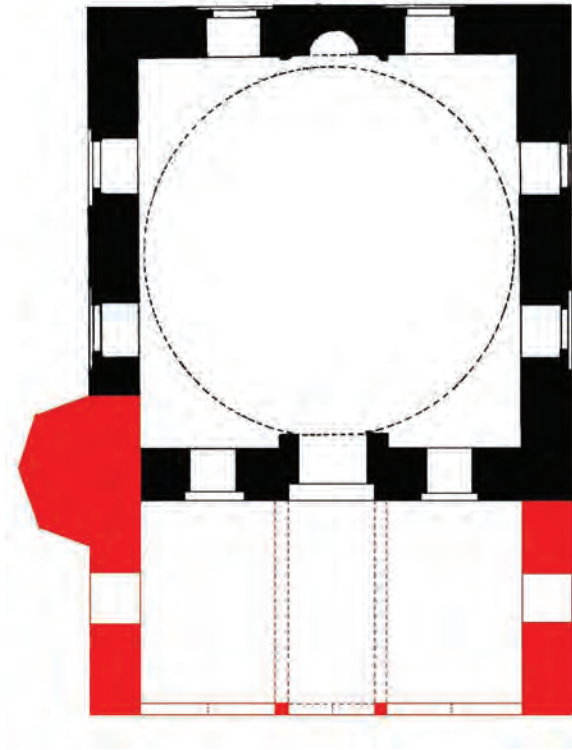
BURSA İBRAHİM PAŞA (MAHKEME) CAMİ

Cami, üzeri kubbe ile örtülü, iç ölçüleri yaklaşık 7.67 X8.10 m. ebadında dikdörtgen şeklinde ana ibadet alanı ve önünde son cemaat yeri olarak kullanılan revak ünitesinden oluşmaktadır.

Kubbe, sekizgen kasa üzerine oturmakta ve kenarlarda prizmatik üçgenler yer almaktadır. Yarım daire kesitli, geniş, yüksek çerçevesi ve beş sıra mukarnaslarla çevrili mihrap, özgün halini koruduğu halde, iç duvarlar sonradan yapılan sıva, boya v.b. onarımlarla orijinalliğini yitirmiştir. Yapının dış duvarları iki sıra kesme taş, üç sıra tuğla şeklinde örülmüştür. Yapının dış cephesinde yer

alan alt pencereler söveli, geçme demir parmaklıklı ve sivri kemerli, üstte yer alan kubbe kasa pencereleri ise alçı şebekeli ve sivri kemerlidir. Pencere kemerlerinde bir sıra taş, iki sıra tuğla örgüsüne rastlanılmaktadır¹⁷⁶.

176 Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursalı Merkezi), Vakıflar Gn. Müd. Yay., Ankara, 1983, s.90-91

Bursa İbrahim Paşa Camii planı
(E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

Revak Konumu ve Düzeni: Cami girişindeki son cemaat yeri, doğu ve batı kenarları duvar ile kapalı, 4.45 X7.94 metre boyutundadır. Asıl ibadet mekânından daha aşağı seviyede yer almaktadır. Zemin her iki yana 50cm. podyumludur. Taşıyıcı yan duvarlar, iki sıra taş ile iki sıra tuğla örgülüdür. Günümüzde yapı, ahşap doğrama ile kapatılmış ve iç mekân üst katı kadınlar tarafından kullanılmak üzere, ahşap konstrüksiyonla iki kat haline getirilmiştir. Revak, ahşap tavanlı ve üzeri beşik çatı ile örtülüdür.

Revaklı Bursa camilerinde rastlanılan, kalkan duvarlı bir cephe bulunmamaktadır. Ancak duvar geleneksel almaşık duvar örgüsüne sahip olup, üç sıra tuğla, bir sıra taş ve aralarda dikey tuğla örgülüdür. Revak duvarının üst kenar köşelerinde, diğer kalkan duvarlı cephelerde görmeye alıştığımız şekilde almaşık örgülü çıkmalar bulunmaktadır. Bu çıkmalar genelde saçak altında cephe boyunca devam etmektedir. Ancak ahşap cephe kaplaması saçakla birlikte döndüğünden, orijinalinin nasıl olduğu belli değildir.

Yan taşıyıcı duvarlarda karşılıklı pencereler yer

Bursa İbrahim Paşa Camii yan cephe

almaktadır. Dikdörtgen formda ve üzerleri ızgara demir doğrama ile kaplı bu pencereler, iki sıra tuğla, taş örgülü olup, çevresi zencerek motif çerçeveli sivri kemer içerisine, niş yapacak şekilde yerleştirilmiştir. Pencere alınlıklarında taş ve tuğlalarla oluşturulmuş, baklava motifleri bulunmaktadır. Doğu duvarında yer alan pencerenin üzerinde, içi taş, tuğla baklava motifi ile doldurulmuş, sivri kemerli bir pencere konumlanmaktadır.

Minare ibadet alanının doğu köşesinde yer almakta ve girişi de bu bölümde bulunmaktadır. Minare kubbe hizasına kadar tuğla, kesme taş örgülü bir sekizgen kaide üzerinde oturmaktadır. Silindirik tuğla örgülü minareye

Bursa İbrahim Paşa Camii revak iç görünümü

BURSA CAMİLERİNDE REVAK

geçiş, üçgen mermerler ile sağlanmaktadır. Şerefe iki kirpi saçığının üzerinde yer almakta ve minare sivri bir külahla sonlanmaktadır.

İbrahim Paşa Cami revakı orijinal olmayıp, yanları kapalı, iki payeli, orta bölümü daha dar olan üç bölümü ile Somuncu Baba, İbni Bezaz, Hoca Alizade, Bedrettin, Yiğit Köhne, Zeyniler, Selçuk Hatun, Nalbantoğlu, Veledi Vezir, Şerafettin, Yerkapı Cami gibi tek kubbeli camilerin revakları ile benzer özellikler göstermektedir.

Bursa İbrahim Paşa Cami ön cephesi

Bursa İbrahim Paşa Cami ön cephesi

Bursa Muradiye Cami perspektifi (Ö. ÇUHADAR- 2010)

BURSA MURADIYE (MURAD II)

CAMI

Tüm kaynaklar camiyi 1425- 1426 tarihlendirirken, H. Wilde doktora tezinde caminin tarihini 1447 olarak vermektedir¹⁷⁷.

Ters T (kanatlı camiler) plan şemasına sahip olan Muradiye Cami, özellikle Orhan Cami'ne benzemektedir. Cami genel hatları ile arka arkaya iki büyük kubbe, yanlarda

daha küçük kubbelerle örtülü ibadet alanı ve kuzeyde beş bölümlü son cemaat yerinden oluşmaktadır. Cami iki minarelidir.

Yapı, 1855 depreminde zarar görmüş ve mimar L. Parville yönetiminde restore edilmiştir¹⁷⁸.

177 H. Wilde, a.g.e.,s. 51

178 T.Mümtaz Göztepe, **Ulu Camiler Dini Anıtlar**, Resimli Posta Matbaası, Ankara

Bursa Muradiye Cami

Dıştan sekizgen bir kasnağa oturan giriş ile mihrap önü kubbelerinin içteki geçiş elemanı olarak, prizmatik üçgen motiflerden oluşan kuşak kullanılmıştır. Kubbe köşelikleri silindirik kıvrımlar, yaprak sıraları, boğumlu püsküllerden oluşan, yedi sıra halkadan meydana gelmiştir. Yan kanat kubbe köşeliklerinde, sıralar yerine mukarnaslar kullanılmıştır. Cümle kapısından girildikten sonra sağ ve sol yanlarda, basamaklarla çıkılan müezzin mahfilleri vardır.

Ayrıca yukarıda son derece dar bir asma kat bulunmakta ve birinci kubbenin altına isabet eden mekâna ise basamaklarla çıkılmaktadır. Mihrabın bulunduğu alan da birinci mekândan daha yüksektir. Eyvanlara ise düz ayak ulaşılabilmektedir¹⁷⁹.

Büyük eyvan kemerinde altıgen firuze, etrafında lacivert renkte altışar kare ve beyaz üçgen motifler bulunmaktadır.

Bursa Muradiye Cami revak yan cephesi

Asma kata batı eyvanındaki bir kapıdan çıkılmaktadır.

Mihrap ve minber XVIII. Yüzyıldaki yangından etkilendiğinden, 1897 yılında rokoko üslubunda yeniden yapılmıştır.

Yapıda sivri kemerli pencereler ve çini kaplı pencere alınlıklarına rastlanılmaktadır. Duvarlarındaki çinilerde turkuaz, lacivert, sarı, beyaz ve patlıcan moru renkleri kullanılmış olup, simetrik rumiler arasında palmetlerden oluşan kompozisyonlar görülmektedir.¹⁸⁰

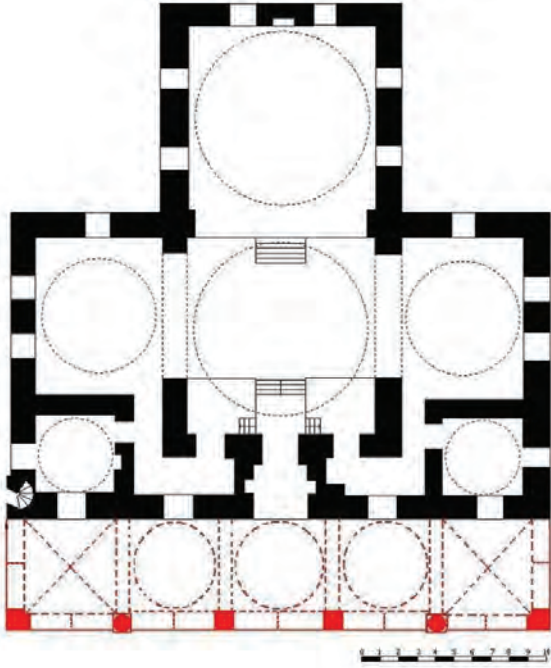
D. Kuban, erken dönemin Bursa ve Edirne'deki yapılarını süsleyen çini bezeme örneklerinin içinde, özellikle iki tanesini vurgulamak gerektiğini belirtmektedir. Bunlardan biri, Türkiye'deki en büyük ve en güzel çini mihraplardan biri olan, Edirne Muradiye Caminin mihrabı, diğeri Bursa Muradiye Camisindeki duvar çinileridir.¹⁸¹

180 Banu Mahir, Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Bildirileri, İstanbul-2000

181 Doğan Kuban, Çağlar Boyunca Türkiye Sanatının Ana hatları, Y.K.Y., İstanbul, s.138

179 Engin Yenal, a.g.e., s.171-173

Bursa Muradiye Cami planı (E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

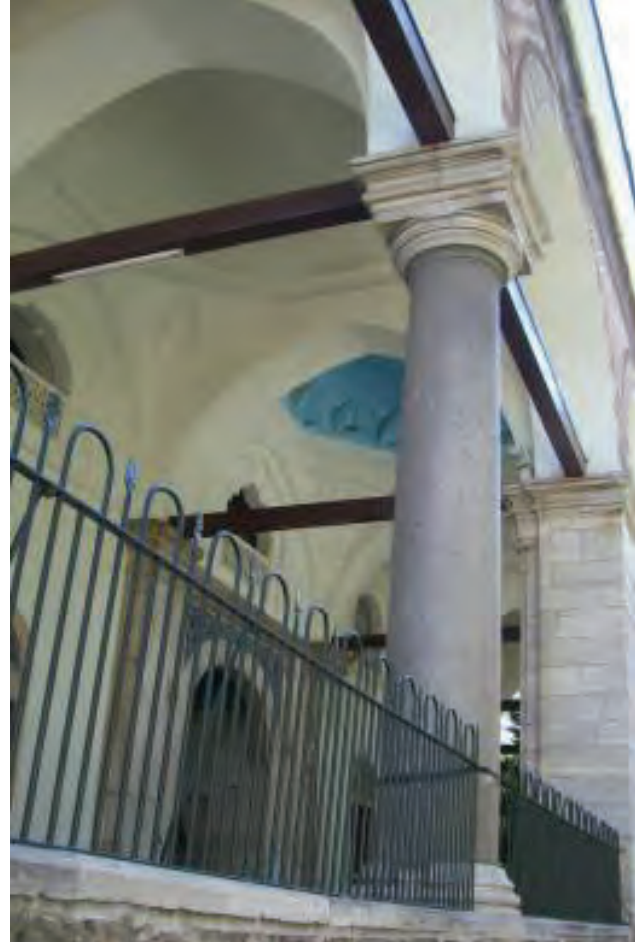
Yapı dış cephesi, üç sıra tuğla, bir sıra moloz taş ve aralarda dikey tek sıra almaşık tuğla örgüsü ile oluşturulmuştur.

Revak Konumu ve Düzeni: Caminin kuzey cephesinde son cemaat yeri olarak, dört ayak ve iki sütunla taşınmakta ve beş bölümden oluşmaktadır.

Revak ünitesi dört yığma ayak ve iki sütunla taşınmaktadır. Ayak ve sütunların karşı aksında, cami beden duvarında sivri kemerlerin oturduğu taşıyıcı çıkmalar (niş şeklinde) bulunmaktadır. Ön orta ayaklar 0.72m.X 0.94m. boyutunda iken, sütunların çevresi 2.15m. civarındadır. Taşıyıcılar ortadan kenarlara doğru 5.06m.- 5.00m.- 4.97m. aralıklarla yerleştirilmiştir.

Zemin simetrik olarak her iki yana podyumludur. 1.05m. yüksekliğinde olan podyuma dört basamakla çıkılmaktadır.

Revak yatay taşıyıcıları olarak, (geçiş elemanı) ön cephede beş adet, yan cephede altı adet sivri kemer bulunmaktadır. Önde sivri kemer yüksekliği podyumdan 7.85m. yüksektedir. Her sivri kemer arasında, podyumdan 4.92m. yükseklikte ahşap gergiler yer almaktadır. Sivri kemerler üç sıra tuğla ve bir sıra taş örgülüdür.

Bursa Muradiye Cami revak taşıyıcı elemanları

Doğu ve batı kenarlardaki bölmeler çapraz tonozla, diğerleri dıştan sekizgen kasnaklı ve kenarları kubbe ile örtülüdür. Ortadaki içi süslü (mevcut durumda maviye boyalı) kubbe, kenarlarda dört petekli köşe bingileriyle desteklenmiş üçgen frizlere oturmaktadır. Yerden 13.13m. yüksekliğinde yer alan orta kubbenin sağ ve solunda, podyumdan 10.08m. yükseklikte bulunan köşe bingileri, üçgenlerden oluşmaktadır.

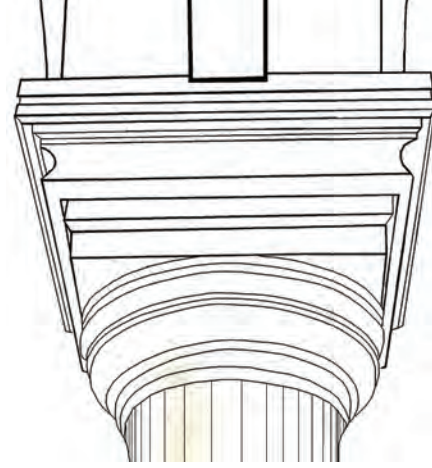
Taşıyıcı olarak kullanılan payeler, payelerin üzerinde yer alan kornişler ve payelerin oturduğu altlıklar mermerden, antik devşirme sütun gövdeleri granitten yapılmıştır. Sütun başlıkları, mermer bilezik üzerinde dorik üslupta devşirme malzemedir.¹⁸² Sivri kemerler üç sıra tuğla, bir sıra kesme taş ile örülmüştür. Kemer yanları ve saçak silmesi altı sıra tuğla ve taş malzemedendir.

182 C. Esat Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, s.269

Zemin malzemesi olarak kubbe altı mermer, podyumlar ise taş malzeme ile kaplıdır. Mevcut durumda revak iç alanı beyaz renkte boyanmıştır. Cami duvarındaki ibadet alanına giriş kapısının, sağında ve solunda simetrik konumda alt kotta dört adet sivri kemerli pencere yer almaktadır. Bu pencerelerin alınlıkları mozaik çiniler, kemer içleri sarı, lacivert, beyaz bitkisel motiflerle, sağdaki pencere ise geometrik motiflerle süslüdür. Pencerelerin ikisinde var olan demir doğrama, diğer ikisinde muhtemelen sökülüştür. Bu dört pencerenin üst aksında Bursa kemerli açıklıklar yer almaktadır.

Asıl ibadet alanına girişi sağlayan Bursa kemerli giriş kapısı, yanındaki orta kubbeyi taşıyan mermer çıkmalarla birlikte, cephede bir bütünlük oluşturmaktadır. Bursa kemerini çevreleyen silmenin içinde, turkuaz, sarı ve beyaz renklerden oluşan geometrik desenli çini mozaikler yer almaktadır. Bu kapının üzerinde şebekeli, dilimli kemerli bir açıklık söz konusudur. Kapı içeri doğru bir niş yapmakta ve içeride basık kemerli asıl giriş kapısı ile karşılaşmaktadır. Camiye Bursa kemerli ve mermer söveli bir kapıdan girilmektedir. Kapının her iki yanında geniş ayaklı ve yedi sıra mukarnaslarla çevrilmiş yan hücreler bulunmaktadır. Kemer alınlığı turkuaz, firuze, beyaz ve sarı renklerde bitkisel motiflerle süslenmiştir. Geometrik ve bitkisel motiflerle süslü kapı kanatları, ahşap işçiliğinin güzel örneklerindedir. Kapı giriş eyvanının tavanı geometrik çini motiflerle bezenmiştir.

Revak dış cephe duvarı Bursa genelinde rastladığımız kalkan duvarı şeklindedir. Yapının ibadet alanı duvarları ile son cemaat yeri duvarları, işçilik açısından farklılık göstermektedir. Yapı beden duvarları özensiz bir şekilde örülmüşken, revak duvarlarında özenli bir işçilik söz konusudur.¹⁸³ Ancak kalkan duvarında, alıştığımız almaşık örgü tekniği yerine, yan cephelerde zikzak motifli, önde geometrik desenli tuğla taş işçiliği görülmektedir. Kalkan duvarında üstten ve kemerlerin profillere oturduğu hizaya kadar dışa doğru bir çerçeve bulunmaktadır. Bu çerçeve ile kemerlerin üst bitiş noktası hizasına kadar olan bölümde, dairesel formda tuğla arası taş malzemedan yapılmış ve aralarında turkuaz çini bulunan kaplamalara rastlanılmaktadır. Sivri kemerlerin dışını tırtıklı tuğla bir çerçeve sınırlamaktadır. Kemerlerin etrafında ve kalkan duvarı üzerinde, araları her bölümde farklı tuğla- taş geometrik desenlerle oluşturulmuş motifler bulunmaktadır.

Muradiye Cami revak sütun başlığı detayı
(Ö. ÇUHADAR- 2010)

Yine Erken Bursa camilerinde sıkça rastlanılan kirpi saçak bu camide kullanılmamıştır. Yol kotundan bir basamakla çıkılan revak alanının podyum duvarları taş kaplıdır.

Muradiye Cami revak yan cephesi

¹⁸³ Afife Batur, "Almaşık Duvar", s. 153

Bursa Muradiye Cami revak içi perspektifi
(Ö. ÇUHADAR- 2010)

BURSA CAMİLERİNDE REVAK

Kemer içleri, pencere alınlıkları, kubbe kasnağı ve kubbe içlerinde kalem işlerine rastlanılmaktadır. Günümüzde kurşunla kaplı kubbelerin, daha önceden kiremitle kaplı olduğu bilinmektedir.

Binanın sağ ve solunda birer minare vardır. Bunlardan biri ahşap külahlı ve kurşun kaplı olup, sonradan yapılmıştır. Her iki minare de yapı dış cephe duvarları üzerine inşa edilmiştir.¹⁸⁴ Batıdaki minare 1904 yılında yıkılmış, ikinci kat seviyesine kadar inen bir minare yapılmıştır.¹⁸⁵

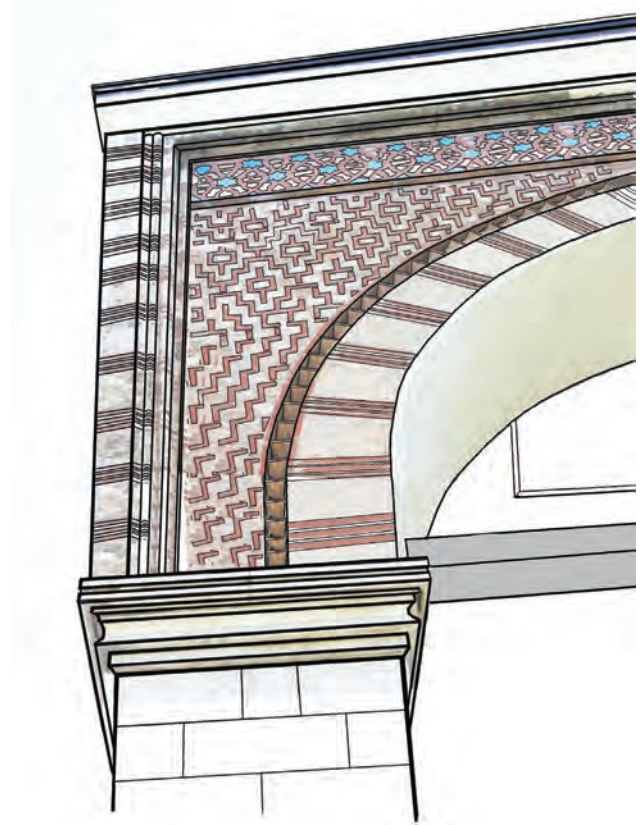
Muradiye Cami revakı, İznik Yakup Çelebi, Bursa Orhan, Hüdavendigar, Yıldırım, Ali Paşa Cami revakları gibi beş bölümlüdür. Yine orta bölümler kubbe, yan bölümler tonozla örtülüdür. Ancak bu revaklardan farklı olarak, yan cepheleri ikili kemer yerine, tek sivri kemerle geçilmektedir. Ayrıca taşıyıcı elemanları açısından da farklılık göstermektedir. Altı ayak yerine, dört ayak ve iki sütunla karma taşıyıcı eleman özelliği taşımakta, bu açıdan da İznik Yakup Çelebi revakına benzemektedir.

Bursa Muradiye Cami kemer revak yan cephesi

¹⁸⁴ Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursail Merkezi), Vakıflar Gn. Müd. Yay., Ankara, 1983, s. 135- 137

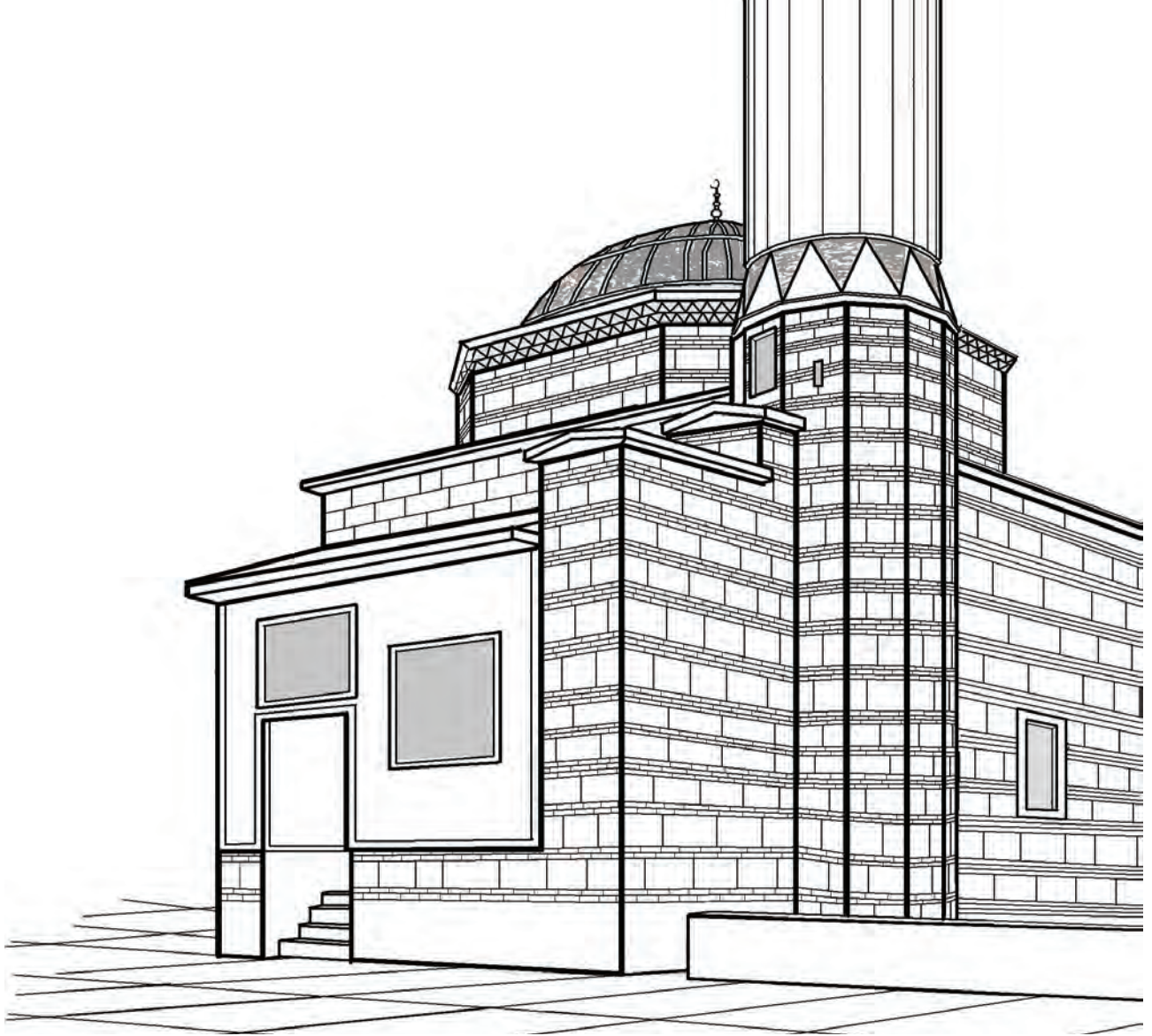
¹⁸⁵ Albert Gabriel, a.g.e., s.108- 109

Bursa Muradiye Cami kemer duvar detayı
(Ö. ÇUHADAR- 2010)

Bursa Muradiye Camii

Bursa İmaretî İsabeî Camii perspektifi (Ö. ÇUHADAR- 2010)

BURSA İMARETİ İSABEY (HASTANE) MESCİDİ

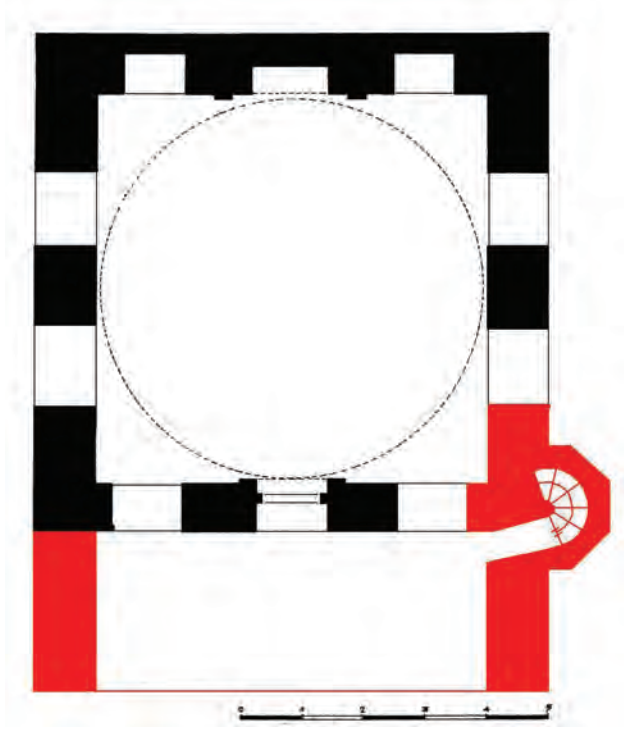
Mescit, kale içinde devlet hastanesinin önünde yer aldığından Hastane Camii olarak da bilinmektedir. Bursa mescitlerinin en küçüklerinden ve 6.40m.X6.40m. iç ölçülerine sahip olan yapı, kare planlı, tek kubbeli ibadet alanı ile girişteki revak bölümünden oluşmaktadır. Tek minarelidir. Asıl ibadet alanı, sekizgen bir kasnak üzerindeki büyük bir kubbeyle örtülmüştür. Mihrabın

yanındaki iki pencere sonradan kapatılmıştır.¹⁸⁶

Cephede 12 adet pencere bulunmakta, alt pencereler demir parmaklıklı ve sivri kemer alınıklıdır. Duvarları üç sıra tuğla ve moloz taş ile örülmüştür. Bursa'da yapılan camiler içerisinde kiblesi en doğru camidir. 1954 yılında minaresi onarılan mescidin hemen yanında, 1930 yılına kadar medresesi olduğu bilinmektedir¹⁸⁷.

186 Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İl Merkezi), Vakıflar Gn. Müd. Yay., Ankara, 1983, s. 92

187 Osmangazi Belediyesi, Hisar Bölgesi Alaaddin Mahallesi, Bizim Mahalle, 2006, Bursa, s. 34

Bursa İmareti İsabey Cami planı
(E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

Revak Konumu ve Düzeni: Günümüzde yapının revak bölümü yol çalışmalarından ötürü kesilmiş, kalan minare tarafındaki yan duvarlar ise ahşaptan bir mahal haline getirilmiştir. Elimizdeki planlardan revak alanı ile ilgili olarak sadece, yan cephelerin duvarlarla kapalı ve derinliğinin 2.60m. olduğunu bilebilmekteyiz.

Taşıyıcı olarak yan duvarların olduğunu bilmekle beraber, ortada paye veya sütun bulunup bulunmadığı konusunda herhangi bir bilgilimizde bulunmamaktadır.

Son cemaat yerinin gerisinde, harimin kuzeybatı köşesine bitişik konumdaki, onikgen kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefeli minare, 1958 yılındaki tamirat sırasında gövdeden itibaren yenilenmiştir. Minareye son cemaat yerinden çıkılmaktadır. Kaidenin altı kenarı yapının duvarıyla kaynaşmıştır. Harimin cephesini biraz aşan, kaidenin üstündeki kısa pabuç, düz yüzeyli Türk üçgenleriyle yukarıya doğru daralır. Şerefe ve yukarisinin 1855 depreminden sonra yenilenmiş olması gerekir. Kaide almaşık teknikte yapılmıştır. Üst kısımlar tuğladandır.¹⁸⁸

Revak, orijinal değildir. Eski planlardan yanları kapalı olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan çalışmalar doğrultusunda, erken devir tek kubbeli camilerinin benzer revakları göz önüne alındığında, yanları kapalı, iki paye, üç gözlü bir düzeni olduğu öngörülmektedir.

Bursa İmareti İsabey Cami minare detayı

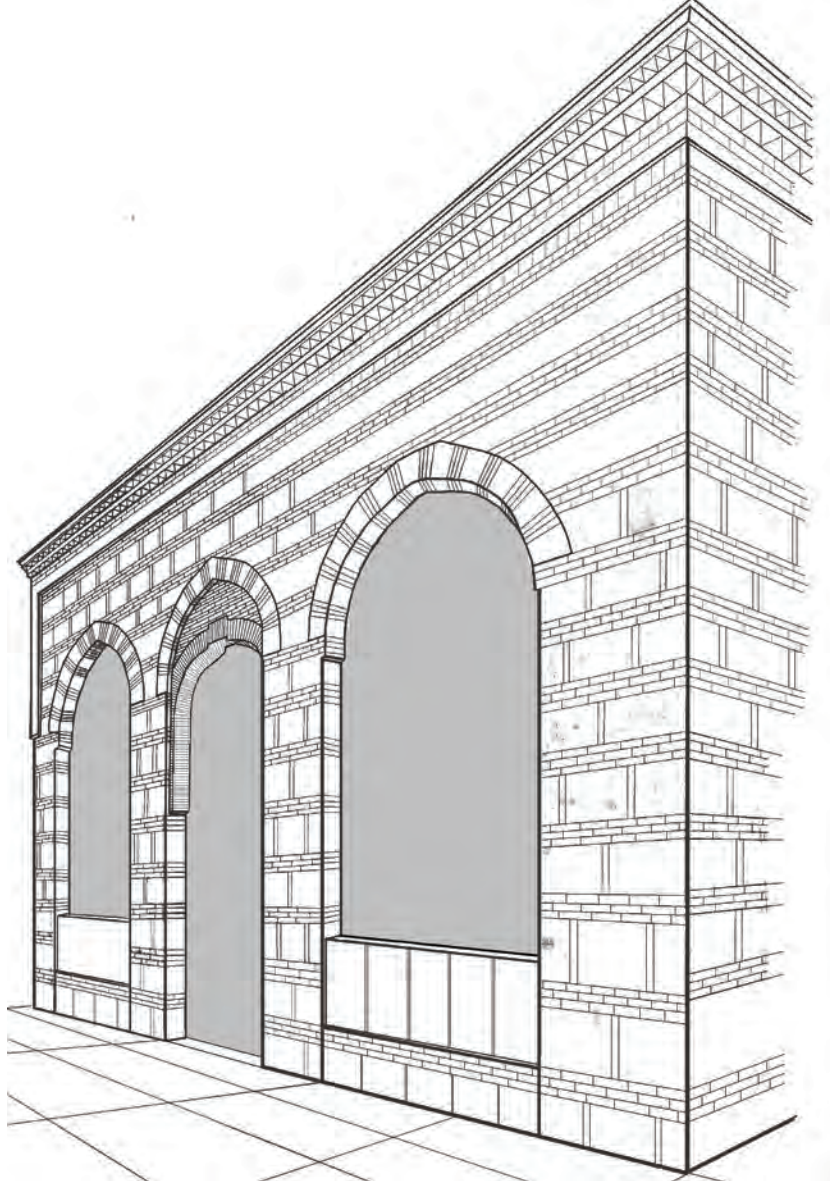
Bursa İmareti İsabey Cami arka cephe

188 A.Osman Uysal, a.g.e., s.128

Bursa İmaretî İsabey Cami

Bursa Hoca Alizade Cami perspektifi (Ö. ÇUHADAR- 2010)

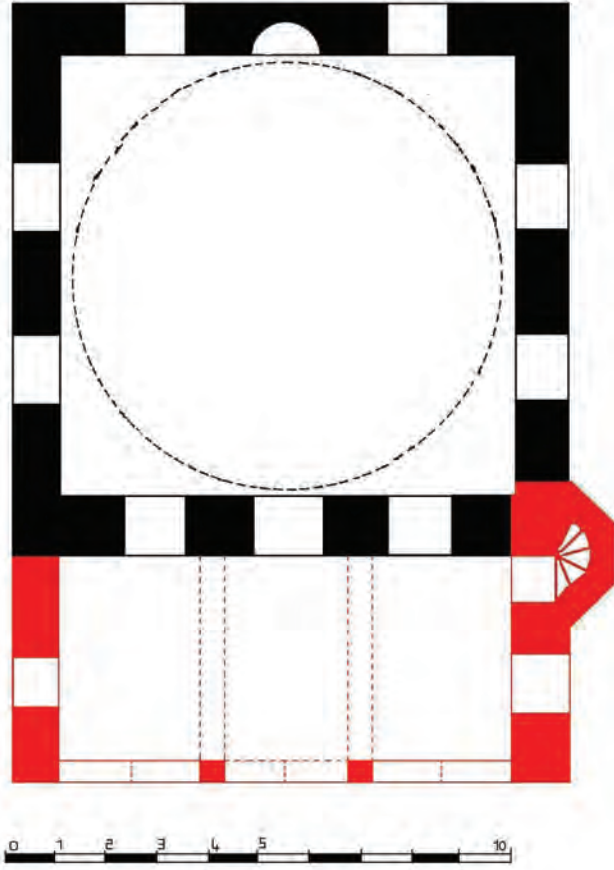
BURSA HOCA ALİZADE CAMİ

Cami, 9.00mX9.00m. iç ölçüsüne sahip, tek kubbeli ibadet alanı ile kuzeyde revak alanından oluşmaktadır. Tek minarelidir. Sekizgen kasnak üzerine oturan kubbeye, içte zengin baklavalı bir kuşakla geçilmektedir. Yapıyı, kasnakta üç, altta sekiz, üstte yedi pencere aydınlatmaktadır. Cami dış duvarı almaşık düzende, üç sıra tuğla, bir sıra taş, aralarda dikey tuğla örgülüdür. Yarım kubbe şeklindeki mihrap orijinal olmayıp, mevcut durumda yüzeyi boya ile kaplanmıştır.¹⁸⁹

Revak Konumu ve Düzeni: Son cemaat yeri olarak kullanılan revak bölümü, simetrik düzende, yanlarda duvarla kapalı, iki payeli ve üç bölümlüdür. Revak dışta dışa 11.00m.X4.50m. büyüklüğündedir.

Zemin simetrik olarak her iki yana (yol kotundan) 50cm. podyumludur. Zeminden 20cm. yüksekliğinde iki basamakla orta alana çıkılmaktadır. Orta alanda her iki yana 30cm. bir podyum bulunmaktadır. Revak, yanlarda 100cm. kalınlığında duvarla, ortada iki paye ile taşınmaktadır.

189 Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursalı Merkezi), s. 82

Bursa Hoca Alizade Cami planı
(E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

Bursa Hoca Alizade Cami revak içi görünümü

Revak ön cephesinde yanlardaki 2.50m. mesafe iki, ortadaki 1.95m. mesafe bir, ön cephe ile cami duvarı arasındaki 3.50m. uzaklık ise, iki sivri kemerle geçilmektedir. Sivri kemerlerin üst orta noktası zeminden 4.80m. yüksektir.

Revak ön cephesinde yer alan üç sivri kemer arasında, üç adet ahşap gergi bulunmaktadır. Günümüzde üst katın kadınlara ayrılması sebebiyle, revak iç bölümü iki katlı hale getirilmiş olup, muhtemelen geçişleri engellediği için ahşap gergiler kaldırılmıştır.

Yan bölümler aynalı, orta bölüm beşik tonozla örtülmüştür.

Zemin kaplaması mermer, taşıyıcı duvar ve payeler üç sıra tuğla, bir sıra taş ve aralarda dikey tuğla olmak üzere almaşık düzende, sivri kemerler ise üç sıra dikey, bir sıra taş örgülüdür. Geleneksel revaklı Bursa Cami cephelerinde olduğu gibi, bu cephede, kalkan duvarlıdır. Kalkan duvarlarda sıkça görülen iki sıra kirpi saçak ve bu saçak altındaki üç sıra dikey tuğla, bir sıra taş örgülü pah, bu camide de her iki yandaki kemer başlangıç köşelerine kadar devam etmektedir. Ancak kalkan duvarındaki tuğla örgüsünde, iki sıra taş arasında yatayda Y harfi şeklinde, iç içe geçmiş bir biçimde motifler oluşturulmuştur. Revak ön cephesinde ortadaki dar sivri kemer içinde, üstte çıkmalı tuğla örgülü Bursa tipi kemer bulunmaktadır. Kemer aynasında tuğla örgü kullanılmıştır. Yapının subasmanı moloz taş, tuğla örgülüdür.

Revak yan duvarlarında yer alan karşılıklı iki pencere doldurulmuştur.

Günümüzde cami revakı, kemerler arası demir doğrama kullanılarak camekânlı bir hale getirilmiştir. Yanlarda demir doğrama zemine kadar inmeyip, yerden 1.00m. yükseklikte ve kemerler arasına yerleştirilen düz mermer parapetlere oturmaktadır.

Revak içi de günümüzde ahşap konstrüksiyonla iki katlı hale getirilmiştir. Ortada cami giriş kapısı ve onun her iki yanında sivri kemer içinde, dikdörtgen formlu, demir izgaralı birer pencere yer almaktadır.

Caminin batı köşesine bitişik nizamdaki sekizgen kaideli minareye, son cemaat yerinden girilmektedir. Kaide, yapı dış cephe almaşık duvar örgüsünün devamı (üç sıra tuğla, bir sıra taş ve aralarda dikey tuğla örgülü)

niteliğinde örgülüdür. Kaide üzerinde üçgen tuğla ve mermerlerle tuğla silindirik gövdeye geçilmektedir. Şerefe beş sıra istalâktitlidir.

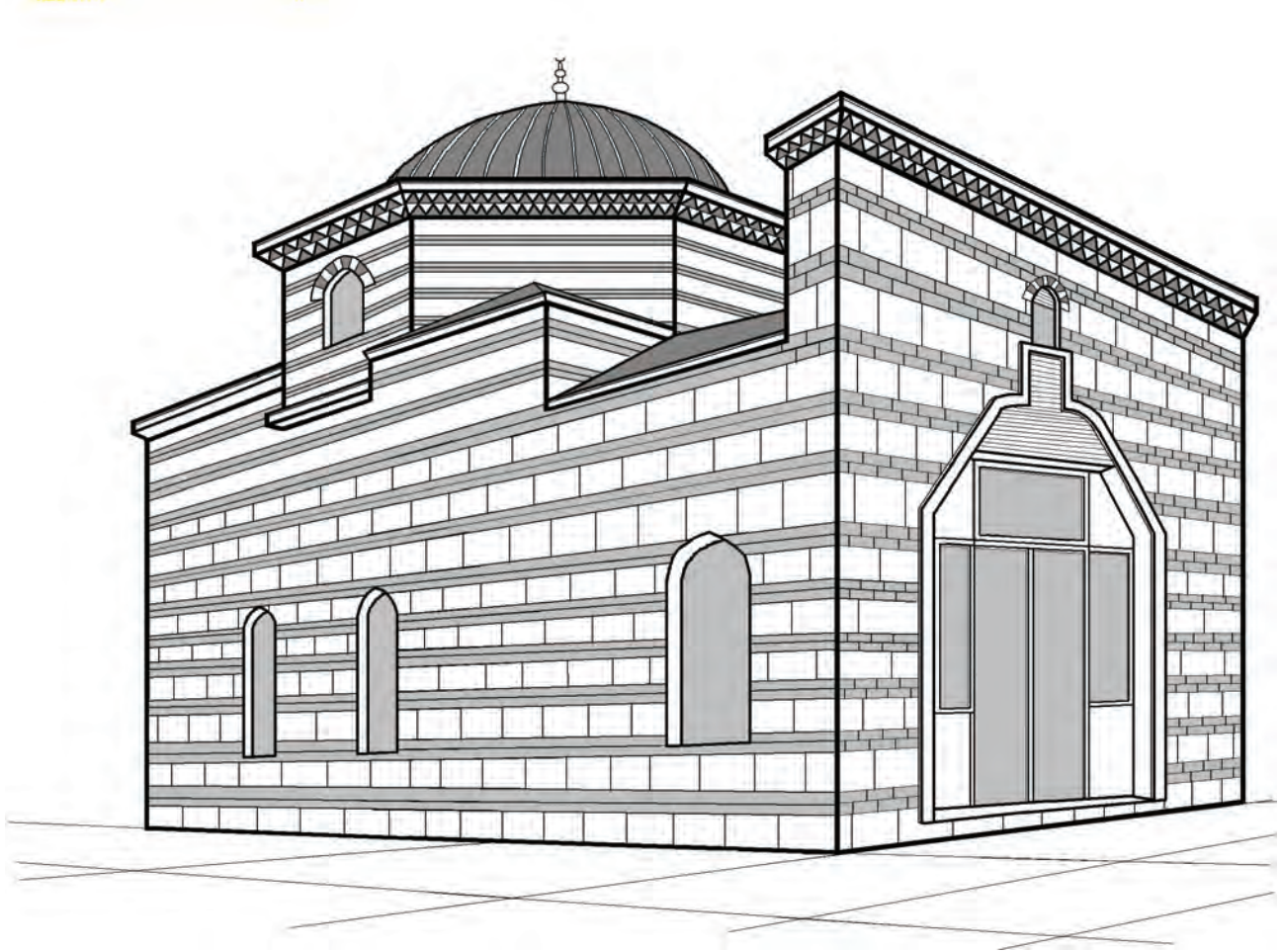
Revak, yenilenmiş durumdadır. Eski planlardan yanları kapalı olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan çalışmalar doğrultusunda ve erken devir tek kubbeli camilerinin benzer revakları göz önüne alındığında, bu revakın yanları kapalı, iki paye ve üç gözlü düzende olduğu düşünülmektedir.

Günümüzde kapatılan revak bölümünün üst katı

Bursa Hoca Alizade Cami ön cephesi

Bursa Veli Yanic Cami perspektifi (Ö. ÇUHADAR- 2010)

BURSA VELEDİ YANIÇ (YANIÇOĞLU)CAMI

Cami, I. Murat ve Yıldırım Beyazıt zamanında önemli hizmetlerde bulunmuş ve babası sufi olarak bilinen Yaniçoğlu Mahmut Çelebi tarafından Temmuz 1440 (h. Safer 844)¹⁹⁰ yaptırılmıştır.

Cami, 6,48m.X6,76m. iç ölçüsünde, üzeri tek kubbe ile örtülü ibadet alanı ve kuzeyde son cemaat yerinden oluşmaktadır. İbadet alanını örten kubbe dıştan sekizgen kasnak, içeriden üçgen (baklava) motifli bir kuşak üzerinde yükselmektedir. Cami dış duvarlarında dört, kubbe kasnağında üç adet pencere yer almaktadır. Caminin oldukça sade olan mihrabının her iki yanında

yer alan pencereler kapatılmıştır.¹⁹¹

Yapının minaresi, yapının dışında ve kapının karşısındadır.

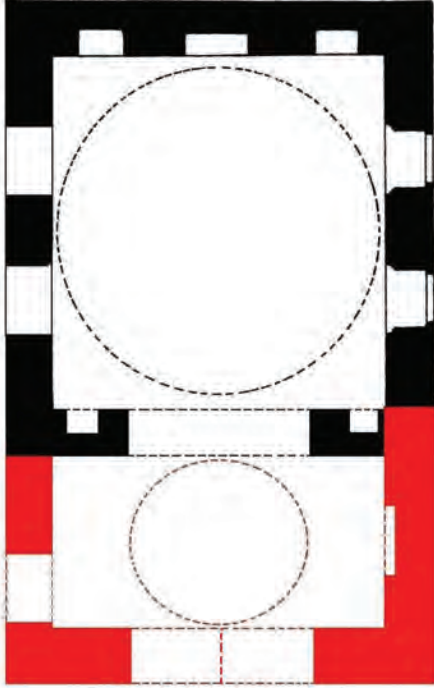
Avluda, 1335 tarihinde vefat eden Veli-i Yanic'in mezarı bulunmaktadır.

Revak Konumu ve Düzeni: Revak caminin kuzey cephesinde son cemaat yeri olarak, doğu ve batı kenarları duvarla kapalı, simetrik düzende ve tek bölümlüdür. Revak dış duvarı ile cami duvarı arasındaki mesafe yaklaşık 3,46 metredir. Kapalı olan son cemaat yeri için bazı kaynaklar, beş birimli açık bir mekândan oluştuğunu belirtmektedirler¹⁹².

¹⁹⁰ Özer Ergenç XVI. yüzyılın Sonlarında Bursa, TTK, Ankara, 2006, s.51

¹⁹¹ Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursalı Merkezi), s.206-207

¹⁹² Raif Kaplanoğlu, a.g.e., s.290

Bursa Veleli Yaniç Cami planı
(E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

Bursa Veleli Yaniç Cami

Revak doğu ve batı yanlarındaki duvarlarla taşınmaktadır. Duvarlar karşılıklı olarak L şeklinde, dıştan 2.50m. ölçüsünde devam etmektedir.

Revak ön cephesindeki 3.42m. açıklık tek bir kemerle geçilmektedir. Kemer zeminden 3.32m. yükseklikte yer almaktadır. Kemer pek rastlanılmamış tarzda inşa edilmiştir.

Revak bölümü 7.61m.yükseğinde tek bir kubbe ile örtülüdür.

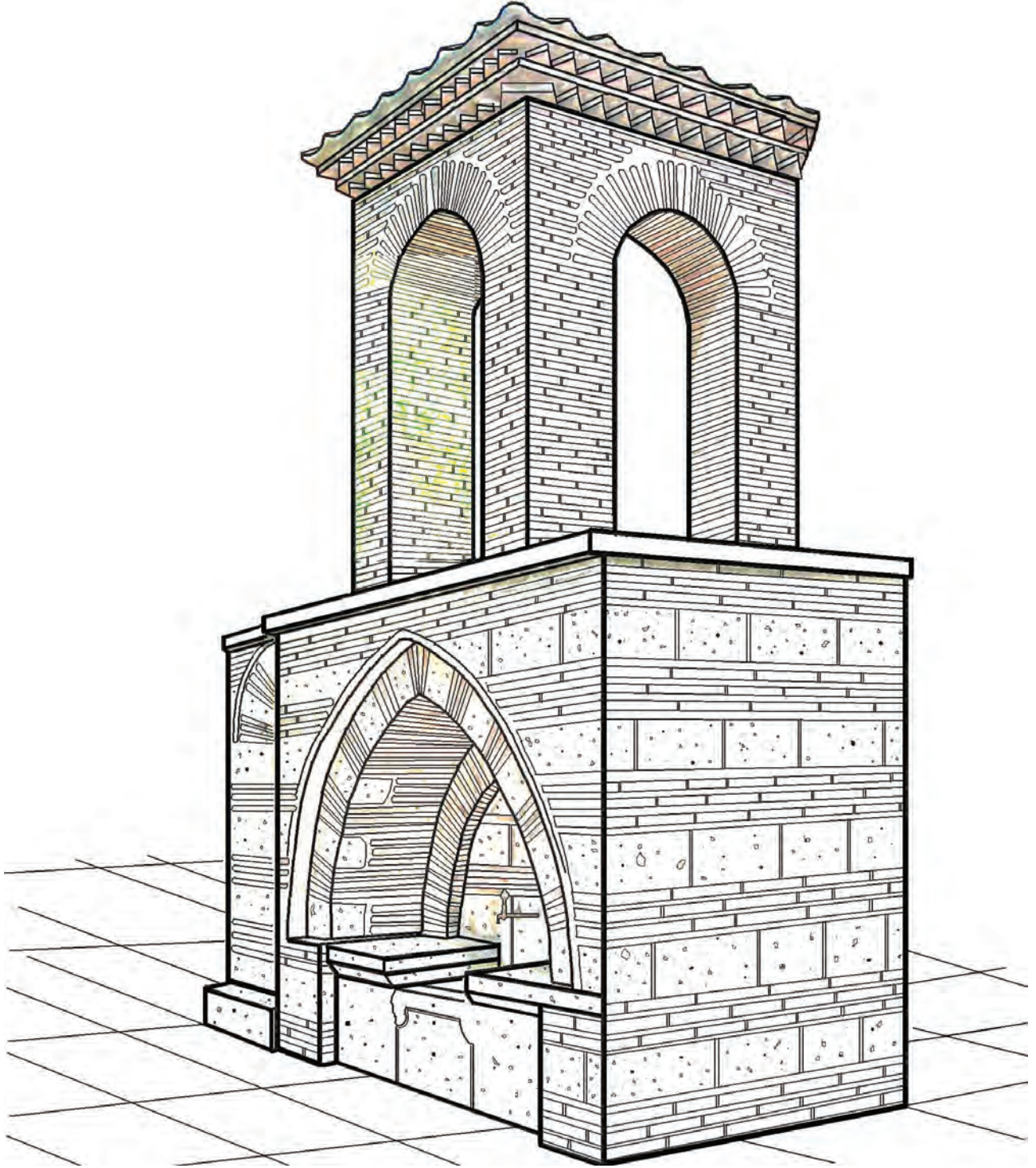
Taşıyıcı duvarlar iki sıra tuğla, bir sıra moloz taş şeklinde yapılmıştır. Revak ön cephesinde yer alan kalkan duvarı ise yan duvar şeklinde örülmüş, ancak kemer üst hizasından sonra iki sıra tuğla, bir sıra kesme taş ve aralarda iki dikey tuğla örgülüdür. Kalkan duvarı, zeminden 6.47m. yüksekliğindeki iki sıra kirpi saçak ile sonlanmaktadır. Revak yan duvarlarından doğu tarafındakinde sivri kemerli bir pencere yer almaktadır. Mevcut durumda revak alanı kapalı ve iki katlıdır. Avludan camiye bir basamakla girilmektedir.

Minare, camiden bağımsız olarak yapının kuzeyinde on metre ötededir. Çeşmenin üstünü oluşturan eski tuğla ile işlenmiş dört ayaklı, beş basamakla çıkılan küçük kule minaredir. Her ne kadar küçük bir çan kulesi gibi duruyorsa da, yapının bir zorunluluk sonucunda bu şekilde yapıldığı sanılmaktadır¹⁹³. A. Gabriel, minarenin eski bir çan kulesi olabileceğini belirtmektedir. Yerinde yapılan araştırmalar sırasında, semt sakinleri tarafından da minarenin eskiden çan kulesi olduğu söylentisine tanık olunmuştur¹⁹⁴.

Tek bölümlü revakı, Hıdırlık Cami revakı ile benzerlik göstermektedir. Ancak mevcut durumda yer alan kemeri diğer örneklerden son derece farklıdır. Revakın, erken dönem revakları ile benzer özellikleri kalkan duvarı, almaşık örgüsü ve kirpi saçığıdır.

193 Raif Kaplanoglu, a.g.e., s.290

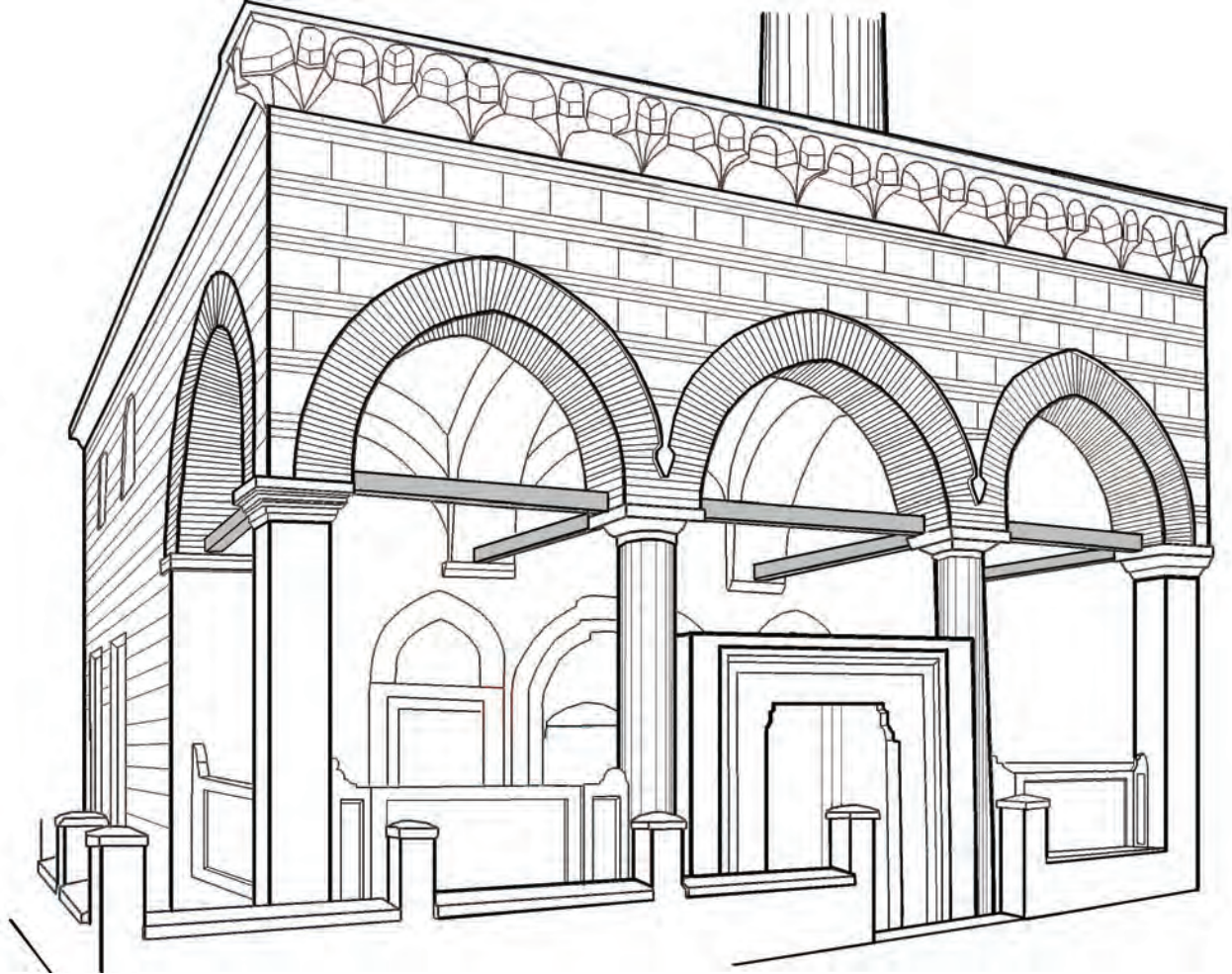
194 Albert Gabriel, a.g.e., s.148

Bursa Veleli Yanıç Cami minaresi (Ö. ÇUHADAR- 2010)

Bursa Veleli Yanıç Cami kalkan duvarı

İznik Mahmud Çelebi Cami perspektifi (Ö. ÇUHADAR- 2010)

İZNİK MAHMUD ÇELEBİ CAMİ

1442 – 1443 (h. 846) tarihinde Çandarlı ailesinden Vezir Mahmud Çelebi¹⁹⁵ tarafından yaptırılan Mahmud Çelebi Cami, kare planlı ve tek kubbelidir. Kuzeyde dikdörtgen planlı bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Kuzeybatıdaki minare merdiveni duvar içine yerleştirilmiştir. Bu yapı için C.A. Arseven “...H.846 da inşa ettirilmiş olan bu cami sade ve basit olmakla beraber, Bursa üslubunun tekamülünü gösteren bir eserdir.” demektedir¹⁹⁶.

Kubbe, üçgen kuşakla geçilen sekizgen bir kasnak üzerine

195 *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV*, s.236 da belirtildiği üzere yapının banisi Mahmud Çelebi, Çandarlı Vezir ailesine mensuptur. Dedesi Halil Hayrettin Paşa, babası İbrahim Paşa olup, Çelebi Sultan Mehmed’in kızı Hafsa Sultan ile evlenmiştir.

196 C. Esad Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, s. 269

oturmaktadır. Cami güney duvarının ortasında, beş cepheli bir mihrap nişi yer almaktadır. Mihrap beş sıra mukarnas, zencerek motifli bir frizle süslenmiştir. Mihrap nişinin her iki köşesinde silindirik gömme sütunçeler vardır. Mihrabın batısında ahşap minber bulunmaktadır. Tüm alt pencereler dikdörtgen, üst ve kasnak pencereler ise sivri kemerlidir. Yapıda süsleme olarak sıva üzerine koyu kırmızı palmet frizler, kubbe kasnağında, pencere kemer yüzeylerinde ise kalem işi süslemeler görülmektedir. Cami giriş kapısı, Bursa kemerli bir eyvanın 1.80m. içine konulmuştur. Söve ve kemer renkli yekpare taştan yapılmıştır. Kemerin üzerine kitabe yer almaktadır. Kuzeydeki giriş kapısının her iki tarafında, simetrik bir şekilde, iki adet altlı – üstlü pencere yer almaktadır. Giriş kapısının her iki tarafında da birer niş bulunmaktadır.

Yapının dış duvarları ise almaşık teknikte, bir sıra kesme taş – üç sıra tuğla ile örülmüştür. Minare ise tuğladandır.

Revak Konumu ve Düzeni: Caminin kuzeyinde, yapıya enlemesine bitişik olarak yer alan son cemaat yeri, yaklaşık 4.50 X10.95m. boyutunda, iki kare ayak ve iki silindirik sütundan oluşan dikdörtgen bir alandır. Sütunlardan cami duvarına atılan kemerler, mekânı üç bölüme ayırır.

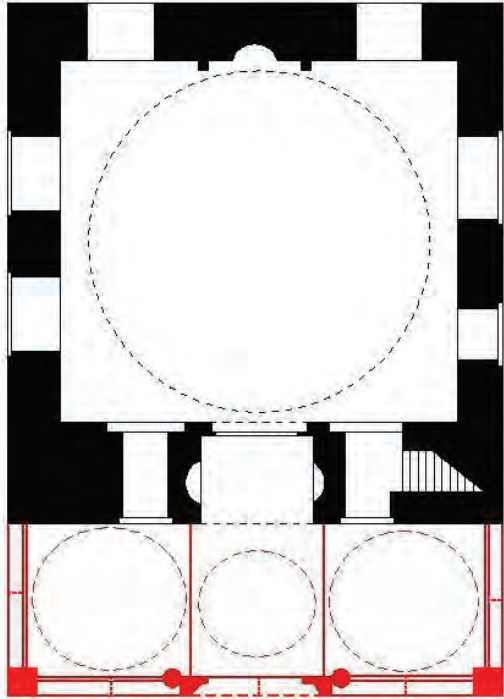
Mevcut durumda, cami yol kotunun yaklaşık 75cm altında kaldığından, sokakla cami arasında ahşap merdivenli bir küçük köprü ile bağlantı sağlanmaktadır. Son cemaat yerinin her iki tarafı yaklaşık 60cm yüksekliğinde podyumludur.

Geçişler sivri kemerlerle sağlanmaktadır. Ön cephede sütunlar arasında üç adet, sütunlarla duvar arasında ise dört adet olmak üzere, toplam yedi adet sivri kemer yer almaktadır. Kemerler ve kemerle cami duvarı arasında, orijinali ahşap olduğu belirtilen, aynı büyüklükte betonarme gergiler bulunmaktadır¹⁹⁷.

Mahmut Çelebi Camii, ahşap gergi detayı

Dikdörtgen şeklindeki revakı oluşturan taşıyıcılar, sağ ve sol köşelerde kare kesitli ayaklar iken, ortadakiler silindirik kesitli sütunlardır. Kare ayağın kenar uzunluğu ve silindirik sütunun çapları yaklaşık 60'şar cm.dir.

İznik Mahmut Çelebi Camii planı
(E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

Mahmut Çelebi Camii, son cemaat yeri orta kubbe

197 E. Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murat Devri II*, İstanbul Fetih Cemiyeti, 2.bs, İstanbul, 1989s.503-504

BURSA CAMİLERİNDE REVAK

Son cemaat yeri, ortada sekiz dilimli küçük kubbe, yanlarda ise kubbemsi tonozlarla örtülmüştür.

Sütunlar, ayaklar, korkuluklar, pencere lento ve sövelerinde mermer, nişlerde kesme taş, kemerlerde ise tuğla kullanılmıştır.

Sütunlar arasında (İznik Yeşil Cami'de bir örneğine rastladığımız şekilde) mermer kapı çerçevesi bulunmaktadır. Sütun – ayaklar ile ayaklar – beden duvarı arasında podyumdan yaklaşık 90 cm. yüksekliğinde, 4 adet mermer korkuluk bulunmaktadır. Bu korkulukların bir benzeri yine İznik Yeşil Cami'de karşımıza çıkmaktadır. Korkulukların dördü de farklı şekilde tasarlanmıştır. Cephede yer alan korkuluklardan biri dolu, diğeri oymalı iken sağ baştaki korkuluk ile sol baştaki korkuluk birbirinden farklıdır. Ancak hepsinde süsleme olarak geometrik motifler kullanılmıştır. Korkuluklarda, sekizgen, dört köşeli yıldızlar, dört köşeli

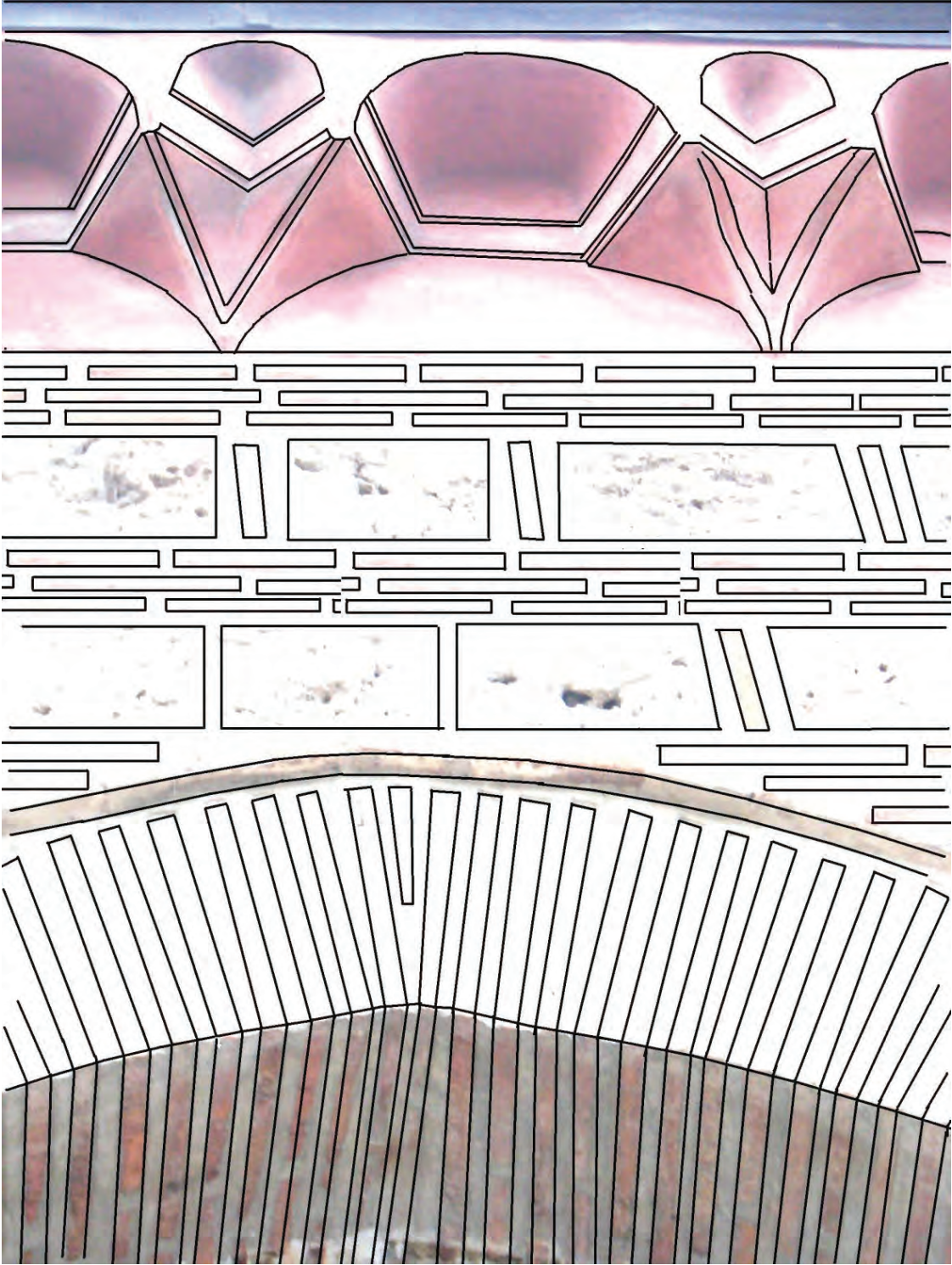
yıldızların oluşturduğu sekiz köşeli yıldızlar, on iki köşeli yıldızlar gibi geometrik süslemeler tercih edilmiştir. Revak alınının cami duvarında, Bursa kemerli kapının iki yanında dikdörtgen silmeli, üzeri tuğla örülü sivri kemerli pencere nişi bulunmaktadır.

Revak alanının beden duvarı ile caminin tüm dış cephesi, üç sıra tuğla bir sıra taş şeklinde almaşık teknikle örülmüştür. Ancak kalkan duvarı bulunmamaktadır.

İznik Mahmut Çelebi Cami üç bölümlü ve karma taşıyıcı elemanlı revakı ile İznik Yeşil ve Yakup Çelebi Cami revaklarına benzemektedir. Diğer İznik revaklarında olduğu gibi bu örnekte de devşirme malzeme kullanılmıştır. Bu revak, İznik Yeşil Cami revakına, kalkan duvarı olmaması, taşıyıcı elemanlar arasında mermer şebekeler kullanılması ve revak girişinde bulunan kapı sövesi açısından benzerlikler göstermektedir.

Mahmut Çelebi Cami revak girişi

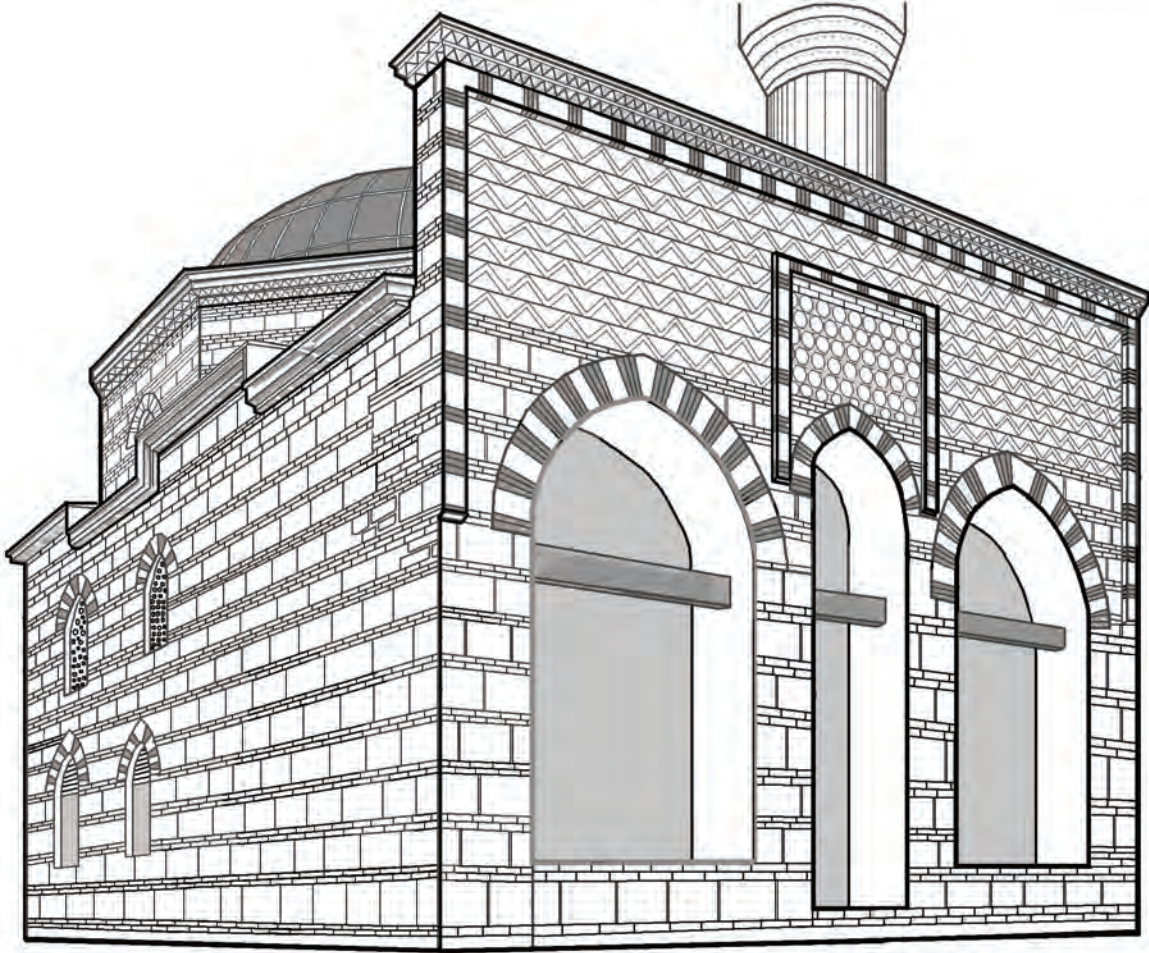
Mahmut Çelebi Cami revak duvarı - kemer detayı (Ö.ÇUHADAR - 2010)

Mahmut Çelebi Cami ön cephe

Mahmut Çelebi Cami revak yan cephesi

Bursa Bedrettin Cami perspektifi (Ö.ÇUHADAR - 2010)

BURSA BEDRETTİN (HAFSA SULTAN) CAMİ

Çelebi Sultan Mehmet'in kızı Hafsa Sultan tarafından 1443 (847 H.)¹⁹⁸ tarihinde yaptırılan bu camiyeye, niçin Bedrettin Cami adı verildiği bilinmemekle beraber, bu kişi tarafından tamir ettirildiği düşünülmektedir. Cami, iç ölçüleri 8.85X8.85 m. olan kare planlı tek kubbeli ibadet alanı ve kuzeyde revak alanından oluşmaktadır. Tek minarelidir. İbadet alanını örten kubbe, dıştan sekizgen karnak üzerine, içten silmeli bir korniş ile baklava motifli bir kuşağa oturmaktadır. Caminin dış cephesi iki sıra tuğla, iki sıra taş örgülüdür.

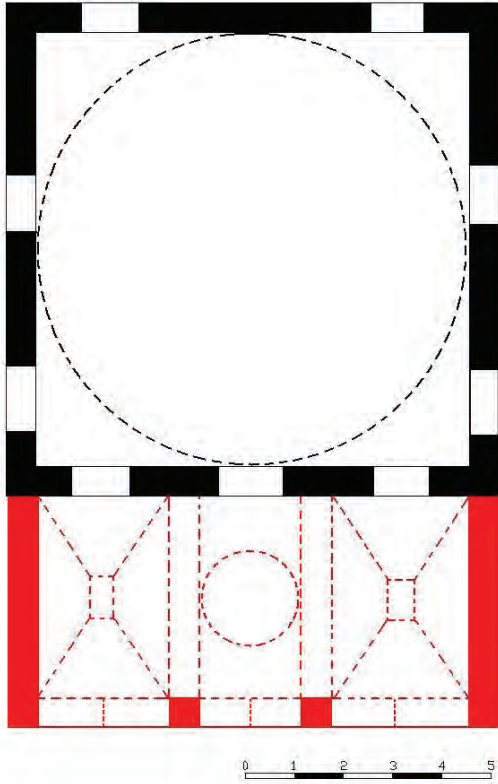
Yüksekçe bir çerçeveye sahip mihrap, sekiz sıra mukarnas ile bezenmiştir. Sekizgen kaideli minarenin silindirik gövdesi tuğladan olup, şerefe altında dört sıra kirpi saçak bulunmaktadır.¹⁹⁹

Revak Konumu ve Düzeni: Revak, cami girişinde (kuzeyinde) son cemaat yeri olarak, doğu ile batı yanları kapalı, ortada iki ayak, simetrik düzenli ve orta bölüm daha dar olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Revak bölümü 10.80m.X4.00m. ölçüsündedir.

Revak ünitesi batı ve doğu kenarlarında 1.00m. kalınlığında yığma duvarlar ve ortada 0.86m.X0.90m. boyutundaki iki ayakla taşınmaktadır. Zemin simetrik olarak her iki tarafa 50cm. yüksekliğinde podyumludur.

198 Albert Gabriel, a.g.e., s.149

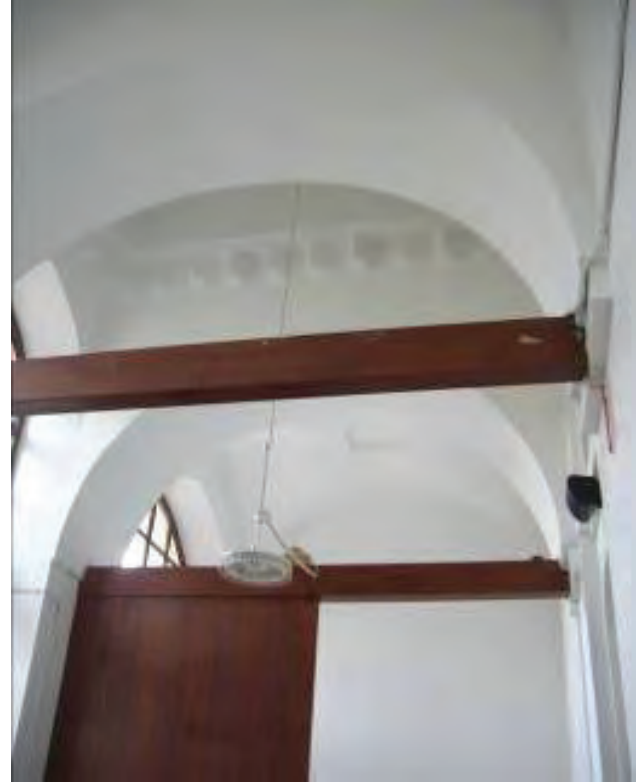
199 Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursalı Merkezi), s.35

Bursa Bedrettin Cami planı
(E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

Açıklıklar, ön orta cephede 1.58m. genişliğinde bir, yanlarda 2.78m. genişliğinde iki sivri kemerle geçilmektedir. Sivri kemerler subasman kotundan 5.19m. yüksekte yer almaktadır. Her kemer arasında subasmandan 3.34m. yüksekte ahşap gergiler bulunmaktadır.

Yan bölümler aynalı tonoz ile orta bölüm yuvarlak tonozla örtülüdür. Aynalı tonoz zeminden 5.67m., yuvarlak tonoz ise 7.62m. yüksektedir.

Bursa Bedrettin Cami kemerler arası ahşap gergiler

Taşıyıcı duvarlar ile payeler iki sıra tuğla, iki sıra kesme taş, sivri kemerler dikey üç sıra tuğla, bir sıra taş, kalkan duvarı ise kemerlerin başlangıç köşelerinden itibaren üç sıra tuğla, bir sıra taş ve aralarda dikey tuğla ile örülüdür. Kalkan duvarı kemer üstlerinde tuğladan zikzak motifle, taş üzerine nokta motifleri ile bezenmiştir. Kalkan duvarı saçak altında pahlı dikine tuğla ve taştan bir çerçeve yer almakta, yanlarda ise bu çerçeve kemer başlangıç köşelerine kadar inmektedir. Aynı dikdörtgen çerçeve ön orta kemerin üzerinde de bulunmakta olup, çerçevenin içi taş, tuğla, üçgen, altıgen, yıldız sıraları ile bezenmiştir. Kalkan duvarı en üstte iki sıra kirpi saçığı ile sonlanmaktadır.

Revak iç duvarında, zeminden 3.56m. yüksekliğinde Bursa kemeri ile içeriye doğru niş yaparak yerleştirilmiş giriş kapısı ve onun her iki tarafında 1.50m.X1.20m. boyutunda birer pencere bulunmaktadır.

Bursa Bedrettin Cami revak orta kemeri

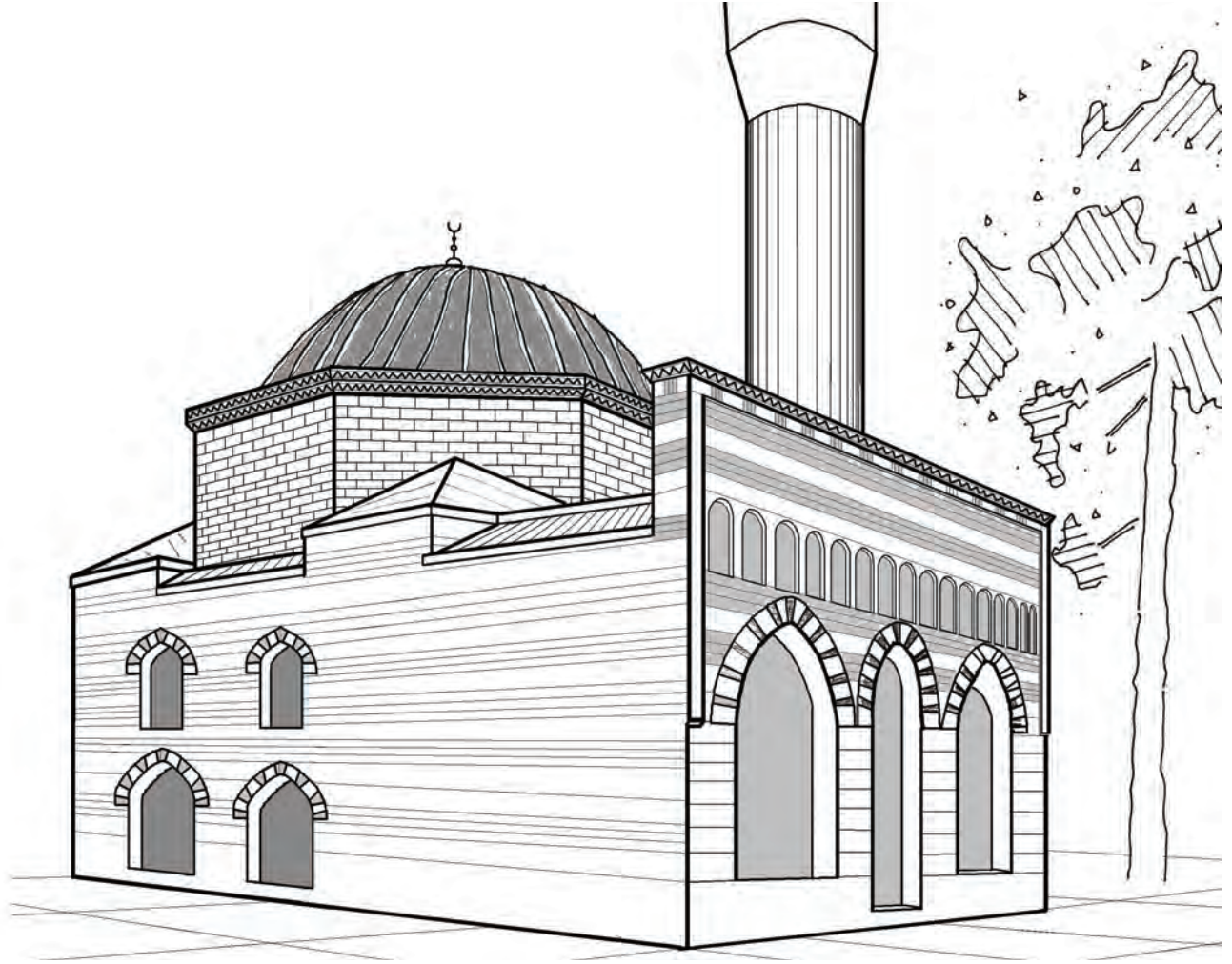
Yapının, taş malzemeli ve yerden 58cm. yüksekte bir subasmanı bulunmaktadır. Mevcut durumda kemer içleri camekânla kapatılmıştır. Camekân alt kottan subasmana oturmaktadır.

Sekizgen kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefeli olan minare, caminin son cemaat yeri revakının gerisinde, harimin kuzeybatı köşesine bitişiktir. Minareye revaktan çıkılmaktadır.

Bedrettin (Hafsa Sultan) Cami revakı, Somuncu Baba, İbni Bezaz, Şeker Hoca, Hoca Alizade, Yiğit Köhne, Zeyniler, Selçuk Hatun, Nalbantoğlu, Veledi Vezir, Şerafettin, Yerkapı Cami revakları gibi yanları kapalı, iki payeli ve orta bölümü daha dar olmak üzere üç bölümlü düzendedir. Ayrıca bu revak Selçuk Hatun Cami revakı ile daha çok benzerlik göstermektedir. Her iki caminin de Sultan Çelebi Mehmet'in kızları Hafsa ve Selçuk Sultanlar tarafından yaptırılmış olmasının, bu benzerlikte etkisi büyüktür. Revak kalkan duvarındaki zikzaklı örgü sistemi, orta kemerin üzerinde bulunan dikdörtgen silme ve silmeyle kemer arasındaki geometrik tuğla düzenlemeler, her iki revak arasındaki ortak noktalardır.

Bursa Bedrettin Cami

Bursa Yiğit Köhne Cami perspektifi (Ö.ÇUHADAR - 2010)

BURSA YİĞİT KÖHNE CAMİ

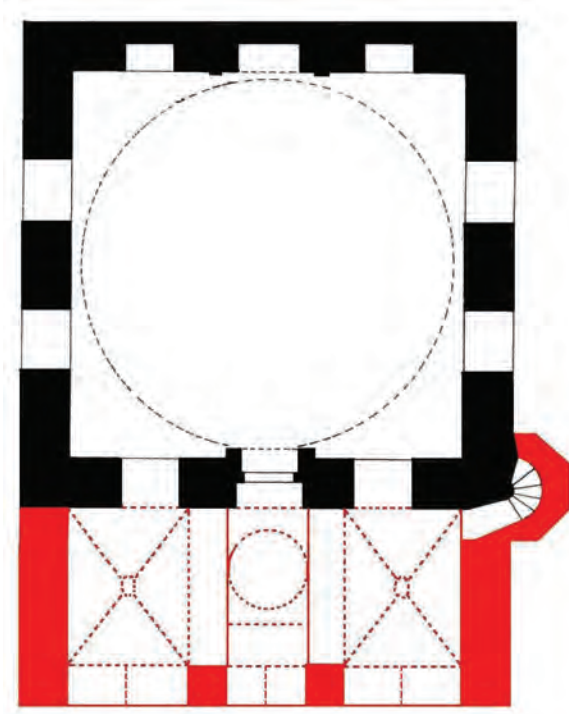
Yiğit oğlu Hacı Ali (öl. 1449) tarafından yaptırılan caminin yapım yılı net olarak bilinmese de, 1449 (853 H.) öncesi olduğu tahmin edilmektedir. Cami yol kotunun zamanla yükselmesinden dolayı çukurda kalmıştır. Yapı, 8.40X8.30 metre ölçüsünde ve dikdörtgen şeklindeki, üzeri tek kubbe ile örtülü bir ibadet alanı ve önündeki son cemaat yerinden oluşmaktadır. Tek minarelidir. İbadet alanı, dıştan oldukça yüksek sekizgen bir kasağa oturan kubbe ile örtülüdür. Cami altı adet alt, altı adet üst ve kasnaktaki üç sivri kemerli pencere ile aydınlanmaktadır. Mihrap sivri kemer içinde altı sıra mukarnasla bezenmiş yağlı boya ile kaplanmıştır.

Cami dış duvarları iki sıra moloz taş, iki sıra tuğla dizisiyle örülmüştür.

Sekizgen bir kaideye oturan minare, silindirik gövdeye tuğla ve mermer üçgenlerle geçmektedir.²⁰⁰ Yiğit Köhne ünvanlı Hacı Ali'nin mezarı mescidin batısındaki hazirededir.

200 Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İl Merkezi), Vakıflar Gn. Müd. Yay., Ankara, 1983, s.236-238

Bursa Yiğit Köhne Cami planı
(E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

Revak Konumu ve Düzeni: Revak cami girişinde (kuzeyinde) son cemaat yeri olarak, doğu ile batı yanları kapalı, ortada kare kesitli iki ayak, simetrik düzenli ve orta alan dar olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Dikdörtgen olan alan 3.40X8.40 metre boyutundadır. İki yan alan orta alandan daha geniştir.

Revak ünitesi batı ve doğu kenarlarında yığma duvarlar ile ortada ise kare kesitli ayaklar sayesinde taşınmaktadır. Zemin her iki yana 15cm. yüksekliğinde podyumludur.

Revak ön cephesinde ortada 1.63m. genişlik bir, yan bölümlerde 2.52m. genişlik iki sivri kemerle, ayaklar ile cami beden duvarı arasında 3.40m. genişlik ise duvar örülerek geçilmiştir. Kemerlerin iç yüzlerinde, mevcut durumda bulunmayan ahşap gergilerin kesilmiş uçları görülmektedir. İç kemerler cami beden duvarına, duvar üzerinde bir niş yaparak oturmaktadır.

Yan bölümler çapraz tonoz ile orta bölümün güney kısmı ise istalâktitli yastığa oturan bir kubbe ile örtülüdür. Çapraz tonozlar zeminden 4.64m., ortadaki küçük kubbe 7.13m. yüksektir.

Bursa Yiğit Köhne Cami giriş kapısı

Zemin malzemesi orijinal olmayıp, mevcut durumda karo mozaik kaplıdır. Taşıyıcı yan duvarlar ile payeler iki sıra tuğla, moloz taş örgülüdür. Kemerler üstte bir sıra tuğla içinde, üç sıra dikey tuğla, bir sıra taş malzemeden yapılmıştır.

Revak kalkan duvarı, (50cm. subasman da dahil olmak üzere) kemer başlangıç köşe hizasına kadar, iki sıra tuğla moloz taş, kemer köşe hizasında saçak kotuna kadar ise, üç sıra tuğla bir sıra taş, aralarda dikey tek tuğla örgülüdür. Saçak altında tek sıra kirpi saçak, onun altında pahlı üç sıra dikey tuğla bir sıra taş şeklinde çerçeve yer almaktadır. Bu çerçeve kenarlarda kemer başlangıç köşelerine kadar devam etmektedir. Kemerlerin üzeri ile bu pahlı çerçeve arasında iki sıra moloztaş, iki sıra tuğladan, sivri kemerli on yedi adet kör mihrapçık bulunmaktadır. Bu niş dizisi, A. Batur'a arkatlı niş cephelyi anımsatmaktadır.²⁰¹

Revak iç duvarı aksında, beş sıra mukarnaslı, ibadet alanına giriş kapısı bulunmaktadır. Kapının her iki yanında, podyumdan 57cm. yüksekte ve 1.24m. genişliğinde sivri kemerli birer pencere konumlanmaktadır.

201 Afife Batur, "Almaşık Duvar", s. 159

Bursa Yiğit Köhne Cami

Mevcut durumda kemer araları demir doğrama ile kaplanmış olup, orta bölüme ahşap revak giriş kapısı yapılmıştır.

Caminin kuzeybatı köşesine bitişik minaresine, son cemaat alanından çıkılmaktadır. Sekizgen kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefeli minarenin kaide ve pabuç yüzeyleri kısmi tamir görmüş, gövde ve yukarı ise yenilenmiştir. Ana kubbenin başlangıcına kadar yükselen kaidenin üç kenarı yapı duvarıyla kaynaşmıştır. Kısa pabuç, yüzeysel Türk üçgenleriyle şekillendirilmiştir. Yapıyla uyumlu bir yüksekliğe

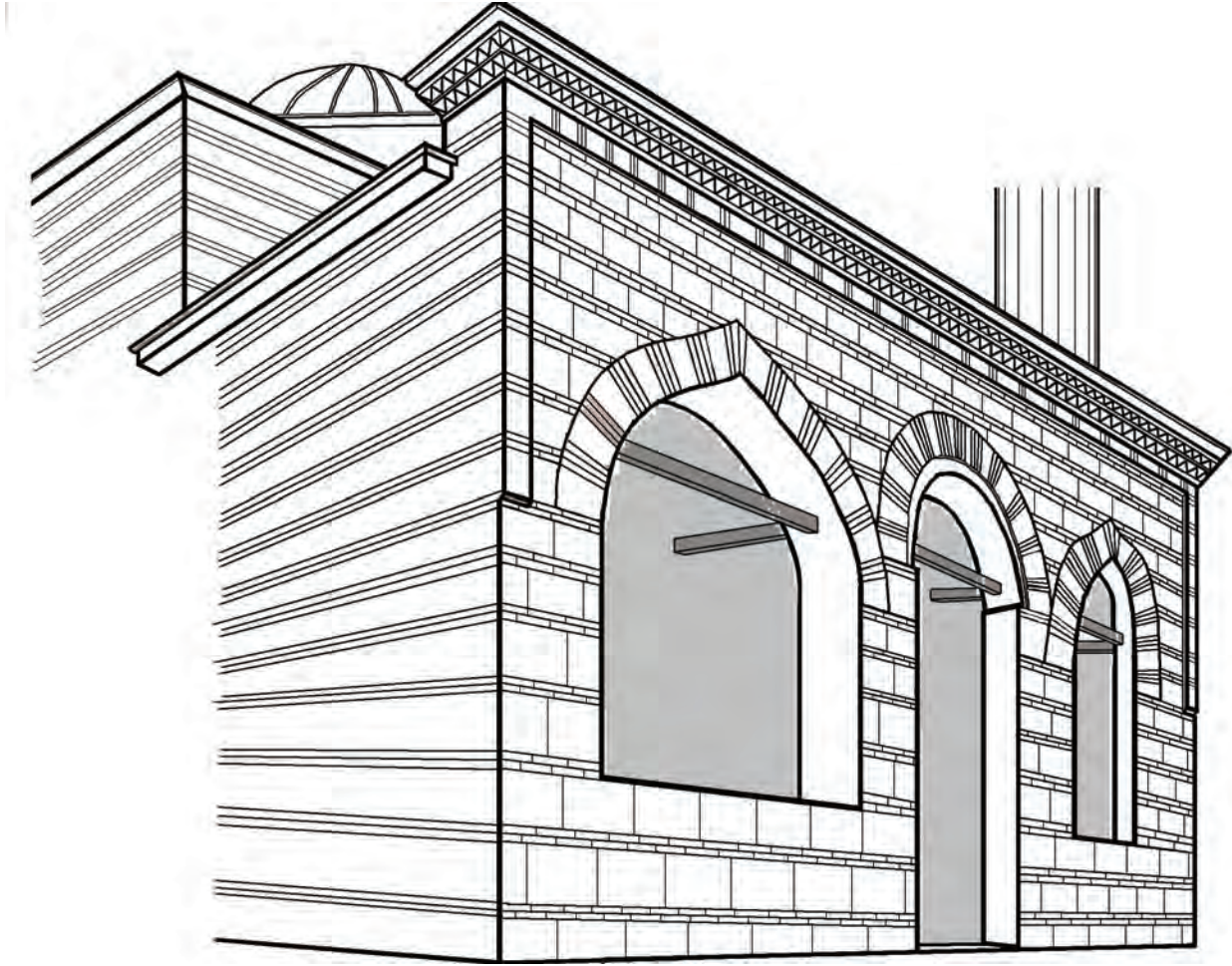
sahip gövdeden sonra gelen şerefenin kornişi, kirpi saçaklıdır. Kaide düzensiz almaşık teknikte yapılmıştır. Pabuç ve yukarı tuğladandır.²⁰²

Yiğit Köhne Cami revakı, Somuncu Baba, İbni Bezaz, Şeker Hoca, Hoca Alizade, Bedrettin (Hafsa Sultan), Zeyniler, Selçuk Hatun, Nalbantoğlu, Veledi Vezir, Şerafettin, Yerkapı Cami revakları gibi yanları kapalı, iki payeli ve orta bölümü daha dar olmak üzere üç bölümlü düzendedir.

202 A.Osman Uysal, *Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi-Bursa'da Erken Osmanlı Dönemi Minareleri*, s.134

Bursa Yiğit Köhne Cami cephesinden detay (Ö.ÇUHADAR - 2010)

Bursa Zeyniler Cami perspektifi (Ö.ÇUHADAR - 2010)

BURSA ZEYNİLER (HACI HALİFE) CAMİ

Cami, Abdullatif-i Kudsi Efendi* adına, Hoca Ramazan tarafından 1449 tarihinde yaptırılmıştır. Yapı, batıda bulunan zaviyesi, medresesi ve güneybatıdaki Abdullatif-i Kutsi'nin türbesiyle bir külliye yapısıdır. Ancak bugün zaviye ile medresenin yerinde evler yer almaktadır. Yapı, Kazazasker Muallimzade Ahmet Efendi tarafından, 1568 yılında camiye dönüştürmüştür.²⁰³

Zeyniler Cami, 9.18X9.18 metre kare planlı, sekizgen kasnak üzerine oturan tek kubbe ve kuzeyde son cemaat yerinden oluşmaktadır. Cami kubbe inşasının tekniği açısından benzerlerine göre farklılık göstermektedir.

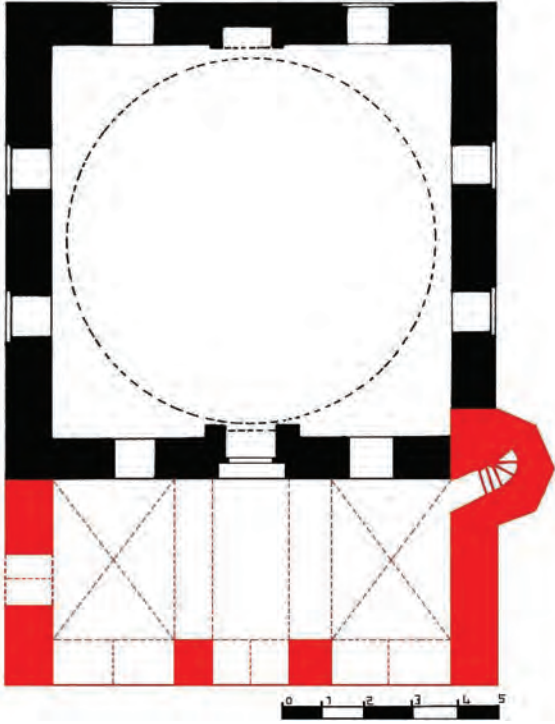
²⁰³ Raif Kaplanoglu, a.g.e., s.308

Genelde benzer camilerde kubbe baklavali veya prizmatik bir kuşağa otururken, bu camide kasnak yükseltilerek kürevi köşeliklere oturtulmuştur. Bu geçişlerin ileriki yıllarda onarım sırasında yapıldığı tahmin edilmektedir. Sekizgen kubbe kasnağı bir sıra taş ve iki sıra tuğla örgülüdür. Kubbe dıştan kurşun taklidi betonarme ile kaplanmıştır.

Camiyi toplam on yedi pencere aydınlatmaktadır. Oldukça sade bir mihrabı olan caminin iki yanında, mermer mumluk sekileri bulunmaktadır. Minber 1957 yılında tekrar yapılmıştır. Caminin sekizgen kaideli, silindirik tuğla gövdeli ve mermer korkuluklu minaresi, dönemine uygun olarak yenilenmiştir.²⁰⁴

²⁰⁴ Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İl Merkezi), Vakıflar Gn. Müd. Yay., Ankara, 1983, s. 239- 241

* Abdullatif-i Kutsi, Kudüslü olduğundan Kutsi lakabıyla anılmaktadır. Zeyneddini Hafî'den Zeyniye tarikini almış, Bursa'da yerleşince öğrendiklerini etrafına aktarmıştır. 1452 (856 H.) ölmüştür.

Bursa Zeyniler Cami planı
(E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

Revak Konumu ve Düzeni: Revak caminin kuzey cephesinde son cemaat yeri olarak kullanılmaktadır. Yanları duvar ile kapalı revak, simetrik düzende, iki payeli ve orta daha dar olmak üzere üç bölümlüdür. Revak içte içe 9.15m.X3.78m. boyutundadır.

Zemin her iki yana podyumludur. Cami yol kotunun üstünde kaldığından, revak alanına yol kotundan beş basamakla çıkılmaktadır.

Revak içinde, orta bölümde üç geniş basamak bulunmaktadır. Buradan her iki yana bir basamakla çıkılan 20cm. yüksekliğinde podyum yapılmıştır. İki podyum arası mesafe 1.75m. dir. Revak, kenarlarda 92cm. kalınlığında duvarlar ve ortada 0.90m.X1.00m ölçüsündeki iki yığma ayak ile taşınmaktadır.

Revak ön cephesinde yanlarda 2.82m. açıklık iki sivri, ortada 1.75m. açıklık iç içe yuvarlak, revak ile cami arasında 3.78m. açıklık ise iki sivri kemerle geçilmektedir. Her kemer arasında, kemer bitiş hizasındaki payeler üzerinde yer alan, 8cm. lik taş dişlere oturan ahşap gergiler bulunmaktadır. Podyumdan 3.16m. yüksekte

ahşap gergi, 4.75m.yüksekte ise sivri kemer üst noktası bulunmaktadır.

Yanlar beşik, orta bölüm yuvarlak tonozla örtülmüştür. Yan tonozlar 5.10m., orta tonoz 5.52m. yükseklikte yer almaktadır.

Mermerle kaplı zemin alanına ahşap bir platform yerleştirilmiştir. Geleneksel revaklı Bursa Camileri'nde bulunan kalkan duvarı bu camide de mevcuttur. Taşıyıcı duvar, payeler ve kalkan duvar iki sıra tuğla, bir sıra taş, aralarda dikey tuğla olmak üzere, almalı düzende örülmüştür. Sivri kemerler üç sıra dikey tuğla, bir sıra taş şeklinde yapılmıştır.

Kalkan duvarında, benzer camilerde olduğu gibi iki sıra kirpi saçak, onun altında dikey üç sıra tuğla, bir sıra taş örgü ve kenarlarda başlangıç hizasına kadar devam eden pah bulunmaktadır. 90cm. yüksekliğinde olan subasman ise taş malzemelidir.

Revak doğu yan cephesinde 10cm. içeri niş yapacak şekilde, zeminden 2.14m. yükseklikte bir pencere yer almaktadır. Sivri kemer içinde bulunan bu pencere,

Bursa Zeyniler Cami

BURSA CAMİLERİNDE REVAK

1.53m. yüksekliğinde ve demir ızgaralıdır. Kemer tuğla, kemer aynası ise taşla kaplanmıştır.

Revak iç bölümü cami duvarında, 35cm. içeriye niş yapacak şekilde, 4.05m. yüksekliğinde ikili sivri kemer içinde, 2.00m. yüksekliğinde, Bursa kemerli, mermer söveli ve ahşap kanatlı ana giriş kapısı bulunmaktadır. Kapının her iki yanında podyumdan 60cm. yüksekte, birer sivri kemer içinde ve mermer dikdörtgen söveli, demir ızgaralı, 0.95m./1.50 ölçüsünde iç pencereler yer almaktadır. Her iki pencere de yan duvarlardan 1.63m. uzaklıktadır. İç kemerler cami duvarında ikili dış yaparak oturmaktadır.

Günümüzde son cemaat yerinin önü alüminyum doğrama ile rüzgârlık şeklinde kapatılmıştır

Caminin kuzeybatı köşesindeki, kaidesi yapıya bitişik nizamda olan minareye, son cemaat yerinden çıkılmaktadır. Sekizgen kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefelidir. Minare 1745 ve 1761 de ufak tefek tamiratlar geçirmiştir. Pabuçtan yukarısı özgün değildir. Dört kenarı yapı duvarıyla kaynaşmış vaziyetteki sekizgen prizma kaide, caminin saçak korniş seviyesinde sonlanmaktadır. Kaide yapının pencere seviyesine kadar taş malzemelidir. Sonra almaşık teknik uygulanmıştır. Kaideye kadar cephenin duvar tekniği aynen devam etmekte olup, kaidenin yukarısı tuğladandır.²⁰⁵

Revak, Somuncu Baba, İbni Bezaz, Şeker Hoca, Hoca Alizade cami revakları gibi yanları kapalı, iki payeli ve orta bölümü daha dar olmak üzere üç bölümlü düzendedir.

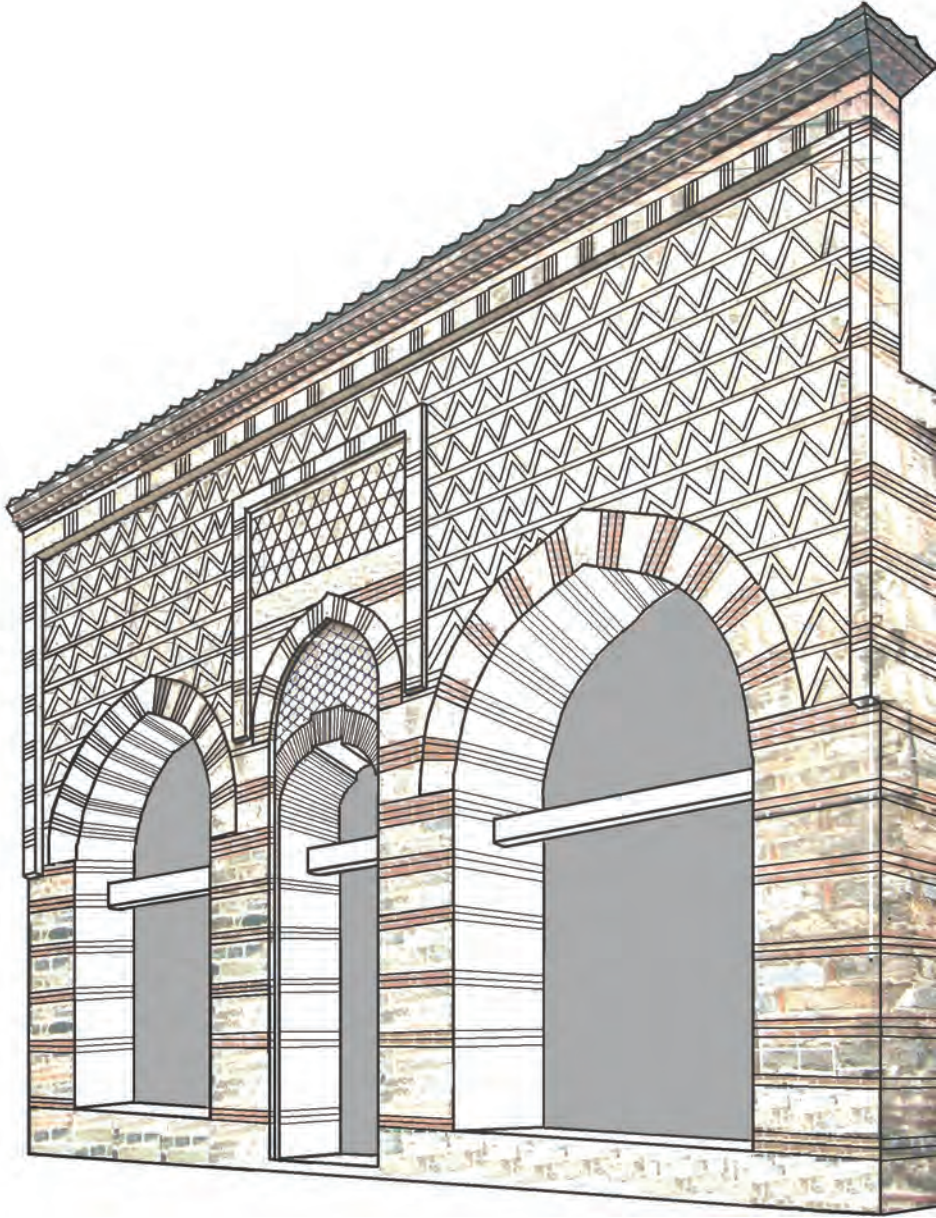

Bursa Zeyniler Cami arka cephesi

Bursa Zeyniler Cami son cemaat yeri

205 A. Osman Uysal, a.g.e.,s.132-133

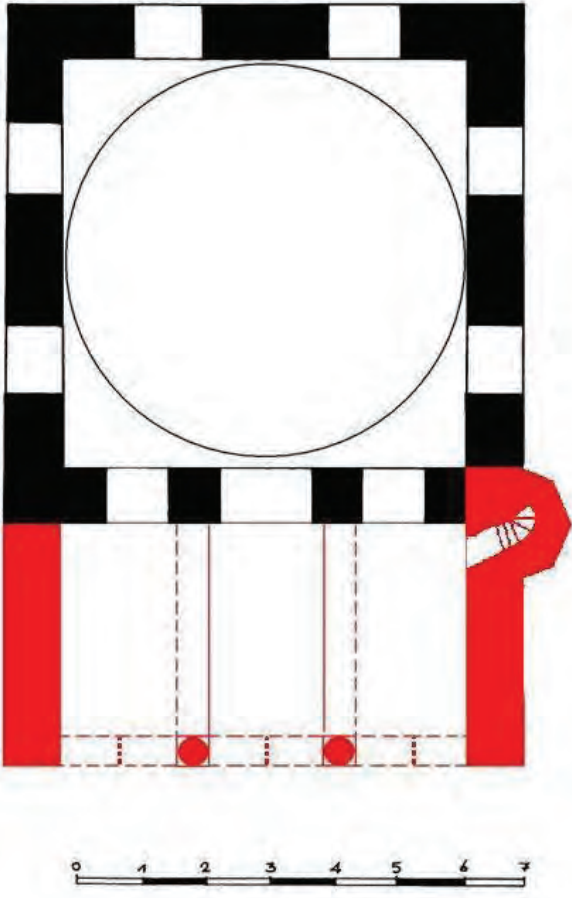
Bursa Selçuk Hatun Cami perspektifi (Ö.ÇUHADAR - 2010)

BURSA SELÇUK HATUN MESCİDİ

1450 tarihinde yaptırılan cami, Bedrettin (Hafsa Sultan) Cami ile benzerlik göstermektedir. Her ikisi de Sultan Çelebi Mehmed'in kızları olan, Hafsa ve Selçuk Sultanlar tarafından yaptırılan bu camilerdeki benzerlikler doğal karşılanmaktadır. Cami iç ölçüleri

8.80m.X8.80m. kare şeklinde tek kubbeli ibadet alanı ve kuzeydeki revak bölümünden oluşmaktadır. Tek minarelidir. İbadet alanını örten kubbe, dıştan sekizgen kasnak üzerinde oturmakta, üzeri kurşunla kaplı ve içeride baklavalı bir kuşakla çevrilmiştir.

Yapı, 95cm. kalınlığındaki iki sıra tuğla, bir sıra moloz taş örülü duvarlara sahiptir. Tuğladan inşa edilmiş

Bursa Selçuk Hatun Cami planı
(E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

silindirik gövdeli minare, sekizgen bir kaide üzerine oturmaktadır.

Revak Konumu ve Düzeni: Revak caminin kuzeyinde, her iki yanda duvar ve ortada iki payeyle taşınan, simetrik düzenli ve ortadaki bölüm daha dar olmak üzere üç bölümlüdür. Son cemaat yeri olarak kullanılan revak alanı, 3.10m.X8.80m. ölçüsündedir.

Zemin her iki tarafa podyumludur. Revak 1m. kalınlığında yan duvarlar ve ortada 1.13mX0.90m. boyutunda iki paye ile taşınmaktadır. Ön cephe, ortada 1.50m. açıklık bir, yanlarda 2.80m. açıklık iki ve payeler ile cami duvarı arası 3.10m. açıklık iki sivri kemerle geçilmektedir. İç kemer yüksekliği 4.83m. olup, her kemer arasında yerden 3.11m. yüksekliğinde ahşap gergiler bulunmaktadır.

Selçuk Hatun Cami ahşap gergileri

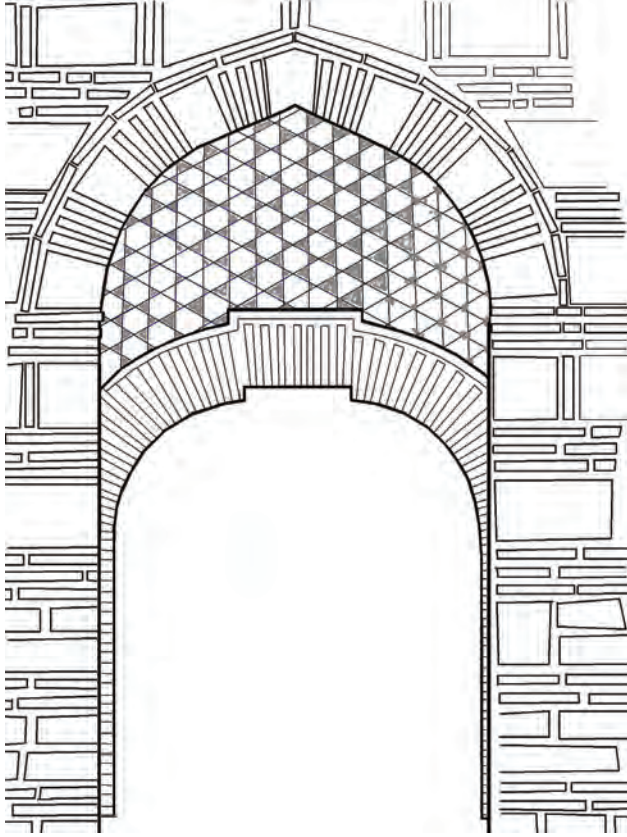
Kaynaklar revak örtüsünü yan bölümleri düz tavan, ortadaki bölümü yarım daire kesitli tonoz şeklinde vermişlerdir.²⁰⁶ Mevcut durumda ortadaki bölüm örtüsü aynı olup, her iki yan bölüm tonoz ile örtülüdür. Podyum zemini taşla kaplanmıştır.

Taşıyıcı duvar ve ayaklar iki sıra tuğla, moloz taş, sivri kemerler üç sıra dikey tuğla, bir sıra taş örülüdür. Kalkan duvarı kemer üstlerinde tıpkı Hafsa Sultan Cami'nde olduğu gibi tuğladan on sıra zikzak motif ve taş üzerine nokta motifleri ile bezenmiştir.

Kalkan duvarı zeminden 8.32m. yüksekte iki sıra kirpi saçakla sonlanmaktadır. Kirpi saçak altında bulunan ve tüm cephe boyunca devam eden pahlı, dikine tuğla ve taştan çerçeve, yanlarda kemer başlangıç köşelerine kadar inmektedir. İç taş, tuğla, üçgen, altıgen, yıldız sıraları ile bezeli olan bu dikdörtgen çerçeve, ön orta kemer üzerinde de bulunmaktadır. Ortadaki dar sivri kemer altına ise bir Bursa kemeri yerleştirilmiştir. Bu iki kemer arasında kalan alan, altıgen taş ve lacivert üçgen çiniler ile bezenmiştir.

²⁰⁶ Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursaİl Merkezi), s.160

Bursa Selçuk Hatun Cami revak cephesi giriş kemer detayı (Ö.ÇUHADAR - 2010)

Mevcut durumda kemerler arası, demir doğrama ve camekânla kaplanmıştır. Yol kotundan 40cm. yüksekliğindeki su basman ile doğrama alt kotu arası, 70cm.yüksekliğinde taş kaplı ve üzeri boyalıdır. Taş kaplamadan sivri kemer yüksekliği ise 4.20m. dir.

Minare yapının kuzeybatı köşesine bitişik konumdadır. Minareye son cemaat yerinden çıkılmaktadır. Sekizgen kaideli, kısa silindirik gövdeli ve tek şerefeli olan minarenin pabuçtan yukarısı özgün değildir. Kaidede almaşık teknik uygulanırken, pabuç ve yukarısında tuğla kullanılmıştır²⁰⁷

Selçuk Hatun cami revakı, Somuncu Baba, İbni Bezaz, Şeker Hoca, Hoca Alizade, Bedrettin (Hafsa Sultan), Zeyniler, Yiğit Köhne, Nalbantoğlu, Veledi Vezir, Şerafettin, Yerkapı Cami revakları gibi yanları kapalı, iki payeli ve orta bölümü daha dar olmak üzere üç bölümlü düzendedir. Ayrıca bu revak Hafsa Sultan Cami revakı ile benzerlik göstermektedir. Çünkü yukarıda da belirtildiği

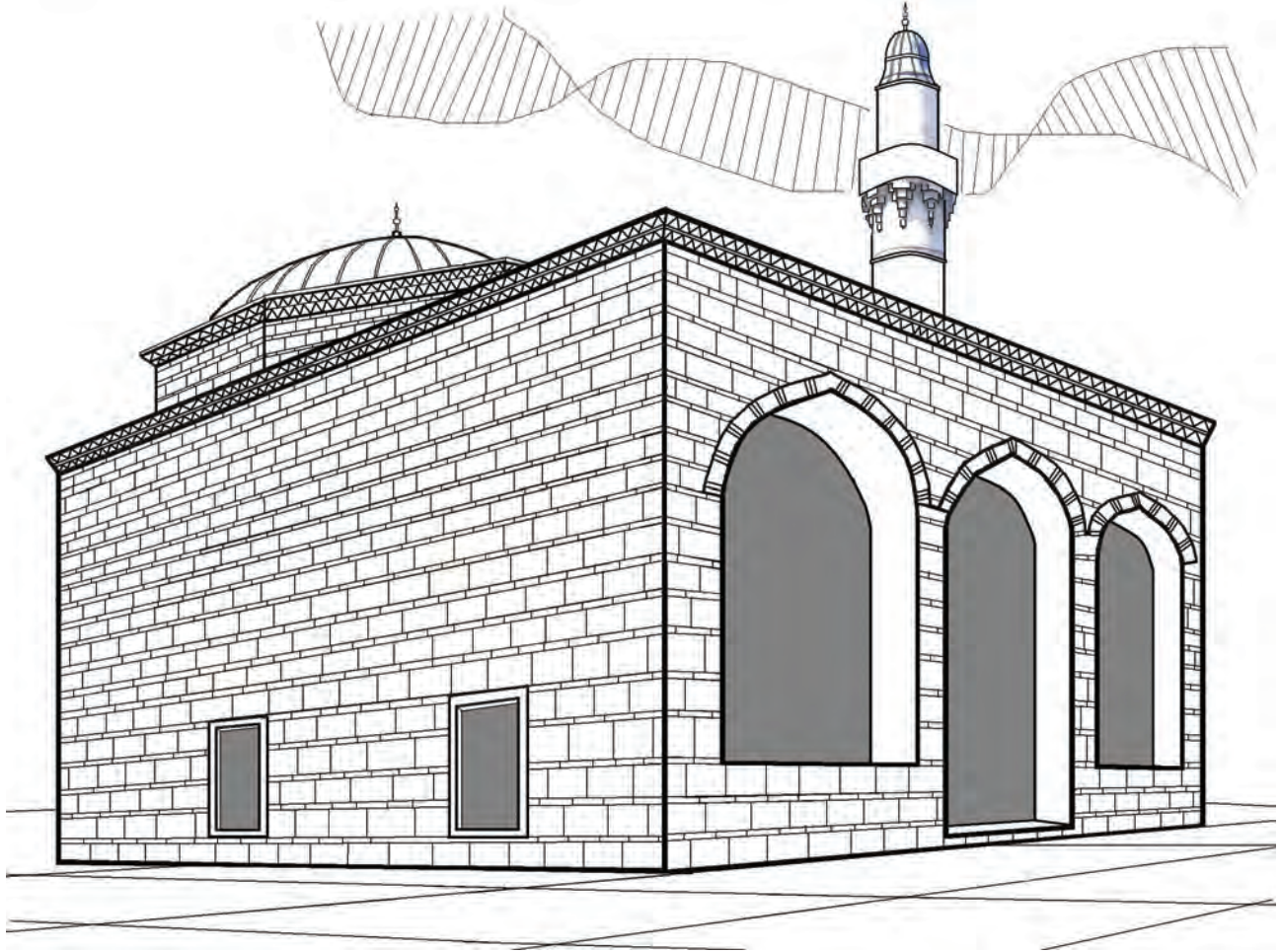
Bursa Selçuk Hatun Cami sonradan kapatılmış revak bölümü

üzere her iki cami de Sultan Çelebi Mehmet'in kızları Hafsa ile Selçuk Sultanlar tarafından yaptırılmıştır. Bu nedenle, revak kalkan duvarındaki zikzaklı örgü sistemi, orta kemerin üzerindeki dikdörtgen silme ve silmeyle kemer arasındaki geometrik tuğla düzenlemeler, her iki cami revakı arasındaki benzer noktalaradır.

Bursa Selçuk Hatun Cami yan cephesi

207 A.Osman Uysal, a.g.e., s.133-134

Bursa Abdal Mehmet Cami perspektifi (Ö.ÇUHADAR - 2010)

BURSA ABDAL MEHMET CAMİ

A. Gabriel camiyi Arapça kitabesine gönderme yaparak, II. Murat'a mal etse de, bazı kaynaklarca Başçı İbrahim tarafından yaptırıldığı iddia edilmektedir. Cami ismini, türbesinde yatan II. Murat döneminin ünlü mutasavvıfı olan Abdal Mehmet'ten almaktadır.²⁰⁸ Yine bazı kaynaklarca da, caminin II. Murat dönemi sofilerinden Abdal Mehmet tarafından yaptırıldığı ifade edilmektedir.²⁰⁹ Bir başka görüşte yapının XV. yüzyılın ikinci çeyreğinde tek kubbeli olarak yapıldığını, aynı yüzyılın ikinci yarısında da, kubbeli ikinci bir bölüm

eklenerek genişletilmiş olabileceği yönündedir.²¹⁰

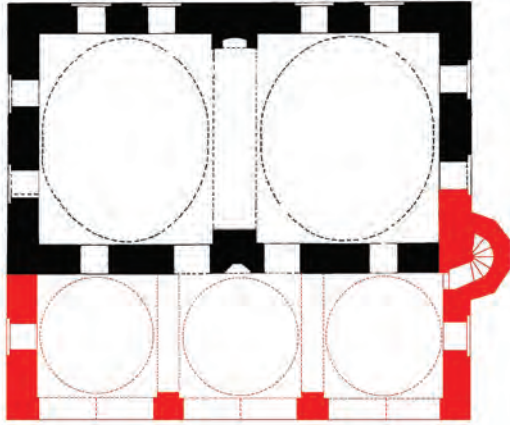
Cami, iç ölçüleri 8.19X15.34 metre olan ibadet alanı ile kuzeyinde konumlanan son cemaat yerinden meydana gelmektedir. İbadet ana mekânı, doğu- batı yönünde dikdörtgen planlı bir kirişle ikiye ayrılarak genişletilmiş ve yan yana eş değerde iki kubbeyle örtülerek oluşturulmuştur Yapı tek minarelidir. Yanında 1450 tarihli bir türbe vardır.

İki bölümden oluşan ana mekân, birbirine ortada sivri kemerle bağlanmaktadır. Kemerle geçişin sağlandığı bu iki bölüm, ölçüleri bakımından kare olamadığı için kubbeleri de yuvarlak olamayıp, oval yapılmıştır. Oval kubbeler duvar ve tromp bingilere oturmaktadır.

208 Albert Gabriel, a.g.e., s.146-147

209 Özer Erenç, a.g.e. s. 62

210 A.Osman UYSAL, a.g.e.s.132

Bursa Abdal Mehmet Cami planı
(E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

Mihrap ortadaki büyük sivri kemerin, güneydeki ayağında tasarlanmıştır. Mihrap küçük ve dar çerçeveli bir alan içinde, beş dilimli iki mukarnas arasında yer almaktadır. Mihrap çerçevesinde geometrik kalem işlerine rastlanılmaktadır. Basık ahşap bir minberi vardır.

Duvarlar, kubbe kasnakları, iki sıra tuğla, bir sıra kesme taş, araları tek dikey tuğla şeklinde örgülüdür.²¹¹ Cephedeki dikdörtgen şekilli alt sıra pencereler, sivri kemerli birer çökertme içine alınmıştır. Üst sıra pencereler de sivri kemerlidir. Kübik gövde, iki sıralık bir kirpi saçakla son bulmaktadır. Fazla yüksek olmayan, sekizgen bir kasnak, gövdenin üzerini örten kubbeyi kısmen gizlemektedir.²¹²

Son cemaat yerinin gerisinde, yapıya kuzeybatı köşesinden bitişik minare, sekizgen kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefelidir. Yapı, az tadilat görmüş olup, orijinalliğini korumaktadır.

Revak Konumu ve Düzeni: Revak, caminin kuzey cephesinde son cemaat yeri olarak, iki yanı duvarla kapalı, simetrik düzende, ortada iki ayak ve üç bölümden oluşmaktadır. Revakın boyutları 15.50m.X5.60m. dir.

Camide diğer camilerden farklı olarak podyum bulunmamaktadır. Sonradan bir basamaklık ahşap bir platform yapılmıştır. Orta ayaklar arası mesafe 4.27m.

Bursa Abdal Mehmet Cami kemer duvar sütun ilişkisi

ayaklar ile yan taşıyıcı duvarlar arası mesafe 4.17m., ayaklar ile cami duvarı arası 4.80m. uzaklığındadır. Ortadaki ayaklar ters T şeklinde 125X0.70m. ölçüsündedir. Yan duvarlar yığma payelere doğru her iki kenardan niş yapmıştır.

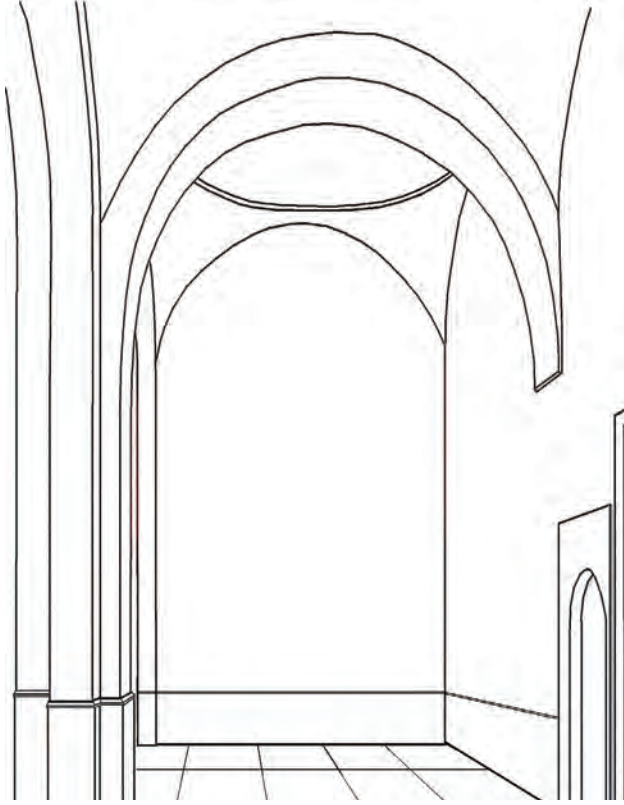
Duvarlar ile taşıyıcı ayaklar arasında revak ön cephe de üç, ayaklar ile cami duvarı arasında iki adet sivri kemer bulunmaktadır. Kemerler zeminden 6.05m. yüksekte yer almaktadır. Mevcut durumda kemerlerin hiç birinde gergi elemanı bulunmamaktadır.

Revak bölümü pandantifler üzerinde yer alan ve dışarıdan üzeri kurşunla kaplı üç adet kubbe ile örtülüdür. Kubbe zemin kotundan 8.80m. yüksekte yer almaktadır.

Taşıyıcı ayaklar, yan duvarlar ve ön cephe iki sıra tuğla, bir sıra taş, aralarında dikey tuğla ile örülüdür. Kemerler üç sıra dikey tuğla, bir sıra taş malzemeden yapılmıştır. Dış duvar dışa çıkıntılı bir çerçeve ve iki sıralı kirpi saçak ile sonlanmaktadır. Revak saçak kotu zeminden 7.64m. seviyesindedir.

211 Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursalı Merkezi),s. 1-3

212 Ertan Daş, *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri*, İstanbul, 2007,S 75-76

Bursa Abdal Mehmet Cami revak iç detay çizimi
(Ö.ÇUHADAR - 2010)

Zemin kaplama malzemesi olarak taş kullanılmıştır. Payeler 1.15cm. yüksekliğinde taş kaideler üzerinde oturmaktadır. Cami revak alanına yoldan on basamakla girilmektedir. Almaşık revak duvarı, kalkan duvar şeklinde yapılmamıştır.

Bursa Abdal Mehmet Cami sonradan kapatılmış revakı

Son cemaat yeri, diğer camilerden farklı olarak ana mekâna tek kapı ile değil, iki kapı ile bağlanmaktadır. Böylelikle diğer camilerde, revak aksında, cami duvarında ibadet alanına giriş kapısı bulunurken, Abdal Mehmet Cami revakında, diğer camilerden farklı olarak son cemaat yeri mihrabı bulunmaktadır. İki kapının ortasında yer alan mukarnas bezemeli mihrap, altıgenin yarısı şeklinde 1.03m. eninde ve 2.56m. yüksekliğindedir. Kapının diğer iki tarafında, sivri kemer içinde yer alan, yerden 45cm. yüksekliğinde konumlanan ve 1.60m./1.20m. ölçüsünde birer pencere yer almaktadır. İbadet alanına giriş kapıları 1.35m. genişliğinde 2.20m. yüksekliğindedir. İbadet alanına giriş cephesinde (revak iç duvarında) kapılardan yan duvarlara doğru, 1.20m. eninde iki adet pencere yer almaktadır. Yan duvarlarda da sivri kemer içinde, içeriye doğru niş yapmış, dikdörtgen ahşap söveli, önü demir parmaklı birer pencere bulunmaktadır. Her iki pencerenin de dış cephe kemer aynası farklı malzemedendir. Doğu duvarında kemer aynasında bir sıra tuğla, bir sıra taş örgüsü bulunurken, batı duvarı kemer aynası moloz taş malzeme ile örülmüştür.

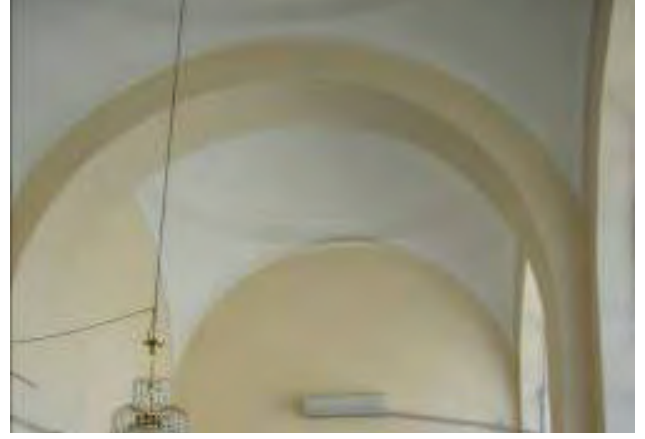
Mevcut durumda revak kemerleri arası demir doğrama cemeânla kaplanmıştır. İç kısımları da yerden 90cm.e kadar mermer kaplanmış, üzeri boyanmıştır.

Silindirik tuğla gövdeli minare, camiye bitişik olarak batı yönünde yer almakta ve revak alanından üç basamakla (60cm.) çıkılmaktadır. 1855 depreminden sonra, gövdeden itibaren onarım gördüğü düşünülmektedir. Kaidenin üç kenarı cami duvarıyla kaynaşmıştır. Yapının cephesini biraz geçen kaidenin, üst kenarlarındaki dışa taşkın kirpi saçaklı korniş ile kaidenin almaşık duvar tekniği, yapı cephesindeki düzeni yansıtır. Tuğlalı silindirik gövde üzerinde yer alan külah, barok karakterli geç dönem işidir. Külah ve şerefe korkuluğu betonarmedir.²¹³

Abdal Mehmet Cami revakı, Somuncu Baba, İbni Bezaz, Şeker Hoca, Hoca Alizade, Bedrettin (Hafsa Sultan), Zeyniler, Yiğit Köhne, Nalbantoğlu, Veledi Vezir, Şerafettin, Yerkapı Cami revakları gibi yanları kapalı, iki payeli ve üç bölümlü düzendedir. Ancak bu revaklardan farklı olarak, taşıyıcı ayaklar arası mesafeler eşittir. Yani, diğer revaklarda olan ortadaki bölümün diğerlerine göre daha dar yapılması anlayışına, bu revakta rastlanılmamaktadır. Yine üç bölümlü revaklardan,

213 A.Osman Uysal, s.132

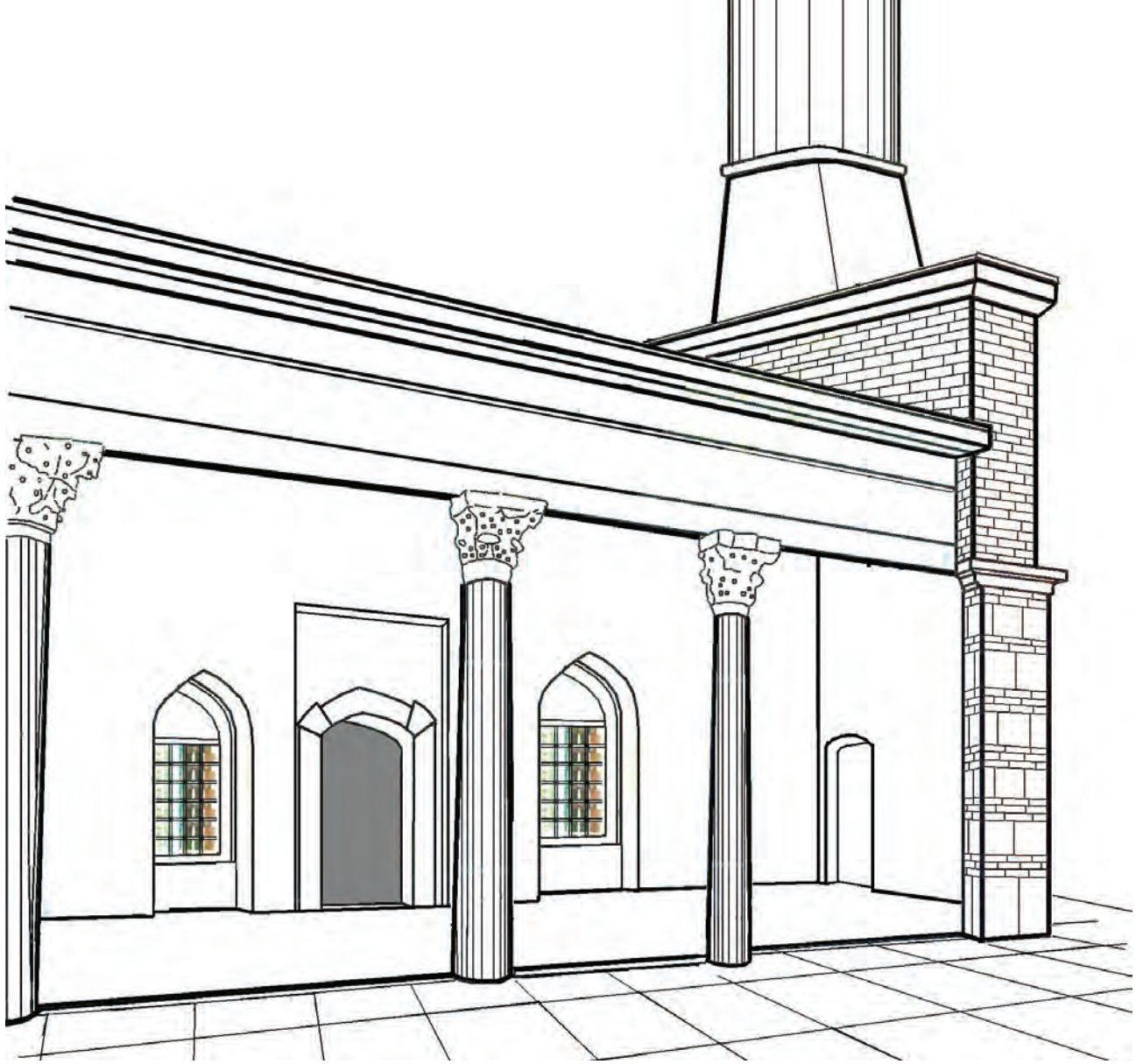
örtü sistemi açısından da farklılık göstermektedir. Abdal Mehmet Cami revakı sadece kubbe ile örtü iken, diğerlerinde sadece tonoz ve/ya ortada kubbe, yanlarda tonoz görülmektedir.

Bursa Abdal Mehmet Cami sonradan kapatılmış revakı

Bursa Abdal Mehmet Cami arka cephesi

Bursa Umur Bey Cami perspektifi (Ö.ÇUHADAR - 2010)

BURSA O(U)MUR BEY CAMİ

Timurtaş Paşa'nın oğlu Umur veya Omur Bey (öl. 1460)²¹⁴ tarafından yaptırılan cami büyük bir bahçe içinde yer almaktadır. Aralarında 2.20m. açıklık bulunan 8.10X8.10 m kare alanlı bölüm ile kaynaklarca Umur Bey'in sağlığında ilave edildiği belirtilen, doğudaki 6.34X6.60 m boyutundaki ikinci bir bölüm²¹⁵ ve kuzeyde yer alan son cemaat yerinden

214 Özer Ergenç, a.g.e., s.65

215 E.H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisi III.C*, s.342

oluşmaktadır. Tek minarelidir.

Harim kısmının aslında kubbeye örtülü olduğu ve muhtemelen 1855 depreminden sonra yapılan, 1858 onarımında kırma çatılı hale getirildiği sanılmaktadır.²¹⁶

Camiye basık kemerli bir kapıdan girilmektedir. Kapının her iki yanında birer pencere bulunmaktadır.

216 A.Osman Uysal, a.g.e.s.131

Bursa Umur Bey Cami avlusu

Yapıda, bu pencereler dışında, güney ve batı cephelerinde bulunan sivri kemerli sekiz adet pencere daha yer almaktadır. Güney duvarında iki kalın sütunçeli ve beş sıra istalâktitli mihrap konumlanmaktadır.

İbadet alanının yanındaki bölüm eğitime ayrılmıştır.

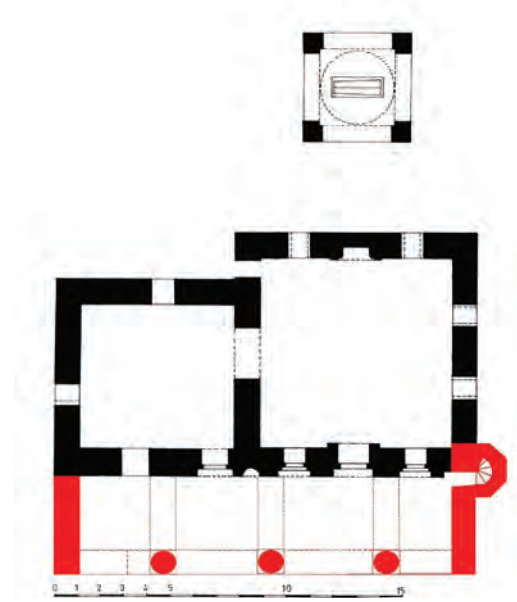
Dış duvarlar üç sıra tuğla, bir sıra kesme taş ve aralarında tek dikey tuğla örgülüdür. Minare caminin batısında konumlanmaktadır. Sekizgen bir kaide üzerine oturan minare, tuğla silindirik gövdeli ve şerefe altı sıra kirpi saçaklı diziyeye sahiptir.²¹⁷

Caminin güneyinde O(U)mur Bey'in türbesi bulunmaktadır. Cami ve türbe, içinde birçok mezarın bulunduğu, ağaçlı taş bir avlu içinde konumlanmaktadır.

Revak Konumu ve Düzeni: Revak, caminin kuzey cephesinde son cemaat yeri olarak, doğu ve batı yanları duvarla kapalı, dört sütunlu ve beş bölümlüdür. Diğer camilerden farklı olarak revak simetrik düzende değildir.

Zeminde podyum bulunmamaktadır. Zemin mevcut durumda ahşap ile kaplıdır. Revak yanlarda kapalı duvarlar ve dört mermer sütun tarafından taşınmaktadır. Çapları 1.30m. yi bulan sütunlar arası mesafeler, diğer camilerde olduğu gibi eşit değil, farklıdır. Ölçüler doğudan batıya doğru 2.07m., 2.78m., 3.20m., 3.23m. şeklinde farklılık göstermektedir. Ancak yaklaşık 3.20m. boyutundaki üç bölüm, ibadet alanının aksında ve kendi içinde simetrik bir düzen içindedir. Doğudaki iki bölüm ise eskiden eğitim amaçlı kullanılan odanın önünde yer almaktadır.

217 Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İl Merkezi), s. 145- 148

Bursa Umur Bey Cami planı
(E.H. AYVERDİ'den işlenerek)

Mevcut durumunda revakta kemer bulunmamaktadır. Orijinalinde bulunduğu tahmin edilen bu kemerlerin, 1855 yılındaki depremden dolayı yıkıldığı tahmin edilmektedir. Sadece, doğu yönünden sayıldığında üçüncü ayak ile cami duvarı arasında ahşap gergi bulunmaktadır.

Kaynaklar revak bölümü orijinal örtüsünü tonoz olarak belirtse de, günümüzde düz ahşap tavanlıdır.²¹⁸ Revak bölümü ahşap çatı ile kaplanmıştır.

Revak taşıyıcı sütunu

218 Albert Gabriel, a.g.e., s.143-144

Taşıyıcı duvar, üç sıra tuğla bir sıra taş aralarda dikey bir sıra tuğla olarak almaşık örgü düzeninde ve sütunlar mermerden yapılmıştır. Sütun başlıklarında korint üslubu Bizans devşirme malzeme tercih edilmiştir. Sütun başlıklarının bitiş hizasından, yan duvarlarda tuğladan yukarıya doğru taşma yapacak şekilde, korniş üzerinde kalkan duvarı yükselmektedir. Kalkan duvarı sadece yanlarda taşıyıcı duvar üzerinde yükselmekte olup, diğer camilerde olduğu gibi tüm revak ön cephesinde devam etmemektedir. Duvar saçak kotunda, üç sıra kirpi saçak ile sonlanmaktadır.

A. Gabriel de orijinal revakın tonozla kaplı olduğunu ve 1855 depreminde yıkıldığını belirtmektedir.

Revak iç alanında, ibadet alanı aksında yer alan giriş kapısının, iki tarafında birer pencere bulunmaktadır. Revak iç duvarında, cami yan alanına geçiş kapısı ile bu bölüme ait bir pencere daha yer almaktadır. Cami giriş kapısı içeriye doğru 40cm genişliğinde bir dış yapılmaktadır. Giriş kapısı kemeri 25cm. kalınlığında, üç parçalı Bursa kemeri formunda, mermer söveli ve 1.8m. yüksekliğinde, 1.64m. enindedir. Üç parçadan oluşan mermer sövenin kemer kısmı, üstte geniş bir kilit taşı ile yanlarda yukarı doğru çıkma yapan yamuk şekilde parçalardan oluşmaktadır. Pencereler cami duvarından içeriye 10cm. dış yapılarak, iç içe üçlü sivri kemer içine yerleştirilmiştir. Yerden 50cm. yukarıda yer alan pencereler, doğudan batıya doğru 100cm., 137cm., 20cm. eninde, 135cm. yüksekliğindedir. Caminin doğusundaki alana giriş kapısı ise cami duvarından 30cm. içte, 1.02/1.60m. boyutlarında mermer dikdörtgen söveden oluşmaktadır. Cami ile doğusunda yer alan bölümün ortak duvarının, revak bölümüne bakan kısmında son cemaat yeri için minber bulunmaktadır. İbadet alanının aksında, revak iç duvarında giriş kapısı yer almaktadır. Kapının iki tarafında, Bursa'nın en eski Türkçe vakfiyesi olan, mermer taşlar üzerine yazılı, sağda yedi, solda altı satırlık kitabe bulunmaktadır.

Mevcut durumda kemerler arası demir doğrama camekânla kapatılmıştır. Günümüzde sütunların revaka bakan yüzleri ve sütun başlıkları tamamen beyaza boyanmıştır.

Son cemaat yerinin gerisinde, harimin kuzeybatı köşesine bitişik konumdaki minare, sekizgen kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefelidir. Minareye revak bölümünden çıkılmaktadır. Kaide üst kısımlarından itibaren onarım görmüş, gövde ise yenilenmiştir. Kaidenin

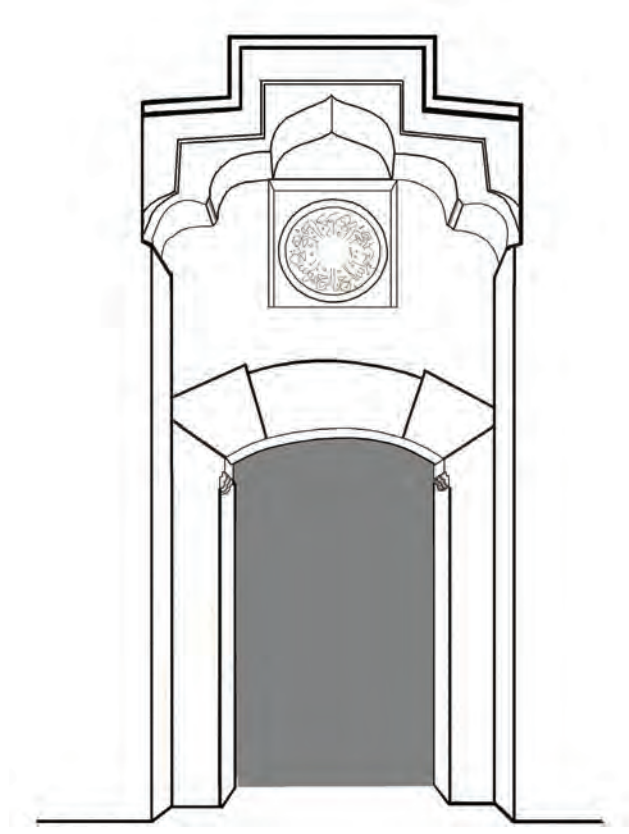
Bursa Umur Bey Cami giriş kapısı

üç kenarı yapıyla kaynaşmıştır. Cephe seviyesini aştıktan sonra tam bir sekizgen prizmaya dönüşür. Kaidenin bu üst kısmında, her cepheye sivri kemerli bir niş açılmıştır. Yukarıya doğru daralan kısa pabucun yüzeyi, üçgenli kuşakla şekillendirilmiştir. Şerefe korniş, kirpi saçak biçimindedir. Kûlah soğanvari kubbeyi andırır. Kaide taş ve tuğla kullanılarak kasetleme tekniğiyle yapılmıştır. Pabuç ve yukarı tuğladandır.²¹⁹

Umur Bey Cami, gerek planı açısından gerek revak düzeni bakımından diğer erken dönem eserlerinden farklılık göstermektedir. Öncelikle revak simetrik bir düzende değildir. Bu nedenle taşıyıcıların mesafeleri birbirinden farklıdır. Revak ön cephesinin mevcut durumunda, diğer revaklarda olduğu gibi kalkan duvarı ve geçiş elemanı olarak kemerler bulunmamaktadır.

219 A.Osman Uysal, a.g.e. s.131

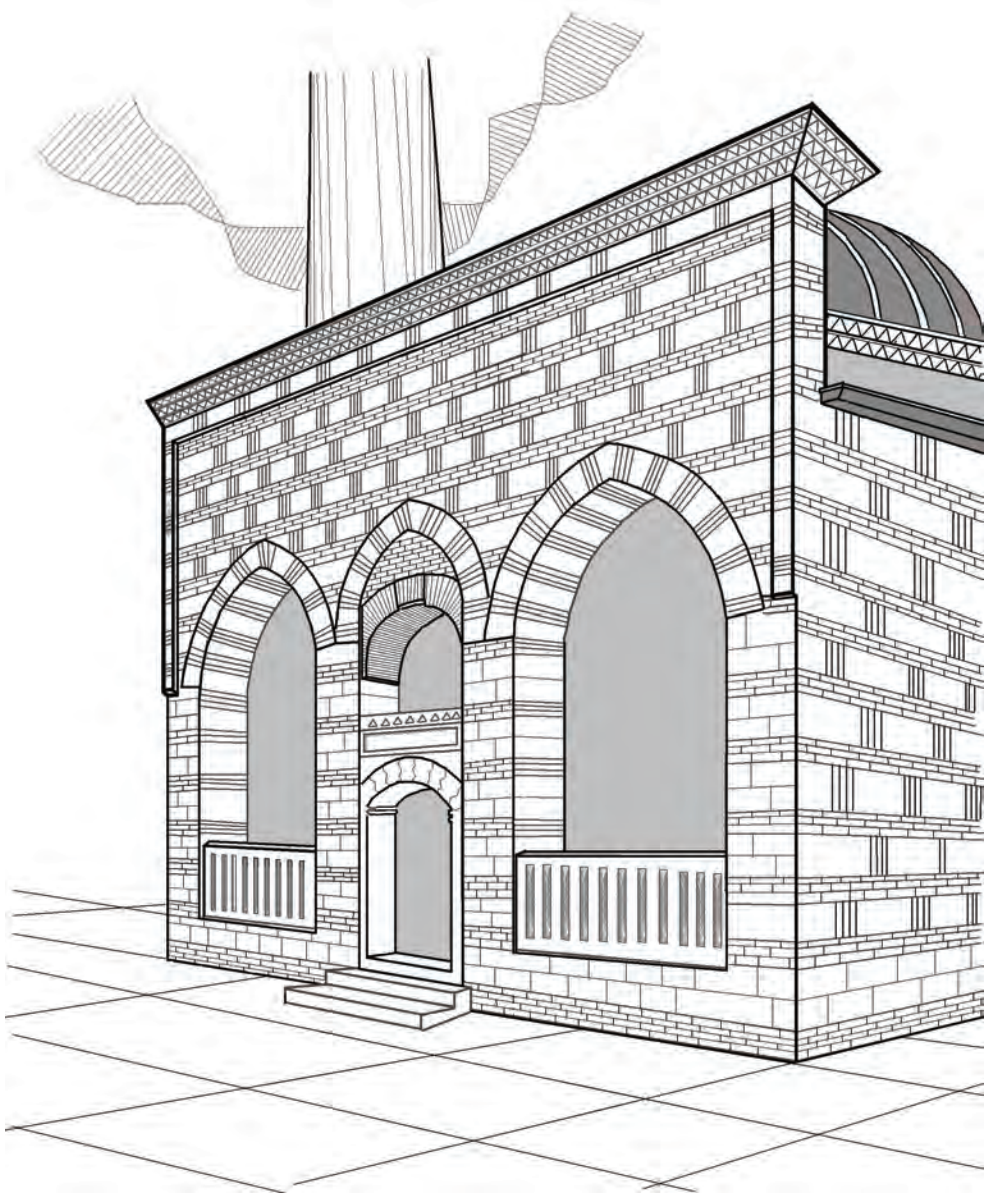
Bursa Umur Bey Cami giriş kapısı
(Ö.ÇUHADAR - 2010)

Bursa Umur Bey Cami günümüzde revak iç görünümü

Bursa Umur Bey Cami

Bursa Nalbantoğlu Cami perspektifi (Ö.ÇUHADAR - 2010)

BURSA NALBANTOĞLU CAMI

Sultan II. Murat'ın Nalbant Baş tarafından yaptırılan caminin kitabesi yoktur. Fakat caminin ve mahallenin 1454- 1455 tarihinde mevcut olduğu, arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bundan dolayı mescidin 15.yy ilk yarısında yapıldığı muhtemeldir.

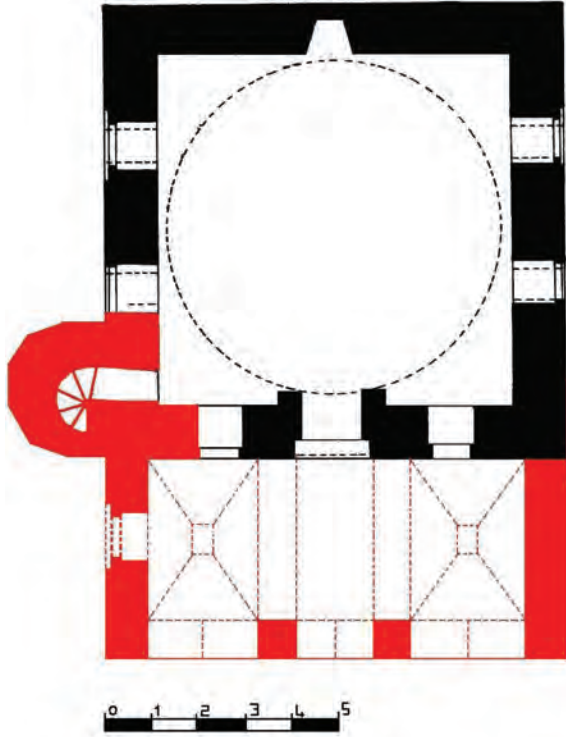
Cami, mescit olarak yapılmış, 1777 (1191 H.) yılında camiye dönüştürülmüştür. Yapı, iç ölçüleri 7.50X7.50 m. boyutunda, kare planlı, tek kubbeli ve kuzey yönünde

son cemaat yerinden oluşmaktadır. Tek minarelidir

Sekizgen kasnak üzerine oturan ana kubbeyi baklava motifli bir kuşak çevrelemektedir.

Cami alt ve üst sırada altışar ve kubbe kasağında üç pencere ile aydınlanmaktadır. Yarım beşgen mihrap nişi, altı sıra mukarnas bezemelidir.

Cami dış duvarı üç sıra tuğla, iki sıra moloz taş ve aralarda dikey tek tuğla ile örgülüdür.

Bursa Nalbantoğlu Camii planı
(E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

Yapının doğusunda yer alan, tuğla silindirik gövdeli minare Bursa'nın en güzel minarelerinden biri olarak nitelendirilmektedir. Silindirik gövde, oniki köşeli geometrik motiflerle süslü bir bilezikle sonlandırılmakta, şerefenin altı beş sıra mukarnas ile genişletilmektedir.²²⁰

Revak Konumu ve Düzeni: Revak, caminin kuzey cephesinde son cemaat yeri olarak kullanılmaktadır. Revak, iki yanı duvarla kapalı, ortada dar, kenarlarda geniş üç bölümden oluşmaktadır. İç ölçüleri bakımından yaklaşık 3.50X8.20 m. büyüklüğündedir.

Zemin her iki yana bir basamak podyumludur. Kenarlarda duvarlar ve 80cm.X75cm. boyutunda iki yağma ayak tarafından taşınmaktadır.

Revak ön cephesinde yanlarda 2.50cm. açıklık iki, ortada 1.70cm. açıklık bir, duvarlar ile taşıyıcı ayaklar arasında 3.50m. açıklık ise iki sivri kemerle bağlanmaktadır. Ön iki yan kemer arasında ahşap gergi

Bursa Nalbantoğlu Camii ön cephesi

bulunmaktadır. Orta bölümün üzeri yarım daire kesitli tonozla, iki yan bölümün üzeri ise aynalı tonozlarla örtülüdür.

Son cemaat yerinin dış duvarı Bursa'ya özgü kalkan duvarı şeklinde ve üç sıra tuğla, iki sıra moloz taş, aralarda birbirine geçme tuğla yaba motifi ile örgülüdür. Taşıyıcı ayaklar, aynı almaşık duvar örgüsünde (üç sıra tuğla, iki sıra taş şeklinde), kemerler ise dikey üç sıra tuğla, bir sıra taş örgüsündedir. Orta dar bölmede bulunan sivri kemer içinde, tuğladan çıkmalı Bursa kemeri yer almaktadır. Kemer aynası tuğla ile kaplanmıştır. Dikdörtgen bir mermer kontur içindeki, Bursa kemerli kapının üzerinde, rumi motifleriyle bezeli yazı bulunmaktadır. Kemer aralarının alt bölümünde, dokuz dilimli mermer korkuluk bulunmaktadır. Binanın subasmanı tuğla ve taş örgülüdür. Revak duvarı üç sıra kirpi saçak ile sonlanmaktadır.

Ayrıca, revak doğu cephesindeki dikey tuğlalı sivri kemer içinde, üzeri demir ızgaralı, dikdörtgen bir pencere yer almaktadır.

Revak içi duvar aksında, ibadet alanına giriş kapısı ve her iki yanında birer pencere bulunmaktadır.

Kemerlerin arası günümüzde demir doğrama ile kapatılmış haldedir. Doğramalar mermer korkuluğun arkasında kalmıştır. Revak iç alanı düşeyde ahşap konstrüksiyonla bölünmüş olup, iki katlı olarak kullanılmaktadır.

Minare, revakın gerisinde caminin kuzeydoğu köşesine bitişik, ongen prizma kaideli, yüksek silindirik gövdeli ve tek şerefelidir. Minareye ibadet alanından çıkılmaktadır. Cami gövdesinden sonrası yenilenmiştir.

²²⁰ Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursalı Merkezi), s. 139-140

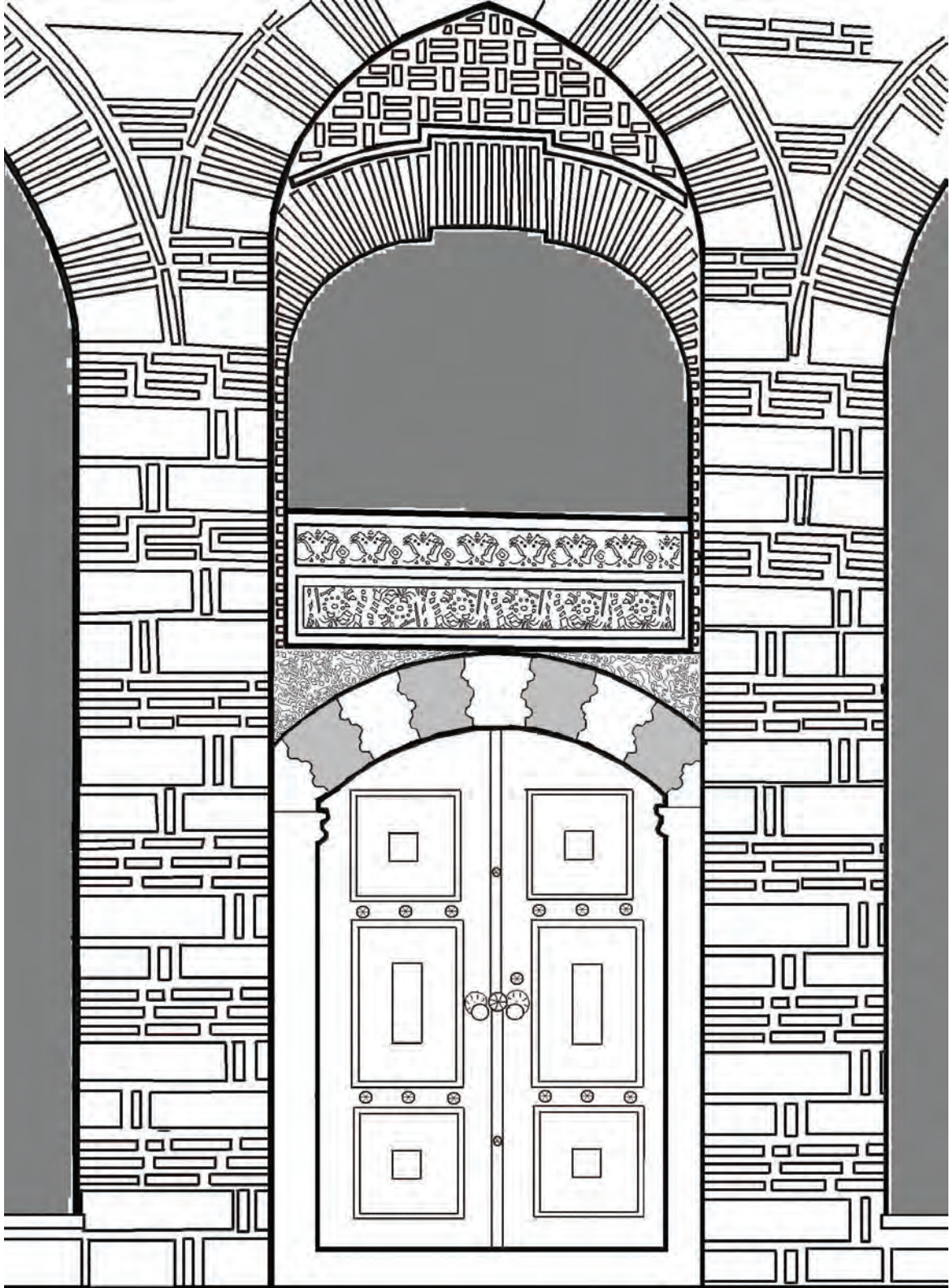

Bursa Nalbantoğlu Cami revak kalkan duvarı

İki sıra taş, üç sıra tuğla ile almaşık teknikte yapılmış kaide, beden duvarını aşarak harim kubbesinin kasnağı seviyesine kadar yükselir. Yukarıya doğru daralan pabucun yüzeyi, düz üçgenli kuşakla kaplıdır.²²¹

Nalbantoğlu Cami revakı, Somuncu Baba, İbni Bezaz, Şeker Hoca, Hoca Alizade, Bedrettin (Hafsa Sultan), Zeyniler, Yiğit Köhne, Abdal Mehmet, Veledi Vezir, Şerafettin, Yerkapı Cami revakları gibi yanları kapalı, iki payeli ve orta bölüm daha dar olmak üç bölümlü düzendedir.

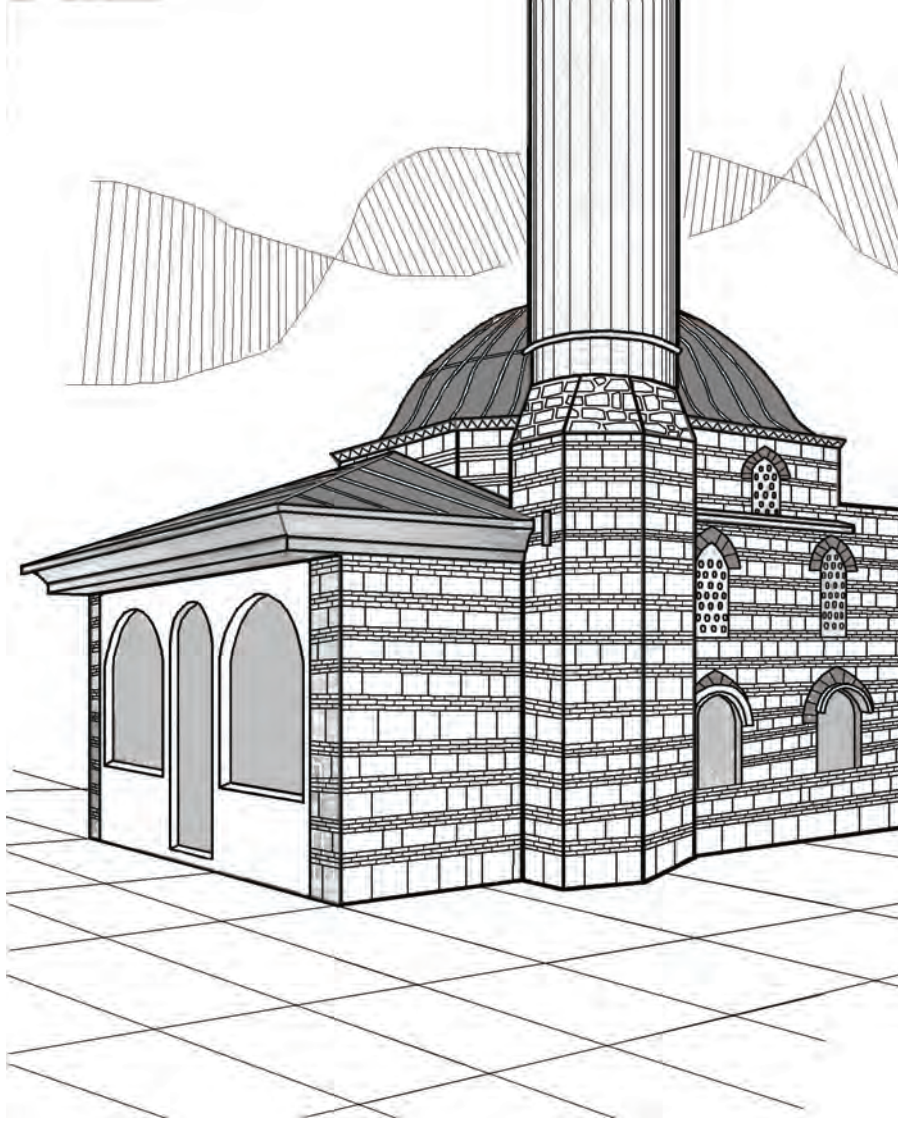
221 A.Osman Uysal, s. 125-126

Bursa Nalbantoğlu Cami revak giriş detayı
(Ö.ÇUHADAR - 2010)

Bursa Nalbantoğlu Cami

Bursa Veled-i Vezir Cami perspektifi (Ö.ÇUHADAR - 2010)

BURSA VELED-İ VEZİR CAMİ

Vezir Üzeyir Efendi oğlu Mehmet Efendi²²² tarafından II. Murad Dönemi'nde yapılan cami, 7.90m.X7.90m. iç ölçüsüne sahip, kare planlı ve tek kubbeli ibadet alanı ile kuzeyde revak bölümünden oluşmaktadır. Tek minarelidir. Dıştan sekizgen kasnak üzerine oturan ana kubbe, içte üçgen motifli bir kuşak üzerinde bulunmaktadır. Yarım beşgen biçimli mihrap nişi, dikdörtgen çerçeveli ve altı sıra mukarnaslıdır. Yapı iç duvarı ve mihrap nişi çini kaplanmıştır.

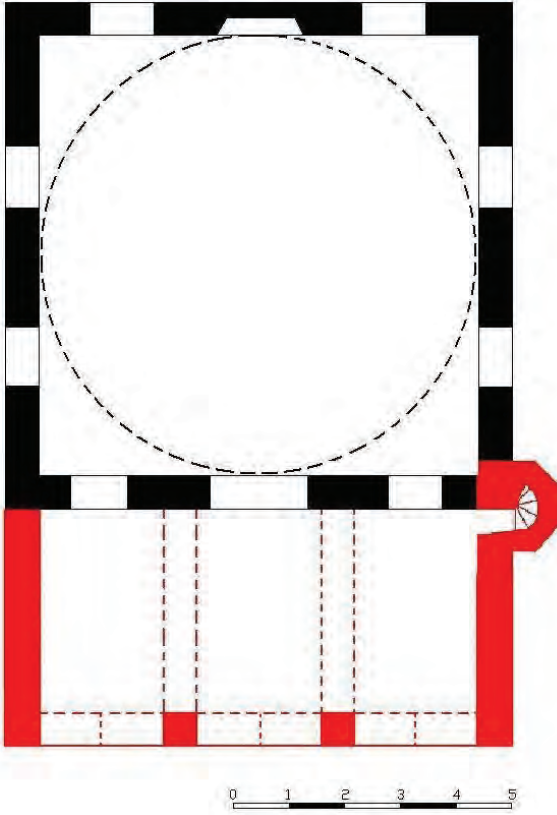
222 Özer Ergenç, a.g.e., s.54

Dıştan alt sıra pencereler sivri kemerli, üst sıra ve kasnak pencereleri alçı şebekelidir. Dış cephe üç sıra tuğla, bir sıra taş örgülüdür.²²³

Revak Konumu ve Düzeni: Revak, caminin kuzey cephesinde son cemaat yeri olarak kullanılmaktadır. Revak, iki yanı duvarla kapalı, ortada dar, kenarlarda geniş üç bölümden oluşmaktadır. Son cemaat yeri 3.65m. derinliğindedir.

223 Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İl Merkezi), s. 205- 206

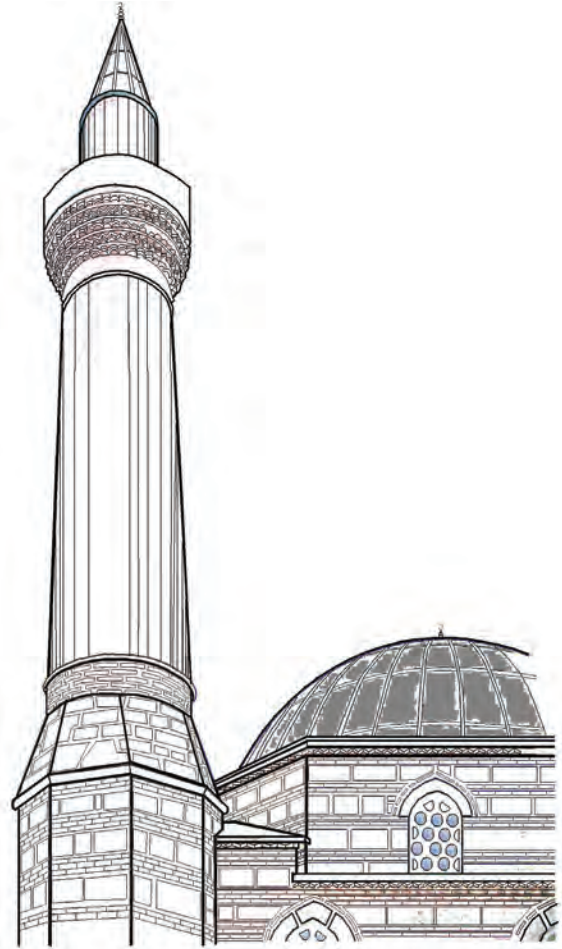

Bursa Veled-i Vezir Cami planı
(E. H. AYVERDİ' den işlenerek)

Zemin her iki yana 17cm. podyumludur. Günümüzde revak bölümüne yoldan iki basamak ile çıkılmaktadır. Kenarlarda 64cm. kalınlığında duvarlar ve ortada 17cmx17cm ebatında iki ahşap direk tarafından taşınmaktadır. Mevcut durumda revak ön cephe açıklıkları üç yuvarlak kemerle geçilmiştir. İç kemerlerin kullanıldığı revak düz ahşap tavanlı olup, üzeri kırma çatılıdır.

Cami, geleneksel Bursa revaklı camilerinde olduğu gibi yan duvarlar, almaşık örgüye(üç sıra tuğla, bir sıra küfeki taşı) sahiptir. Mevcut durumda cephede kalkan duvarı bulunmamaktadır. Revak iç bölümü cami duvarı aksında, 1.45m. genişliğinde ibadet alanına giriş kapısı ve kapının her iki yanından 1.45m. uzaklıkta, 93cm. genişliğinde birer iç pencere yer almaktadır. Günümüzde kemerlerin içi demir doğramalı camekânla kapatılmıştır. Revak içi üst katı kadınların kullanımına sunulmak üzere iki katlı yapılmıştır.

Veled-i Vezir Cami minare detayı (Ö.ÇUHADAR - 2010)

Caminin kuzeybatı köşesinde yer alan minareye, son cemaat yerinden girilmektedir. Sekizgen kaide, dış duvar örgüsüyle aynı teknikte olup, almaşık örgülüdür. 1952 tarihinde silindirik tuğla gövde ile petek yeniden yapılmıştır.

Revak, Somuncu Baba, İbni Bezaz, Şeker Hoca, Hoca Alizade, Bedrettin, Zeyniler, Yiğit Köhne, Selçuk Hatun, Abdal Mehmet, Veledi Vezir, Şerafettin, Yerkapı Cami revakları gibi yanları kapalı, iki payeli ve orta bölüm daha dar olmak üç bölümlü düzendedir.

BURSA CAMİLERİNDE REVAK

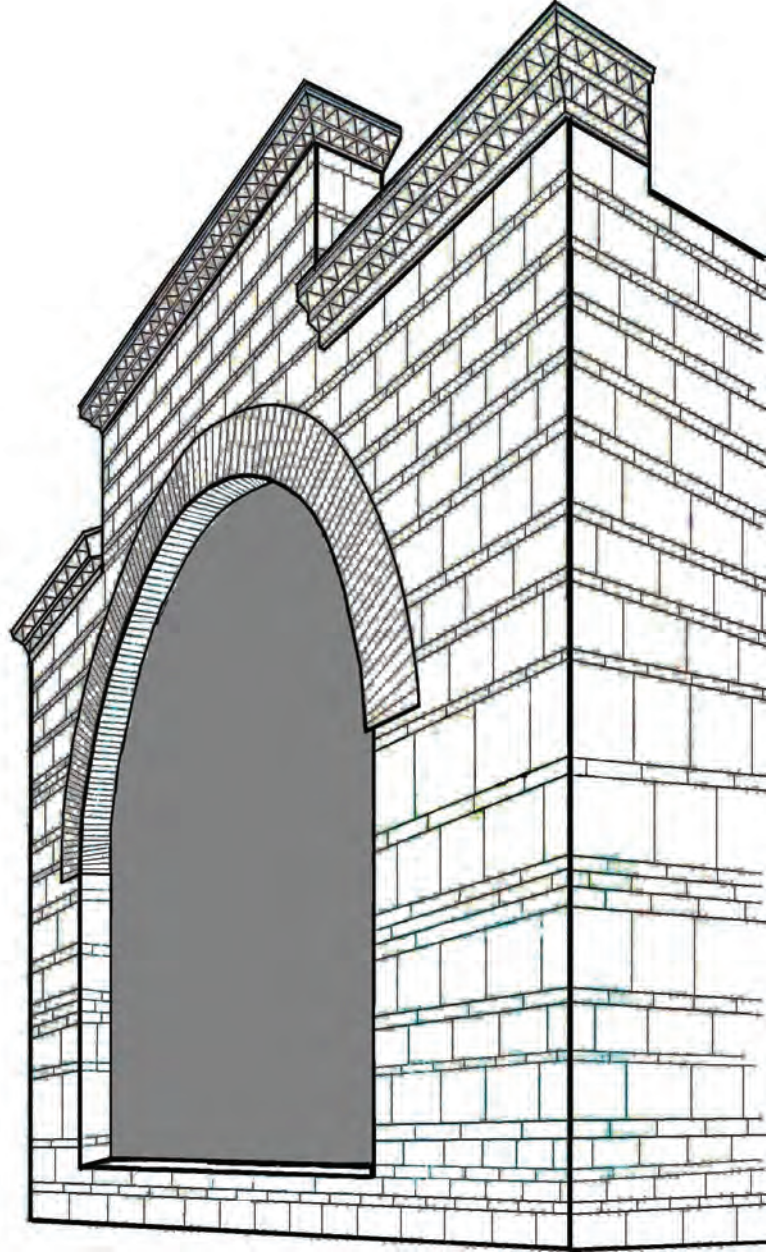
Bursa Veled-i Vezir Cami ön cephesi

Bursa Veled-i Vezir Cami yan cephesi

Günümüzde kapatılan revak bölümünün üst katı

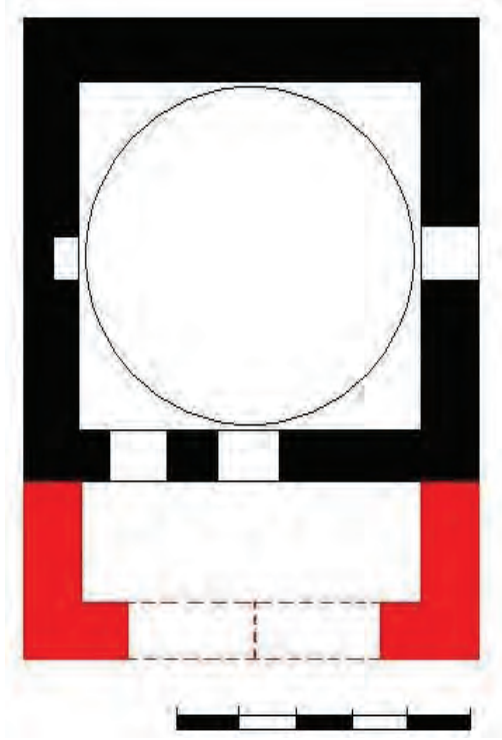
Bursa Hıdırlık Cami perspektifi (Ö.ÇUHADAR - 2010)

BURSA HİDIRLIK (HIZIRLIK) CAMİ

Nilüfer Hatun tarafından yaptırılan ve II. Murat dönemine ait cami, 5.85m.X5.90m. iç ölçülerinde, tek kubbeli ibadet alanı ile kuzeydeki revak bölümden oluşmaktadır. Dıştan sekizgen kasnak üzerine oturan kubbe, içeride üçgen kuşak üzerinde yer almaktadır.

Sivri kemerli, 43cm. derinliğinde dört köşeli bir mihrabı bulunmaktadır. Kubbe kasnağında da üç sivri kemerli pencere yer almaktadır. Dış cephe bir sıra moloz taş, bir sıra tuğla örgülüdür. Kirpi saçaklı yapı, kiremitle kaplanmıştır.²²⁴

²²⁴ Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İl Merkezi), s. 80-81

Bursa Hıdırlık Cami planı
(E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

Revak Konumu ve Düzeni: Caminin kuzey cephesinde son cemaat yeri olarak kullanılmaktadır. Taşıyıcı olan ve her iki yanda yer alan 76cm. kalınlığındaki duvar, ön cephede her iki tarafa doğru 1.77m. devam etmektedir. Bu sebeple son cemaat yeri tek bölümlüdür.

Zemin her iki yana bir basamak (16cm.) podyumludur. Son cemaat yeri yanlarda L ve ters L şeklini almış yığma duvarlar tarafından taşınmaktadır.

Revak önde 2.56m. açıklığında, üst noktası giriş zemininden 4.13m. yüksekte olan bir yuvarlak kemerle geçilmektedir. Kemer içinde gergi elemanı bulunmamaktadır. 3.00m. derinliğinde olan son cemaat yeri, beşik tonozla örtülmüştür.

Cami, geleneksel Bursa revaklı camilerinde olduğu gibi almaşık örgülü (bir tuğla, bir sıra taş ve aralara dikey tuğla) ve iki sıra kirpi saçaklı bir kalkan duvara sahiptir. Kalkan duvarın yüksekliği yanlarda saçak kotunda, orta bölümde ise daha yüksek olarak yapılmıştır. Kemer, tuğla çerçeve içinde dikey tuğlalardan oluşmaktadır. Giriş ünitesinin tek olan kemeri dikine tuğlalarla örülmüştür.

Bursa Hıdırlık Cami duvar detayı

Kalkan duvarının saçak kotu zeminden ön cephenin yanlarında 5.61m. iken ortada 6.29m. yüksektir. Günümüzde giriş ünitesi demir doğramalı cemeke ile kapatılmıştır. Camiye yol kotundan 96cm. yukarıda olduğu için, altı mermer basamakla çıkılmaktadır. Cami giriş ünitesinin iç bölümünde, duvar aksında Bursa kemerli bir kapı, üzerinde sivri kemerli iç pencere ve kapının solunda sivri kemer içinde dikdörtgen bir pencere yer almaktadır.

Yapının orijinal minaresi olmayıp, sonradan çelik konstrüksiyon ile basit bir minare ilave edilmiştir.

Hıdırlık Cami revakı, Veledi Yaniç revakı gibi tek bölümlü olup, yan duvar cephesi önde de devam etmektedir. Ancak Yaniç Cami revakından farklı olarak, ön cephe kalkan duvarındaki yuvarlak kemerin üzeri ayrıca yükselmektedir. Revak almaşık örgüsü, podyumlu zemini, kirpi saçığı ile erken devir karakteristik özelliklerine sahiptir.

Bursa Hıdırlık Cami günümüzde revak iç görünümü

Bursa Hıdırlık Cami ön cephesi

BURSA ŞERAFEDDİN PAŞA (OKÇULAR)CAMİ

II. Murat dönemi komutanlarından Şerafettin Paşa tarafından yaptırılan cami, 8.80m.X8.80m. iç ölçülerde, kare planlı, tek kubbeli ibadet alanı ile son cemaat yerinden oluşmaktadır. Kubbe içinde baklavalı kuşak, dışarıda ise sekiz köşeli kasnak üzerine oturmaktadır. Batıda yer alan minaresi tuğladandır. Giriş kapısı üzeri yedi sıra mukarnaslı, ana beden duvarları kesme taş ve tuğladan yapılmış, kitabesiz sade minberlidir. Caminin zemin kotu düşüktür. Giriş batı yönündedir. Ayrıca Okçular Caddesi tarafından da girilmektedir.²²⁵

Revak Konumu ve Düzeni: Revak, caminin kuzeyinde, son cemaat yeri olarak simetrik düzende, yanda duvarlarla örtülü, ortada iki payeli ve orta daha dar olmak üzere üç bölümlüdür. Revak içten içe 8.84mX3.21m. ebadındadır.

Zemin her iki yana 30cm. podyumludur. Revak, yanda duvarlar, ortada iki paye ile taşınmaktadır.

Revak ön cephe yanlardaki 2.73m. açıklık iki, orta 1.7m.açıklık bir sivri kemerle geçilmektedir. Paye ve cami duvarı arasında kemerler bulunmamakta, ancak cami duvarı üzerinde kemerlere ait nişler bulunmaktadır. Muhtemelen bu kemerler sonradan kaldırılmıştır. Sivri kemer uç noktaları zeminden 4.53m. yüksekliktedir. Kemerler arasında ahşap veya metal gergi bulunmamaktadır.

Son cemaat yerinin üzeri, zeminden 5.08m. yükseklikte ahşap tavan ile örtülüdür. Ancak orijinalinde tonozla örtülü olduğu belirtilmektedir.²²⁶

Günümüzde son cemaat yeri pasajın içinde kalmıştır. Bu nedenle revak cephesi dükkânların arka duvarları ile bitişik olduğundan, görülememektedir. Ayrıca son cemaat yerinin içi de ahşap konstrüksiyonla iki katlı hale getirilmiştir. Bu olumsuz şartlar altındaki son cemaat mahali, özgünlüğünü büyük ölçüde yitirmiştir.

Revak zemini taş kaplamadır. Cami duvarı aksında kapı, kapının her iki yanında pencere bulunmaktadır. Kapı ve pencereler sivri kemer içinde, dikdörtgen

formdadır. Kapının üzeri mukarnas süslüdür.

Revakın gerisinde caminin kuzeybatı köşesine bitişik minare sekizgen kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefelidir. Minareye son cemaat yerinden çıkılmaktadır. Kaide beden duvarını aşarak cami kubbesinin kasnak seviyesine kadar yükselir. Kısa pabuç, düz yüzeyli Türk üçgenleriyle kaplanmıştır. Kaide taş ve tuğla ile almaşık bir doku gösterirken, pabuç ve yukarısında tuğla kullanılmıştır.²²⁷

Şerafettin, Cami revakı, Somuncu Baba, İbni Bezaz, Şeker Hoca, Hoca Alizade, Bedrettin (Hafsa Sultan), Zeyniler, Yiğit Köhne, Abdal Mehmet, Veledi Vezir, Nalbantoğlu Yerkapı Cami revakları gibi yanları kapalı, iki payeli ve orta bölüm daha dar olmak üç bölümlü düzendedir.

Pasajın içinde kaldığı için önü kapanan
Bursa Şerafeddin Paşa Cami

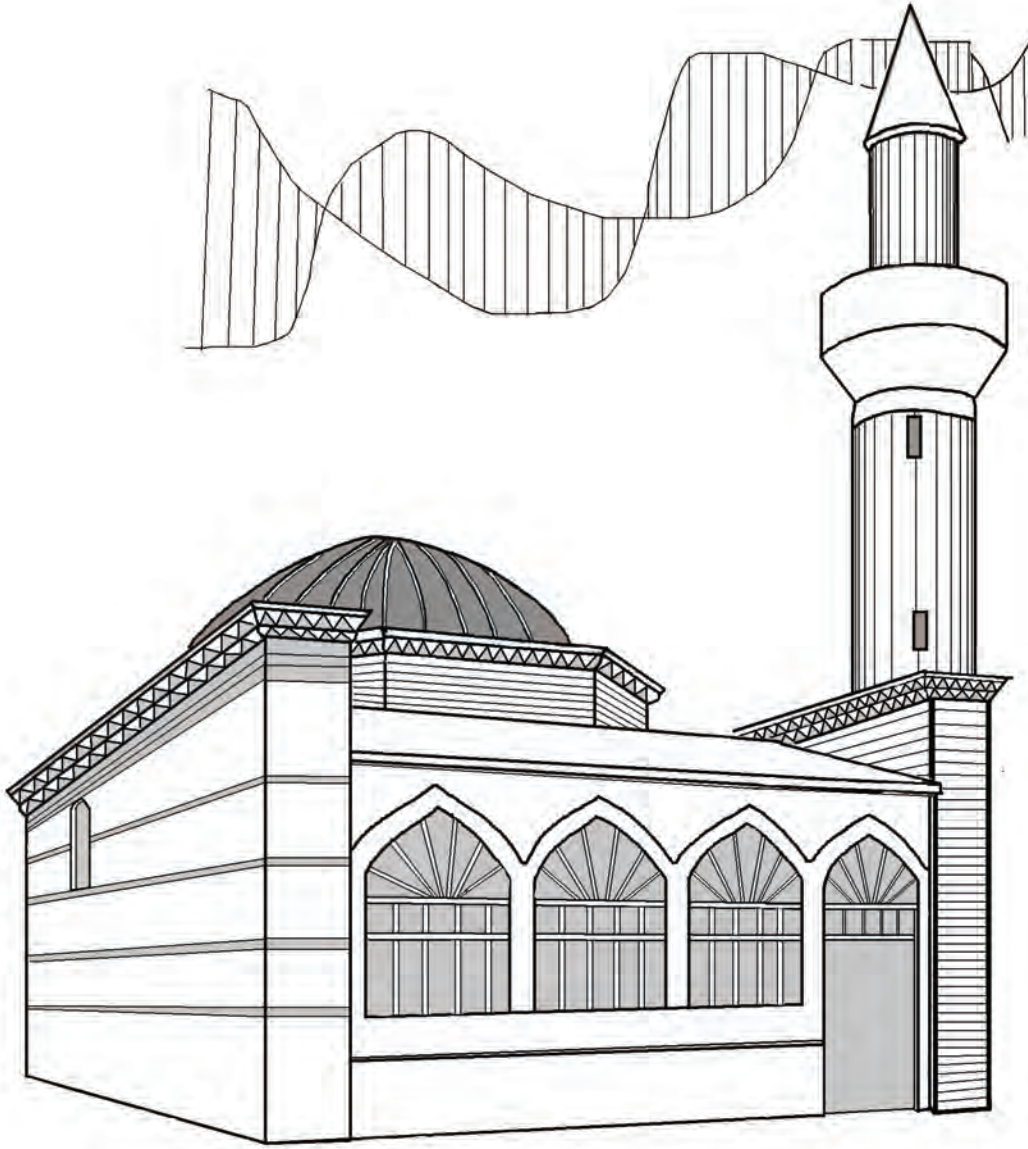
225 Okçular Çarşısı, Bizim Mahalle, Osmangazi Belediyesi, 2005, Bursa,,s.60

226 Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursalı Merkezi), s. 178

227 A.Osman Uysal, a.g.e. s.126-127

Bursa Şerafeddin Paşa Cami iç görünüşü

Bursa Yerkapı Cami perspektifi (Ö.ÇUHADAR - 2010)

BURSA YERKAPI (BAB-I ZEMİ) (KARA ALİ) CAMİ

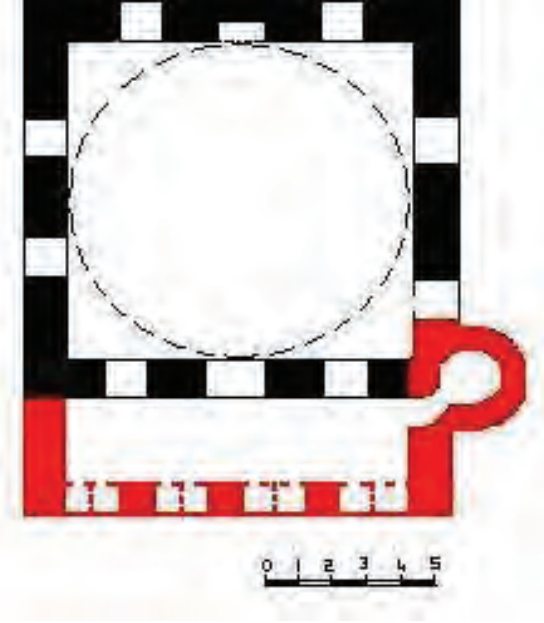
II. Murat dönemi'nde Timurtaş Paşa'nın babası Kara Ali (Daz Ali) tarafından yaptırılan cami, iç ölçüleri 8.00m.X8.00m. boyutlarındadır. Kare planlı, tek kubbeli ibadet alanı ile önde revak bölümünden oluşmaktadır. İbadet alanını örten kubbe dıştan sekizgen kasağı, içten üçgen motifli bir kuşak üzerinde yer almaktadır. İki sıra kirpi saçaklı kubbe kasağı, dört sivri kemerli

pencerelidir. 25cm.derinliğindeki mihrapta, altı sıra mukarnas bulunmaktadır. 1.03m. kalınlığındaki dış duvarlar genelde moloz taştan oluşmuş, aralarda bir sıra tuğla bulunmaktadır.²²⁸

Revak Konumu ve Düzeni: Revak, caminin doğusunda son cemaat yeri olarak, yanda duvarlarla örtülü, ortada üç ahşap dikmeden oluşmaktadır. Revak içten içe 8.20mX4.28m. ebadındadır. Diğer benzer camilerin aksine, simetrik düzende değildir.

²²⁸ Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İl Merkezi), s. 214-215

Bursa Yerkapı Cami planı (E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

Zemin her iki yana 28cm. podyumludur. Revak, yanda 85cm. kalınlığındaki duvarlar ve üç ahşap dikme tarafından taşınmaktadır.

Ahşap dikmeler arası sivri kemerlerle geçilmektedir. İç kemerler bulunmamaktadır.

Son cemaat yerinin üzeri, iç zeminden 3.91. yüksekte yer alan ahşap çatı ile örtülüdür.

Yerkapı Cami kalkan duvarı, diğer Bursa Camilerinin tersine, ön cephede değil, yan cephelerde bulunmaktadır. Revak ön cephesi boyanmıştır. İç cephe de simetrik düzende değildir. Günümüzde kemerler arası camekânla örtülmüştür. Revak bölümüne ortadan değil, minare tarafındaki camekanlı kapıdan, giriş kapısı da bu kapının karşısında olduğu için camiye de ortadan değil, köşeden girilmektedir.

Son cemaat yerinin kuzeydoğu köşesindeki minareye yine bu alandan geçilmektedir. Kaidesi üç sıra tuğla, bir sıra taş örgülü olan minare, tuğladan silindirik bir gövdeye sahiptir.

Günümüzde Yerkapı Cami revakı orijinal değildir. Umur Bey Cami gibi bu revakta da kalkan duvarı her iki yan cephede planlanmıştır. Bu revak üç ahşap dikmesi, kırma çatısı ile diğer örneklerle farklılık arz etmektedir.

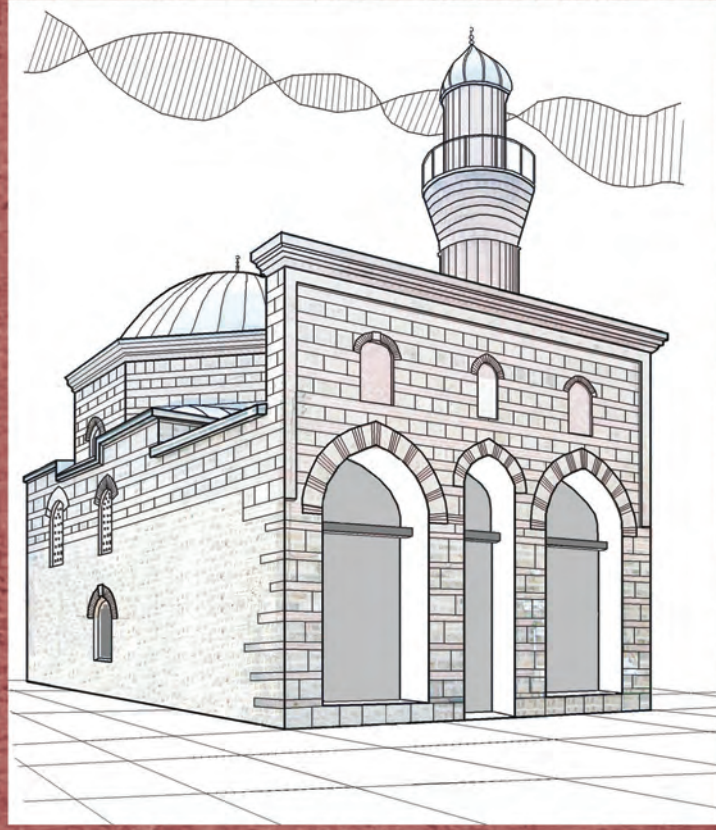
Bursa Yerkapı Cami orijinalliğini kaybetmiş revak iç görünümü

Bursa Yerkapı Cami yan görünüşü

BÖLÜM IV

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Revak ister avlu şeklinde, isterse cami giriş cephesindeki bir ünite vasfında olsun, her zaman cemaati yağmurdan ve güneşten korumak amaçlı bir işlev üstlenmiştir. Son cemaat yeri işleviyle revak, dış dünya ile ibadet alanı arasında bir geçiş mekânı olarak konumlanmaktadır. Bu açıdan ibadete hazırlık mekânı olarak da nitelendirilmektedir. Kişinin bir süreliğine dış mekânı terk edip, uhrevi bir kapalı mekâna ibadet etmek amacıyla girmeden önce bulunduğu, yarı açık bir mekân olan son cemaat mahalli, günlük hayatın düşüncelerini, endişelerini terk etmek için kullanılan bir hazırlık bölgesi olarak da algılanabilir. Bu arada, ibadete geç kalanların içerideki cemaati rahatsız etmeden namaz kılabilmelerine de olanak sağlamaktadır.

Osmanlı camilerindeki revak, planlama açısından ve kavramsal açıdan farklılıklar ortaya koymaktadır. Bu alan, iki yanında mihrabiyeleri, mükebbiresi bulunabilen, zeminden yükseltilmiş, üstü örtülü, cami dolu ya da kapalıyken namaz kılınabilen ve ön cephede yer alan bir ibadet yeridir. Ancak, revak erken dönem yapılarında son cemaat yeri ile kavramsal açıdan örtüşse de, klasik dönem cami yapılarında bunun bütünüyle geçerli olmadığı daha iyi anlaşılmaktadır. Klasik avlulu camilerde son cemaat yeri revak alanının bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu nedenle Osmanlı camileri avluları, diğer yapıların avlularından bir farklılık göstermekte, zaman zaman yüksek tutulan revakın bir koluna, diğer üç yöndeki düzenlemelerden farklı bir anlam ve işlev yüklenmektedir.

Bu bölümde, kitapta araştırılan eserleri toplu bir değerlendirmeye tabi tutarak, uygulamalarına yönelik bir tipoloji oluşturulmaya çalışılmış ve tüm bu bilgilerle dayanarak bir sonuç hazırlanmıştır.

Erken dönem öncesine kaynaklık eden Beylikler dönemi örneklerinde, revak uygulamaları belirgin şekilde öne çıkmaktadır.

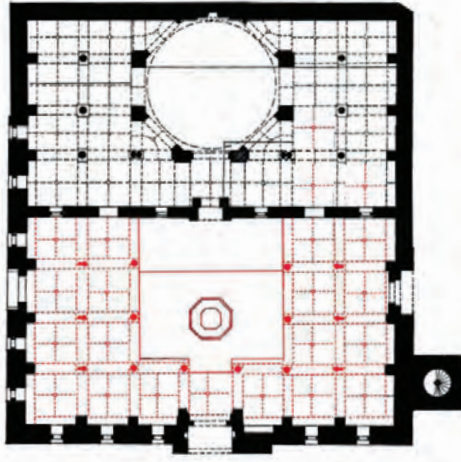
- 1302 yılında Karamanoğulları'na ait Ermenek Ulu Cami'nin batısında, tek bölümlü, üzeri çatı ile kapalı bir mekân ile Sipas Cami (1306-1349) batısında son cemaat yeri uygulamalarıyla karşılaşılmaktadır.
- Kaynaklar, Anadolu'da ilk uygulanmış son cemaat yeri olarak Aydınoğulları'na ait, 1312

tarihli Birgi Ulu Cami'yi gösterirken, Aslanapa bu örnekte bahsi geçen son cemaat yerinin binaya sonradan ilave edildiğini savunmaktadır.

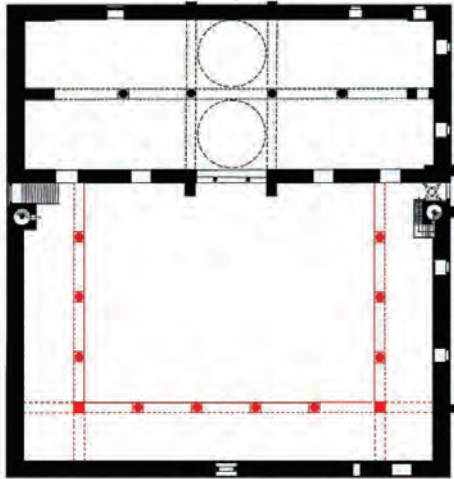
- Bazı kaynaklara göre ise, kible duvarına paralel olarak yerleştirilen Anadolu'daki ilk revak uygulaması (son cemaat yeri) örneği, Menteşeoğulları'na ait, üç bölümlü Milas Hacı İlyas Cami dir.
- Kastamonu'da Candaroğulları'na ait 1353 tarihli İbni Neccar Cami ile yine Kastamonu'daki 1363 tarihli, Kemah Köyü Halil Bey Cami'nde üç gözlü revaklar bulunmaktadır.
- Aydınoğulları Beyliğinde, özellikle İsa Bey zamanı 1360 yılı sonrası inşa edilen kare planlı camilerin, kuzeyde son cemaat yerine sahip olduğu görülmektedir. Tire'de üç bölümlü Karahasan Cami yine Tire'de Hafsa Hatun Cami ve Çanakçı Mescidi'nin batısında, son cemaat revak uygulamasına rastlanılmaktadır.
- Saruhan Beyliği'ne ait 1362 tarihli İlyas Bey Mescidinde, yanları duvarla kapalı, iki kubbeli revak alanıyla karşılaşılmaktadır. Bu revak düzeni 1376 tarihli Manisa Ulu Cami'nde (İshak Bey) avlunun doğu, batı ve kuzey yönlerinde uygulanmıştır.

Yukarıdaki örneklerde de görüleceği üzere Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde hüküm süren beyliklerde, cami giriş ünitesi olarak revak uygulamaları söz konusudur. Bunlar genelde caminin batı ve kuzey cephelerinde yer alan, üç bölümlü uygulamalardır. Revak, caminin gerek batısında, gerekse kuzeyinde, tek cephede yer alırken, daima giriş cephesine bitişik bir koridor halindedir.

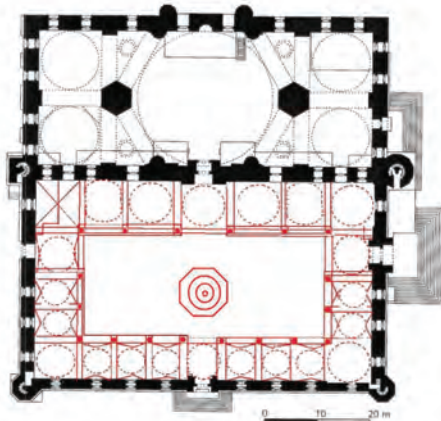
Aydınoğulları Beyliği Selçuk İsa Bey Cami ile Saruhanoğulları Beyliği Manisa Ulu Cami, konumuz çerçevesinde farklı bir yer ve önem arz etmektedir. Sözü edilen camilerde farklı doğrultularda birbirine dik bağlanan unsurlarla, bir avluyu çeviren düzen oluşturma çabaları gözlemlenmektedir. Selçuk İsa Bey Cami'de avlunun doğu, batı ve kuzey yönlerinde revak uygulaması denenirken, 1376 tarihli Manisa Ulu Cami'nde (İshak Bey) ise, yapıdan tamamı ile ayrı ve son cemaat yerini de içine alan, revaklı avlu plan şeması

Manisa Ulu Cami planı
(O. ASLANAPA'dan işlenerek)

Selçuk İsa Bey Cami planı
(O. ASLANAPA'dan işlenerek)

Edirne Üç Şerefeli Cami planı
(D. KUBAN'dan işlenerek)

kullanılmaktadır. Bu revak plan şeması, Osmanlı mimarisi açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu plan şemasının Edirne'de 1447 tarihinde yapılacak olan Üç Şerefeli Cami'ye kaynaklık edeceği,²²⁹ bu özelliği ile söz konusu caminin, klasik devir Osmanlı camilerinin revaklı avlularına öncülük ettiği kabul edilmektedir. Revak büyük ölçekli yapılarda, giderek giriş avlusunun dört bir yanında yer alarak düzenlenmiştir. Klasik dönemde karşılaşıcağımız, külliye içinde yer alan bu avlularda revak üniteleri dört kollu olarak planlanacaktır.

Bursa'daki ilk külliyelerde cami avlusu henüz tam bir berraklığa kavuşmamıştır. Caminin bir avlu ortasında yer alışı ve ona bağlı bir son cemaat avlusu ile karşılaşmamız, tam manasıyla ilk kez Edirne'de gerçekleşmektedir. Klasik Dönem Osmanlı külliyelerinde cami, genelde bir avlunun ortasında yer almaktadır. Cami önündeki revaklı avlusu, arkadaki haziresi ile birlikte bir eksen oluşturmaktadır. Güney bahçesi genellikle hazire ve türbeler için, olan son cemaat mahallinin önü ise (hemen her camide aynı şekilde) avlu ve şadırvan için kullanılmıştır²³⁰. XIX. yüzyıla gelindiğinde son cemaat yeri, avlu ile ibadet alanı arasında geçiş yeri olma niteliğini yitirmiştir. Beylerbeyi Cami ile başlayan bu gelişme, Mecidiye Cami ile devam etmiştir. Son cemaat yerinin kapalı mekânın içine alınması, hem girişte hazırlık alanını ortadan kaldırmış, hem de caminin dış cephesindeki anıtsal ifadeyi bozmuştur²³¹. Osmanlı öncesinde, özellikle Selçuklu eserlerinde karşılaştığımız içe dönük yapılar, dış cephelerinde büyük bir taç kapı ve yanlarına yerleştirilmiş minareler ile görkemli bir anlatım kazanmıştır. Osmanlı döneminde ise, revak ünitesi giriş duvarına eklenmiş ve daha sonraları yapı avlu içine alınca, önceleri dış cepheyi oluşturan bu duvar, bir iç cephe unsuru haline gelmiştir. Minareler ise ibadet alanının girişinde sağda ve/ veya solda konumlanmıştır. Artık ibadet alanına açılan kapı ve onun yer aldığı cephe, bir iç cephe özelliğini taşımaktadır.

229 Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, s. 211

230 Alpaslan Ataman, *Bir göz yapıdan külliye*, s.56

231 Selçuk Batur, "XIX. Yüzyılda Son Cemaat Yeri", *Anadolu Sanatı Araştırmaları 2*, İstanbul, 1970, s.103

TİPOLOJİ

Osmanlı Erken Dönem Bursa camilerindeki, revak uygulamalarına ilişkin tipoloji, aşağıda yer alan konular baz alınarak oluşturulmuştur.

Konumu

Revak, erken dönemin ilk yapılarının bazılarında, İznik Hacı Özbek, Bursa Kavaklı Cami örneklerinde olduğu gibi yapının batısında, Bursa Hıdırlık, Bursa Yerkapı Cami'de ise ibadet alanının doğusunda bulunmaktadır. Ancak revak belirli denemelerin sonunda, caminin kuzeyinde (giriş cephesinde) ve girişe paralel olarak enlemesine, konumlanacaktır. Yan duvarları kapalı olan revak ünitelerinin, daha çok tek kubbeli camilerde uygulandığı görülmektedir.

Sonuç olarak erken dönem Bursa camilerinde revak ünitesi, ibadet alanının girişinde (kuzeyde) cephe boyunca konumlanmaktadır. Karşılaşılan örnekler tek katlı olup, sadece Hüdavendigâr Cami revakı iki katlı inşa edilmiştir.

Düzeni

Kare ve dikdörtgen plana sahip tek kubbeli camilerin revakları, (genelde) iki ayak ve üç bölümlü simetrik bir düzenden oluşmaktadır. Bu tip revaklarda orta bölüm, diğerlerine göre daha dar planlanmaktadır. Ters T tipi plana sahip camilerin revakları ise (genelde) altı ayak ve beş bölümlü simetrik bir düzenden oluşmaktadır.

Zemini

Revak ünitesi zemini, ortada ibadet alanına geçişi sağlayan bir bölüm ile bu alanın her iki yanında simetrik olarak konumlanan, gerektiğinde ibadet de edilebilen alanlardan oluşmaktadır. Revak girişinden, ibadet alanı giriş kapısına kadar olan geçiş alanının eni, yaklaşık olarak ana giriş kapısının eninden, biraz daha geniş ölçüdedir. Her iki yanda planlanan alan ise, eşit boyutta ve geçiş alanı zemininden birkaç basamakla çıkılabilecek yükseklikte, podyumlu olarak planlanmıştır.

Düşey Taşıyıcı Elemanlar

Revak ünitesi düşeyde, paye ve/ya sütunlar tarafından taşınmakta ve bu taşıyıcı elemanların sayısı her camide farklılık göstermektedir.

Revakı yanları kapalı ortada iki paye ile taşınan camiler, Bursa Ertuğrul, Bursa Somuncu Baba, Bursa İbni Bezaz, Bursa Şeker Hoca, Bursa Hoca Alizade, İznik Mahmut Çelebi, Bursa Bedrettin, Bursa Yiğit Köhne, Bursa Zeyniler, Bursa Selçuk Hatun, Bursa Abdal, Bursa Nalbantoğlu, Bursa Veleddi Vezir, Bursa Şerafettin, dört paye ile taşınan camiler, Bursa Timurtaş, Bursa Ebu İshak, Bursa Muradiye, altı paye ile taşınan camiler ise, Bursa Hüdavendigâr, Bursa Yıldırım, Bursa Ali Paşa camileridir.

Revakı iki sütunla taşınan camilere örnek olarak İznik Hacı Özbek Cami, üç sütunlu revaklara İznik Şeyh Kutbeddin Cami ve Umur Bey Cami, dört sütunlu revaklara Bursa Aleaddin Cami, altı sütunlu revaklara ise İznik Orhan Cami'ni (kaynaklara göre) verebiliriz.

Bursa Orhan, İznik Yeşil, İznik Yakup Çelebi, İznik Mahmut Çelebi, Bursa Muradiye Camileri'nde ise taşıyıcı eleman olarak hem paye hem sütun kullanılmıştır.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, Bursa'daki tek kubbeli camilerin revaklarında taşıyıcı eleman olarak iki payeli sistem tercih edilmiştir.

Bursa ters T planlı camilerinde, dört ya da altı payenin taşıyıcı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bursa Orhan Cami'de olduğu gibi bazı ters T planlı camilerde, revakın ön cephesi altı paye ve sütunlu yan cephelerden oluşan karma sistem uygulamasına gidilmiştir.

Payelerin formları kare, dikdörtgen, L veya T kesitli olabilmektedir. Bursa Orhan, Hüdavendigâr, İznik Yakup Çelebi, Bursa Abdal Camilerinde T kesitli paye kullanılmıştır. Köşe payelerde genellikle, Muradiye ve Abdal Cami örneklerinde olduğu gibi, L kesitli payelere rastlanılmaktadır.

Sonuç olarak, Bursa'daki tek kubbeli camilerin revaklarında, genelde taşıyıcı eleman olarak iki payeli sistem tercih edilirken, ters T planlı camilerde, dört ya da altı payenin taşıyıcı olarak kullanıldığı görülmektedir. Yine bazı ters T planlı camilerde, Bursa Orhan Cami'nde olduğu gibi, sütun ile payenin birlikte kullanıldığı karma sistem uygulamasına gidilmiştir. İznik'teki cami revaklarında ise taşıyıcı sütun uygulaması ağırlıklıdır.

BÖLÜM 4 • DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kemerli Geçiş Unsurları

Birçok örnekte revaklar üç gözlü olup, taşıyıcı elemanlar arası geçiş ön cephede üç adet sivri kemerle sağlanmıştır. Bursa Orhan, Bursa Hüdavendigâr, İznik Yakup Çelebi, Bursa Timurtaş, Bursa Ebu İshak Camileri beş bölümlü revaklardan meydana gelmekte olup, ön cephede geçiş elemanı olarak beş adet sivri kemer kullanılmıştır.

İster üç gözlü ister beş gözlü olsun, revaklarda geçiş elemanı olarak, sivri kemerler tercih edilmiştir. Ancak Bursa Yıldırım Cami'nde, Bursa'ya özgü kabul edilen Bursa kemeri, Bursa Ertuğrul Cami'nde sonradan yapılan gemi teknesi tarzında, Bursa Veledi Vezir Cami'nde ise yuvarlak formda kemerler ile geçişlerin sağlandığı görülmektedir. Ancak Bursa Veledi Yaniç Cami oldukça farklı bir tarzda kemer formuna sahiptir. Veledi Yaniç Cami ile Bursa Hıdırlık Camileri'nde geçiş farklı bir örnek olarak tek kemerle sağlanmıştır.

Yan cephedeki kemerlerde, İznik Yeşil, İznik Nilüfer Hatun, ikişer adet sivri kemer, Bursa Orhan, Hüdavendigâr ve Yıldırım camilerinde ikili (ikiz) kemer kullanımı görülür. Bu kemerler sivri kemer özelliğine sahip iken, Yıldırım Cami kemerleri Bursa kemeri formundadır.

Geçiş elemanları ile ilgili bir genelleme yaparsak, genelde orta büyüklükteki yapılar söz konusu olduğundan Bursa erken devir tek kubbeli cami revaklarında, önde üç adet sivri kemer, yanlarda da iki adet sivri kemer ile geçişler sağlanmaktadır.

Kemer aralarında genelde ahşap, bazen demir gergiler kullanıldığı tespit edilmiştir.

Örtü Sistemi

Alâeddin, Bursa Orhan, Hüdavendigâr, İznik Yeşil, Ali Paşa, Timurtaş, Ebu İshak, İznik Mahmut Çelebi, Muradiye, Bedrettin, Yiğit Köhne cami revaklarının orta bölümünün üzeri kubbe, yan bölümlerin üzeri ise tonoz ile örtülmüştür. Bu revaklarda kullanılan tonozlar genelde aynalı, Hüdavendigâr, Yiğit Köhne de çapraz, Ali Paşa'da beşik, İznik Mahmut Çelebi Cami revaklarında ise kubbemsi formda tonozlara rastlanılmaktadır. Muradiye Cami revakının ortadaki üç bölümü üzeri kubbe, sadece köşe bölümlerin üstü aynalı tonoz ile örtülmüştür.

Kaynaklara göre İznik Hacı Özbek Cami revakı tonozla örtülmüştür. Hoca Alizade Cami revak yan bölümlerinin üzeri aynalı, orta bölümün üzeri beşik tonozla kaplanmıştır. Ertuğrul, İbni Bezaz cami revaklarında çatı örtüsü olarak sadece tonoz kullanılmıştır. Tonoz dışında Bursa Yıldırım Cami revakı tamamı kubbe ile örtülmüştür. İznik Orhan (muhtemelen), Gürle Orhan Gazi, Somuncu Baba, Şeker Hoca, İbrahim Paşa, Veledi Vezir, Yerkapı cami revaklarında ise düz çatı bulunmaktadır.

Erken dönem cami revaklarında, örtü sistemi ile ilgili olarak, genelde orta bölüm kubbe, yan bölüm/ bölümler aynalı tonoz uygulamasına gidilmiştir.

Malzeme

Erken Dönem Osmanlı yapıları inşasında, geçmiş dönem ve uygarlıklara ait eserlerden temin edilen (devşirme) malzemeler kullanıldığı gözlemlenmektedir. Devletin en güçlü olduğu 16.yy da bile, Roma ve Bizans yapılarından kalan devşirme malzeme kullanıldığı bilinmektedir. Osmanlı, devşirme malzemeyi olduğu gibi, herhangi bir müdahalede bulunmayarak, daha çok sütun, sütun başlığı/ kaidesi şeklinde değerlendirmiştir²³².

Osman Bey zamanında, Osmanlı Beyliği'nin bulunduğu bölgenin malzeme olanaklarına bağlı olarak tuğla ve moloz taş duvarlı, sıvalı yapılara rastlanılmaktadır. Orhan Bey döneminde ise, eserler taş ve tuğlanın bir arada kullanıldığı bir teknikte inşa edilmiştir.

Murat Hüdavendigâr zamanında gerek Bursa, gerek diğer yerlerde yapılan binaların inşasında yine taş tuğla almaşık teknikte karşılaşmaktayız. Tuğla ve taşın bir arada kullanılması, Yıldırım devrine kadar neredeyse bir alışkanlık halinde sürmüştür. Çünkü Bursa ve daha uzak mesafelerde kesme taş yapabilecek kalitede ocak bulma olasılığı çok azdır. Yıldırım ve Yeşil Cami, yaklaşık 150km. uzaklıktaki Osmaneli ve Bozüyük civarından getirilen mermer cinsi taştan inşa edilmiştir. Bu da devletin servet ve imkânlarının artmasıyla doğru orantılı bir olanaktır²³³.

Yıldırım Beyazıt döneminde Anadolu'daki en zengin

232 Yıldırım Özbek, *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1453)*, s.38

233 Baha Tanman, "Osmanlıda Beylikten imparatorluğa geçişte yapı üretim süreci ve ilişkileri üzerine bir deneme" *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Ulusalüstü Bir Miras"* YEM yayınları İstanbul, 2000, s., 82 – 89

BURSA CAMİLERİNDE REVAK

beylik durumuna gelen Osmanlıların, inşaatlarında taş ve mermeri yoğun olarak kullanmasında ekonomik açıdan zenginlikle beraber, sınırlarının genişlemesinin de büyük katkısı vardır. Bundan sonra oran ve ölçüleri büyüyen, taş, mermer gibi daha sağlam ve kalıcı malzemeyle inşa edilen yapılar, taşıdıkları süslemeleriyle neredeyse fonksiyonlarının ötesinde, birer görkem ve prestij simgesine dönüşmüşlerdir.

Aşağıda, Bursa erken devir cami revaklarında malzeme seçimlerinin, kullanım yerlerine göre dağılımı verilmektedir:

İznik cami revak sütun ve sütun başlıklarında devşirme malzeme kullanılmıştır. Yine Bursa camilerinden Alâeddin, Orhan, Hüdavendigâr, Muradiye, Umur Bey revakları sütun ve/ya başlıklarında devşirme malzeme kullanıldığı görülmektedir. Erken dönem revak yapılarında taşıyıcı eleman olan payelerde kesme taş, küfeki taşı ve duvar örgüsüne paralel olarak, tuğla-taş almaşık malzeme kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca ahşap dikmeli revak örneklerine de rastlanılmaktadır. Yıldırım, Timurtaş, Ebu İshak, Mahmut Çelebi ve Muradiye Cami revak payelerinde kesme taş/ mermer, Ali Paşa Cami revak payelerinde ise küfeki taşı kullanılmıştır. Somuncu Baba, Hoca Alizade, Bedrettin, Yiğit Köhne, Zeyniler, Selçuk Hatun, Abdal Cami revak payelerinde iki sıra tuğla- taş örgüsüne rastlanılmaktadır. Gürle Orhan Gazi, Bursa Şeker Hoca ve Yerkapı Cami revakları ahşap dikmeler ile taşınmaktadır.

Bursa erken dönem revak kemerlerin hemen hepsinde, malzeme olarak üç sıra dikey tuğla- bir sıra taş kullanılmıştır. Timurtaş, İznik Mahmut Çelebi, Şeker Hoca, Hıdırlık Cami revaklarının kemerleri ise tek sıra dikine tuğladan yapılmıştır. Ayrıca Yıldırım Beyazıt ile İznik Yeşil Cami revaklarının kemerleri, mermer malzeme kullanılarak inşa edilmiştir.

Revak duvarlarında genellikle tuğla, taş almaşık örgü tekniği görülmektedir. Almaşık örgü aşağıda duvar bezemeleri maddesinde daha detaylı anlatılmaktadır. Bazı camilerin (Bursa Alâeddin, İznik Yeşil, Bursa Yıldırım cami gibi) revak duvarları ise taşla kaplıdır.

Sonuç olarak, erken dönem İznik yapılarında daha çok devşirme malzeme kullanıldığı görülmektedir. Devşirme malzeme daha çok sütun, başlık ve kaidelerinde kullanılmıştır. Ters T planlı camilerin dış duvarlarında genelde taş malzeme, tek kubbeli

camilerde ise almaşık duvar örgüsü tercih edilmiştir. Yapılarda kemer oluşumunda malzeme olarak, almaşık duvarlı cephelerde tuğla ya da taş- tuğla örgü, kesme taş duvarlı revaklarda ise, kesme taş kemer uygulamasına gidilmiştir. Kemerler arasında yer alan gergilerin çoğunluğu ahşap malzemedendir.

Mimari Plastik

Bursa erken devir camilerinde sıkça rastlanılan duvar inşa tekniği tuğla ve taş almaşık duvar örgüsüdür. Kaynaklar, bu almaşık tekniğin Bizans mimarisine Roma'dan geçtiğini, İran'da ve daha doğuda kullanılmadığını belirtmektedirler. Türklerin de bu tekniği, özellikle Batı Anadolu'da yoğun olarak kullandıkları izlenmektedir²³⁴. Kaynaklar, Osmanlı almaşık duvarının, ilk ivmesini Bizans dönemi yapılarından aldığı, ama daha sonra kendi içinde sistematığını kurarak, özgün bir yapı elemanı haline dönüştüğünü belirtmektedir. Erken dönem Bursa revak ön cephelerinde almaşık örgülü duvar yükseltilerek, bir kalkan duvarı şeklini almaktadır. Bu yükseltilmiş kuzey duvarı, geçmiş dönemin tarihi mirası olan taş kapıları çağrıştırdığı belirtilmektedir. Öte yandan almaşık sistem tek kubbeli mekân ve çevre ile bağımlı bir alt yapı olarak da kabul edilmektedir. Böylelikle camilerde yapısal bir hiyerarşinin oluşmasına neden olmaktadır. Sonuç olarak, almaşık örgülü kalkan duvarı, yapıyı adeta vurgulamaktadır.

Tüm duvarları almaşık veya moloz taş örgü sistemine göre inşa edilmiş camilerin bile, revak cephelerinde kaba yonu taş veya kesme taş uygulanmıştır. Bu da revak cephesi ve kalkan duvarına, diğer cephelerden daha fazla özen gösterildiğini ispatlamaktadır²³⁵.

Kalkan duvarı, özellikle Bursa'nın tek kubbeli camilerinde karşılaştığımız bir uygulamadır.

XIV. yüzyılın ilk yarısına ait, estetik açıdan gösterişli ilk cephe olarak Bursa Orhan Gazi gösterilmektedir. Kemerler arası şeritler, tuğla madalyonlar bulunmaktadır. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, taş- tuğlanın birlikte kullanımı ile geometrik şekiller cephede yer almaya başlamıştır. Hüdavendigâr Cami üst revak orta kemerinin duvar yüzeyinde rastlanılan, taş- tuğla geometrik motifler bu tarza örnek olarak verilebilir.

234 Doğan Kuban, *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, s.11

235 Afife Batur, *Almaşık Duvar*, s.206-208

BÖLÜM 4 • DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yine aynı tip geçmelere, Timurtaş Cami'nin revak yan cephe pencere alınlıklarında da rastlanılmaktadır²³⁶.

Bursa erken dönem revak cephelerinde ve pencere alınlıkları gibi belli kısımlarda, rozet, tek motifler, altıgen, üçgen formda dört / altı köşeli yıldız motifler, panolar, ince şeritler gibi duvar süslemeleri söz konusudur. Ayrıca tuğlalarla kör kemer veya arkadlar yapılarak, cepheyi hareketlendirme çabaları görülmektedir.

Dış duvarı almaşık örgü tekniği ile inşa edilen duvarlar kirpi saçakla, kesme taş ile inşa edilen duvarlar ise taş saçakla sonlanmaktadır. Yiğit Köhne Cami tek sıra kirpi saçaklıyken, diğer cami kalkan duvarlarında iki ya da üç sıra kirpi saçığı uygulanmıştır.

Erken Dönem Osmanlı mimarisi eserlerinde göz alıcı bir taş süsleme ile karşılaşmamaktadır. Kaynaklar bu durumun ekonomik sebeplerden kaynaklandığını belirtmektedirler. Tuğlanın çokça kullanımı, çabuk ve kolay şekilde üretilmesinin sonucu olarak maliyetinin düşük olması ve buna bağlı olarak, inşaat sürecinin de kısa olmasına bağlanmaktadır²³⁷.

Osmanlı'da özellikle İznik ve Bursa yapılarında görmeye başlanılan son cemaat yeri veya revaklı giriş bölümleri, yeni bir cephe anlayışı getirmiş, kuzey cephesinin dekoratif vurgusu, revak sütunları veya ayakları arasına yerleştirilmiş mermer şebekelerle sağlanmıştır. Bu ögenin (şebeke) yoğun kullanımı özellikle Bursa ve İznik yapılarında görülmekte, Selçuklu Dönemi'nde ve İlhanlı yapılarıyla donatılan Amasya'da rastlanılmamaktadır. Üstelik kiliselerin galeri revaklarında şebeke kullanımları göz önüne alındığında, bu ögenin biçim itibarıyla Bizans kaynaklı olduğu söylenebilir. Bizans mimarisinde daha çok iç mekânda veya revak sütunları ile payeleri arasında kullanılan, üzerleri geometrik, bitkisel figürlü motifler ve haç kabartmalarıyla süslenen bu parçalar, devşirme malzeme olarak Selçuklu ve bazı beylikler yapılarında kullanılmıştır. Ancak bahsi geçen bu uygulamalarda Osmanlı'dakine benzer, giriş revakı bölümü bulunmadığından, bu levhalar daha çok duvarlarda dolgu malzemesi olarak değerlendirilmiştir. Bu uygulamalara

Akşehir Ulu Cami(1213) minare kaidesinde, Akşehir Ferruḫşah Mescidinde, 13.yy 1223 tarihli Kadınhan Kervansarayının eyvan duvarında ve Yalvaç Devlethan Cami (13. yy) doğu ve batı cephelerindeki pencere alınlıklarında rastlanılmaktadır²³⁸.

İncelenen camilerden, İznik Yeşil, İznik Mahmut Çelebi ve Hüdavendigâr Cami revaklarında mermer oymalı şebekeler gözlemlenmektedir.

Bizans mimarisinden veya Bizans öncesi Roma - Yunan mimarisinden alınarak, hiçbir müdahaleye uğramadan kullanılan devşirme sütunlar ile bunların kaide ve başlıkları ise süslemeden daha çok, yukarıda düşey taşıyıcı elemanlar bölümünde de anlatıldığı üzere strüktürel olarak kullanılmıştır.

Erken dönem taş süslemenin en çok kullanılan şekli, mukarnas bezemedir. Bursa Ali Paşa, Yıldırım Camileri pencere lento ve sövelerinde, İznik Nilüfer Hatun, İznik Yeşil Cami revak kornişleri ve sütun başlıklarında sıkça görülmektedir.

İznik Yeşil, Mahmut Çelebi ve Bursa Nalbantoğlu Cami revak giriş kemerlerinde, mukarnas bezemeli sövelerle bir kapı formu verilmiştir. Özellikle İznik Yeşil Cami revak taş süslemeleri döneminin en özgün örneği sayılabilir.

Bu dönem revaklarında iki renk taştan oluşan kemer kullanımı da görülmektedir. Ayrıca Nilüfer Hatun İmaret'i'nde taş kabartma süslemelere de rastlanılmaktadır.

Bursa Orhan Cami yan kemerlerinde ve Yıldırım Cami revak mihrabiyesinde çini parçalarına rastlanılmıştır. Bu örneklerdeki çini uygulamaları daha çok minarelerde yer almaktadır. İznik Mahmut Çelebi Cami'nin çinilerle bezeli minaresi de bu konuya örnek olarak verilebilir. Ayrıca İznik Yeşil Cami minaresi çinilerle bezeli eşsiz eserdir.

Revak kubbe içlerinde ise çoğunlukla bitkisel motifler kullanılarak yapılan kalem işi süslemelere rastlanılmıştır.

Cami giriş kapılarında bulunan geometrik, bitkisel ve yazı motifli ahşap süslemeler, karşılaşılan bir diğer dekoratif öğedir.

236 Y. Selçuk Şener, **14. Yüzyıl Bursa Yapılarında Erken Osmanlı Duvar Örgüsü**, A.Ü. Sosyal Bilimler Ens. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı YL Tezi, Ankara, 1993, s.120-121

237 Filiz Yenişehirlioğlu, "Osmanlı Mimarisinde Bursa ve Balkanlar" **Payitaht Bursa'da Kültür ve Sanat Sempozyum Kitabı (07 -08 Nisan 2006 – Bursa)** ed.Cafer Çiftçi Osmangazi Belediyesi Bursa 2006, s.335

238 Yıldırım Özbek, **Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme 1300 – 1453** s.601

BURSA CAMİLERİNDE REVAK

Sonuç olarak Erken dönem Bursa cami revakları ön görünüşünde, önde yükselen ve kirpi saçakla sonlanan kalkan duvarı, en karakteristik unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Tuğla taş almaşık duvar örgüsünde geometrik motifler, kör pencereler ve rozetler ile dış cephede hareketlilik sağlanmaya çalışılmıştır. Özellikle kapı, pencere v.b. nişleri üzerindeki taş mukarnas süslemeler, yine bu dönemin karakteristiğidir. Yine erken dönemde tercih edilen taş süslemeciliğin bir diğer örneği, kolon ve/ya sütunlar arasına yerleştirilen şebekelerde görülmektedir. Taş süslemelerin dışında bazı camilerin revak mihrabiyelerinde çini, kubbe ve kemer içlerinde kalem işi, cami giriş kapılarında ise ahşap süslemelere rastlanılmaktadır.

Revak ile Minare İlişkisi

Bursa Alâeddin, Hüdavendigâr cami minaresi, revakın solunda konumlanmakta ve revaktan çıkılmaktadır. Gürle Orhan Gazi, İbni Bezaz minareleri revakın sağında yer almaktadır. Ertuğrul, İmareti İsa Bey, Hoca Alizade, Yiğit Köhne, Zeyniler, Selçuk Hatun Mescidi, Abdal Mehmet, Umur Bey Cami minareleri revakın sağında olup, revaktan çıkılmaktadır. Bursa Yıldırım, Timurtaş, Veledi Yanic Cami minareleri ise yapıdan tamamen bağımsız bir şekilde konumlanmaktadır.

Gabriel'in eserinde Ali Paşa Cami minaresine revaktan çıkıldığı belirtilmiştir. Ancak günümüzde binadan bağımsız bir minare bulunmaktadır. Sıklıkla görüldüğü üzere minareler revakın sağında konumlanmakta, genelde tek kubbeli cami revaklarının içinden çıkılmaktadır.

Plan tiplerine göre revak düzeni

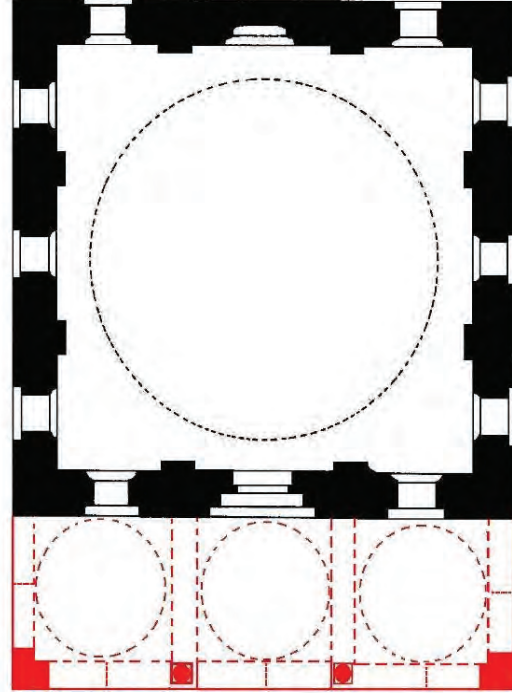
Plan Şeması	Plan	Cami	Revak bölüm sayısı
Ters T planlı camiler		İznik Orhan	6 sütun - 5 bölüm
		Bursa Orhan Bey	6 destek- 5 bölüm
		Bursa Hüdavendigâr	6 destek- 5 bölüm
		İznik Yakup Çelebi	4 yığma paye ve 2 sütunlu- 5 bölümlü
		Bursa Yıldırım Beyazıt	6 ayak - 5 bölüm
		Bursa Ali Paşa	6 ayak - 5 bölüm
		Bursa Timurtaş	4 ayak - 5 bölüm
		Bursa Ebu İshak	4 ayak - 5 bölüm
		Bursa Muradiye	4 ayak, 2 sütun - 5 bölüm
	Tek kubbeli camiler		Bursa Ertuğrul
		Bursa İbni Bezaz	Yanları kapalı, ortada 2 ayak - 3 bölüm
		Bursa İbrahim Paşa	Orijinal değil
		Bursa Veledi Yaniç	Tek bölümlü
		Bursa Yiğit Köhne	Yanları kapalı, ortada 2 ayak - 3 bölüm
		Bursa Zeyniler	Yanları kapalı, ortada 2 ayak - 3 bölüm
		Bursa Abdal	Yanları kapalı, ortada 2 ayak - 3 bölüm
		Bursa Hıdırlık	Tek bölümlü

Kare planlı tek kubbeli camiler		Bursa Alaeddin	4 sütun - 3 bölüm
		İznik Hacı Özbek	2 sütun- 3bölüm
		Bursa Yeşil	Önde: 4 sütun- 3 bölüm Yanlarda: 2 sütun
		İznik Şeyh Kutbeddin	3 sütun - 2 bölüm
		Bursa Somuncu Baba	2 ayak - 3 bölüm
		İznik Mahmud Çelebi	2 ayak - 2 sütun - 3 bölüm
		Bursa Şeker Hoca	2 ayak - 3 bölüm
		Bursa İmareti İsa Bey	Orijinal değil
		Bursa Hoca Alizade	2 ayak - 3 bölüm
		Bursa Bedrettin Cami	2 ayak - 3 bölüm
		Bursa Selçuk Hatun	2 ayak - 3 bölüm
		Bursa Umur Bey	4 sütun - 5 bölüm
		Bursa Nalbantoğlu	2 ayak - 3 bölüm
		Bursa Veledi Vezir	2 ahşap direk- 3 bölüm
		Bursa Şerafettin	2 ayak - 3 bölüm
	Bursa Yerkapı	3 ahşap dikme	

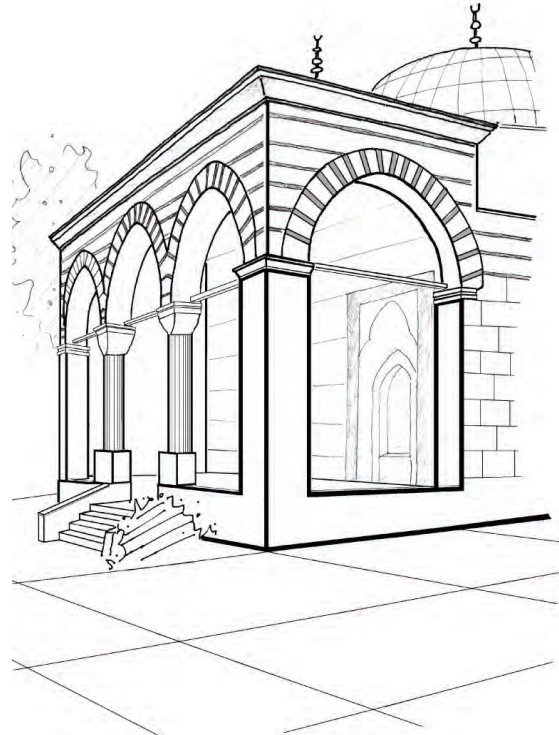
KARŞILAŞTIRMA

Bu araştırma kapsamında revaklar Bursa'daki erken devir camileri için çalışılmıştır. Hiç kuşku yok ki revak konusu ne Bursa şehri, ne de cami yapıları ile sınırlıdır. Özellikle medrese, darüşşifa, han gibi yapılarda oldukça sık kullanılan bir mimari öğedir. Ayrıca bazı türbe yapılarında da revakla karşılaşılmaktadır..

Bu bölümde yukarıdaki açıklamaya istinaden, Bursa dışındaki Osmanlı kentlerinin farklı dönemlerine ait cami, türbe revak örnekleri de kapsamlı olmasa da incelenmiş ve bilgilendirme amacı ile örneklendirilmiştir.

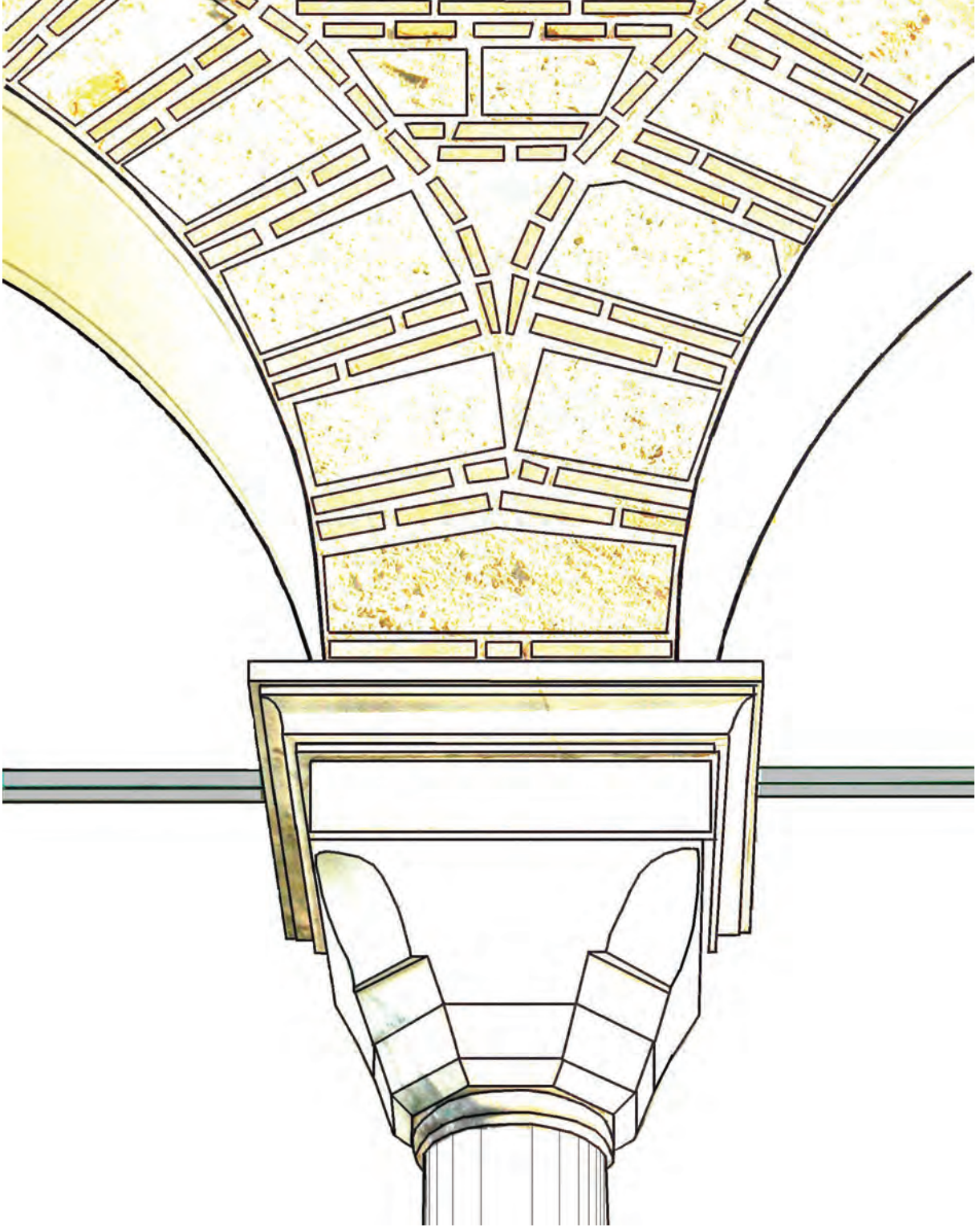
Bursa Yıldırım Türbesi planı
(E. Hakkı AYVERDİ' den işlenerek)

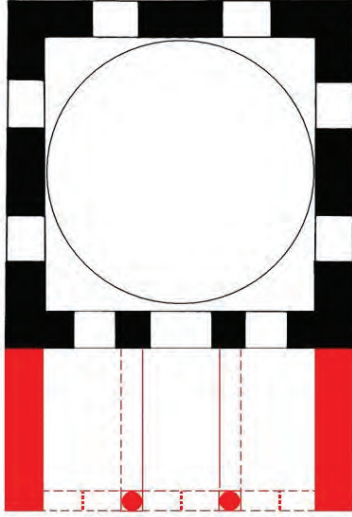
Bursa Yıldırım Türbesi perspektifi
(Ö. ÇUHADAR- 2010)

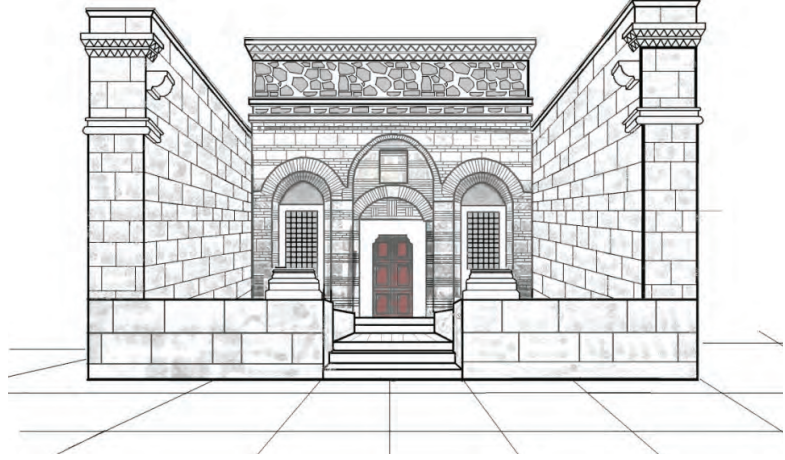
Bursa Yıldırım Türbesi

Bursa Yıldırım Türbesi kemer sütun başlığı detay çizimi (Ö. ÇUHADAR- 2010)

Bursa Gülçiçek Hatun Türbesi plan
(E. Hakkı AYVERDİ'den işlenerek)

Bursa Gülçiçek Hatun perspektifi (Ö. ÇUHADAR- 2010)

Erken dönemde Osmanlı topraklarında, Balkanlar da dâhil olmak üzere birçok yapıda ve camide revak giriş ünitesine rastlanmaktadır. Örnek olarak; Milas'ta Firuz Bey caminin altı ayaklı, üç bölümlü revakına rastlanırken, Manisa Ulu Cami önünde farklı bir deneme ortaya çıkmaktadır. Caminin önündeki avlu, ön cephe dışında U şeklinde üç taraflı revaklarla çevrelenmektedir. Ancak yan revaklarda iki sütun sırası görülmektedir.

Balkanlarda, dört paye üç bölümlü Dimetoka Çelebi Cami revakına rastlanmaktadır. Amasya'da 1414'e tarihlenen Beyazıt Paşa Cami revakı ise altı ayak beş bölümlüdür. İki renkli sivri kemerleri, mermer kalkan duvarı, zengin kirpi saçağı ve her bölümü ayrı ayrı pandantiflerle süslü kubbelerle sahiptir. 1428 olarak tarihlenen Amasya Yörgüç Paşa Caminin son cemaat yeri ise cami ana mekanına dâhil edilmiştir.

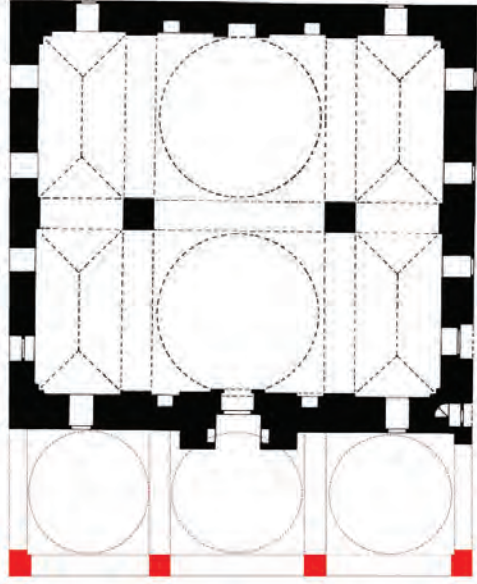

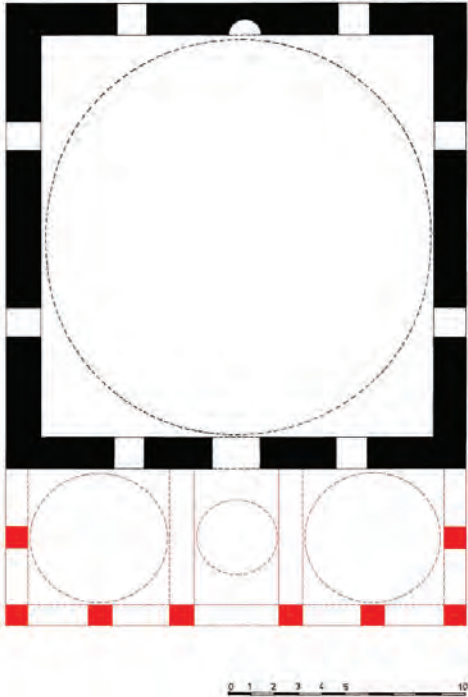
Behramkale Edremit Hüdavendigâr'da yanları kapalı, iki sütun üç bölümlü, Filibe Şihabüddin Paşa Cami'de altı ayak, beş bölümlü, Tire Yeşil cami'de iki ayak, dört sütun, beş bölümlü, 15.yy Zağra Hamza Bey Cami altı ayak beş bölümlü ve yanlarda birer ayaklı revaklara rastlanmaktadır.

Bursa Fatih dönemi camilerine baktığımızda, erken dönemin devamı olarak yanları kapalı, iki ayaklı, üç bölümlü cami revaklarının devam ettiğini görmekteyiz. Kalkan duvarlı, almaşık örgülü, tuğla kirpi saçaklı revak özellikleri bu revaklarda da aynen görülmektedir: İsa Bey Fenari, Hacı Sevindik, Ahmet Dai, Acem Reis, Azep Bey, Hatice Sultan, Simkeş Cemil, Meydancık, Kanberler (Sitti Hatun). Fatih Dönemi Bursa'da ise Başçı İbrahim Cami avlulu revakı ile karşılaşmaktayız.

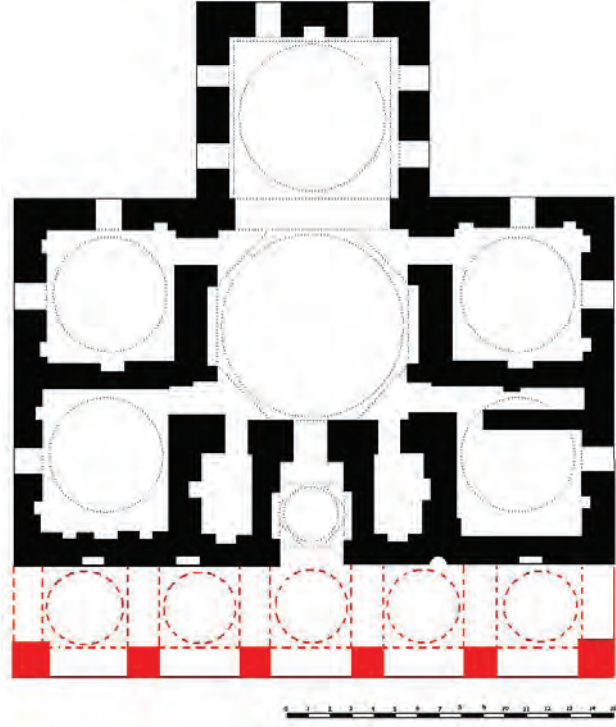
Erken dönemde yapılan medrese, imaret gibi yapılarda, üç taraflı U şeklinde avlulu revaklar, hanlarda ise dört taraflı avlulu revaklarla karşılaşmaktadır.

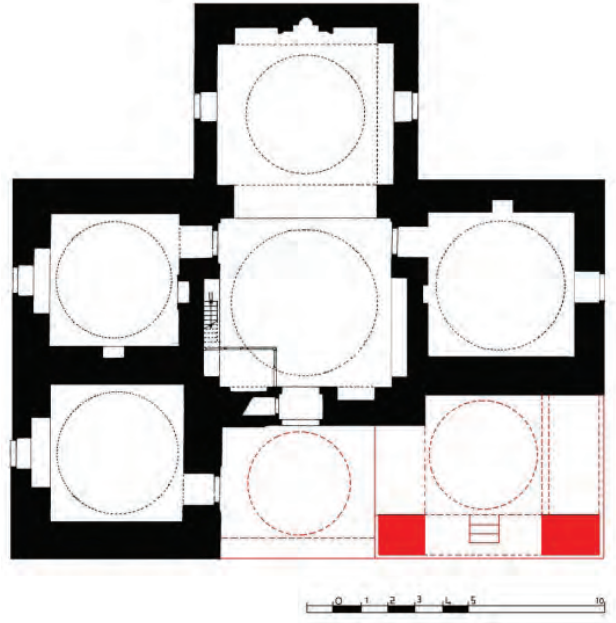
Dimetoka Çelebi Cami planı
(E. Hakkı AYVERDİ'den işlenerek)

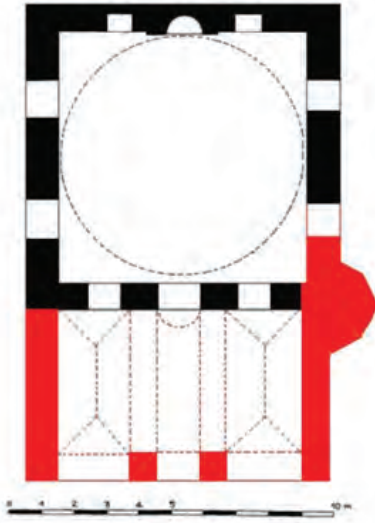
Zağra Hamza Bey Cami planı
(E. H. AYVERDİ'den işlenerek)

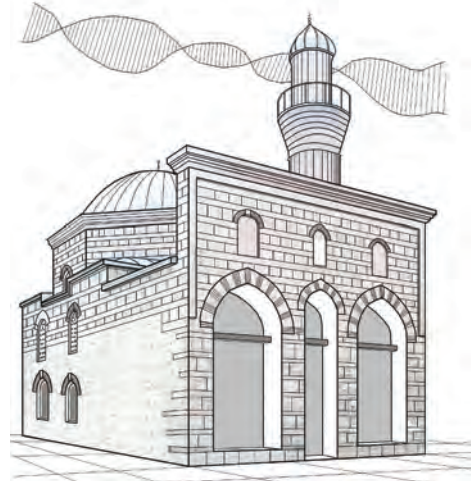
Amasya Beyazıt Paşa Cami planı
(E. H. AYVERDİ' den işlenerek)

Yörgüç Paşa Cami planı
(E. H. AYVERDİ' den işlenerek)

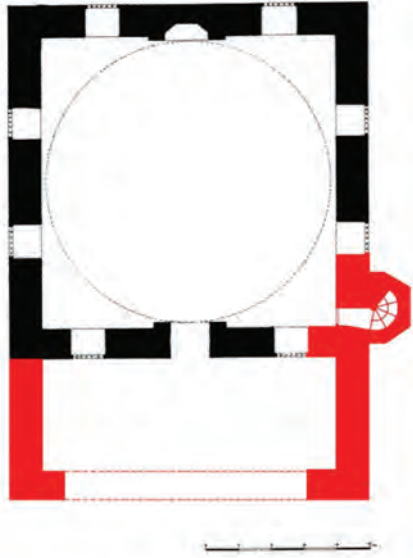
Bursa Ahmet Dai Cami planı
(E. Hakkı AYVERDİ'den işlenerek)

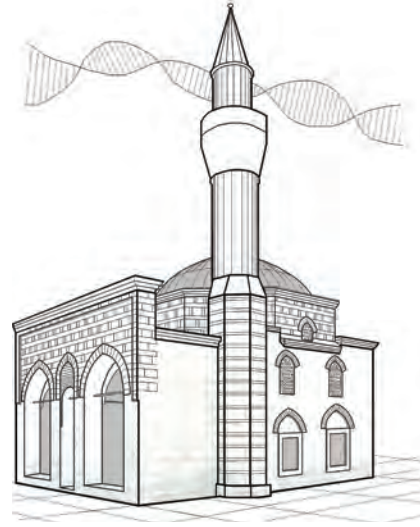
Bursa Ahmet Dai Cami perspektifi
(Ö. ÇUHADAR-2010)

Bursa Ahmet Dai Cami

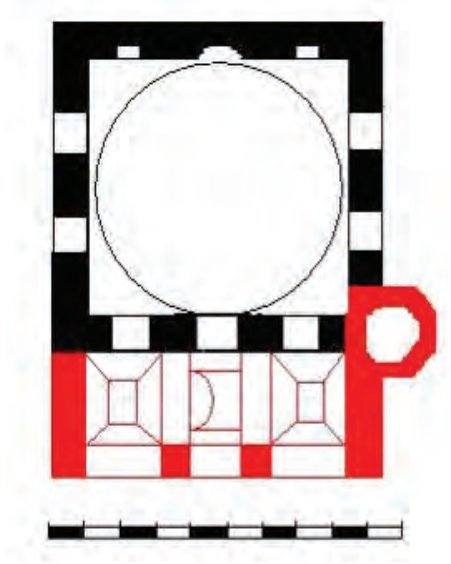
Bursa Hatice İsfendiyar Cami planı
(E. Hakkı AYVERDİ'den işlenerek,

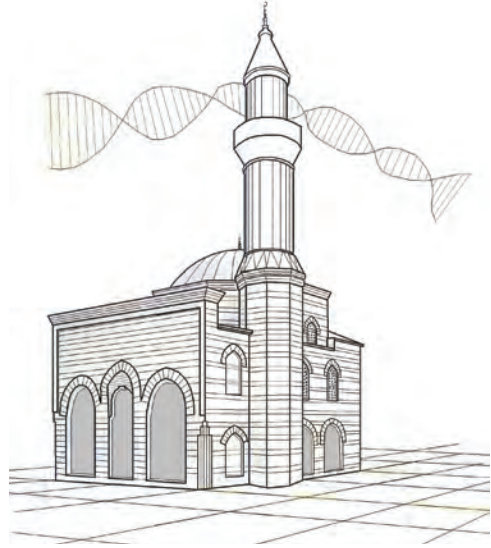
Bursa Hatice İsfendiyar Cami perspektifi
(Ö. ÇUHADAR-2010)

Bursa Hatice İsfendiyar Cami

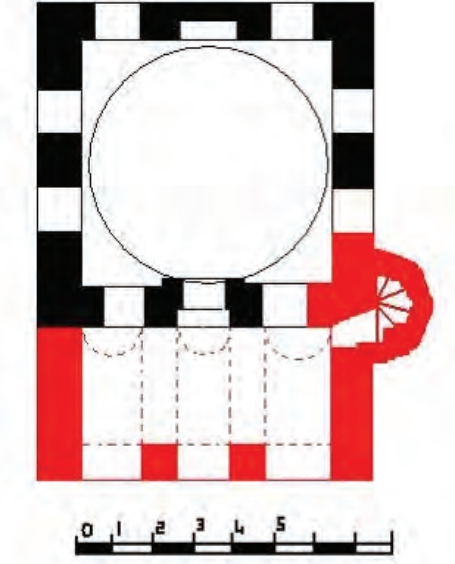
Bursa Acem Reis Camii planı
(E. Hakkı AYVERDİ'den işlenerek)

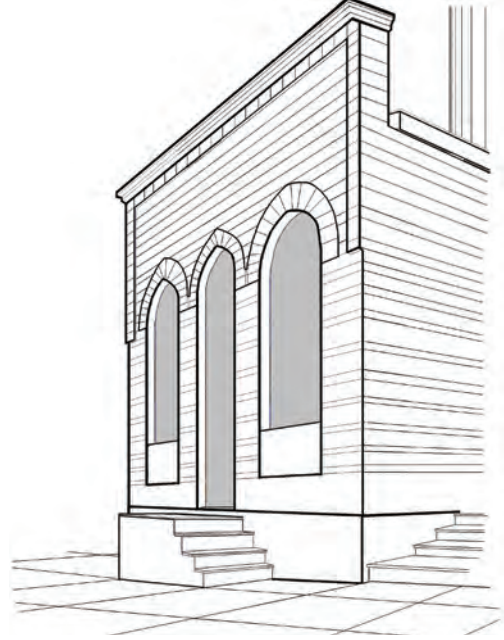
Bursa Acem Reis Camii perspektifi
(Ö. ÇUHADAR- 2010)

Bursa Acem Reis Camii

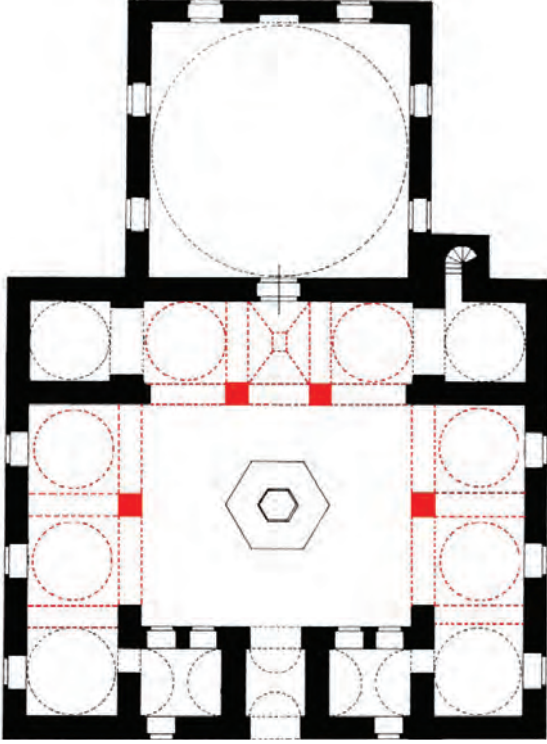
Azep Bey Cami planı
(E. Hakkı AYVERDİ'den işlenerek)

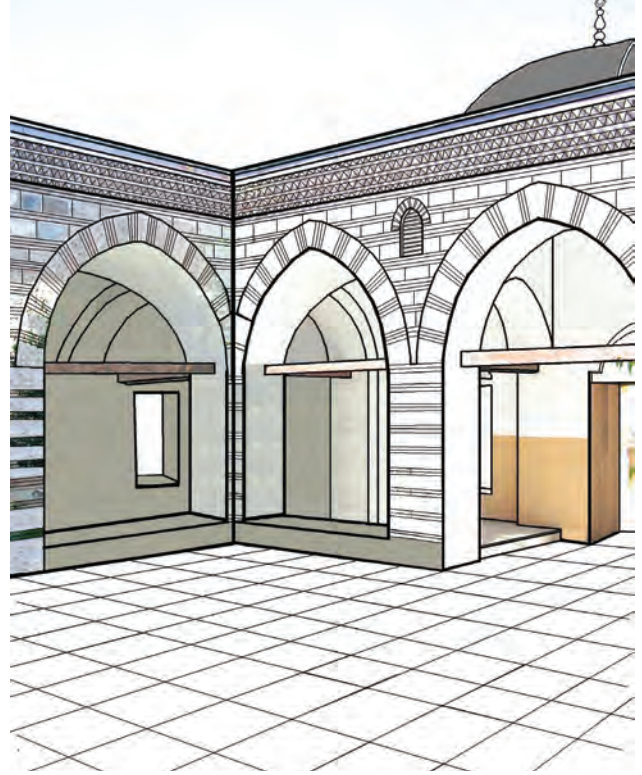
Azep Bey Cami perspektifi
(Ö. ÇUHADAR-2010)

Azep Bey Cami

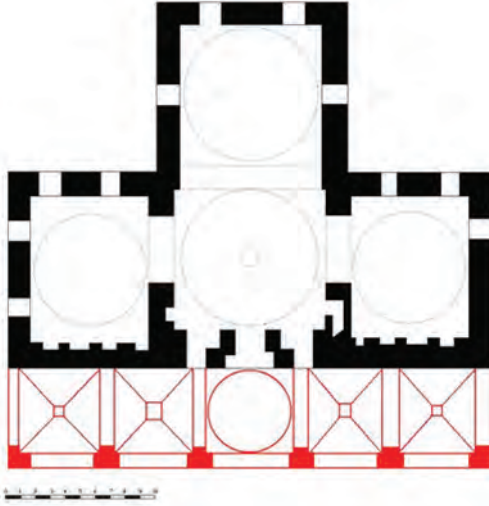
Bursa Başçı İbrahim Cami planı
(E. Hakkı AYVERDİ'den işlenerek)

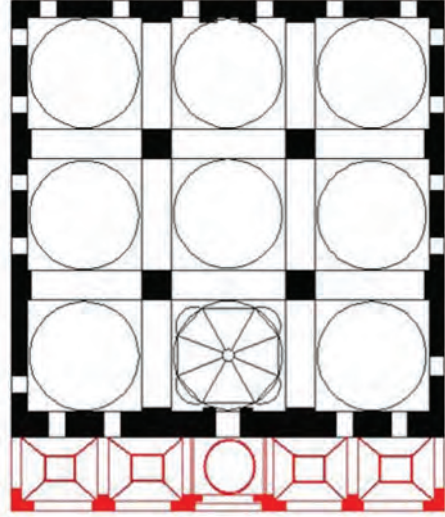
Bursa Başçı İbrahim Cami perspektifi
(Ö. ÇUHADAR-2010)

Bursa Başçı İbrahim Cami

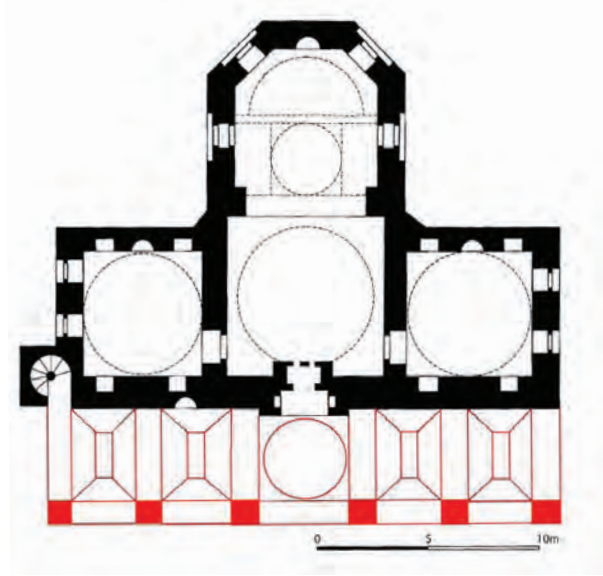
Edirne Muradiye Cami planı
(E. Hakkı AYVERDİ'den işlenerek)

Edirne Eski Cami planı
(E. Hakkı AYVERDİ'den işlenerek)

Ayrıca Bursa'dan sonra Edirne Cami revaklarına baktığımızda, altı ayak beş gözlü revaklarla karşılaşmaktayız. Edirne Eski Cami, Edirne Beylerbeyi Cami, Edirne Muradiye, Edirne Gazi Mihal Cami revakları bu tür uygulamalara örnek olarak verilebilir. Ancak Edirne Üç Şerefeli Cami'de revaklı avlu şemasına da rastlanılmaktadır.

Klasik devirde mimarinin belirli bir olgunluğa erişmesiyle, bu devirde avlu revaklı camiler görülmeye başlanmış ve son cemaat yeri avlu revakı içinde kalmıştır. Ancak orta ve küçük boyutlu camilerde, erken devirdeki gibi sadece cami ön cephesinde üç veya beş gözlü revaklar da planlanmıştır. Klasik devir cami revaklarında malzeme açısından da farklılaşmalar görülmekte, tuğlanın yerine taş malzemenin kullanıldığı örneklerle de karşılaşılmaktadır.

Edirne Beylerbeyi Cami planı
(E. Hakkı AYVERDİ'den işlenerek)

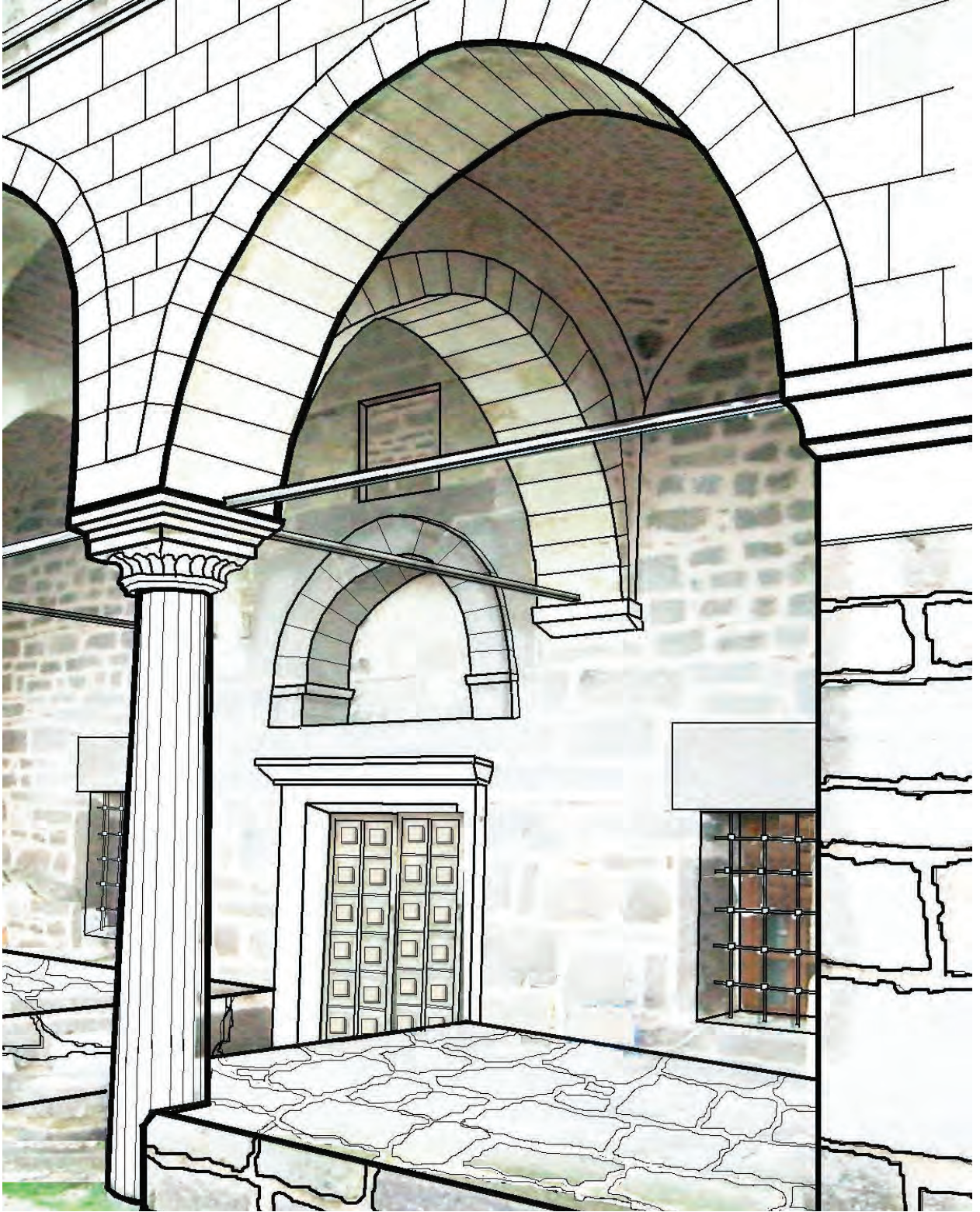

Behramkale Hüdayendigar
Cami giriş cephesi

Behramkale Hüdayendigar
Cami revak iç görünümü

Behramkale Hüdevendigar Cami perspektifi (Ö. ÇUHADAR)

SONUÇ

İçinde birçok denemeleri barındırarak, Osmanlı mimarisi klasik devrine basamak teşkil eden ve erken dönem yapılarının bir unsuru olan, Bursa Cami revaklarına ilişkin yapılan araştırma sonucunda, özetle aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Revak cami giriş cephesi uzunluğunda, önceleri yapının doğu veya batısında yer almakla birlikte, genelde kuzey giriş cephesinde konumlanmaktadır.
- Tek kubbeli camilerde üç bölümlü ve genellikle orta bölüm daha dar, ters T planlı camilerde ise beş bölümlü revak düzenine rastlanılmaktadır.
- Revak düzeni kaç bölümlü olursa olsun, genelde simetrik düzende planlanmıştır.
- Genelde hepsinin zemini her iki yana eşit olarak simetrik formda ve podyumludur.
- Bursa'daki tek kubbeli camilerin revaklarında taşıyıcı eleman olarak, iki payeli sistem tercih edilmiştir. Bursa'ya ait ters T planlı camilerde, dört ya da altı payenin taşıyıcı olarak kullanıldığı da görülmektedir. Yine bazı ters T planlı camilerde, Bursa Orhan Cami'nde olduğu gibi revakın ön cephesi paye, yan cephelerinde sütun bulunan karma eleman uygulamasına gidilmiştir. Payeler kare, dikdörtgen, L veya T kesitli olmaktadır.
- İznik'teki camilerde taşıyıcı olarak sütun kullanımı ağırlıklıdır. Sütunlar tek başına ya da paye ile birlikte kullanılmıştır.
- Geçiş elemanları ile ilgili bir genelleme yapmamız gerekirse, Bursa erken devir tek kubbeli cami revaklarında, önde üç adet sivri kemer, yanlarda da iki adet sivri kemer ile geçişler sağlanmıştır.
- Kemer açıklıklarının genelinde, ahşap gergilerin kullanıldığı tespit edilmiştir.
- Erken dönem camilerinin revak örtü sitemleri, genelde orta bölüm kubbe, yan bölüm/ bölümler aynalı tonoz olarak uygulanmıştır.
- İznik cami revakları, sütun ve sütun başlıklarında devşirme malzeme kullanıldığı görülmektedir. Bazı Bursa cami revaklarında da, sütun ve/veya

BÖLÜM 4 • DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

başlıklarda devşirme malzeme uygulamasına rastlanmaktadır.

- Bursa Somuncu Baba, Hoca Alizade, Bedrettin, Yiğit Köhne, Zeyniler, Selçuk Hatun, Abdal Cami revakları payelerinde, iki sıra tuğla - bir sıra taş almaşık örgüsüne rastlanılmaktadır.
- Ayrıca Gürle Orhan Gazi ile Bursa Şeker Hoca ve Yerkapı Cami revaklarında ahşap dikmeler kullanıldığı görülmektedir. Bazı Bursa Cami revaklarının inşasında da taş malzeme kullanılmıştır.
- Kemer malzeme kullanımı ile ilgili olarak, almaşık duvarlı cephelerde tuğla ya da tuğla taş örgü, kesme taş duvarlı revak cephelerinde ise kesme taş malzeme kullanılmıştır.
- Revak duvarlarında genelde tuğla-taş almaşık örgü tekniği görülmektedir. Bazı cami revak duvarları ise taşla kaplıdır.
- Almaşık örgülü kalkan duvarı, erken dönem camilerinin bir karakteristiğidir.
- Dış duvarı almaşık örgü tekniği ile inşa edilen duvarlar kirpi saçakla, kesme taşla oluşturulmuş duvarlar ise taş saçakla sonlanmaktadır. Yiğit Köhne Cami tek sıra kirpi saçaklıken, diğer cami kalkan duvarlarında iki ya da üç sıra kirpi saçığı uygulanmıştır.
- Kör pencereler, pencere alınlıklarındaki geometrik motifler, korniş/ silmeler, madalyonlar tuğla malzemeden yapılmış süslemelere örnektir.
- Taş süsleme uygulamalarına örnek olarak, kolonlar arası mermer şebekeler, özellikle sütun başlıklarında ve pencere sövelerinde uygulanan mermer mukarnaslar verilebilir.
- Ayrıca kubbe ve kemer içlerinde kalemişi, pencere alınlıklarında çini, kapılarda ise ahşap süslemelere rastlanılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- AKIN Günkut, **Asya Merkezi Mekân Geleneği**, Kültür Bakanlığı Ankara, 1990
- ALTUN Ara, **Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet**, yay. Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları İstanbul, 1988
- ARIK M. Oluş, **İslam Sanatında Türkler The Turkish Contribution to Islamic Arts** YKY İstanbul, 1974
- ARSEVEN Celal Esad, **Türk Sanatı Tarihi Menşeyinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim Tezyini Sanatlar** MEB İstanbul, 1955 -1959
- ARSEVEN Celal Esad, "Revak" **Sanat Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul, 1944, s.1671
- ASLANAPA Oktay, **Osmanlı Devri Mimarisi**, İnkılap İstanbul, 2004
- ASLANAPA Oktay, **Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı 14.yy.** Devlet Kitapları, 1977
- ASLANAPA Oktay, **Türk Sanatı I-II**, Kervan yayınları, İstanbul, 1984
- ATAMAN Alpaslan, **Bir Göz Yapıdan Külliyyeye** Mimarlar Tasarım Yayınları İstanbul, 2000
- AYVANSARAYI Hafız Hüseyin, **Camilerimiz Ansiklopedisi** Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları İstanbul C.1, 1987
- AYVERDİ E. Hakkı, "Osmanlı Mimarisinin İlk Asrı" **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi Ankara 19-24 Ekim 1959 Kongreye Sunulan Tebliğler** T.T.K. Basımevi Ankara, 1962, s.70 - 82
- AYVERDİ E. Hakkı, **Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I**, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü No:57, 1989 (2)
- AYVERDİ E. Hakkı, **Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri II**, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü No:65, 1989 (2)
- AYVERDİ E. Hakkı, **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri III**, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü No:69, 1989 (2)
- AYVERDİ E. Hakkı, **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri III-IV**, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü No:69, 1989 (2)
- AYVERDİ E. Hakkı, **YÜKSEL İ. Aydın İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi**, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü No:7, 1976
- BATUR Afife, "Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Üzerine" **Anadolu Sanat Araştırmaları 2**, İ.T.Ü. Mim. Fak. Mimarlık Tarihi ve Rölöve Kürsüsü İstanbul, 1970, s.135 -208
- BATUR Afife, **Osmanlı Camilerinde Kemer Strüktür Biçim İlişkisi Üzerine Bir Deneme (1300 -1730)**, Doktora Tezi, İTÜ Yayınları, 1974
- BATUR Selçuk, "Ondokuzuncu Yüzyılın Büyük Camilerinde Son Cemaat Yeri ve Hünkar Mahfilî Sorunu Üzerine" **Anadolu Sanatı Araştırmaları 2** İ.T.Ü. Mim. Fak. Mimarlık Tarihi ve Rölöve Kürsüsü İstanbul, 1970, s.97-104
- BİNOUS, vd. "Akdeniz'de İslam Sanatı", **Akdeniz'de İslam Sanatı Erken Osmanlı Sanatı Beylikler Mirası**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000, s.XXV
- ÇETİNTAŞ Sedat, **Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler**, MEB Basımevi, 1946
- DAŞ Ertan, **Erken Dönem Osmanlı Türbeleri**, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2007
- DEMİRALP Yekta, "Orhan Camii" **Erken Osmanlı Sanatı Beylikler Mirası, Arkeoloji ve Sanat yayınları**, İstanbul, 2000, s.108
- DEMİRALP Yekta, "Hüdavendigâr Camii" **Erken Osmanlı Sanatı Beylikler Mirası, Arkeoloji ve Sanat yayınları**, İstanbul, 2000, s.123
- DEMİRİZ Yıldız, "Erken İslam Sanatı", www.istanbul.edu.tr/bolumler/guzelsanat/islamsanati.htm, er.tarihi:10.04.2010
- DEMİRİZ Yıldız, **Osmanlı Mimarisinde Süsleme I. Erken Devir (1300 - 1453)** İstanbul, 1979
- EMİR Sedat, **Erken Osmanlı Mimarlığında Çok İşlevli Yapılar: Kentel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler Orhan Gazi Dönemi Yapıları C.II, Akademi Kitabevi**, 1994
- ERDMAN Kurt, "XIII. Yüzyıl Anadolu Camilerinin Özel Durumu" **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi Ankara 19-24 Ekim 1959 Kongreye Sunulan Tebliğler** T.T.K. Basımevi Ankara, 1962, s.144 - 151
- ERGENÇ Özer, **XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa**, T.T.K. Yayınları Ankara, 2006
- EYİCE Semavi, **İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri Sanat tarihi Araştırmaları Dergisi** Yayınları İstanbul, 1988
- EYİCE Semavi, **Son Devir Bizans Mimarisi** İ.Ü. Edb. Fak. Yayınları İstanbul, 1963
- GABRIEL Albert, "Bursa'da Murad I Camii" **Vakıflar Dergisi** C.2, Ankara, 1962
- GÖNCÜOĞLU S. Faruk, KUMBASAR Zeliha **Gelenekten Geleceğe Camiler** KIPTAŞ İstanbul, 2006
- GÖZTEPE Tarık Mümtaz, **Ulu Camiler Dini Anıtlar** Resimli Posta Matbaası Ankara, 1956
- HASOL Doğan, **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, YEM İstanbul, 1975
- İLTER İsmet, "Türk - İran Mimarlık Yapıları Üzerine Bir Deneme" **Vakıflar Dergisi** C.16, Ankara 1982 s.131 - 133
- KARAKAYA Enis, "Anadolu'da günümüzün ticari yapılarının biçimlendirilmesi", İlgı, Ocak 1990, S.60, s.15
- KAPLANOĞLU Raif, **Doğal ve Anıtsal Eserleri ile Bursa** Osmangazi Belediyesi, 2003
- KOLLEKTİF, **Tarih Boyunca İznik** editör: Oktay Aslanapa, Halil İnalçık, Işık Akbaygil çev: Rita Urgan T.İ.B. Kültür Yayınları

BÖLÜM 4 • DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

- İstanbul, 2004
- KUBAN Doğan, Çağlar Boyunca Türkiye Sanatının Anahatları haz: Semlin Kangal YKY İstanbul, Şubat, 2009, 3bs
- KUBAN Doğan, **Osmanlı Mimarisi**, YEM Yayınları:134 İstanbul, Mayıs 2007
- KUBAN Doğan, **Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler** 2.bs Arkeoloji ve Sanat Yayınları İstanbul, 1995
- KURAN Abdullah, İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami, O.D.T.Ü. Ankara, 1964
- KUYULU İnci, "Sanatın Koruyucuları Selçuk" **Akdeniz'de İslam Sanatı Erken Osmanlı Sanatı Beylikler Mirası**, , Arkeoloji ve Sanat Yayınları İstanbul, 1999
- s.61
- MAHİR Banu, **Celal Esad Arseven Anısına**, Sanat Tarihi Bildirileri, İstanbul, 2000
- MÜLAYİM Selçuk, "Revak" İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İSAM, İstanbul, C.35, s.22
- MÜLAYİM Selçuk, "İslam ve Sanat", **Thema Larousse Tematik Ansiklopedi**, Milliyet, İstanbul, 1993-1994, s.200-201
- MÜLAYİM Selçuk, "Suriye'den Endülüs'e" **Thema Larousse Tematik Ansiklopedi**, Milliyet, İstanbul, 1993-1994, s.202-203
- MÜLAYİM Selçuk "Selçuklular İran'da" **Thema Larousse Tematik Ansiklopedi**, Milliyet, İstanbul, 1993-1994, s.210
- MÜLAYİM Selçuk, "Açık Avlulu Medreseler" **Thema Larousse Tematik Ansiklopedi**, Milliyet, İstanbul, 1993-1994, s.246
- OKÇUOĞLU Tarkan, "Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Mimarlığında Geçiş Ögeleri" **Sanatın Ortaçağı Türk, Bizans ve Batı Sanatı Üzerinde Yazılar** haz: Engin Akyürek, Kabalıcı yayınevi İstanbul, 1997, s.41 -43
- ÖNEY Gönül, **Beylikler Devri Sanatı XIV. – XV. Yüzyıl (1300 – 1453)** TTK Basımevi Ankara, 1989
- ÖNEY Gönül, "Erken Osmanlı Sanatı: Beylikler Mirası" **Akdeniz'de İslam Sanatı Erken Osmanlı Sanatı Beylikler Mirası**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları İstanbul, 1999
- OTTO K., DORN, **Das Islamische Iznik**, Berlin, 1941
- ÖZBEK Yıldırım, **Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300 – 1453)** Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara, 2003
- ÖZÜDOĞRU Şerife, **Erken ve Klasik Devir Osmanlı Camilerinde Son Cemaat Yerlerinin Gelişimi ve Tipolojisi** Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2005
- ŞENER Selçuk, **14. Yüzyıl Bursa Yapılarında Erken Osmanlı Duvar Örgüsü** A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), Ankara, 1993
- TANMAN Baha, **Bursa'da Osmanlı Mimarisi** Kültür Bakanlığı, İstanbul 1996
- TANMAN Baha, "Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Memluk Etkileri" **Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslarüstü Bir Miras"** YEM Yayınları İstanbul, 2000 s. 82 – 89
- TOMLINSON R.A. **Greek Architecture (Yunan Mimarlığı)** Çev: Rifat AKBULUT, Homer Kitapevi, İstanbul, 2003
- UYSAL A. Osman, "Bursa'da Erken Dönem Osmanlı Minareleri" **Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi Sempozyumu Kitabı**, Osmangazi Belediyesi, 2007
- YENİŞEHİRLİOĞLU Filiz, "Osmanlı Mimarisinde Bursa ve Balkanlar" **Payitaht Bursa'da Kültür ve Sanat Sempozyum Kitabı (07 -08 Nisan 2006 – Bursa)** ed.Cafer ÇİFTÇİ Osmangazi Belediyesi, Bursa, 2006
- YENAL Engin, **Bir Masaldı Bursa**, YKY, İstanbul, 1996
- YETKİN S. Kemal, İslam Mimarisi A. Ü. İlahiyat Fak. Türk ve İslam Sanatları Tarihi Enstitüsü Yayınları:2 Ankara, 1959, 2 bs.
- YETKİN S. Kemal, **Türk Mimarisi** Bilgi Yayınları, 1970
- WILD H., **Brussa Eine Entwicklungsstaette Türkischer Architektur in Kleinasien unter den ersten Osmanen**, Königlich Saechsischen Technischen Hochschule zu Dressden, Eines Doktor-Ingenieurs Genehmigte Dissertation, referent: C. Gurlitt, H.Hartung, Berlin, 1909
- Bursa Camileri Albümü**, Bursa Müftülüğü, 2004
- Hisar Bölgesi Alaaddın Mahallesi**, Bizim Mahalle, Osmangazi Belediyesi, Bursa, 2006
- Okçular Çarşısı**, Bizim Mahalle, Osmangazi Belediyesi, Bursa, 2006
- Bir İmparatorluğun İzi Osmangazi**, ed.İsmail Cengiz, Osmangazi Belediyesi, Bursa, Nisan, 2008, (2),
- Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları Ankara, 1983 (2)
- Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler II**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları Ankara, 1977
- Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İl Merkezi)**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları Ankara, 1983
- Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları Ankara, 1986

EK BİBLİYOGRAFYA

- AKBULUT Rüknettin, **Her Şey ile Bursa** Sulhi Garan Matbaası İstanbul, 1957
- AKIN Günkut, **9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi-1 (9th International Congress Of Turkish Art-1)** T.C. Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İstanbul, 1991, s. 47 – 51
- AKOZAN Feridun, "Türk Külliyesi", **Vakıflar Dergisi**, VIII 1969, s. 303 -308
- ARSEVEN Celal Esad, "Cami Mimarisinde Bursa Üslubu" **Bursa Ansiklopedisi** Hakimiyet Yayınevi Bursa
- AYVERDİ E. Hakkı, "Bursa Orhan Gazi Camii ve Osmanlı Mimarisi" **Vakıflar Dergisi**, C.6, Ankara 1965 s.69 – 83
- BAYKAL Kazım, **Bursa ve Anıtları**, Cenkler Matbaacılık İstanbul, 1980
- BAYRAKAL Sedat, **Erken Dönem Osmanlı Minberleri**, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, Mart 2008
- BEKSAÇ Engin, "Eyvan" İslam Ansiklopedisi, C.12, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1995
- BİNAN Demet Ulusoy, "Osmanlı'da Beylikten İmparatorluğa Geçişte Yapı Üretim Süreci ve İlişkileri Üzerine Bir Deneme" **Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslararası Bir Miras"** YEM Yayınları İstanbul, 2000 s.387 – 394
- DEMİRALP Yekta, **Erken Dönem Osmanlı Medreseleri 1300 – 1500**, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara, 1999
- DOSTOĞLU Neslihan, "Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi" **Payitaht Bursa'da Kültür ve Sanat Sempozyum Kitabı (07 -08 Nisan 2006 – Bursa)** ed. Cafer ÇİFTÇİ Osmangazi Belediyesi Bursa 2006
- ELDEM Sedat Hakkı, **Türk Mimari Eserleri: Works of Turkish Architecture** YKB Yayınları
- EYİCE Semavi, "Osmanlı – Türk Mimarisinin İlk Devrinin Bir Camii Tipi Hakkında" **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi Ankara 19–24 Ekim 1959 Kongreye Sunulan Tebliğler** T.T.K. Basımevi Ankara, 1962, s.187–188
- EYİCE Semavi, "III. Türk Dönemi İznik" İlgil Dergisi The Shell Company İstanbul, S. 41 Ocak 1985, s. 8 – 9
- GABRİEL Albert, E. De Boccord, Paris, 1958, **Bir Türk Başkenti Bursa** Haz:Neslihan Er, Hamit Er, Aykut Kazancıgil, ed:Bilge Akay,Osmangazi Belediyesi,Bursa
- GRABAR Oleg, İslam Sanatının Oluşumu, çev. Nuran Yavuz, Kanat yayınları
- KOLAY Aktuğ İlknur, **Batı Anadolu 14. Yüzyıl Beylikler Mimarisinde Yapım Teknikleri** hzl. Erol Kalender A.K.M. Başkanlığı Ankara, 1999
- KOSİFOĞLU Mesut Haluk, **Geçmişten Günümüze Bursa Tarihi** Zikir Yayınları, 2000

- ÖNEY Gönül, "Sanal Müzede Bursa" **Payitaht Bursa'da Kültür ve Sanat Sempozyum Kitabı (07 -08 Nisan 2006 – Bursa)** editör: Cafer ÇİFTÇİ Osmangazi Belediyesi Bursa 2006
- SCHNEIDER Gerd, **Türk Mimarisinden Çizimler**, Yayına haz: Zeki SÖNMEZ, MSÜ Yayınları İstanbul, 2000
- SÖZEN Metin, SÖNMEZ Zeki, "Anadolu Türk Mimarisi" **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 4** Görsel Yayınlar İstanbul, 1982
- ŞAHİN K. Faruk, "İznik Nilüfer Hatun İmaretinin Duvarındaki Çiniler Üzerine" **Arkeoloji ve Sanat** S.119 Arkeoloji ve Sanat Yayınları İstanbul, 2005, s.80 – 81
- YÜKSEL Aydın, "Bursa" **Türk Dünyası Kültür Atlası: A Cultural Atlas Of The Turkish World (Osmanlı Dönemi: The Ottoman Period 4)** Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2002

DİZİN

A

Abbasi . 7, 11, 12
Abbasi dönemi . 11
Abdal Cami . 166, 168, 187
Abdal Mehmet Cami . 138, 139, 140, 141
Abdullatif-i Kudsi Efendi . 132
Abideler ve Eski Eserler . 20, 25, 36, 43, 46, 50, 55, 62, 64, 72, 74, 79, 84, 88, 91, 93, 96, 100, 108, 110, 113, 116, 120, 125, 128, 132, 136, 139, 143, 148, 152, 155, 158, 160, 189
ablaq . 16
Abraham Bin Mayer . 88
Acem Reis Cami . 177, 181
Afgunu Medresesi . 14
Ahmet bin Tolun . 12
Ahmet Dai Cami . 179
Ahmet Vefik Paşa . 29
Akbulut, Rüknettin . 190
Akın, Günkut . 188, 190
Ak Medrese . 39
Akozan, Feridun . 190
Akşebe Sultan . 14
Akşehir . 14, 169
Akşehir Ferruḫşah Mescidi . 169
Akşehir Taş Mescidi . 14
Alâeddin Bey . 14, 25
Alaeddin I. Keykubad . 13
Alâeddin Cami . 24, 25, 26, 27, 28, 64
Ali Paşa . 20, 34, 45, 49, 62, 74, 75, 76, 77, 78, 108, 166, 167, 168, 169, 171, 173
Ali Paşa Cami . 20, 45, 74, 75, 76, 77, 108, 166, 168, 173
Altun, Ara . 8, 9, 11, 13, 16, 188
Amasya . 176, 178, 13, 16, 17, 172, 169
Amasya Beyazıt Paşa Cami . 16, 17, 178
Amasya Yörgüç Paşa Cami . 176
Amr Cami . 11
Anadolu Beylikleri . 8, 15, 25, 189
Anadolu Selçuklu Sanatı . 13
Anadolu Selçukluları . 7, 14
Antik Yunan . 7
Ardistan Cami . 12

Arık, M . 188
Arseven, Celal Esat . 7, 8, 9, 12, 26, 32, 40, 49, 65, 104, 105, 120, 188, 189, 190
Artuklu . 8, 13, 16
Artuklu Beyliği . 13
Aslanapa, Oktay . 12, 13, 15, 16, 20, 25, 29, 41, 49, 50, 56, 57, 64, 67, 165, 188
Ataman, Alpaslan . 188
Ayasofya . 40
Ayazma Cami . 91
Aydın . 14, 164, 168, 190
Aydinoğulları Beyliği . 15, 166
Aydinoğulları . 15, 16, 164
Ayvansarayı Hafız Hüseyin . 188
Ayverdi, Ekrem Hakkı . 21, 31, 32, 36, 39, 41, 45, 46, 47, 49, 50, 55, 56, 61, 72, 87, 91, 93, 94, 111, 114, 117, 121, 126, 129, 132, 136, 139, 142, 143, 148, 153, 156, 161, 165, 173, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 188
Azep Bey Cami . 182

B

Bab-ı Zemi Cami . 160
Bağdat . 11
Balıkesir . 14, 20, 72
Balıkesir Yıldırım İmaretı . 20
Basra . 11
Başçı Hacı Sevindik . 91
Başçı İbrahim Cami . 177, 183
Batı Anadolu Beylikleri . 8, 15
Batur, Afife . 22, 25, 28, 33, 43, 79, 106, 129, 168, 188
Batur, Selçuk . 188
Baykal, Kazım . 190
Bayrakal, Sedat . 190
Beçim . 14
Bedrettin Cami . 125, 126, 127, 172
Beksaç, Engin . 190
Bergama . 9, 14
Beşarebey Mescidi . 14
Beyazıt Paşa Cami . 16, 17, 99, 176, 178
Beylerbeyi Cami . 165, 184

Beylikler Dönemi . 7, 14, 16, 64
Bilecik Orhan Gazi İmaretı . 20
Binan, Demet Ulusoy . 190
Binous . 188
Birgi . 14, 15, 164
Birgi Ulu Cami . 164
Bitlis Ulu Cami . 13
Bizans . 7, 8, 9, 11, 22, 25, 26, 31, 32, 33, 36, 39, 40, 43, 50, 55, 61, 64, 87, 144, 167, 168, 169, 188, 189
Bizans mimarisi . 8, 31, 33, 40, 169, 188
Bizans sanatı . 11, 189
Bodrum .14
Bursa Alâeddin Cami . 24, 25, 26, 27, 28
Bursa Camileri Albümü . 189
Bursa Orhan Cami . 17, 20, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 40, 45, 62, 64, 65, 67, 166, 167, 168, 169, 171, 187, 190
Bursa Ulu Cami . 16, 17, 91
Bursa Yıldırım Cami . 65, 66, 67, 69, 70, 71, 166, 167, 171, 173
Bursa Yıldırım Türbesi . 173, 174, 175

C

Cami ül- Kebir . 12
Cancellaria . 9
Candaroğulları . 15, 164
Candaroğulları İsmail Bey . 15
Constantinus . 9
Corolla . 36

Ç

Çanakçı Mescidi . 15, 164
Çandarlı . 49, 120
Çandarlı Halil Hayreddin Paşa . 74
Çelebi Sultan Mehmet . 17, 96, 125
Çetintaş Sedat . 25, 31, 188

D

Danişmend . 13
Darphane Mescidi . 57
Daş, Ertan . 188
Daya Kadın Cami . 99
Daz Ali . 160
Dehistan . 8

Demiralp, Yekta . 188, 190
Demiriz, Yıldız . 188
Demirtaş Cami . 78
Demirtaş, Sedat . 25
Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Cami . 17, 176, 177
Divriği . 13
Diyarbakır . 13
Diyarbakır Mesudiye Medresesi . 13
Diyarbakır Ulu Cami . 13
Dorn, Otto . 20, 189
Dostoğlu, Neslihan . 190
Dört Halife dönemi . 9
Dulkadiroğlu Beyliği . 16
Dündar Bey Medresesi . 14

E

Ebu Hüreyre Meşhedı . 17
Ebu İshak Cami . 83, 84, 85, 167
Ebudulef Cami . 12
Ebul Fatata Cami . 8
Edirne . 15, 16, 104, 164, 184
Edirne Beylerbeyi Cami . 184
Edirne Eski Cami . 184
Edirne Gazi Mihal Cami . 184
Edirne Muradiye Cami . 184
Edirne Üç Şerefeli Cami . 15, 16, 165, 184
Efes . 15
Eğridir . 14
Eldem, Sedat Hakkı . 190
Emevi . 10
Emevi Dönemi . 7, 10
Emeviyye Cami . 11
Emir İsmail . 15
Emir, Sedat . 188
Endülüs . 10, 11, 189
Erdmann, Kurt . 8, 188
Ergenç, Özer . 188
Erken Osmanlı . 7, 10, 12, 14, 15, 16, 17, 25, 31, 33, 39, 130, 169, 188, 189
Erken Türk Beylikleri . 13
Ermenek Ulu Cami . 14, 164
Ertuğrul Cami . 72, 167, 73

Ertuğrul Çelebi . 72
 Erzincan . 13
 Erzurum . 3
 Eski Yunan . 9
 Eurepos . 9
 Eyice Semavi . 21, 40, 50, 55, 56, 88, 188, 190

F

Farnese . 9
 Fatih Dönemi . 177
 Fatimi Devri . 8
 Filibe Şihabüddin Paşa Cami . 177
 Floransa . 8
 Fustat . 11, 12

G

Gabriel, Albert . 25, 29, 31, 34, 39, 43, 45, 67, 74, 77, 78, 93, 108, 117, 125, 138, 143, 144, 173, 188, 190
 Gazneli mimarisi . 13
 Gemlik . 36
 Germiyanogulları . 15
 Geyikli Baba . 46
 gotik . 39
 Göncüoğlu, Ş.Faruk . 188
 Görele Köyü . 36
 Göztepe, Tarık Mümtaz . 188
 Grabar, Oleg . 190
 Grek . 9
 Gürle Orhan Cami . 35, 36, 37, 167, 168, 173, 187

H

Hacı Ali . 22, 128
 Hacı Bin Musa . 49
 Hacı Ferruh Mescidi . 14
 Hacı Hamza Cami . 22
 Hacı Hamza Kümbedi . 22
 Hacı Özbek Cami . 21, 22, 23, 166, 167
 Hacı Sevindik . 91, 177
 Hacıklık Medresesi . 14
 Hafizüddin Efendi . 93
 Hafsa Hatun . 15
 Hafsa Hatun Cami . 15

Halife I. Velid . 11
 Halife Mütevekkil Alallah . 12
 Halil Bey . 15
 Halil Bey Cami . 164
 Halii Paşa . 86
 Hamidoğulları . 14
 Hamza Bin Erdemşah . 22
 Hasankeyf . 13
 Hasircioğlu Cami . 99
 Hasol, Doğan . 7, 8, 10, 12, 31, 40, 49, 55, 60, 64, 67, 104, 165, 168, 188, 189, 191
 Hastane Mescidi . 110
 Hatice İsfendiyar Cami . 180
 Hatice Sultan Cami . 177
 Hatuniye Medresesi . 14
 Hayrettin Paşa . 49
 helenistik . 8, 11
 Hıdırlık Cami . 117, 155, 156, 157, 167, 168
 Hisarbeyoğlu Mustafa Bey . 16
 Hoca Alizade Cami . 113, 114, 115, 134, 167
 Hoca Ramazan . 132
 Horasan . 12
 Huand Hatun Medresesi . 14
 Hüdavendigâr Cami . 31, 34, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 64, 67, 78, 166, 168, 169, 178, 188
 Hüdavendigâr Türbesi . 61

i

İbni Bezaz Cami . 93, 94, 95
 İbni Neccar Cami . 164
 İbrahim Paşa . 86, 120
 İbrahim Paşa Cami . 100, 101, 102
 İlhanlı . 169
 İlter, İsmet . 188
 İlyas Bey Mescidi . 15, 164
 İmareti İsa Bey Mescidi . 110, 111, 112
 İran, . 8, 12, 168, 188, 189
 İran Selçuklu mimarisi . 12
 İran Selçukluları . 7
 İsa Bey . 15, 164
 İsa Bey Cami . 15, 16, 110, 111, 112, 164, 165
 İsa Bey Fenari . 177

İsfahan Mescidi . 12
İshak Bey Cami . 16, 164
İshak Fakih . 16
İslam medeniyeti . 13
İslam mimarisi . 7, 10, 11, 14, 22, 189
İslam sanatı . 8, 9, 10, 11, 12, 14, 168, 188, 189, 190
İspanya . 11
İsrail . 17
İtalyan Sarayı . 39
İyon . 26, 43
İzmir . 14
İznik . 14, 15, 20, 22, 36, 49, 55, 78, 86, 122, 166, 167, 168, 169, 187, 188, 190
İznik Hacı Özbek Cami . 21, 22, 23, 166, 167, 172
İznik Orhan Cami . 20, 166
İznik Yeşil Cami . 22, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 64, 122

K

Kadı Efendi . 46
Kadınhan Kervansarayı . 169
Kahire . 8, 10, 11
Kahire Ezher Cami . 10
Kanberler Cami . 177
Kaplanoğlu, Enis . 188
Kara Ali Cami . 160
Karakaya, Enis . 188
Kara Timurtaş Paşa . 78
Karahanlılar . 12, 13
Karahasan Cami . 15, 164
Karamanoğlu . 14, 29, 39, 164
Karamanoğlu Alâeddin Bey . 14
Karesi Beyliği . 14
Kavaklı Cami . 46, 47, 166
Kayrevan . 10
Kayseri Çifte Medrese . 14
Kayseri Seraceddin Medresesi . 14
Kemah . 13, 15, 164
Kılıç Arslan Kümbeti . 64
Kırşehir Caca Bey Medresesi . 41
Kilise Cami . 40
Koca Efendi . 46
Koca Naib . 46

Kolay, Aktuğ İlknur . 190
Kollektif . 188
Konya . 14, 16, 91
Konya Alaaddin Cami . 64
Konya Taş Mescidi . 14
Korint . 26, 144
Kosifoğlu, Mesut . 190
Kuban, Doğan . 8, 10, 12, 31, 39, 40, 49, 55, 60, 64, 67, 104, 165, 168, 188, 189
Kûfe . 11
Kufe tipi . 11
Kuran, Abdullah . 22, 25, 50, 189
Kurşunlu Cami . 15
Kurtuba Ulu Cami . 11
Kuyulu, İnci . 189
Kütahya . 15

M

Mahir, Banu . 189
Mahkeme Cami . 100
Mahmut Çelebi Cami . 50, 51, 121, 122, 123, 124, 167, 169
Makedonya . 39
Manisa . 14, 72
Manisa Ulu Cami . 15, 16, 164, 165, 176
Mardin . 13
Mardin Hatuniye Medresesi . 14
Mardin Zinciriye Medresesi . 13
Mars alanı . 9
Maveraünnehir . 9
Mecidiye Cami . 165
Medine . 10
Medine Cami . 11
Mehmed Muhyiddin bin Kutbeddin . 86
Mehmet Efendi . 152
Melihşah . 12
Memluk . 13, 16, 17, 189
Memluk kültürü . 16
Memluk sanatı . 16
Mengüçük . 13
Menteşe Beyliği . 14
Menteşeoğulları . 15, 164
Merzifon Çelebi Mehmet Medresesi . 16

Mescidi Cuma . 12
 Mesut Makramavi . 99
 Meşhed . 13, 17
 Meşhedi Cami . 8
 Metellus . 9
 Meydancık Cami . 177
 Mezopotamya . 9, 11
 Mısır . 9, 13, 16
 Milas . 14
 Milas Firuzbey Cami . 176
 Milas Hacı İlyas Cami . 15, 25, 164
 Milet . 9, 14
 Milet İlyas Bey Cami . 15, 164
 Miletos . 9
 Moğol . 11
 Molla Fenari . 86
 Muğla . 14
 Murat I . 14, 39, 55, 60, 78, 116, 167
 Murat I dönemi . 31, 39, 40, 46, 49, 158, 160
 Murat II . 138, 147,
 Murat II dönemi . 121, 138, 155
 Muradiye Cami . 77, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 166, 167,
 168, 184
 Mülâyim Selçuk . VII, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 189

N

Nalbant Başı . 147
 Nalbantoğlu Cami . 22, 28, 72, 92, 95, 97, 102, 127, 130, 137,
 140, 147, 148, 149, 150, 151, 158, 166, 169, 172
 Nefise Sultan . 14
 Niksar . 13
 Nilüfer Hatun . 155
 Nilüfer Hatun İmareti . 55, 56, 57, 58, 59, 60, 88, 167, 169, 190

O

Octavius . 9
 Ohri . 40
 Okçuoğlu, Tarkan . 189
 Okçular Çarşısı . 158, 189
 Omur Bey Cami . 142
 Orhan Gazi dönemi . 33, 36, 188
 Orhan Gazi Cami . 40, 167, 168, 173, 187, 187, 190

Orta Asya . 8, 9, 13, 50
 Osmanlı camileri . V, 7, 8, 14, 15, 16, 20, 21, 25, 164, 165, 188,
 189
 Osmanlı mimarisi . VII, 3, 9, 15, 16, 17, 21, 22, 25, 31, 32, 33, 39,
 40, 41, 43, 49, 50, 55, 56, 61, 64, 72, 91, 94, 121, 142,
 165, 169, 188, 189, 190
 Otto, K.Dorn . 20, 189

Ö

Öney, Gönül . 189, 190
 Özbek, Yıldırım . 189
 Özüdoğru, Şerife . 189

P

Parvillee, Leon . 29
 Pergamon . 9
 Pompeius . 9
 Porticus . 7, 9
 Priene . 9

R

Hoca Ramazan . 162
 Ramazanoğlu Beyliği . 16
 Ribatı Şerit . 13
 Roma . 8, 9, 11, 167, 168
 Roma mimarisi . 169
 Roman . 39
 Rönesans . 9

S

Sahibiye Medresesi . 14
 Saltuklu . 13
 Samarra . 11
 Samarra Ulu Cami . 12
 Saruhan Beyliği . 14, 15, 16, 164
 Sasani . 12
 Schneider, Gerd . 190
 Seferihisar . 14
 Selçuk . 14, 15
 Selçuk Efes . 15
 Selçuk Hatun Cami . 22, 28, 92, 95, 97, 102, 127, 130, 135, 136,
 137, 153, 166, 168, 172, 173, 187
 Selçuk Hatun Mescidi . 173

BURSA CAMİLERİNDE REVAK

Selçuk İsa Bey Cami . 15, 16, 164, 165, 173, 176
Serahs . 13
Severus . 9
Sırçalı Mescid . 14
Sidi Ukba Cami . 10
Siirt Ulu Cami . 13
Silvan . 13
Simkeş Cemil . 177
Sinop Alâeddin Medresesi . 14
Sipaş Cami . 14
Sitti Hatun Cami . 177
Sivas . 13, 72
Sivas I. İzzeddin Keykavus Şifahanesi . 14
Somuncu Baba Cami . 22, 28, 72, 90, 91, 92, 95, 97, 102, 130, 134, 137, 140, 149, 153, 158, 166, 167, 168, 172, 187
Söğüt . 14
Sönmez, Zeki . 190
Sözen, Metin . 190
Sultan II. Abdülhamit . 29
Sultannisa Medresesi . 13
Susa . 8
Şehidiye Medresesi . 13
Şeker Hoca Cami . 22, 28, 72, 95, 96, 97, 98, 99, 127, 130, 134, 137, 140, 149, 153, 158, 166, 167, 168, 172, 187
Şener, Selçuk . 189
Şerafeddin Paşa Cami . 158, 159
Şerafettin Cami . 22, 28, 72, 92, 95, 97, 102, 127, 130, 137, 140, 149, 153, 158
Şeyh Hamid Cami . 91
Şeyh Kutbettin Cami . 87, 88, 89

T

Tanman, Baha . 189
Tunus . 10
Türkiye Vakıflar Genel Müdürlüğü . 55

U

Ulu Cami . 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 64, 91, 103, 164, 165, 169, 176, 188
Umur Bey Cami . 142, 143, 144, 145, 146, 161, 166, 168, 172, 173
Uşak . 15
Uşak Ulu Cami . 15

Uysal, A . 189

Ü

Ümeyye Cami . 11

V-Y

Veledi Vezir Cami . 72, 92, 95, 97, 102, 127, 130, 137, 140, 149, 152, 153, 154, 158, 166, 167, 172
Veledi Yaniç Cami . 116, 117, 118, 119, 156, 167, 171
Venedik . 8
Venedik sarayı . 39
Vezir Bayezid Paşa . 29
Vezir Üzeyir Efend i . 152
Yetkin, Suut Kemal . 11, 14, 15, 22, 39, 49, 51, 189
Yıldırım Beyazıt . 46, 78, 84, 116, 167,

